

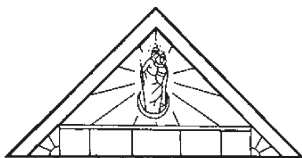
EUCCHARISZTIA ÉS ÚRVACSORA A MAGYARORSZÁGI VALLÁSI KULTÚRÁBAN

Eucharisztia és Úrvacsora
a magyarországi vallási kultúrában
1.

SZEGEDI VALLÁSI NÉPRAJZI KÖNYVTÁR
BIBLIOTHECA RELIGIONIS POPULARIS SZEGEDIENSIS
57.

MTA-SZTE VALLÁSI KULTÚRAKUTATÓ CSOPORT
A VALLÁSKUTATÁS KÖNYVEI
43.

Szerkeszti/Redigit: Barna Gábor

SZTE Néprajzi és Kultúrális Antropológiai Tanszék

EUCHARISZTIA ÉS ÚRVACSORA A MAGYARORSZÁGI VALLÁSI KULTÚRÁBAN 1.

Fábián Gabriella közreműködésével
szerkesztette:

Barna Gábor

MTA-SZTE
VALLÁSI KULTÚRAKUTATÓ CSOPORT

Szeged, 2019

Megjelent a Devotio Hungarorum Alapítvány (Szeged) támogatásával.

A borítón:

Vir Dolorum/Fájdalmak férfja. Felsőtárlaka (Tătârlaua, Fehér megye) evangélikus templom, az 1508-ban készült szárnyas oltár predellája. Készítette: Vicencius (Vicentius), szebeni festő.
Feényképfelvétel: Mihály Ferenc, 2018 (restaurálás után)

© Szerzők és szerkesztők

Minden jog fenntartva!

ISSN 1419-1288
(SZEGEDI VALLÁSI NÉPRAJZI KÖNYVTÁR)

ISSN 2064-4825
(VALLÁSI KULTÚRAKUTATÁS KÖNYVEI)

ISBN: 978-963-306-651-5

Nyomdai kivitelezés:
EFO Kiadó és Nyomda

TARTALOM

Erős Katalin Renáta SSND: Eucharistia tisztelet a középkori Magyarországon – a búcsú kiváltságok tanúsága	9
Ivancsó István: Az Eucharisztia tiszteletének ábrázolásai a magyar görögkatolikus egyház liturgikus kiadványaiban	23
Veress Ferenc: Templomi bútorzat és felekezeti kapcsolatok. Példák Sopronból és környékéről, a 18. századból	36
Szabó Irén: A proszfora, mint eucharisztikus szentelmény a magyarországi görögkatolikus vallásgyakorlatban	50
Iancu Laura: A „szentség” a népi vallásosságban	66
Perger Gyula: Az Oltáriszentség meggyalázásának emlékeztetői	80
Lakatos Adél: Oltáregyletek a Kalocsa-Bácsi főegyházmegyében	95
Tengely Adrienn: Az Oltáregylet Pécsen	112
Glässer né Nagyillés Anikó: „Jöjjetek hozzám mindnyájan...” Eucharisztia tisztelete a szívgárdában	124
P. Szalay Emőke: A református úrvacsora liturgikus tárgyai	133
Vörös Éva: Rigmosos teológia, versbe szedett kegyesség	145
Fábián Gabriella: Eucharisztikus áhítatformák Csíkszentdomokoson	150
Frauhammer Krisztina: Imakönyvek, imalapok, elmélkedések az Oltáriszentségről	162
Miklós Réka: „Uj dallama és zenéje Pály Lajostól” – A topolyai kéziratos kántorkönyvek áldozási énekei	176
Barna Gábor: A Mezey-kántorok eucharisztikus énekei	189

BEKÖSZÖNTŐ

Minden páros évben megrendezett, immár 14. konferenciánk jelzi, hogy lassan három évtizede kezdtük meg tematikus tanácskozásainkat. Az ideit összejövetel témájául az Eucharisziát, az Oltáriszentséget és az Úrvacsorát választottuk, hogy betekintést kaphassunk abba a gazdag kulturális kincsbe, ami az Eucharisztia-tisztelet során évszázadok alatt kialakult. Tudásunk összege-reblyezésével kezdjük meg felkészülésünket a 2020-ban esedékes Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus magyarországi eseményére.

Mi is az az Eucharisztia? Az eucharisztia (a gör. *eu* és *kharisz* szavakból: hálaadás) Jézus áldozati teste és vére a kenyér és a bor színe alatt, ahogy az utolsó vacsorán keresztdózatát elővételezte és mint örök emlékezetét az Egyházra hagyta és ezáltal létrehozta az új szövetséget: „Kezébe vette a kenyeret, hálát adott (gör. *euchariszeszasz*)...’. Tágabb értelemben a szentmise, szorosabb értelemben az Oltáriszentség. A katolikus hitvallásban a hét szentség egyike, amit az oltáron lévő tabernákulumban, szentségházban őriznek, innen a neve: Oltáriszentség. Az Oltáriszentségben Jézus Krisztus van jelen. Más bibliai elnevezés a *kenyértörés* (ApCsel 2,42), és az *Úr vacsorája* (1Kor 11,20). Ezt az emlékezetet az Egyház a legelső idők óta ünnepelte, s annak legrégebbi írásos szövegét a Lk 22,19; 1Kor 11,23; Mk 14,22 és Mt 26,26 őrizte meg.

Az apostolok úgy értelmezték Jézus szavait, hogy a kenyér és a bor színe alatt valóságos testét és véréát adja áldozatul. Vagyis a kenyér és a bor nem más, mint a megfeszített és feltámadt Jézus testének és vérének szentségi megjelenési formája. Az Oltáriszentségben tehát ott van az üdvösség egész eseményének a megjelenítése: a megtestesülés, a kereszthalál, a feltámadás és a Szentlélek elküldése. Anyaga a búzából készült *kenyér* és a szőlőből készült *bor*. A szentség akkor jön létre, amikor a fölszentelt pap az átváltoztatás szavait kimondja a misében, akkor a kenyér és a bor lényege átváltozik Krisztus testévé, ill. vérévé.

Az egyház története során nagy viták voltak arról, hogy miként lehet értelmezni Jézus jelenlétét az Oltáriszentség, az Úrvacsora jegyeiben? A római katolikusok *transzszubsztanciáról*, átlényegülésről beszélnek, a lutheránusok *kon-szubsztanciáról*, a református értelmezés *reális presentia*t emleget, miszerint az Úrvacsora jegyei nem változnak ugyan át Jézus testévé és vérévé, de az élő, megdicsőült Krisztus az Úrvacsorában valóságosan jelen van a Szentlélek által.

A keresztény tanítás központi elemével van tehát dolgunk. Az Eucharisztia őrzése, kiszolgálása gazdag tárgyi kultúrát alakított ki az évszázadok folyamán. A tisztelet legkülönbözőbb formái jöttek létre a költészetben, liturgikus zenében, ábrázoló művészetekben (festészet, szobrászat), az ötvös- és textil-művészetben. A krisztusi ígértet jegyében pedig – „ahol ketten-hárman összejönnek az én nevemben”, ott velük vagyok én is – a tisztelet közösségi formáit alakította ki.

A konferencia előadásai alapján összeállított tanulmánykötetünk tehát az Oltáriszentség tiszteletének a különböző művészeti ágakban megvalósuló külső megnyilvánulási formáival, a tisztelet és ábrázolás szimbólumaival, a tisztelet megélésének módjával, ünneplésével foglalkozik tehát.

Szeged, 2019. húsvétján

Barna Gábor

EUCCHARISZTIATISZTELET A KÖZÉPKORBAN – A BÚCSÚKIVÁLTSÁGOK TANÚSÁGA

A besztercei Szűz Mária templom Krisztus Teste kápolnájának 1477. május 19-én adott búcsúlevélben a következő arenga olvasható: „...illik, hogy a Krisztus-hívők a jámborság megőrzése céljából a mi Urunk Jézus Krisztus legszentebb testét tiszteljék, és az angyalok égi kenyerét hívő lélekkel és bensőséges szívvel imádják...”¹ Az „angyalok égi kenyerének” imádása a középkor késői századaiban, elsősorban a 14. és a 15. században honosodott meg a hívő nép körében. A tisztelet terjesztésében nagy szerepet játszottak az úrnapi ünnephez kapcsolódó körmenetek és más vallási cselekmények, a Krisztus Teste társulatok, és azok a búcsú kiváltságok, melyek a hívek ünnepen való buzgó részvételét mozdították elő és ösztönözték.² Így ezek a búcsú kiváltságok értékes adatokat szolgáltatnak a középkori hazai Oltáriszentség-tisztelet jelentőségének feltárására, valamint segítenek nyomon követni az ünnep elterjedését és az Oltáriszentség tiszteletének különböző megnyilvánulási formáit.

Az Eucharisziáról való különleges megemlékezésre az egyházban kezdetől a csütörtöki nap szolgált, Krisztus utolsó vacsorájának emlékére, melyen megalapította a szentséget. A 13. században azonban IV. Orbán pápa fontosnak tartotta, hogy a nagycsütörtöki ünneplés után a hívő közösség a húsvéti időszakban is méltóképpen megemlékezzen az Oltáriszentségről, ezért 1264. augusztus 11-én a katolikus hit megerősítése és gyarapítása céljából elrendelte, hogy pünkösd nyolcada utáni ötödik napon minden templomban Krisztus Teste tiszteletére ünnepet tartsanak, mely által a „szoltárt énekel a hit, a remény táncol, ujjong a szeretet, a buzgóság tapsol, ünnepel a kórus és a tisztaság örvendezik.”³ Emellett mindazok vezekléséből elengedett száz-száz napot, akik az ünnep napján vagy nyolcadában az imaórák közül a matutinumon, a laudesen vagy a vesperáson, valamint a szentmisén részt vesznek, akik pedig a többi imaóra valamelyikén vannak jelen azok negyven-negyven napos búcsút nyerhettek. A következő évszázad elején azonban szükség volt arra, hogy az Oltáriszentség tisztelete újabb lendületet vegyen, ezért V. Kelemen

1 „Sanctissimum Corpus Domini nostri Jhesu Christi [...] decet Christifideles pro devotionis reminiscencia venerari, et panem angelorum celestem [...] devotis mentibus et intimis precordiis adorare...” Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 280 702.

2 A búcsú a már meggyónt és megbocsátott bűnért járó ideiglenes büntetés mérséklése, vagy elengedése. GÁL – ERDŐ 1993. 59. Az első búcsú kiváltságokat a 11. században adták. SHAFFERN 2007. 46.

3 „Tunc psallat fides, spes tripudiet, exsultet caritas, devotio plaudat, iubilet chorus, puritas iucundetur.” RICHTER 1839. 1094. Az ünnep gondolatát állítólag Szent Julianna lüttichi szerzetesnő ihlette, aki látomásában az egyházi évet a telihold képében látta, melyből egy darab hiányzott, ami pedig Krisztus Teste ünnepét fejezte ki. BÁLINT 2004. 343–344.

pápa 1311-ben a viennei zsinaton megerősítette elődje rendelkezését. Innentől kezdve rohamosan terjedt az ünnep Európában, többek között hazánkban is egyre több helyről maradt fenn adat a kultusz virágzásáról.⁴ V. Márton pápa a 15. század első felében további kedvezményekkel látta el azokat a híveket, akik az úrnapja ünnepen áhítattal részt vesznek: azok, akik böjtöltek vagy a gyóntatójuk által előírt más kegyes cselekedetet hajtottak végre, száz nap bűcsút nyerhettek. Az ünnepen szolgálatot teljesítők, vagy jelenlévő püspökök és más egyházi előljárók a matutinum vagy a vesperás elimádkozásáért és a szentmise bemutatásáért kétszáz-kétszáz nap, a többi imaóra elmondásáért nyolcvan nap bűcsút kaptak, az ünnep nyolcadának miséjén és imaóráin való részvételért pedig száz vagy negyven napi elengedésben részesülhettek. Az ünnephez kapcsolódó körmeneten megjelenő hívek valamint azok, akik szentáldozáshoz járultak, és a békéért és az egyház nyugalmaért imádkoztak szintén száz napos bűcsút nyerhettek, amint azok is, akik a betegekhez Oltáriszentséget vivő papot kísérték. Végül IV. Jenő pápa 1434-ben a bázeli zsinaton megerősítette az elődei által adományozott kiváltságokat, és minden egyházi előljárót kért és buzdított, hogy hirdessék ki és terjesszék a nép között a bűcsúkat.⁵ Ezek a pápai rendelkezések és kiváltságok indították el azt az Oltáriszentség áhítatot a keresztények körében, melynek virágzása a 15. század második felében teljeseedett ki.

Az Eucharisztia tiszteletének növekedését szolgáló pápai felhívások és kiváltságok nem maradtak hatástalanok. Hazánkban is egyre több templom, kápolna és oltár kapta titulását Krisztus Testéről, ugyanakkor a 14. század második felétől kimutathatóan megnőtt az erre az ünnepre adott bűcsúk száma is. A nem pápai kibocsátójú bűcsúlevelek közül az első Krisztus Teste ünnepére is szóló oklevelet 1323. december 12-én tizenegy külföldi püspök a beszercebányai Szűz Mária-plébániatemplomot meglátogató híveknek adta.⁶ Az 1320-as és 1330-as évekből fennmaradt adatok tanúsága szerint ez az időszak az ünnep elterjedésének csupán a kezdete, hiszen ekkor még esetleges volt, hogy megemlékeztek-e róla a kiváltságok adományozásakor, vagy sem. Változást ebben VI. Kelemen pápaságának ideje hozott, onnantól ugyanis jelentősen megnövekedett azoknak a bűcsúleveleknek a száma, melyet valamely hazai vagy külföldi egyházi előljáró adott Krisztus Teste ünnepére. A pápai kibocsátású oklevelek esetében még élesebben látszik a változás. Az adatok fényében ugyanis úgy tűnik, hogy VI. Kelemen pápasága előtt egyetlen hazai templomban sem lehetett úrnapiján bűcsút nyerni, míg 1342-től egyre több hely kiváltságában szerepel. Emellett ebben a korszakban alakult ki a vezeklés enyhítésének elnyerésére alkalmas ünnepek sora is. 1362-ben ugyanis V. Orbán úgy rendelkezett, hogy bűcsú Krisztus hét ünnepére – melyek közül a hetedik Szent Testének ünnepe –, Mária négy fő ünnepére, valamint Keresztelő Szent János, Szent Péter és Pál apostolok, mindenszentek, a templom névadó szentjének emléknapjára, a felszentelésre, és az ünnepek

4 BÁLINT 2004. 344.

5 MANSI 1788. 438.

6 DF 280 658.

nyolcadára adható.⁷ Mária négy ünnepére hazánkban már a 13. században több ízben adtak búcsút, ám az adatok fényében úgy tűnik, hogy az ünnepek e sora csak az avignoni korszak második felében alakult ki. Mind a pápai, mind az ezekhez hasonlóan kiállított bíborosi és püspöki oklevelek erről tanúskodnak. Egy-egy kivételtől eltekintve a 13. században Krisztus születése, feltámadása, mennybemenetele és pünkösöd szerepel a kiváltságlevelekben. Az első hazánkban adott olyan pápai kiváltságlevél, melyben éppen az V. Orbán által meghatározott ünnepek szerepelnek – s így Krisztus Testének ünnepe is – 1366-ból való, s a fehérvári káptalani Szűz Mária-templomot meglátogató hívek számára engedélyezett egy éves búcsúról szól.⁸ V. Orbán utódai alatt aztán ez általános lett, egészen az 1460-as évekig, amikortól már csupán öt egyházi ünnepre szabadott búcsút engedélyezni. Ekkortól a hazai okleveles adatok között is csökkent a Krisztus Teste ünnepre adott búcsú kiváltságok száma.⁹ Mindazonáltal a 14. század második felétől egy templom úrnapi meglátogatása által elnyerhető vezekléscsökkentés jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az ünnep elterjedjen és beágyazódjon a liturgikus év körforgásába.

A IV. Orbán pápa által elrendelt Krisztus Teste ünnep, és az Oltáriszentség kultuszának ismertté válásához a középkorban ugyanannyira hozzájárultak az egyház vezetői kedvezményeikkel, támogatásukkal – elsősorban búcsúk adományozásával –, mint az egyszerű hívek kápolnák és temetkezőhelyek vagy szentmise alapítvány létesítésével, vagy éppen jámborsági cselekedetekkel.¹⁰ Az egyházi vezetők kezdeményezéseit tehát hathatósan támogatták a hívek törekvései, és ezek kölcsönösen segítették egymást. Ezt az egymást erősítő folyamatot lehet nyomon követni a búcsú kiváltságok tanulmányozásával is. VI. Kelemen pápa például 1344. november 12-én a Tamás újvári ispán által alapított Nyitra egyházmegyei vechei (Vágvecse) Keresztelő Szent János-templomot bizonyos ünnepeken meglátogató hívek számára adott

7 Krisztus ünnepei: születése, körülmételése, megjelenése, feltámadása, mennybemenetele, pünkösöd, Mária ünnepei: születése, mennybevétele, megtisztulása és szepőlőten fogantatása. OTTENTHAL 1888. 17.

8 DF 289 797. Eredetije: Archivio Segreto Vaticano, Registra Avenionensia (a továbbiakban: ASV Reg. Aven.) 162. 596v. Kiadása: THEINER 1860. 81. Kivonatos kiadása: FRANKÓI – LUKSICS 1898. 198. (CCXXXII.)

9 Utoljára 1460. április 4-én II. Piusz pápa a Magyar Királysághoz tartozó három templomnak, vagyis a Bosenac várában található Mindenszentek-templomnak, a babolci királyi vár Szentlélek-templomának és a jajcai vár közelében található podunlachiei Szűz Mária-templomnak adott ezekre az ünnepekre búcsút. DF 292 420. Eredetije Archivio Segreto Vaticano, Registra Vaticana (a továbbiakban: ASV Reg. Vat.) 475. 262v–263v.; DF 292 419. Eredetije: ASV Reg. Vat. 475. 230r–v.; DF 292 420. Eredetije: ASV Reg. Vat. 475. 262r–v. Talán a podmilacjai templomról van szó. Az első két templom esetében Szent Ferenc és Nazianzi Szent Gergely emléknapja is a búcsúnyerő ünnepek sorában szerepel, a harmadik esetében pedig Szent Ferenc, Szent György és Szent Katalin ünnepe.

10 A 15. századtól egyre több misealapítványt tettek a hívek, hogy a szentmise kegyelmeit minél hatékonyabban használhassák saját szándékaikra, s ekkortól megnövekedett a Krisztus Teste tiszteletére csüörtöki napra rendelt misealapítványok száma is. Koch István eperjesi polgár özvegye, Orsolya például végrendeletében egy forintot hagyományozott Krisztus Teste mise elmondására, de hasonlóképpen tett Móré Elek özvegye, Geszti Anna, Spiegel Tamás soproni polgár, Frank Péter soproni pap, László vasvári prépost és Fegyverneki Ferenc sági prépost és testvére is. IVÁNYI 1931. 409. (1074.); PÁSZTOR 2000. 86.

egy év és egy negyvened búcsút, ugyanakkor azok, akik a templom körül az Oltáriszentséggel végzett körmenethez csatlakoztak, vezeklésükből húsz nap elengedést nyerhettek.¹¹

Ahogy az egyetemes egyházban a pápák, úgy helyi szinten egyes érsekek és püspökök különösen sokat munkálkodtak azon, hogy az Eucharisztia kultusza terjedjen. Ilyen jelentős személyiség volt például Bakócz Tamás esztergomi érsek és bíboros, aki több fennmaradt okleveles adat tanúsága szerint is hathatósan támogatta a csütörtöki ünnepélyes szentmisét és a hozzá kapcsolódó körmenetet. 1510. november 25-én Szécsényi Miklós pozsonyi kanonok kérésére száznegyven napi búcsút engedélyezett azoknak a híveknek, akik a pozsonyi templomban csütörtökönként tartott énekes szentmisén és a mise előtt az Oltáriszentséggel végzett körmeneten részt vesznek.¹² Az esztergomi egyházmegyében széles körben elterjedt szokásról van szó, amit Bakócz Tamás hathatósan támogatott, hiszen nem csupán ez az egy példa van efféle búcsúengedélyezési tevékenységére. Az érsek ugyanezen év decembereében a brassói Szűz Mária plébániatemplom csütörtöki Krisztus Teste szentmiséjén és az ehhez kapcsolódó körmeneten részt vevő hívek vezekléséből is elengedett száz napot.¹³ A szokás elterjedését mutatja az a Tamás érsek által kibocsátott oklevél is, melyben 1518. szeptember 19-én a pozsonyi falakon kívüli Szent Lőrinc-templomot bizonyos ünnepeken felkereső híveknek adományozott búcsút, és ezen felül engedélyezte, hogy a kérvényező, János csütörtöki napokon a harangszóval kísért, a templomot és a temetőt körbejáró körmenethez és ünnepi szentmiséhez alkalmas papról gondoskodjon.¹⁴ Az érsek Eucharisztia iránti különleges tiszteletét mutatja az az 1513. október 7-én kelt kiváltságlevél is, melyben X. Leó pápától kér búcsút az óbudai Szent Péter-templom Krisztus Teste-oltáránál a kanonokok által csütörtökönként bemutatott orgonás szentmisén és körmeneten résztvevők számára.¹⁵ X. Leó pápa teljesítette a bíboros kérését, és mindenkinek, aki az oltár előtt vagy a körmeneten elimádkozta az Úrangyalát Tamás bíborosért, valamint rokoniért és jótevőiért, kétszáz napot és tíz negyvenedet elengedett vezekléséből, akik pedig a szertartásokon részt vettek, tíz és tíz negyvened elengedésben részesülhettek. Nem Bakócz Tamás volt az egyetlen esztergomi érsek, aki az Oltáriszentség tiszteletét különösen is szíven viselte. Több mint egy évszázaddal korábban élt elődje, Demeter bíboros is sokat fáradozott az Eucharisztia tiszteletének elterjesztéséért. 1384. december 17-én a szebeni Szűz Mária-templomban minden csütörtökön a Krisztus Teste konfraternitás ünnepi szentmiséjén részt vevő híveknek engedélyezett száz napi búcsút.¹⁶ 1384. április 24-én pedig az esztergomi Szent Adalbert-székesegyház oldalában Krisztus Teste tiszteletére kápolnát emeltetett, s miután ellátta kellő javada-

11 Archivio Segreto Vaticano, Registra Supplicationum (a továbbiakban: ASV Reg. Suppl.) 287. 125v. Regesztája: LUKCSICS 1938. 91. (214.); FRANKÓI – LUKCSICS 1902. 90. (CXXXVIII.); BOSSÁNYI 1916. 208.; THEINER 1859. 686.

12 DF 241 059.

13 DF 286 612.

14 DF 228 266.

15 FRANKÓI – LUKCSICS 1907. 220–221. (CLXXXIII.); ASV Reg. Vat. 1012. 143v.; THEINER 1860. 614.

16 DF 291 983. Kiadása: ZIMMERMANN – WERNER – MÜLLER 1897. 594–595.

lommal, elrendelte, hogy minden csütörtökön a kápolnában az Oltáriszentség tiszteletére misét mondjanak.¹⁷ A szentmisét bemutató papok, a káptalani iskola diákjai és minden jelenlévő hívő vezekléséből pedig elengedett kétszáz-húsz napot. A következő évben, az alapítás évfordulóján további javadalmakkal látta el a kápolnát, s a kápolna rektorát kötelezte, hogy minden vasárnap Szentháromság, csütörtökön Krisztus Teste, szombaton Szűz Mária tiszteletére, hétfőn pedig a halottakért mutassanak be szentmisét, a hét többi napján az egyházi évben soron következő ünnep miséjét mondják el, Szent Mihály arkangyal és Szent Demeter vértanú ünnepének nyolcadában pedig ünnepi zsolozsmát imádkozzanak.¹⁸ Ekkor már nem csupán a csütörtöki napokra, hanem Krisztus és Mária legfőbb ünnepeire, valamint több mint húsz szent emléknapijára adott egy év és egy negyvened búcsút. Az a tény, hogy ilyen nagyszámú ünnep alkalmával lehetett búcsút nyerni a kápolnában, arról tanúskodik, hogy Demeter minden erejét és egyházi címeiből fakadó hatalmát felhasználta az általa alapított hely látogatottságának növelésére.

A 12. századtól az Oltáriszentség tiszteletének más formái is kezdtek elterjedni, melyek közül egyik legjelentősebb az Eucharisztia szemlélése volt. Olyan népszerű, de minden teológiai alapot nélkülöző – Szent Ágostonnak tulajdonított – felfogás is jelen volt e korban, mely szerint aki amely napon szemléli a szentostyát, azon nem veszíti el szeme világát, vagy nem hal meg hirtelen halállal.¹⁹ Idővel aztán az a meglátás is elterjedt, hogy elég csupán Krisztus Testét szemlélni, nem kell az egész szentmisén jelen lenni, így sokan csak az Úrfelmutatás idejére mentek be a templomba. Azon túl, hogy a híres ferences prédikátor, Laskai Osvát is e helytelen szokás ellen beszélt, az egyház megpróbálta a búcsúk segítségével is ösztönözni a híveket, hogy a szentmisén mindvégig legyenek jelen. 1464. december 26-án Dénes esztergomi érsek a kassai Szent Erzsébet-plébánia templom Szent Katalin-oltáránál péntekenként Krisztus szenvedése tiszteletére bemutatott szentmisén résztvevő híveknek adott száz nap búcsút, melyet akkor nyerhettek el, ha a mise elejétől a végéig jelen vannak.²⁰ A 16. században Bakócz Tamás két búcsúlevelében is szerepel, hogy a szentmise végéig jelen kell lenni a kiváltság elnyeréséhez: egyiket a pozsonyi, másikat a brassói templomban bemutatott Krisztus Teste misén résztvevő híveknek adományozta.²¹ A Laskai Osvát által kárhoztatott szokás elterjedése ellen tehát nem csupán a népet ostromozó prédikációk által, hanem a helyes és példamutató eljárás megjutalmazásával is küzdött az egyház, hogy az Eucharisztia egyházilag elfogadott és teológiaiilag megalapozott tisztelete terjedjen a nép körében.²²

A szentáldozásban való részesedésből betegség miatt kimaradó hívek számára kezdettől lehetővé tette az egyház, hogy a pap elvigye hozzájuk a szent-

17 DF 238 319.

18 DF 238 320.

19 PÁSZTOR 2000. 72.

20 BATTYÁNY 1827. 519. Hasonlóképpen száz nap búcsút nyerhettek azok, akik a nagy harangzúgása alatt Úrfelmutatás után Krisztus öt szent sebének emlékére öt Miatyánkot és öt Üdvözlégy Máriaát elimádkoztak.

21 DF 241 059 és DF 286 612.

22 PÁSZTOR 2000. 72.

ostyát, és otthonaikban vegyék magukhoz Krisztus Szent Testét. Ez a körmenet volt az előzménye a később kialakult úrnapi processziónak. A szentséget vivő papot a sekrestyés vagy ministránsok kísérték, akik csengetéssel jelezték az Eucharisztia jelenlétét. Ehhez a menethez csatlakoztak később buzgó hívek is.²³ Hogy a betegek részesülése a szentáldozásból még ünnepélyesebb keretek között mehessen végbe, az egyház kimondottan buzdította a híveket, hogy kísérjék el papjukat, aki az Oltáriszentséggel a betegekhez megy. Az egyházi buzdítás ebben az esetben is elsősorban búcsúk adományozásával történt. Igaz, hogy a vezeklés sokkal kisebb mérséklését lehetett elnyerni, mint egy-egy ünnepen való részvétellel, de az egészen korai búcsúkiváltságok tanúsága szerint mégis fontos és ösztönző volt a hívek számára. A rendelkezésre álló források szerint legkorábban XXII. János pápaságának idejéből van arra példa, hogy a hívek búcsút nyerhettek, ha csatlakoztak a betegekhez Oltáriszentséget vivő paphoz. 1332. február 24-én a győri egyházmegyei Anad földjén lévő Szent Lőrinc-plébániatemplomhoz tartozó beteg híveket meglátogató papot áhítatosan elkísérő hívek kaptak tíz napos búcsút.²⁴ A következő évtizedben Tamás lipthói ispán kért VI. Kelemen pápától búcsút azoknak a csóri, surányi, bagyoni és kedei híveknek, akik a betegekhez Oltáriszentséget vivő papot áhítattal elkísérik.²⁵ A következő évben XXII. János pápa adományozott a csanádi Szent György-templom híveinek ugyanezért az ájtatossági formáért tíz nap búcsút.²⁶ Az említett példákon kívül több olyan búcsúlevél is fennmaradt, melyben az ünnepek mellett erről a körmenetről külön is megemlékeznek a kiváltság adományozói. Három olyan bíborosi kibocsátójú oklevél is van az 1423-as évből, mely a fentiekről tanúskodik. Az egyiket Antal bíboros a Zulscz de Geuri Szent András-templom, a másodikat Angelus, Antal és Rajnold bíboros a bessenyői Szent Benedek-templom, a harmadikat pedig Angelus bíboros a bácsi Krisztus Teste-kápolna híveinek adta, s mindhárom esetben száz-száz napos vezeklési elengedést adományoztak.²⁷ A kiváltságleveleken kívül egyes egyházmegyéek zsinati rendelkezései is megemlékeznek a betegek szentáldozásáról való gondoskodás céljából végzett körmenetek résztvevőiről. A már említett Demeter bíboros, esztergomi érsek az 1382-es évben tartott zsinaton rendelkezett arról, hogy milyen méltó formában kell az Oltáriszentséget elvinni a betegekhez, majd általánosan tizenkét napos búcsút

23 SZUNYOGH 1938. 133–147, 142.

24 DF 291 564.; ASV Reg. Vat. 101. 251r–v. Kiadása: THEINER 1859. 546. (DCCCL.), ugyanez a kiváltság az Avignoni sorozatban: DF 292 689. Eredetije: ASV Reg. Aten. 40. 379v.

25 Csór: DF 292 718. Eredetije: ASV Reg. Aten. 74. 329v. Bejegyzése a Vatikáni sorozatban: DF 292 383. Eredetije: ASV Reg. Vat. 162. 194r–v., kivonatos kiadása: FRÁKNÓI – LUKSICS 1898. 101–102. (CVI.); THEINER 1859. 667. (MI.); BOSSÁNYI 1916. 242, 207. (1344. 02. 14.) Surány: DF 292 718. Eredetije: ASV Reg. Aten. 74. 330r. Bejegyzése a Vatikáni sorozatban: DF 292 383. Eredetije: ASV Reg. Vat. 162. 194v. Kiadása: THEINER 1859. 666. (DCCCCXCVII.) Bagyon: DF 292 718. Eredetije: ASV Reg. Aten. 74. 317r–v. Bejegyzése a Vatikáni sorozatban: DF 292 382. Eredetije: ASV Reg. Vat. 162. 188v. Kede: DF 292 718. Eredetije: ASV Reg. Aten. 74. 329v–330r.; BOSSÁNYI 1916. 242, 207. (1344. 02. 14.) Bejegyzése a Vatikáni sorozatban: DF 292 383. Eredetije: ASV Reg. Vat. 162. 94v. Kiadása: THEINER 1859. 667. (DCCCCXCIX.)

26 BOSSÁNYI 1916. CCLIII. Kiadása: THEINER 1859. 690–691. (MXLIV.)

27 Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 94 155.; DL 34 777.; DL 11 360.

ígért minden hívőnek, aki ájtatosan csatlakozik a szentséget vivő paphoz.²⁸ A következő évszázadban Szécsi Dénes esztergomi érsek az 1450-ben tartott zsinaton megismételte elődje rendelkezéseit, és hasonlóképpen tizenkét napot engedett el a hívek vezekléséből az említett cselekedetért.²⁹ Az 1489-es esztergomi egyházmegyei zsinat határozataiban aztán ismét olvasható a szokásos rendelkezés, ám itt már csupán tíz napos búcsúról van szó.³⁰ Hasonló intézkedés található az 1515-ös veszprémi zsinat határozataiban is: tizenkét nap elengedés mindenki vezekléséből, aki a beteghez Oltáriszentséget vivő papot elkíséri.³¹ Minden valószínűség szerint más egyházmegyékben is lehetett ilyen kiváltságot nyerni. A 14. század közepéről származó pápai kiváltságok adatai fényében feltételezhető, hogy az ezért a jámborsági cselekedetért történő általános búcsúadás elsősorban a 14. század második felétől terjedt el hazánkban, előtte még külön pápai engedély volt hozzá szükséges. Ugyanakkor a betegekhez szentséget vivő pap elkíséréséért nem lehetett a későbbiekben sem nagyobb elengedést nyerni, noha az egyes ünnepekre adott vezeklési enyhítés mértéke jelentősen növekedett a 15. és 16. század folyamán, egészen Luther fellépéséig.

Az Oltáriszentség tiszteletének egyik legfontosabb helyszínei azok a templomok vagy megszentelt helyek voltak, melyek Szent Vér ereklyét tudhattak magukénak. Számos ilyen hely volt a középkori Magyar Királyság területén, ezek közül a legkorábbról ismert Kassa, melynek meglétéről éppen egy búcsúlevél tanúskodik. 1402. március 1-én IX. Bonifác pápa a kassai Szent-Erzsébet templomról írja búcsúlevelében, hogy csodálatos módon megtalálták ott Krisztus Szent Véré, s azok a hívek, akik Szent Fülöp és Szent Jakab apostol ünnepén meglátogatják a templomot, a velencei Szent Márk és az Assisiben lévő Portiuncula búcsúját, vagyis teljes búcsút nyerhetnek.³² A század végén, 1494-ben Beatrix királynő kért VI. Sándor pápától teljes búcsút a templomot Mária mennybevételének ünnepén meglátogató híveknek, s kérvényében a királynő hivatkozott a Szent Vér ereklyére.³³ Hasonlóképpen egy búcsúlevélből ismerhető a ludbregi Szent Vér ereklye eredete és története. Amikor ugyanis 1512-ben Szécsi Tamás búcsút kért X. Leó pápától a templom számára, elmondta, hogy mintegy száz évvel korábban egy átlényegülésben kételkedő pap misézése közben a bor vérré változott, s mikor a pap halálos ágyán elmesélte az esetet, miséző kelyhét Ludbreg várában helyezték el.³⁴ Miután X. Leó kiküldött biztosai igazolták a csodát, a pápa az úrnapján, Szent Tamás apostol és Szent Ilona ünnepén oda zarándokló hívek vezeklésének egyharmadát elengedte.³⁵ Két évvel korábban több mint húsz római bíboros engedélyezett a templomot újévkor, virágvasárnapon, úrnapján, Nagyboldogasszony ünnepén és a felszentelés évfordulóján felkereső híveknek száz nap búcsút, s ebből

28 BATTHYÁNY 1827. 267.

29 BATTHYÁNY 1827. 471–472.

30 BATTHYÁNY 1827. 549–550.

31 SOLYMOSY 1997. 60.

32 VÁRSZEGI – ZOMBORI 1889 [2000]. 417–418. (CCCLXXV.)

33 SÜMEGI 1998. 101–153, 120.

34 PÁSZTOR 2000. 136.

35 DF 101 810. 18. századi másolata: DF 232 344.

az oklevélből is kiderül, hogy ott Krisztus csodálatos Véré³⁶ őrzik. A kor-
szakban ismeretes többi Szent Vér ereklyét őrző templom – vagyis a pécsi,
vasvári, bátai, győri és szegedi – közül a vasvári 1500-ban nyert tizenöt éves
búcsú kiváltságot VI. Sándor pápától, a győri pedig – melyben Krisztus Teste
ünnepén a Szent Vér csodálatosan kiárad – 1434-ben IV. Jenő pápától.³⁷ Báta
ugyanebben az évben kapott búcsút a pápától mindazon hívek számára, akik
Krisztus Teste ünnepén, – amikor a Szent Vért és más ereklyéket felmutatják
– meglátogatják a helyet.³⁸ A többi Szent Vér ereklyét őrző templomról nem
áll rendelkezésre búcsúnyerésre vonatkozó forrás, de ezekből az adatokból
egyértelműen látszik, hogy mind az egyházi vezetők, mind a hívek különle-
ges becsben tartották azokat a szent helyeket, ahol Krisztus Testének tisztele-
tét egy-egy csoda is előmozdította.

Egyes jubileumi években, vagy hazánkban meghirdetett eretnekek elleni
keresztes hadjárat alkalmával ezek a különleges helyek is szerepeltek a búcsú
elnyerésére szolgáló helyszínek között. Az 1479-ben Aragóniai János által ter-
jesztett jubileumi év előnyeinek megszerzéséhez az egyik hely Kassa volt,
ahogyan az 1500-as szentévben is, amikor Mihály plébános kapott megbí-
zatást a búcsú hirdetésére és a kiváltságlevelek kiállítására, ahogyan azt
a Fábianfalvi Sándor és családja részére kiállított oklevél is tanúsítja.³⁹ Biztosan
tudható, hogy az 1475-ben meghirdetett keresztes búcsú alkalmával szintén
fel lehetett keresni Kassa városát is, hiszen kilenc olyan oklevél maradt fenn,
melyet Márton kassai plébános búcsúbiztosként bocsátott ki.⁴⁰ Báta először
az 1469–70-es keresztes búcsú alkalmával volt a kiváltságok elnyerésére kije-
lölt helyek között, akkor László bencés apát engedélyezte a búcsú előnyeit
Kisvárdai Miklós özvegyének, Katalinnak, majd legközelebb az 1480-as jubi-
leumi év alkalmával, amikor Lénárd apát kapott búcsúbiztosi megbízatást,
amiről három fennmaradt adat is szól.⁴¹ Minthogy e különleges ünnepek
alkalmával a búcsúnyerés feltétele minden esetben egy vagy több templom
meglátogatása volt, nem kétséges, hogy a Szent Vér ereklyét őrző templomok
is a kijelöltek között szerepeltek, s keresztények nagy tömege rótta le tisztele-
tét Krisztus Vérének ereklyéje előtt.

A középkor emberében hatalmas erővel élt az összetartozás utáni vágy,
klerikusokban, szerzetesekben, világi hívekben egyaránt. Meggyőződésük
szerint amennyiben egy közösséghez tartoznak, a közösség imái által köny-
nyebben boldogulnak a földi életben, haláluk után pedig társai kiesdeklük szá-
mukra az örök életet. Számos tényező mellett az üdvösség elősegítésére már
a földi életben tett lépések szükségességébe vetett hit és a közösségi ima ere-
jében való bizakodás a középkor folyamán életre hívta a vallásos társulatokat,

36 DL 101 107.

37 PÁSZTOR 2000. 137.; ASV. Reg. Lat. 322. 129v.; LUKCSICS 1938. 123. (335.)

38 ASV Reg. Suppl. 292. 201.; LUKCSICS 1938. 123. (330.)

39 Vö: DF 271 436.; DF 270 519.; DF 270 531. 1500-ra: DL 65 989.

40 DF 228 901. Regesztája: IvÁNYI 1931. 217.; DL 45 854.; DL 60 834.; DL 99 519.; DL 63 865. Regesztája: MOL regeszta. (Érszegi Géza) DL 90 162. Regesztája: MOL regeszta. (Bándi 1981) DL 88 576. Regesztája: MOL regeszta. (Ila Bálint). DL 45 672. Regesztája: MOL regeszta.

41 DL 88 508.; DF 237 344.; DF 260 130.; DL 29 055.; PESTY 1878. 8–9. Az oklevél másolatban maradt fenn.

vagyis konfraternitásokat, melyek egyre szélesebb körben terjedtek el, és lassanként a középkori ember életének természetes részévé váltak. Olyannyira, hogy legkésőbb a 15. századra a keresztyények többsége már valamely vallásos társulat tagja volt.⁴² Magyarországon a középkor folyamán számos papi imaközösség jött létre. Kezdetben a világi hívők ezekbe a már létező papi társulatokba léptek be, így ellentétben a nyugati mintával, itt nagyobb szerepük lett a világiaknak a papság által életre hívott közösségekben. A későbbiek folyamán aztán a hívek maguk is hoztak létre társulatokat, így ismét szétváltak papok és világiak. Sopronban például éppen Krisztus Teste néven alakult két társulat a 15. században, melyek közül egyiknek papok, másiknak világiak voltak a tagjai.⁴³ A különválás azonban csak elszórt példa, mert míg hazánkban a klérus és a világiak együttműködése a konfraternitások virágzását hozta, addig a német és olasz társulások esetében a két réteg közti szakadékot mélyítették, olyannyira, hogy idővel zsinaton kezdték tiltani újabb vallásos társulatok alapítását, hacsak nem az egyház ellenőrzése alatt jönnek létre és működnek.⁴⁴ A hazai források nyomán megállapítható, hogy a Magyar Királyság területén a középkor folyamán a Krisztus Teste társulat volt a legelterjedtebb, mely legalább húsz jelentősebb településen működött.⁴⁵ Ezek közül több vallási tevékenységét támogatta valamely egyházi vezető búcsúval a középkor századai folyamán. Legkorábban 1384. december 17-én a szebeni Szűz Mária-templom Krisztus Teste testvérületének miséjén részt vevő, és a mise örökös fennmaradásáért anyagi áldozatot hozó híveknek adott Demeter esztergomi érsek egy év és száz nap búcsút.⁴⁶ A következő évszázad elején, 1409-ben a brassói társulat oltárát csütörtökönként vagy vasárnaponként felkereső hívek kaptak negyven napos búcsút János soltániai érsektől.⁴⁷ 1463-ban a besztercebányai Szűz Mária-templomnak és az ott lévő Krisztus Teste társulat tagjainak római bíborosok engedélyeztek száz napos vezeklési enyhítést, ha a hívek a nevezett ünnepeken felkeresik a templomot, majd 1496-ban a társulat ünnepélyes első csütörtöki körmenetére kérvényezett száz napos búcsút a pápától a városi tanács néhány tagja.⁴⁸ 1490-ben pedig Ylkush Márton kért a budai konfraternitásnak minden hónap első csütörtökjére öt év és öt negyvened búcsút a pápától.⁴⁹ A szebeni Krisztus Teste társulat oltáránál, mely a Szűz Mária-templomban állt, szintén minden csütörtökön mutattak be szentmisét, ám az 1460-as évektől a plébános beleegyezésével már minden alkalommal ünnepélyes körmenetben vitték az Eucharisziát az oltárra, miközben harangzúgás és orgonaszó mellett dicsőítő énekeket énekeltek. Céljuk az volt, hogy a hívek buzgóságát növeljék, és az szakadárak megtérjenek, ezért búcsút is kértek a pápától azok számára, akik részt vesz-

42 LE BRAS 1940–41. 324.

43 PÁSZTOR 2000. 23.

44 PÁSZTOR 2000. 38–39.

45 PÁSZTOR 2000. 23.

46 DF 291 983. Kiadása: ZIMMERMANN – WERNER – MÜLLER 1897. 594–595.

47 DF 286 559.; MÁLYUSZ 1958. 262. (6935.)

48 DF 280 686. PÁSZTOR 2000. 26.

49 FRANKÓI – LUKCSICS 1902. CDLXXI. Eredetije: ASV Reg. Suppl. 912. 27v.

nek a körmenetben.⁵⁰ Egyes társulatok külön feljegyzést vezettek arról, hogy tagjai milyen búcsúban részesülhetnek, hiszen minden belépő ezek részese lett. A szebeni Krisztus Teste társulat feljegyzése érdekes adatokat szolgáltat arról, hogy mennyi elengedést lehetett elnyerni egyes jámborsági cselekedetekért.⁵¹ Akik az Üdvözlég Mária elmondása után Jézus nevét mondták, IV. Orbán pápától negyven nap, II. Sándor pápától pedig húsz nap búcsút kaptak. Húsz napot engedett el János pápa azok vezekléséből is, akik a szentmisében Jézus vagy Mária nevére térdet hajtottak, vagy térdet hajtva három Üdvözlég Máriát elimádkoztak. A János evangéliumának prologusa felolvasása közben háromszor térdet hajtó hívek öt év és öt negyvened búcsút nyerhettek János pápától, hatvan napot pedig V. Kelemtől. Aki Krisztus kínozási eszközeit szemlélte, és elmondta az Úr imádságát, az Ince pápától négy év, Leó pápától három, Gergely pápától pedig negyven nap vezeklésenyhítést kapott. Azok, akik az „adjunk hálát” éneklése alatt könyörgést mondtak és meghajoltak, V. Orbán pápától száz nap búcsút nyertek, akik pedig hajnalban három Üdvözlég Máriát imádkoztak a kereszténység békéjéért IV. Orbántól száz nap búcsút kaphattak. A búcsúmenyiségek és a kibocsátók efféle felsorolása nem szokatlan a korban, azonban feltűnő például, hogy a listában II. Sándor pápa is szerepel, aki ugyan ismeretes arról, hogy 1063-ban ő adta az első keresztes búcsút azoknak, akik a hispániai muszlimok ellen harcba szálltak, azonban ebből a korszakból még nem jellemző a templomoknak vagy imádságért adott búcsú.⁵² Ugyanakkor az adatok szerint a nagyszebeni „Krisztus Teste és Vére fölséges és titokzatos szentségének testvérületét” csak 1372-ban alapították a helyi polgárok, így több további búcsú hitelessége is megkérdőjelezhető.⁵³ Ennek ellenére egyrészt tény, hogy a búcsúadományozás ösztönzőleg hatott a hívekre, és elősegítette az Oltáriszentség kultuszának gazdagodását, másrészt e vallásos társulatok jámborsági cselekedeteikkel jelentősen hozzájárultak Krisztus Teste ünnepének és tiszteletének terjesztéséhez.

A fennmaradt hazai kódexekben olyan Krisztus Testéről szóló imádságok is találhatóak, melyek elmondásáért bizonyos mennyiségű búcsút lehetett nyerni, ám a szebeni társulat búcsúinak listájához hasonlóan ezek hitelessége is igen kétséges. XII. János pápának tulajdonították azt a Török kódexben található imádságot és a hozzá kapcsolódó búcsút, melyben a hívő lélek megvallja bűnösségét, és kéri a Mennyei Atyát, hogy legyen irgalmas és könyörüljön rajta, engedjen neki tiszta gyónást, és *„azon te áldott szent fiadnak mi Urunk Jézus Krisztusnak szent testének, szent vérének üdvösséges vételét.”*⁵⁴ Az ima elmondásáért állítólag a pápa a halálos bűnök vezekléséből hússzezer, a bocsánatosokéból harmincezer napot engedett el. Szintén a Török kódexben található egy szentáldozás idején mondandó imádság, melynek szerzője

50 PÁSZTOR 2000. 25.

51 SIEVERT 1872. 319.; PÁSZTOR 2000. 39.

52 SHAFFERN 2007. 46.

53 PÁSZTOR 2000. 25.; GODA 2015. 207.

54 BUDENZ – SZARVAS – SZILÁDY 1874. 324.

valamelyik Bonifác pápa, s az imádkozó ezer év búcsút nyerhetett általa.⁵⁵ Ebben a hívő Krisztus Szent Teste és Vére által a bűntől való megtisztulásért imádkozik, valamint a látható és láthatatlan ellenségeitől való szabadulásért. A harmadik Krisztus Testéről szóló imádság a Lobkowitz kódexben olvasható, s igen hasonlít az előzőre szövegében és szándékában, annyi különbséggel, hogy a felirata szerint az Úrfelmutatás alatt kellett elmondani. Ez az imádság Európa más országaiban is ismert volt, s a hozzá köthető búcsút hol VI. Bonifác pápa, hol XXII. János pápa, hol VI. Ince pápa adományozásának tekintették.⁵⁶ Ugyanakkor a Lobkowitz kódex szerint már tízezer év búcsút lehetett érte nyerni, angol területeken kétezer évet, német területeken pedig hol húszezer napot, hol kétezer, tízezer vagy tizenkétezer évet kapcsoltak hozzá. E búcsús ima másik érdekessége, hogy ha a pápák személyében nem is, abban viszont egyetértés volt, hogy Fülöp francia király kérésére adta az egyház valamelyik vezetője, ami csak akkor lehetséges, ha V. vagy VI. Fülöpről van szó, akiknek királysága XXII. János pápaságának idejére esett. Egyházi és világi tekintélyeket más búcsús imák esetében is előszeretettel említettek meg, hogy ezzel támasszák alá a búcsúk hitelességét és az ima jelentőségét. E Krisztus Testéről és Véről szóló imádságok tehát sokfelé ismertek voltak hazánkban és a korabeli Európában, de az értük nyerhető búcsúk hitelessége erősen kétséges. Nem az imához kapcsolódó búcsúban van tehát e fohászok értéke, hanem tartalmukban, mert rávilágítanak, hogy milyen felfogás társult Jézus Krisztus személyéhez, egyes szentekhez vagy vallásos eseményekhez. A búcsú által azonban többen érezhettek késztetést, hogy ezeket az imádságokat elmondják, így hozzájárultak Krisztus Teste kultuszának elmélyítéséhez.

Elmondható tehát, hogy akár a Krisztus Teste tiszteletére épült vagy Szent Vér ereklyét őrző megszentelt helyeknek adott búcsúkat, akár egy-egy csüttörtöki szentmisén vagy körmenetben való jelenlétért engedélyezett vezeklés elengedést, akár a búcsús imákat nézzük, a kiváltság adományozása ösztönözte és előmozdította a Krisztus Teste kultusz terjedését, s az Oltáriszentség egyházilag elfogadott helyes tiszteletét. A búcsúlevelek pedig kellőképpen megvilágítják az Eucharisztia megünneplésének különféle megnyilvánulási formáit.

⁵⁵ BUDENZ – SZARVAS – SZILÁDY 1874. 331.

⁵⁶ BUDENZ – SZARVAS – SZILÁDY 1890. 117.; SWANSON 2006. 223.; PAULUS 1923. 297.

Eredeti források helye

Archivio Segreto Vaticano, Registra Avenionensia
Archivio Segreto Vaticano, Registra Supplicationum
Archivio Segreto Vaticano, Registra Vaticana
Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár
Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény

Forrás- és regesztakiadványok

BATTHYÁNY Ignác

1827 *Leges ecclesiasticae Regni Hungariae et provinciarum adiacentium*.
Gyulafehérvár.

BOSSÁNYI Árpád

1916 *Regesta Supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak I.* Budapest.

BUDENZ József – SZARVAS Gábor – SZILÁDY Áron

1874 *Weszprémi codex – Peer codex – Winkler codex – Sándor codex – Gyöngyösi codex – Thewrewk codex – Kriza codex – Bod codex*. VOLF György (közveteszi) Nyelvelméltár: Régi magyar codexek és nyomtatványok II. Budapest.

1890 *Lobkowitz codex – Batthyányi codex – Czech codex*. VOLF György (közveteszi) Nyelvelméltár: Régi magyar codexek és nyomtatványok XIV. Budapest.

FRAKNÓI Vilmos – LUKCSICS József

1898 *Monumenta Romana Epsicopatus Vesprimiensis II.* Budapest.

1902 *Monumenta Romana Epsicopatus Vesprimiensis III.* Budapest.

1907 *Monumenta Romana Epsicopatus Vesprimiensis IV.* Budapest.

IVÁNYI Béla

1931 *Eperjes szabad királyi város levéltára. 1245–1526. Acta litterarum ac scientiarum Regiae Universitatis Hungariae Francisco-Iosephinae. Sectio iuridico-politica 2.* Szeged.

LUKCSICS Pál

1938 *XV. századi pápák oklevelei II.* Olaszországi Magyar Okirattár 2. Budapest.

MÁLYUSZ Elemér

1958 *Zsigmondkori oklevéltár II. (1400–1410) Második rész. (1407–1410) Magyar Országos Levéltár kiadványai. Forráskiadványok 4.* Budapest.

MANSI, Joannes Dominicus

1788. *Sacrorum conciliorum nova, et amplissima collectio. Vol. 29.* Velence.

OTTENTHAL, Emil von

1888 *Regulae cancellariae apostolicae. Die Päpstlichen Kanzleiregeln von Johannes XXII. bis Nikolaus V., Gesammelt und Herausgegeben.* Innsbruck.

PESTY Frigyes

1878 *A Szörényi bánság és Szörény vármegye története III. (Oklevéltár I.)* Budapest.

RICHTER, Aemilius Ludovicus

1839 *Corpus iuris canonici II.* Lipcse.

SOLYMOSY László

1997 *A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai.* Budapest.

THEINER, Augustinus

1859 *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I. Ab Honorio PP. III. usque ad Clementem PP. VI. 1216–1352.* Róma.

1860 *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia II. Ab Innocentio PP. VI. usque ad Clementem PP. VII. 1352–1526.* Róma.

VÁRSZEGI Asztrik – ZOMBORI István

1889, 2000 IX. *Bonifác pápa bullái. Második rész. 1396–1404.* VÁRSZEGI Asztrik – ZOMBORI István (szerk.) *Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia.* Vatikáni magyar okirat-tár I/4. Budapest.

ZIMMERMANN, Franz – WERNER, Carl – MÜLLER, Georg

1897 *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Bd. II.* Nagyszeben.

Szakirodalom

BÁLINT Sándor

2004 *Karácsony, Húsvét, Pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából.* Budapest.

GÁL Ferenc – ERDŐ Péter

1993 Búcsú. In: Dr. Diós István (főszerk.) *Magyar Katolikus Lexikon II.* Budapest, 59–61.

GODA Károly

2015 „*Ecce panis angelorum*” A középkori bécsi és budai úrnapi körmenetek közép-európai kitekintésben. *Történelmi Szemle* LVII. 2. 183–218.

LE BRAS, Gabriel

1940–41 *Les confréries chrétiennes. Problèmes et propositions. Revue historique de droit français et étranger. IV. série. (19–20.)* 310–363.

PAULUS, Nikolaus

1923 *Geschichte des Ablasses am Ausgange des Mittelalters III.* Paderborn.

PÁSZTOR Lajos

2000 *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Budapest.[Az 1940-es kiadás reprint változata].

SHAFFERN, Robert

2007 *The Penitents' Treasury. Indulgences in Latin Christendom 1175–1375*. London.

SIEVERT, Gustav

1872 *Der Bruderschaft des heiligen Leichnams in Hermannstadt*. Nagyszeben.

SÜMEGI József

1998 Adatok a penitencia és a búcsúk történetéhez a középkori Magyarországon. In: SÜMEGI József – ZOMBORI István (szerk.) *Hermann Egyed emlékkönyv*. Budapest, 101–153.

SWANSON, Robert Norman

2006 Praying for pardon: devotional indulgences in late medieval England. In: SWANSON, Robert Norman (szerk.) *Promissory Notes on the Treasury of Merits: Indulgences in Late Medieval Europe*. Leiden, 215–240.

SZUNYOGH Xavér

1938 Az Eucharisztia tisztelete. In: BANGHA Béla: *Az Eucharisztia. Az Oltáriszentség tanának hittani és erkölcsi tartalma*. Budapest, 133–147.

AZ EUCHARISZTIA TISZTELETÉNEK ÁBRÁZOLÁSAI A MAGYAR GÖRÖG KATOLIKUS EGYHÁZ LITURGIKUS KIADVÁNYAIBAN

1. Bevezetés

Magyar hazánk, sőt egész nemzetünk a 2020-ban sorra kerülő budapesti Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusra készül. Az előkészületekből egy esztendő immár el is telt. Ennek folyamán számtalan rendezvény, esemény zajlott már, amik leginkább a hivatalos honlapon¹ követhetők nyomon.

Ennek jegyében a görög katolikus megemlékezések sorát kívánom gazdagítani a jelen előadással, illetve írásos változatával. Céomat a címben igyekeztem pontosan megfogalmazni. Ez egyrészt azt jelenti, hogy az Eucharisztia tisztületének *képi megfogalmazásait* törekszem bemutatni; másrészt pedig azt, hogy ezeket kizárólag a *liturgikus kiadványainkból* gyűjtöm össze. Tehát itt és most mellőzöm az egyébként egyházunkban oly fontos ikonikus ábrázolások bemutatását. Pedig bőségesen léteznek ikonokon, falfestményeken, mozaikon, oltárfaragványokon (főleg tabernákulumokon), textíliákon (oltárterítőkön, templomi lobogókon), ötvösművészeti szakrális tárgyakon (kelyheken, a paténának megfelelő diszkoszokon),² valamint nyomtatott formában is, de nem liturgikus kiadványokban publikált képeken. Fontos még a téma szempontjából – s különösen a cím alapján – kiemelni, hogy kizárólag a *görög katolikus* liturgikus kiadványokból gyűjtött anyagot törekszem bemutatni, azon belül is a *magyar* görög katolikus egyház anyagát. Tehát bármennyire is csábító lenne, a nagyobb mennyiségű ószláv, illetve a kisebb mennyiségű görög nyelvű liturgikus könyvek eucharisztikus ábrázolásait – jelen koncepciómnak megfelelően – mellőznöm kell.

Bemutatásra választott témám eddig feldolgozatlan területre kalauzol. Ugyanis az imént vázolt anyagnak sem az összegyűjtésére, sem a publikálására nem vállalkozott az előzőekben még senki. Eddig csupán annyi történt e téren, hogy hittudományi főiskolánk aulájában – mintegy ráhangolódásként – egy rövid ideig kiállítottam az eucharisztikus ábrázolásaink anyagát:³ az eredeti műveket részben, az azokról készült fénymásolatokat pedig teljes egészében.

1 <https://www.iec2020.hu/> [letöltés: 2018. 09. 25.]

2 Egybecseng ezzel a Nagyböjt első vasárnapján énekelt liturgikus szövegünk, ami a 4. századi Nagy Szent Bazil (330–379. jan. 1.) atyánkra megy vissza: „Hálás szívvel dicséretet mondván Istennek, és a falakon, sima fákon, szent edényeken festett Krisztus képei előtt... tisztelettel hajoljunk meg”. Lásd *Dicsérjétek az Urat!* 1994. 270.

3 Publikált emléke: IVANCSÓ 2018.

Érdemesnek tűnik még az anyaggyűjtés metodológiájára ráirányítani a figyelmet. Magyar görög katolikus egyházunk liturgikus kiadványaiból eddig több mint háromszáz dokumentumot sikerült összegyűjteni és két kötetben publikálni.⁴ Eme két kötet anyagából lehetett aztán az eucharisztikus ábrázolásokat a megfelelő szisztéma szerint egyberendezni, mégpedig a teljességre törekedve. Ez azt jelenti, hogy minden egyes liturgikus kiadványt (az egylapos nyomtatványtól kezdve a több mint ezer oldalas könyvekig⁵) lapról lapra át kellett tüzetesen nézni. Így sikerült begyűjteni összességében 93 különböző ábrázolást. Ez azonban csalóka lehet, ugyanis – bár ténylegesen ennyi a számuk – egy-egy szimbólum, ábrázolás, kép több (két vagy akár három) kiadványban is megjelenhetett. Illetve fordítva is igaz, mert egy-egy könyvben, illetve egyéb kiadványban több kép is előfordulhat.⁶

Az eucharisztikus ábrázolások bemutatását az egyszerűbb formáktól kezdem, és egy-egy csoporton belül is a képi megjelenítés gazdagodása felé haladok. Kivételt csak az utolsó – s valójában a leggazdagabb – csoport képez, ugyanis ott a Szent Liturgia menetének illusztrációja a szertartás kronológiai sorrendjét követi: a kezdő áldástól az elbocsátó áldásig. Tehát itt az illusztrációk képi világának szegénysége vagy gazdagsága – bár négy különböző könyvből lettek összegyűjtve – nem játszik szerepet.

2. Az Eucharisztia misztériuma

Az Eucharisztia hitünk egyik legmélyebb titka, amit emberi értelemmel nehéz megközelíteni, megérteni pedig teljes valóságában nem is lehet. Nem véletlen, hogy a római katolikus szentmisében naponta felhangzik: „Íme, hitünk szent titka” – vagyis „Misterium fidei”.⁷ Igaz, a nyugati egyházban a 20. század elejétől elterjed az Eucharisztiaának az az elnevezése, hogy „Mysterium tremendum et fascinans” – vagyis „félelmetes és elbűvölő szentség”,⁸ aminek eredete a skolasztikus teológiába nyúlik vissza.⁹ Ámde már a skolasztikát megelőző jóval korábbi görög szövegekben is a „müszterion” szót alkalmazták rá. Az Aranyhajó Szent János (+407) nevével fémjelzett Szent Liturgiában¹⁰ pedig nyolc alkalommal van jelen ez a kifejezés úgy, hogy az Eucharisztiaira vonatkozik.¹¹

Az Eucharisztia valóban misztérium. Ugyanis az átváltoztatott – pontosabban: átlényegített – kenyér és bor többé már nem kenyér és bor, hanem maga a valóságos, élő, feltámadott, megdicsőült Úr Jézus Krisztus. A Szent

4 IVANCSÓ 2006.; IVANCSÓ 2008.

5 Éppen ezért következetesen alkalmazom a „liturgikus kiadványok” megjelölést a „liturgikus könyvek” helyett.

6 Az IVANCSÓ 2018. alapján ez pontosan nyomon követhető.

7 Lásd az I, II, III, IV. Eucharisztikus imát: *Misekönyv* 1991. 443, 449, 454, 460.

8 Amint azt Rudolf Otto (1869–1937) evangélikus lelkész *A szent* című könyvében részletesen leírja.

9 Lásd pl. Aquinói Szent Tamás (1225–1274) „Pange lingua gloriosi Corporis mysterium” kezdetű híres himnuszát („Zengjed, nyelv, a dicsőséges Test titkát”).

10 Hivatalos szövegét lásd HAJDÚDOROGI PÜSPÖKI IRODA 1920.

11 További két alkalommal is jelen van még a szövegben, de nem az Eucharisztiaival kapcsolatban.

Liturgiában (szentmisében) Jézus Krisztusnak a pap által megjelenített szavára és cselekményére, illetve a Szentléleknek az epiklézisben megjelenő erejének együttes hatására létrejön a világon egyedülálló lényegi változás. Vagyis, amikor nem a mellékes, a lényegtelen dolgokban történik meg a változás, hanem az egyedüli fontos dologban, a lényegben. Ugyanis a lényeg az, „ami a dolgot azzá teszi, ami”. A kenyérnek – és ugyanúgy a bornak – a lényegét nem a járulékok (az akcidensek¹²) adják, hanem a lényeg (a szubsztancia¹³). Nem a mennyisége, mert egy szelet kenyér is kenyér, éppen úgy, mint egy vekni. Nem a minősége, mert egy jól megsült kenyér is kenyér, éppen úgy, mint a sületlen. A további hét járulék sem a lényeget adja. Sőt, még csak nem is a funkciója: mert nem attól függ elfogyasztják-e, avagy nem. Az egyedüli lényeg, ami a kilenc járulékot is hordozza, az az, ami a kenyeret kenyérré, a bort borrá teszi. És Jézus Krisztus átlényegítő ereje (és a Szentlélek közreműködése) folytán ezért beszélhetünk szubsztanciális változásról. Nem a mennyiség, a minőség és a többi járulékos dolog változik, hanem maga a lényeg: a kenyér kenyérsége, a bor borsága. És lesz Jézus Krisztus szent Testévé és Vérévé. Így a hívó ember a szentáldozáshoz járulva magát Jézus Krisztust veszi magához. Persze, a halálon és feltámadáson átment megdicsőült formájában. Triviálisan fogalmazva: ezért nem vagyunk kannibálok.

Mivel az Eucharisztia mélységes misztérium, az ábrázolása, vagyis valóságos leképezése is akadályba ütközik. Emberi érzékszerveink nem elégségesek a felfogásához, megértéséhez. Nemcsak az ízelelése, de a látása is csak „tükör által, homályosan” (1Kor 13,12) történhet. Mégis, hogy közelebb érezhessük magunkhoz, szükséges a képi megjelenítésük. És ez vezet bennünket tovább.

3. Az Eucharisztia ábrázolásai

Ha elvi alapon tekintjük, az Eucharisztia és az ikonikus ábrázolás között párhuzamot vélhetünk felfedezni. Azonban kifejezetten hangsúlyozni kell, hogy ez csak párhuzam, nem pedig lényegi azonosság. Mindkettő az anyagi megjelenítésen keresztül tükrözi le számunkra a valóságot. Amíg azonban az Eucharisztia anyaga nemcsak „tartalmazza”, nemcsak „hordozza” Jézus Krisztust, hanem – a szubsztanciális változás révén – valóban és ténylegesen „az”, vagyis „azonos” Ővele, tehát Jézus Krisztus szent Teste és Vére, addig például a Jézus-ikon – ha ténylegesen szakrális módon lett készítve, végül pedig szakrális cselekménnyel megáldva –, „csupán” megjeleníti, jelenvalóvá teszi közöttünk az ő szent Személyét. Ősi, ezerhatszáz éves gyökerei vannak ennek a tanításnak, ám ezt életté váltja az évente nagyobb első vasárnapján megénekelte liturgikus szövegünk: „az írott képmás tisztelete, mint Szent Bazil mondja, annak eredetijére száll vissza”.¹⁴

Ezek fényében az Eucharisztia ábrázolásaira úgy kell tekintenünk, hogy azok mintegy „második lépcsőt” jelentenek. Ugyanis Jézus Krisztusnak a kenyér és a bor külső formájába belerejtőzött – a skolasztikus terminológia szerinti – „szent színeknek” (species) a további megjelenítési formái. És ez

12 CSELÉNYI 1993. 103.

13 ROKAY 2008. 503–504.

14 *Dicsérvjétek az Urat!* 1994. 270.

értékes a sematikus, szimbolikus ábrázolásokról kezdve a Titkos Vacsora¹⁵ fő eseményét akár a legrészletesebben bemutatni kívánó festményekre is.

4. Görög katolikus ábrázolások

A magyar görög katolikus egyház liturgikus kiadványaiban az eucharisztikus ábrázolások széles skálán mozognak. A legegyszerűbb szimbólumoktól kezdve a legrészletesebb festményekig mindenfajta típus megtalálható közöttük. Az összesen 93 ábrázolást egyénileg választott szisztémába rendezve kívánom a következőkben bemutatni, illetve említést tenni róluk.

1/ Szimbolikus ábrázolások

Az Eucharisztia összesen 15 jelképes ábrázolását lehet megtalálni a liturgikus kiadványainkban. A Budapesten tanuló görög katolikus papnövendékek által 1938-ban, majd 1940-ben kiadott szentségimádási füzet¹⁶ címlapján egészen egyszerű formában jelenik meg az Eucharisztia ábrázolása: a kehely körvonala, fölötté pedig a szent Test négyzet formájában, sugarakkal körülvéve. Gazdagabb formában látható egy ifjúsági imakönyv belső címlapján, ahol a Testet egy kereszt helyettesíti.¹⁷ Díszítő fejlécként jelenik meg egyik gyermekimakönyvünkben az ehhez hasonló ábra kétszer is, immár indákkal körülvéve,¹⁸ illetve az evangéliumos könyvön, majd oltáron álló kehely szőlőindák és búzakalászek között.¹⁹ Szöveglezáró motívumként látható két imakönyvünkben összesen hatszor a sugarakkal körülvett kehely, mellette két kereszt az evangéliumos könyvvel, illetve a liturgikonnal (misekönyv).²⁰ Ugyancsak szöveglezáró motívumként látható két könyvünkben a kelyhet körülvéző Jézus Szívét és Szűz Mária Szívét ábrázoló nyugati típusú kép.²¹ A Szentléleknek az epiklézisével való jelenlétét jelzi két képen az eucharisztikus kehelyhez leszálló galamb;²² az első esetben a Jézus-monogramos szentostya látható, a másodikban viszont egyértelműen a görög katolikus liturgikus mozzanat, amint a pap keresztbe tett kézzel felemeli a szent Testet és Vért. Új szövegegységet kezd az a fejléc az énekeskönyvben, amelyen a kenyér és a hal szimbólumai között látható a proszfora pecsétje a görög felirattal: ΙΣ ΧΣ ΝΙ ΚΑ, vagyis „Jézus Krisztus győz”.²³ Az eucharisztikus kehely fölött ugyanilyen feliratot viselő

15 A görög, illetve bizánci egyház teológiája szerinti elnevezése az Utolsó Vacsorának.

16 IVANCSÓ 2018. 1.; GÖR. KAT. PARNÖVENDÉKEK 1938. címlap.; GÖR. KAT. PARNÖVENDÉKEK 1940. címlap.

17 IVANCSÓ 2018. 2.; SZEMÁN 1905. belső címlap.

18 IVANCSÓ 2018. 3.; KISS 1935. 12, 185.

19 IVANCSÓ 2018. 4, 7.; *Dicsérjétek az Úr nevét!* 1934. 108.; *Dicsérjétek az Úr nevét!* 1938. 108.; MÁRIAPÓCSI SZENT BAZILRENDI ZÁRDA 1935. 74.; MÁRIAPÓCSI SZENT BAZILRENDI ZÁRDA 1935. 108.; A. SZ. SZT. BAZILRENDI ÁLDÓZÓPAP 1935. 79.

20 IVANCSÓ 2018. 5.; DEMKÓ 1928. 62, 170, 200. (a 2. kiadásban ugyanígy); *Dicsérjétek az Úr nevét!* 1934. 898, 1110.; *Dicsérjétek az Úr nevét!* 1938. 898, 1110.

21 IVANCSÓ 2018. 6.; *Dicsérjétek az Úr nevét!* 1934. 244.; *Dicsérjétek az Úr nevét!* 1938. 244.; *Úrnapja* 1938. 23.

22 IVANCSÓ 2018. 8–9.; NAGY SZENT BAZIL RENDJÉNEK MÁRIAPÓCSI ZÁRDÁJA 1944. 247.; SZEMÁN 1909. 141.

23 IVANCSÓ 2018. 10.; *Dicsérjétek az Urat* 1954. 99.

„Bárány”, vagyis a proszfora középső része több ábrázoláson is megjelenik hol gazdagabban, hol kevésbé gazdagon díszített környezetben. Olykor kerubok is vannak körülötte,²⁴ máskor csak szőlőfürtök és kalászkok,²⁵ illetve ilyen még az 1938-as Budapesti Eucharisztikus Kongresszus bőven díszített címere is.²⁶

2/ Az átváltoztató Jézus képei

Ebbe a csoportba, ahol már nem csupán szimbolikusan látszik az Eucharisztia, hanem magával Jézus Krisztussal együtt, összesen tíz kép tartozik. Közülük kilenc képen Jézus félalakosan, egyen pedig egész alakosan van jelen. A félalakos képeken asztal mögött ül, és előtte van a kenyér és a kehely.

Így látható egy metszeten, amely három kiadványban is előfordul. Jézus két kezét kitarva az asztalon nyugtatja, közrefogva a kelyhet és a lapos (tehát nem talpas) diszkoszt.²⁷ Egy következő képen Jézus baljába fogja a kenyeret, jobbját áldón felemeli, előtte pedig a kehely és a lapos diszkosz látszik. Ez egy szövegegységet lezáró kép, ám további két különböző formában, bővítménnyel, fejlécként is előfordul.²⁸ A kenyeret megáldó Jézus ábrázolása négy képen is megjelenik kiadványainkban, s egyre gazdagabbá válik. A képeken az látszik, hogy Jézus valóban kenyeret – a görög terminológia szerint proszforát –, nem pedig szentostyát áld meg; ezért teljességgel jogos, hogy görög katolikus imakönyvekbe kerültek ezek a képek.²⁹ Az egyik különösen is figyelmet érdemel, mert egyedül ezt lehetett beazonosítani: *Carlo Dolci* (1616–1686) firenzei festő „Krisztus megáldja a kenyeret és a bort” című műve, illetve annak reprodukciója.³⁰ Fontos felhívni a figyelmet Jézus áldó gesztusára. Az ujjait nem rendezetlenül tartja, hanem a görög Jézus-monogramot formázza velük: Jézus Krisztus nevének első és utolsó betűit. Ez látszik nemcsak az eddigi, félalakos képeken, hanem azon az álló képen is, ahol Jézus baljában a kelyhet tartja, jobbával pedig áldást ad.³¹ Végül még egy képet ide kell sorolnunk, mert az imakönyvben szöveg is fűződik hozzá: „Midőn az áldozópap énekl: Vegyétek, egyétek, ez az én testem stb.” – pedig valójában egy Jézus Szíve-kepről van szó.³²

24 IVANCSÓ 2018. 11–13.; SZÉMÁN 1909. 132.; GRIGÁSSY 1940. 150.; GRIGÁSSY 1945. 152.

25 IVANCSÓ 2018. 14.; NAGY SZENT BAZIL RENDJÉNEK MÁRIAPÓCSI ZÁRDÁJA 1938a. 4.; NAGY SZENT BAZIL RENDJÉNEK MÁRIAPÓCSI ZÁRDÁJA 1938b. 4.

26 IVANCSÓ 2018. 15.; *Dicsérjétek az Úr nevét!* 1934. 1170.; *Dicsérjétek az Úr nevét!* 1938. 1170.; *Úrnapija* 1938. 3.; KOZMA 1941. a borítón és a belső címlapon.

27 IVANCSÓ 2018. 16.; *Görög katolikus egyházi szerkönyv* 1907. 121.; M[IKITA] 1902. a címlapon; M[IKITA] ⁴1908. a címlapon; *Órangyal* ⁶1918. 68.

28 IVANCSÓ 2018. 17–19.; M[IKITA] 1902. 38.; SZABADOS 1917. 27.; DANILOVICS ²1893. 293. [ugyanígy a többi kiadásban is, a 14-ig.]

29 IVANCSÓ 2018. 20–23.; MELLES ²1903. 223.; MELLES ⁵1927. 86. [Ugyanígy a hetedik és nyolcadik kiadásban is.]; MELLES ⁵1927. 86.; *Dicsérjétek az Úr nevét!* 1934. 130.; *Dicsérjétek az Úr nevét!* 1938. 130.

30 MELLES ⁵1927. 86.

31 IVANCSÓ 2018. 24.; MELLES ²1903. a címlap mellett.

32 IVANCSÓ 2018. 25.; MELLES ³1916. 35.; MELLES ³1927. 35. [Ugyanígy a hetedik és a nyolcadik kiadásban is.]

3/ Jézus Jánossal a Titkos Vacsorán

A megjelenítési forma gazdagodását mutatja öt olyan kép, ahol Jézus már nem egyedül van az átváltoztatás közben, hanem a „szeretett tanítvánnyal”, Szent Jánossal, aki a Titkos Vacsorán a keblére hajtotta a fejét (Jn 21,20). Ezt a mozzanatot követik az ábrázolásaink. Az egyik képen – amely három könyvben is megjelent – Jézus jobbában a kelyhet, baljában a proszforát tartja, miközben János a vállára hajlik.³³ Egy másik, templomi kiadványon, amely csupán az istentiszteleti rendet, a böjtök és ünnepek felsorolását tartalmazza, a püspöki ornátusba öltöztetett Jézus áldoztatja a kehelyből János apostolt; előttük pedig a lapos diszkoszon láthatók a proszfora-részek, a szent Test darabjai. Feltűnő, hogy Jézus bizánci püspöki ruhában van, a jellegzetes rendi jelvénnel, az omoforral.³⁴ A harmadik ilyen típusú képen Jézus szentostyával áldoztatja valószínűleg nem János apostolt, hanem – a képet övező rózsák alapján – Kis Szent Terézt. Az imakönyvben az áldozási imát illusztrálja.³⁵ Végül a negyedik és ötödik ilyen képünk még gazdagabb. Mindkét esetben metszetről és imakönyvi egységet kezdő fejlérről van szó. Az előbbin³⁶ középen János apostol áldoztatása, két oldalt pedig egy-egy szent alakja látható, az utóbbin³⁷ (összesen háromszor) az áldoztatás háttérében az összes apostol jelen van, az oldalképeken pedig az imádkozó Szent Ferenc és a hárfázó Dávid király kapott helyet.

4/ A Titkos Vacsora az apostolokkal

Ebbe a csoportba újabb hét kép tartozik a liturgikus kiadványainkból. Általában nyugati típusú – eddig be nem azonosított – festmények reprodukciói, de van közöttük görög katolikus fametszet is, sőt, a legújabb időkől két Titkos Vacsora-ikon is. Az első ilyen kép templom belsejébe helyezi a meglehetősen gazdag jelenetet, amit felülről drapéria zár; az egész oldalt kitöltő kép középpontjában az átváltoztatást végző Jézus látható.³⁸ Hasonlóan gazdag jelentet mutat egy Amerikában kiadott bilingvis imakönyv képe.³⁹ Az átváltoztatást ábrázolja egy másik imakönyv képe, ahol Jézus áll az asztal mögött, mindkét kezét a rajta lévő kehely és kenyér felé tárva, míg az apostolok körben foglalnak helyet.⁴⁰ Az álló Jézus áldoztatja a részben térdelő, részben álló apostolokat egy következő képen.⁴¹ A görög katolikus fametszet teljes gazdagságában mutatja be a Titkos Vacsorát. Jézus feje mellett az ikonografikus felirat is látható: ΙΣ ΧΣ. Az is bizánci jellegzetesség, hogy a képnek nincs

33 IVANCSÓ 2018. 26.; *Dicsérjétek az Úr nevét!* 1934. 130.; *Dicsérjétek az Úr nevét!* 1938. 130.; *Úrnapija* 1938. 14.

34 IVANCSÓ 2018. 27.; *Ízleljétek és lássátok, mily jó az Úr!* 1940. a címlapon.

35 IVANCSÓ 2018. 28.; MÁRIAPÓCSI SZENT BAZILRENDI ZÁRDA 1935. 52.

36 IVANCSÓ 2018. 29.; MÁRIAPÓCSI SZENT BAZILRENDI ZÁRDA 1935. 21.

37 IVANCSÓ 2018. 35.; MÁRIAPÓCSI SZENT BAZILRENDI ZÁRDA 1935. 66. és 110.; A. SZ. SZT. BAZILRENDI ÁLDÓZÓPAP 1935. 180.

38 IVANCSÓ 2018. 30.; MELLES 1890. 266. [A kisméretű, 1891-es változatban a 276. lapon.]

39 IVANCSÓ 2018. 34.; *Main Services* 1951. 78.

40 IVANCSÓ 2018. 33.; A. SZ. SZT. BAZILRENDI ÁLDÓZÓPAP 1935. 68.

41 IVANCSÓ 2018. 32.; KRAJNYÁK 1923. a címlap mellett.

háttere.⁴² Végül két ikonreprodukció teszi teljessé ezt az együttest. Mindkettő viseli a feliratot: „Ho műsztikosz deipnosz” (vagyis „a Titkos Vacsora”). Az első esetben egy régebbi ikonról, a másodikban pedig korunkbeliről van szó. Mindkettő szabályos, az ikonográfia szabályainak megfelelően megfestett ikon; az egyik egy temetési szertartási könyvben, a másik pedig a cigányok számára készült bilingvis liturgikonban (imakönyvben) kapott helyet.⁴³

5/ Az emmauszi kenyérszegés

Lukács evangélista leírása szerint az eucharisztikus cselekményhez kötődik az emmauszi kenyérszegés eseménye (Lk 24,13–35). Jézus – miután a kiábrándult két tanítványhoz csatlakozott és egész nap fejtegette nekik az Írásokat – a kenyérszegésben ismertette fel magát előttük. Azt a cselekményt végezte, amit azóta is naponta végez az egyház: „kezébe vette a kenyeret, megáldotta, megtörte s odanyújtotta nekik” (Lk 24,30). Ennek ábrázolása látható az egyik amerikai bilingvis imakönyvünkben: a felismerés pillanata, amint Jézus teljes alakját dicsfény veszi körül.⁴⁴

6/ Elsőáldozási képek

Az elsőáldozási képek nemcsak a római katolikus, hanem a görög katolikus egyházban is fontosak. Valójában olyan emléklapok, amelyek – a kitöltésük-nél fogva – jelzik, hogy ki mikor részesedett először a Szent Eucharisziában. Liturgikus kiadványaikban három ilyen kép szerepel. Az elsőn Jézus az asztal mögött áll, jobbra és balra egy-egy kislány és kisfiú látható összetett kézzel. A kehely mellett valódi kenyér alakú, proszfora van az asztalon.⁴⁵ Egy másik kép népszerűségét igazolja, hogy három imakönyvben is megjelent. Az áldozási jelenetet a szabadba helyezi: Jézus ott nyújtja a gyermekeknek a kehelyt.⁴⁶ Egy további, egészen díszes és összetett elsőáldozási kép látható az egyik amerikai bilingvis imakönyvben. A kép alsó harmadában görög katolikus pap áldoztat egy kisfiút, két kislány pedig kis menyasszonyi ruhának megfelelő elsőáldozási ruhában várja, hogy sorra kerüljön.⁴⁷

7/ Az Eucharisztia ünneplése

Az Eucharisztia ünneplése a bizánci egyházban elsősorban a Szent Liturgiát jelenti. Ám a görög katolikusok körében – nemcsak Galíciában, hanem görög területeken is – kialakult a szentségimádás görög katolikus formája. Igaz, a forrásokhoz való visszatérés jegyében ezt egyházunk igyekszik kiküszöbölni. Ám a történelmi tények igazolják jelenlétét.

42 IVANCSÓ 2018. 31.; *Örangyal* 1918. 68.

43 IVANCSÓ 2018. 36–37.; *Szertartáskönyv* 2001. 13.; *Le Szomkunemujeszkó* 2001. 25.

44 IVANCSÓ 2018. 38.; GRIGÁSSY 1945. 27.

45 IVANCSÓ 2018. 39.; MÁRIAPÓCSI SZENTBAZILREND KEGYTEMLPOMA 1947. 39.

46 IVANCSÓ 2018. 40.; GRIGÁSSY 1940. 76.; GRIGÁSSY 1945. 58.; DEMKÓ 1928. a címlap mellett.

47 IVANCSÓ 2018. 41.; GRIGÁSSY 1945. 59.

a) Görög katolikus szentségimádás

A görög katolikus szentségimádásnak – a szertartását tartalmazó imakönyvek mellett⁴⁸ – képi bizonyítéka is létezik. Két amerikai imakönyvben nem is festményen vagy egyszerű képen látható, hanem – egyedülálló módon – fényképen. Az oltárra kihelyezett Eucharisztia előtt a bizánci egyház liturgikus öltözkéiben imádkozó pap látható.⁴⁹

b) A Bazil-liturgia

A bizánci egyházban évente tízszer végezzük a Nagy Szent Bazil nevéhez kötődő Szent Liturgiát az Aranyszájú-liturgia helyett. Az egyik imakönyvünkbe⁵⁰ ennek egy mozzanata is bekerült: az epiklézis. A püspök (maga Szent Bazil) az oltár előtt térdel kiterjesztett kézzel imádkozva az Eucharisztia előtt, a Szentlélek pedig galamb képében száll le, hogy teljessé tegye az átlényegítést.

c) A Szent Liturgia mozzanatainak ábrázolása

A bizánci egyház Szent Liturgiája különösen mozgalmas. Így sok cselekményt lehet ábrázolni. Maga a Liturgia három nagy egységre oszlik: [1.] előkészületi szertartás; [2.] hitjelöltek liturgiája; [3.] hívők liturgiája. Az ünnepélyességet jelzi, hogy szívesen végzik énekelve. Ennek is van képi emléke egy imakönyvben.⁵¹

[1.] *Az előkészületi szertartás* – Ebbe a kategóriába három kép sorolható a liturgikus kiadványainkból. Az első kettőn a pap kiterjesztett kézzel imádkozik (a második az elsőnek a kiszínezett változata, mint több más esetben is), a harmadik kép a ministránsok meghajlását mutatja be.⁵²

[2.] *A hitjelöltek liturgiája* – Ebbe a csoportba összesen 16 képet lehet helyezni az imakönyveinkből. A Szent Liturgia kezdő áldását három kép mutatja.⁵³ Az „Istennek egyszülött Fia” kezdetű himnusz kitárt kézzel imádkozza a pap.⁵⁴ A kisbemenetet: az evangéliumos könyv körbehordozását két kép mutatja,⁵⁵ a könyv felmutatását három kép,⁵⁶ a körmenet végét pedig egy.⁵⁷ A szent kereszt ünnepeinek himnuszt meghajolva végzi a pap és a ministráns egy képen.⁵⁸ Az apostoli szakaszt (szentleckét) az ambonról olvassa a felolvasó,⁵⁹ az evangélium felolvasását pedig négy kép is közvetíti.⁶⁰

48 A téma részletes bemutatását lásd IVANCSÓ 2018b. 96–119.

49 IVANCSÓ 2018. 42.; GRIGÁSSY 1945. 153.; *Main Services* 1951. 7.

50 IVANCSÓ 2018. 43.; MELLES ²1903. 41.

51 IVANCSÓ 2018. 44.; GRIGÁSSY 1945. 71.

52 IVANCSÓ 2018. 45–47.; KISS 1935. 17.; GRIGÁSSY 1945. 74.; DEMKÓ 1928. 63.

53 IVANCSÓ 2018. 48–50.; KISS 1935. 21.; GRIGÁSSY 1945. 75.; IVANCSÓ 1993. 6.

54 IVANCSÓ 2018. 51.; IVANCSÓ 1993. 8.

55 IVANCSÓ 2018. 52–53.; DEMKÓ 1928. 71.

56 IVANCSÓ 2018. 54–56.; KISS 1935. 31.; GRIGÁSSY 1945. 88.; IVANCSÓ 1993. 10.

57 IVANCSÓ 2018. 57.; DEMKÓ 1928. 75.

58 IVANCSÓ 2018. 58.; GRIGÁSSY 1945. 89.

59 IVANCSÓ 2018. 59.; GRIGÁSSY 1945. 94.

60 IVANCSÓ 2018. 60–63.; DEMKÓ 1928. 75.; KISS 1935. 37.; GRIGÁSSY 1945. 95.; IVANCSÓ 1993. 12.

[3.] *A hívők liturgiája* – Ebbe az együttesbe összesen 30 kép tartozik az imakönyveinkből. Az áldozati liturgia a Kerub-énekkel kezdődik.⁶¹ Látványos mozzanata a nagy bemenet, vagyis az adományoknak az oltárra való vitele, amit három kép mutat összesen négy helyen.⁶² Látható az adományok megtömjénezése is az oltáron.⁶³ Az imakönyvek bemutatják, hogyan imádkozza a pap a hitvallást: a nagy kehelytakarót magasba emelve az adományok fölött.⁶⁴ A nagy békességi áldást is megjeleníti egy kép.⁶⁵ Aztán az átlényegítésről közöl három képet összesen négy könyv.⁶⁶ Az átlényegített szent színek felmutatása szintén három képen látható négy könyvben.⁶⁷ A Miatyánkot kiterjesztett kézzel imádkozó papot mutatja be újabb három kép négy könyvben.⁶⁸ A kézmosás mozzanatát három képen láthatjuk ismét négy imakönyvben.⁶⁹ A pap áldozását három kép mutatja be: kettő a szent Testből, egy a szent Vérből való áldozást.⁷⁰ Az áldoztatásról két kép szól. Az egyik a pap az előtte térdelő ministránst áldoztatja, a másikon egy álló nő.⁷¹ Egy újabb kép egy olyan gyakorlatot tükröz, amely ma már nincs meg az egyházunkban: az elbocsátó és végső áldás előtti halotti megemlékezést: amint a pap tömjénezést végez.⁷² A Szent Liturgia végén lévő végső áldásról három kép szól négy könyvben.⁷³

5. Összegzés

Örömmel állapíthatjuk meg, hogy a magyar görög katolikus egyház több mint háromszáz liturgikus kiadványában bőségesen vannak eucharisztikus ábrázolások. Az eddig begyűjtött anyag átvizsgálása során kiderült, hogy 93 féle ilyen jellegű kép létezik. Sőt, ezek között van olyan is, amelyik két, három, vagy négy imakönyvünkben is látható. Van olyan szimbolikus ábrázolás is, amelyik többször megjelenik egy-egy imakönyvben, mégpedig szövegegységet kezdő fejlécként.

Maga a műfaj is meglehetősen változatosságot mutat: a szimbólumok kategóriájában 15 ábrázolás található. A Titkos Vacsorán a Jézust egyedül ábrá-

61 IVANCSÓ 2018. 64.; DEMKÓ 1928. 77.

62 IVANCSÓ 2018. 65–67.; KISS 1935. 49.; GRIGÁSSY 1940. 113.; GRIGÁSSY 1945. 100.; IVANCSÓ 1993. 14.

63 IVANCSÓ 2018. 68.; GRIGÁSSY 1945. 101.

64 IVANCSÓ 2018. 69–71.; KISS 1935. 55.; GRIGÁSSY 1940. 116.; GRIGÁSSY 1945. 104.; IVANCSÓ 1993. 16.

65 IVANCSÓ 2018. 72.; GRIGÁSSY 1945. 105.

66 IVANCSÓ 2018. 73–75.; KISS 1935. 61.; GRIGÁSSY 1940. 118.; GRIGÁSSY 1945. 110.; IVANCSÓ 1993. 20.

67 IVANCSÓ 2018. 76–78.; KISS 1935. 63.; GRIGÁSSY 1940. 119.; GRIGÁSSY 1945. 111.; IVANCSÓ 1993. 22.

68 IVANCSÓ 2018. 79–81.; KISS 1935. 73.; GRIGÁSSY 1940. 124.; GRIGÁSSY 1945. 118.; IVANCSÓ 1993. 26.

69 IVANCSÓ 2018. 82–84.; DEMKÓ 1928. 77.; KISS 1935. 77.; GRIGÁSSY 1940. 125.; GRIGÁSSY 1945. 119.

70 IVANCSÓ 2018. 85–87.; KISS 1935. 77.; GRIGÁSSY 1945. 122.; IVANCSÓ 1993. 28.

71 IVANCSÓ 2018. 88–89.; GRIGÁSSY 1945. 123.; IVANCSÓ 1993. 30.

72 IVANCSÓ 2018. 90.; GRIGÁSSY 1945. 136.

73 IVANCSÓ 2018. 91–93.; KISS 1935. 89.; GRIGÁSSY 1940. 131.; GRIGÁSSY 1945. 137.; IVANCSÓ 1993. 34.

zoló képekből tíz található a kiadványainkban, míg Szent Jánossal, a szeretett tanítvánnyal további öt kép mutatja a jelenetet. Az összes apostollal együtt pedig újabb öt kép található a kiadványainkban. Ide tartozik az a két ábrázolás is, amely valódi ikonoknak a reprodukciója; amelyek tehát teljesen bizánci típusú képek. Az emmauszi jelenetet egy kép mutatja be, majd elsőáldozási képként három található a könyveinkben. Az Eucharisztia ünneplését külön kategóriába csoportosítottuk. Elsőként a Szent Liturgián kívüli imádást, vagyis a szentségimádást láthatjuk, 1 fényképen. Majd a Bazil-liturgia epiklézist mutatja be 1 további kép, amit végül a Szent Liturgia egyes mozzanatainak megjelenítése tesz teljessé: öt imakönyvből összesen 50 ábra.

Viszonylag gazdag tehát az anyagunk. Eme bemutatást követően érdemes lenne még az ábrázolások provenienciájával is foglalkozni. Érdemes lenne kikutatni akár az egyszerű szimbolikus ábrázolások eredetét, de ugyanúgy a metszetekét és a festményeket is, melyek reprodukcióként vannak jelen a kiadványainkban. Eddig mindössze egy ilyen képnek sikerült megtalálni az eredetijét.⁷⁴

Irodalom

A. SZ. SZT. BAZILRENDI ÁLDOZÓPAP

1935 *Imádkozzál*. Görög katolikus imakönyv. Ungvár.

CSELÉNYI István Gábor

1993 Akcidens. In: Diós István (szerk.) *Magyar Katolikus Lexikon I.* Szent István Társulat, Budapest, 103.

DANILOVICS János

1893 *Görögszertartásu általános egyházi énekkönyv a hozzávaló imákkal*. A görög-katolikus hivek lelki hasznára. Budapest.

DEMKÓ Sándor

1928 *Vigyázzatok és imádkozzatok*. Ima- és énekeskönyv a görögkatolikus ifjuság használatára. Miskolc.

Dicsérvétek az Úr nevét!

1934 *Görögszertartású katolikus ima- és énekeskönyv*. Tartalmazza a mindennapi egyházi zsolozsma állandó részeinek magyar fordítását. Chysostomos Társulat, Miskolc.

1938 *Görögszertartású katolikus ima- és énekeskönyv*. Tartalmazza a mindennapi egyházi zsolozsma állandó részeinek magyar fordítását. Keleti Egyház, Miskolc.

Dicsérvétek az Urat

1954 *Görögszertartású katolikus énekes- és imakönyv kivonata*, Nyíregyháza.

Dicsérvétek az Urat!

1994 *Görögszertartású katolikus énekeskönyv*. Vasár- és ünnepnapiszent szolgálatok és énekei, Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Budapest.

⁷⁴ Ehhez lásd a 30. lábjegyzetet.

GÖR. KAT. PAPNÖVENDEKEK (összeáll. és kiad.)

1938 *Ájtatosság a legszentebb Oltáriszentség imádására*. Nyíregyháza.

1940 *Ájtatosság a legszentebb Oltáriszentség imádására*. Budapest.
(Második, javított és bővített kiadás)

Görög katolikus egyházi szerkönyv

1907 (*Euchologion*). Ungvár.

GRIGÁSSY Gyula

1940 *Imakönyv*. Az amerikai görög katolikus magyarok számára. *Prayer Book*. For Greek Catholic Hungarians of America. Braddock, PA.

1945 *My Little Prayer Book*. Az *Én Kis Imakönyvem*. Compiled for the American Catholic Children of the Greek (Hungarian) Rite by Rev. Julius Grigassy, D. D. Secretary to the Bishop. Pastor. Braddock, PA.

HAJDÚDOROGI PÜSPÖKI IRODA

1920 *A görög szertartású katolikus Egyház szent és isteni Liturgiája a legszentebb áldozat bemutatását megelőző imákkal s isteni tiszteletekkel kiegészítve*. Nyíregyháza.

IVANCSÓ István

1993 „Jertek, imádjuk Krisztust!” Görög katolikus imakönyv gyermekeknek. Nyíregyháza.

2006 *Görög katolikus liturgikus kiadványaink dokumentációja I. Nyomtatásban megjelent művek*. Szent Atanáz Gör. Kat. Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 14. Nyíregyháza.

2008 *Görög katolikus liturgikus kiadványaink dokumentációja II. További művek. Kiegészítések. Kiadatlan művek*. Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 19. Nyíregyháza.

2018 *Kiállítási katalógus a magyar görög katolikus egyház eucharisztikus ábrázolásairól*. Nyíregyháza, 2018. szeptember 14.–október 4. Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 44. Nyíregyháza.

2018b *A szentségimádás a magyar görög katolikus egyházban – Liturgiátörténeti emlék. Athanasiana 46. 96–119.*

Ízleljétek és lássátok, mily jó az Úr!

1940 *Alleluja*. Miskolc.

KISS Andor

1935 *Legszentebb imakönyv*. Aranyaszájú Szent János egyházatya szent és isteni liturgiája. A görög szertartású katolikus egyház miséi: 14 képpel, részletes magyarázatokkal, alkalmi imákkal és énekekkel. Petrasovszky E. festőművész rajzaival. Budapest.

KOZMA János

1941 *Kivonatos typikon*. Egyházi naptár és szertartási utasítás. Miskolc.

KRAJNYÁK Gábor

1923 *Lelki kenyér*. Görög katolikus (óhitű) ima- és énekeskönyv. Gedeon: „A hit fegyvere” c. imakönyv nyomán. Budapest.

Le Szomnkunemujeszko

2001 *Szunto Janoseszki Liturgija. Aranyszájú Szent János Liturgiája.* Hodász.

Main Services

1951 *of Holy Week and glorious Resurrection in the Greek Rite (Byzantine-Hungarian) Catholic Church. A Nagy Hétnek és a fényes Föltámadásnak fő-szertartásai a görög szertartású (Bizánci-Magyar) Katolikus Egyházban.* Braddock, Penna. 78.

MÁRIAPÓCSI SZENTBAZILREND KEGYTEMPLOMA (kiad.)

²1947 *Imádkozunk.* Máriapócs.

MÁRIAPÓCSI SZENT BAZILRENDI ZÁRDA (összeáll. és kiad.)

1935 *Máriapócsi imakönyv a görögkatolikus ifjúság számára.* Máriapócs.

MELLES Emil

²1890 *A dicséret áldozata.* Görög szertartású katolikus vagyis: óhitű imakönyv. Ungvár.

²1903 *Jertek, imádjuk Krisztust!* Görög szertartású vagyis ó-hitű ima- és énekeskönyv. Ungvár.

³1916 *Jertek, imádjuk Krisztust!* Görög katolikus ima- és énekeskönyv. Budapest–New York.

⁵1927 *Jertek, imádjuk Krisztust!* Görög katolikus ima- és énekeskönyv. Budapest–New York.

M[IKITA] S[ándor]

1902 *Imakönyv az Oltáregylet gör. kath. tagjai részére.* Ungvár.

⁴1908 *Imakönyv az Oltáregylet gör. kath. tagjai részére.* Ungvár.

Misekönyv.

1991 Szent István Társulat, Budapest

NAGY SZENT BAZIL RENDJÉNEK MÁRIAPÓCSI ZÁRDÁJA (kiad.)

1938a *Máriapócsi imakönyv a görögkatolikus ifjúság számára.* Az Eucharisztikus és a Szent István Szentév emlékéül. Máriapócs.

1938b *Velünk az Isten.* Görög szertartású katolikus imakönyv a legméltóságosabb Oltáriszentség tiszteletére. Az Eucharisztikus és a Szent István Szentév emlékéül. Máriapócs.

²1944 *Máriapócsi imakönyv a görögkatolikus ifjúság számára.* Máriapócs.

Őrangyal

⁶1918 *Imakönyv gyermekek számára.* Ungvár.

ROKAY Zoltán

2008 Szubsztancia. In: Diós István (szerk.), *Magyar Katolikus Lexikon XIII.* Szent István Társulat, Budapest, 503–504.

SZABADOS Mihály

1917 *Párásztász, nagy és kis temetés rendje.* Ungvár.

SZEMÁN István

1905 *Imakönyv a gör. kath. ifjúság számára.* Ungvár.

SZÉMÁN István

1909 *Mindennapi kenyér.* Imádságos- és énekeskönyv gör. szert. katolikusok számára; különös tekintettel a tanulóifjúság lelki szükségleteire. Ungvár.

Szertartáskönyv

2001. január 20. Jimmy. [Budapest.]

Úrnapja

1938 *Azaz Krisztus szent Testének és Vérének ünnepe.* Továbbá Jézus szent Szíve és a Fájdalmas Boldogasszony ünnepeinek görög szert. szolgálata. Keleti Egyház, Miskolc.

TEPLOMI BÚTORZAT ÉS FELEKEZETKÖZI KAPCSOLATOK

Sopron és környéke a 17–18. században¹

A 18. század a katolicizmus győzelmének és a katolikus egyházművészetnek a korszaka volt Sopronban. Jelképesnek tekinthetjük, hogy a Fő téren 1695–1701 között felállított *Szentháromság*-oszlopnak a megrendelője a régi evangélikus családból származó, de fiatalon katolizáló Thököly Éva grófnő volt, Esterházy Pál nádor sógornője; az emlékállítás gyakorlati lépéseit pedig az ellenreformáció vezéralakja, Kollonich Lipót győri püspök vállalta magára.² Ugyanakkor figyelmet érdemlő a nyugat-dunántúli városban évszázados múltra visszatekintő evangélikus felekezet reprezentációja is. Bár az evangélikusok 1674-ben lemondani kényszerültek templomaikról, s a türelmi rendeletig nyilvános reprezentációra nem nyílt lehetőségük, a 17. század során gyülekezetük virágzott, aminek számos képzőművészeti alkotás mutatta jelét. A türelmi rendeletet követően épült nagytemplomuk egy katolikus oltárt fogadott be; ez a gesztus a katolikus és evangélikus felekezet művészeti téren megnyilvánuló párbeszédére utal.

Az 1674-ben elvett templomok közül az evangélikusok bizonyára a Szent Mihály templomot fájlalták leginkább; ebben legalább 20 oltárjavadalomnak (alapítványnak) ismerjük a történetét. A *főoltár* Szent Mihálynak volt szentelve, búcsúját a középkorban május 8-án, az arkangyal megjelenésének napján tartották. Az oltáriszentséget ekkor nem a főoltáron lévő tabernákulumszekrényben, hanem a díszes faragású fali szentségházban őrizték (ennek a helyén ma idősebb Storno Ferenc neogótikus szentségháza áll).³ A templomot az evangélikusok a 16. század közepe óta a katolikusokkal közösen használták; a források arra utalnak, hogy középkori bútorzat pusztulása Bocskai István 1605. júliusi hadjáratának idején következett be. Faut Márk krónikája szerint: „Nem sokkal ezután az ellenség ismét Sopronra támadt [...] Betörték a Szent Mihály templomba, odabent szétverték a főoltáron levő bálványokat és más oltárokat, ellopták a sípokat a szép orgonából, továbbá a nagybőjti oltárterítőt, melyen mindenfajta bibliai történetek festett képe állt, széttörték a zászlókat stb.”⁴ A Petz János Gottliebnek tulajdonított krónika megemlíti, hogy 1651-ben nagyobb javítást végeztek a templomban: „Július 3-án elkezdtek bontani a Szent Mihály templomban a képeket, amelyeket az ellenség menekülés közben összetört, a kis oltárt szintúgy. [...] Az oltárt és

1 A tanulmány megírására az NKFIH által támogatott PD 128219 számú, PD 18 típusú posztdoktori ösztöndíj keretében került sor.

2 VERESS 2018. 252–278.

3 HÁZI 1939. 88–126. A szentségház előtt öröklámpák égtek, amelyek ellátására a polgárok külön alapítványokat tettek.

4 Kovács 1995. 138. Az eseményeket részletesen ismerteti: PAYR 1914. 25–28.

a szószerző tetejét báró Rudolf von Greis őkegyelme más előkelő urakkal és exulánsokkal együtt csináltatta meg.”⁵ 1675-ből fennmaradt Kaleschiák Péter soproni káplán rajza a templomban lévő oltárok titulusáról, elrendezéséről. Ez a dokumentum bizonyítja rá, hogy a templomnak volt felszerelése, oltárai abban az időben is, amikor visszakerült a katolikusokhoz. Kaleschiák maga később állíttatott oltárt *Keresztelő Szent János* tiszteletére (1677), amely az 1850-es években még megvolt.⁶

Az 1713-ban tartott egyházlátogatás jegyzőkönyve leírja az evangélikusok idejéből származó főoltárt a Szent Mihály templomban. A főoltárkép az *Utolsó vacsorát* (az apostolok közt ülő Krisztust) ábrázolta, ami jellemzően eucharisztikus, s a lutheránus felekezet által is elfogadott téma volt.⁷ Az oltárkép jobb és bal oldalán Mózes és Keresztelő Szent János fehérre festett szobra állt, felettük pedig a Hit és a Remény szoboralakja volt látható. Az oltár oromzati képe Ábrahám áldozatát mutatta be, feljebb a frigszekrény és a kereszt volt kifaragva a négy evangélistával.⁸ Ennek az oltárnak a helyét az 1730-as években a katolikus konvent által állított új oltárápítmény és oltárkép foglalta el, amely a templom védőszentjének, Szent Mihály arkangyalnak a szerepét hangsúlyozta, összekapcsolva azt Máriának, mint *Patrona Hungariae*nek a kultuszával. A főoltárképet Bartolomeo Altomonte festette, a szignó szerint 1739-ben, lehetséges, hogy az oltárarchitektúra terve is az Altomonte-műhelyből származik, hiszen Bartolomeo testvére, Andrea színházi mérnök volt, aki a Várkerületen álló *Mária-oszlophoz* tervrajzot készített.⁹

A Szent Mihály-templomnak a főoltár mellett több mellékoltára is készült a 18. században, azonban ezeket az 1860-es években, az idősebb Sorno Ferenc vezette neogótikus helyreállítás során eltávolították.¹⁰ A főoltár ekkor Nyulasra (Jois, Ausztria) került, az ottani plébániatemplomban található ma is. Építménye két, íves nyílással csatlakozik a szentély falához, az oltárképet pedig páros oszlopok hordozta tört párkányzat fogja közre. A tabernákulum-szekrény ajtaját *Crucifixus* díszíti, fölötté volutákból képzett, kupolát imitáló fülke, az oltáriszentség kihelyezésére.¹¹ Az oltár oszlopai előtt álló magyar királyok (Szent István és Szent László) alakja a *Patrona Hungariae* gondolatköréhez, a két szélén álló Szent Sebestyén és Szent Rókus figurája pedig a gyakran ismétlődő pestisjárványok elhárításához kapcsolódott. Az orom-

5 SZAKÁCS 2016. 151.

6 Kaleschiák Péter horvát származású káplán Vitnyédy István plébánossága alatt, 1652-től kezdte meg soproni működését, később kanonok lett, 1696-ban hunyt el. Vö: BÁN 1939. 201, 239 (21. jegyz.). Rajzát a templom oltáiról közli HÁZI 1939. 120. A Keresztelő Szent János oltárról lásd CSATKAI – DERCSÉNYI 1956. 391.

7 Vö: *Utolsó vacsora*. 17. sz. Olaj, vászon. 137x117 cm. Soproni Evangélikus Egyházközség Gyűjteményei Ltsz. 36. KRIESCH – SZLAVKOVSKY 2017. 37.

8 Az egyházlátogatási jegyzőkönyvet idézi: BÁN 1939. 284.

9 A katolikus konvent számadáskönyvét Csatkai Endre még eredetiben idézhette, a mai kutatás számára azonban már nem hozzáférhető. CSATKAI – DERCSÉNYI 1956. 391. Bartolomeo Altomonte oltárképére vonatkozóan lásd JÁVOR 2000. 328–329., a korábbi szakirodalommal.

10 A *Jézus születése*-oltár szoborcsoportja így került Pérré, a *Szent Péter*-oltár architektúrája pedig Nagylozsrá. Vö: CSATKAI 1942. 4.; CSATKAI – DERCSÉNYI 1956. 391.

11 A tabernákulum mai kialakítása megfelel az eredetinek, amelyet archív fotóról ismerünk. Lásd Soproni Múzeum Sorno Gyűjtemény 2013.126.1.

zatban, középen Szent Mihály helyett ma sárkányölő Szent György foglal helyet, a Szent Mihályt egykor közrefogó Gábiel és Ráfáel angyal alakját is új angyalfigurákkal helyettesítették.¹²

Az 1674-ben Sopronban megletelepedett domonkos rend templomának (1719–1725) munkálatai az 1730-as évekre jutottak abba a szakaszba, hogy új berendezésre kellett gondolni. Az időbeli párhuzammal magyarázható, hogy a domonkos templom főoltárépítményének architektúrájában a Szent Mihály-oltár rokonára ismerhetünk. A központi, monumentális fülkét a domonkos-oltáron is két-két oszlop fogja közre és tört ívű párkányzat koronázza. A középen elhelyezett Mária-szobor mai formájában 19. századi munka, az eredeti a rendházban található. Az oromzati mező domborműve a templom névadó szentjének, *Szent Júdás Tádé* apostolnak a *megdicsőülését* ábrázolja. A háztörténet feljegyzi, hogy az oltárok szobordíszét Domonkos fráter készítette, aki talán azonos Dominicus Prischl pettaui (ptuji) laikus fráterrel. A művészeti kapcsolatok szempontjából fontos adat, hogy a soproni rendház a szombathe-lyivel együtt a Stájer és Karintiai Kongregáció keretei között működött, ennek tagja volt Friesach, Pettau (Ptuj), Leoben, Neukloster és Graz is.¹³

A domonkosoktól eltérően, a Fő-téri Nagyboldogasszony templomot gon- dozó obszerváns ferencesek az evangélikus többségű városban is folyamato- san működhetek. A városvezetés támogatta a templom szükséges javításait, beszerezte a harangokat, évi alamizsnával járult hozzá a közösség fennma- radásához. A templomhoz szeminárium és kolostor csatlakozott, amelynek megnagyobbítását 1744-ben végezték.¹⁴ A templomi bútorzat jelentősebb megújítására is a század derekán került sor. Az 1751-ben készült új főoltár *Mária mennybevételét* ábrázolja (összhangban a templom titulusával), az oltár- építmény oszlopai között egy-egy nagyméretű angyalalak áll, gesztusával a főoltárképre mutatva. A nagyméretű vázadíszeken Mária életének esemé- nyei elevenednek meg: *Angyali üdvözlés* (két vázatesten elosztva), *Krisztus szü- letése*, *Bemutató a templomban*; az oltár sátorszerű, baldachinos oromzatában pedig a Szentháromság szoborcsoportja látható. Az oltár tervezője hatásosan építette be struktúrájába a gótikus szentély ablakát, amelyen fény árad be, hátteret képezve a Szentlélek lebegő galambjának.

A soproni Nagyboldogasszony-templom oltárépítményének stíluskapcso- latait illetően eddig kevés adatot találtunk a szakirodalomban. Az oltárépít- mény hátfaláról előkerült (azóta elveszett) céduláról csupán az volt ismeretes, hogy egy grazi asztalosmester, Augustinus Löscher volt a szerkezet kivitele- zője.¹⁵ A főoltár mesterkérdésének megoldásához véleményem szerint köze-

12 A főoltár átalakítására vonatkozóan lásd GRÁSZLI – KISS 2013. 35.

13 A domonkos templomra vonatkozó, korábbi szakirodalom összefoglalása: VERESS 2017. 41–56.

14 A ferencesek soproni működésére vonatkozóan lásd BÁN 1939. 142–145, 158, 269–270, 356–357.

15 A felirat az 1970-es években végzett restaurálás alkalmával került elő, ekkor bontották ki az oltár mögötti falban a gótikus ülőfülkéket és szentségházat is, amelyek a templom 13. századi építési periódusához köthetők. DÁVID 1973. 381. Dávid Ferenc írásbeli közlése szerint (2018. szeptember 6.) a feliraton az asztalosmester neve mellett szerepelt az évszám (1751) és a Graz helyi- ségnév is.

lebb visz bennünket Lucas de Schram (1702–1765) trieri származású festőművész és építész pályájának áttekintése. Az építész és festőművész az 1740-es évek elején telepedett le Sopronban.¹⁶ 1748-ben készítette a Szent Mihály-templom temetőkápolnájába *Szent Jakab apostol prédikációját*.¹⁷ Schram pályája során több ízben is dolgozott a ferenceseknek, mondhatni, hogy ez a rend látta el őt a legtöbb megbízással. 1745-ben a *pozsonyi* ferences templom *homlokzatát* alakította át, 1754-ben pedig az *esztergomi* Szent Anna-ferences templom *főoltárára* kötöttek vele szerződést. Utolsó ismert, jelentős munkája a győri ferences templom belső kialakítása volt, ami az új (*Szent István vértanú megkövezését* ábrázoló) főoltárkép megfestését, emellett oltárarchitektúra, bútorok tervezését foglalta magában (1763).¹⁸

Schram életművében kell kijelölnünk az 1751-ben épült, soproni ferences főoltár helyét is. A gráci asztalos jelenlétére magyarázatot adhat az a tény, hogy Schram bécsi működése előtt, 1735–1736-ban a gráci *Maria Trost* pálos zarándoktemplom belső díszítését irányította. Falképeket, több oltárképet is festett, ő tervezte ezenkívül a templom *főoltárának* architektúráját, amely a soproninak közeli rokona. A Maria Trost-i oltár ívelt, tört párkányzatát négy, csavart oszlop hordozza, az oszlopok között egy-egy, nagyméretű angyal foglal helyet, amelyeket Joseph Schokottnig, a gráci barokk szobrászat jelentős alakja készített.¹⁹ Az oltár oromdíszét négy, hatalmas, fent összekapcsolódó voluta alkotja. A magas lábazati szintről indított oszlopok, az ívelt, középen megtört párkányzat és a nagy angyalfigurák Sopronban is visszatérnek; itt az oromzati rész azonban baldachinos-sátorszerű kialakítású és a kisebb méretű koronázó voluták fogják közre.

Schram tervei alapján dolgozott Augustinus Löscher asztalosmester és az oltár szobrai, a vázadíszeket, valamint a szószéket és a *tabernákulumszekrényt* kifaragó szobrászmester. A tabernákulumszekrény ajtaján az *Emmausi vacsora* jelenete látható, a szekrény fölötti fülke (ún. trónus) az oltáriszentség kihelyezésére szolgált, míg kétoldalt, a volutákon térdelő angyalok kiterjesztett szárnya dekoratív keretet képez a szekrény számára. A faragványok színvonalja magas, ezért vendég, vagy Sopronban megtelepedett szobrász, s nem céhes faragómester közreműködésére kell gondolnunk. A *Mária életét* bemutató domborművek rokonságot mutatnak a kőszegi *Kálvária* kőből faragott *stáció*-domborműveivel (1762), amelyek mestere Schweitzer János György bajor szobrász 1751-től mutatható ki a soproni forrásokban. Ő készítette a Szent Mihály-templom *Jézus születése* mellékoltárát, amely ma a *péri plébánia*temp-

16 Döntésében közrejátszhatott, hogy 1740-ben, Bécsben másodszor is megnősült, felesége révén pedig rokonságba került azzal a Dobner-családdal, amelynek Orsolya-téri házát megvásárolta. Ennek a háznak a helyén épült fel az *orsolyita*-apácarend *temploma* és kolostora, a dokumentumok szerint Schram tervei alapján (1747). Schram lánya ebben az – 1861–1864 között átalakított, ezért ma eredeti formájában nem látható – kolostorban volt apáca. Az orsolyita-rend soproni megtelepedéséről: BÁN 1939. 344–347. Schram életművéhez: PROKOPP 1966. 240–250.

17 A soproni Szentlélek Plébánia letétje a Magyar Nemzeti Galériában.

18 Schramnak mindezekre a munkáira nézve lásd PROKOPP 1966. 240–250.

19 Joseph Schottnig 1736-ban Batthyány Zsigmond megrendelésére dolgozott. Lásd AGGHÁZY 1967. 313–350, itt: 331.

lomban található.²⁰ A péri oltár szobrainak és a kőszegi *stáció-domborművek*-nek a színvonala véleményem szerint megengedi, hogy föl vessük Schweitzer részvételét a soproni ferences templom bútorzatának kifaragásában. A mester 1751 körülől 1791-ben bekövetkezett haláláig Sopronban dolgozott, jelentős megbízásai voltak, amelyeket azonban a kutatás eddig nem tárt fel teljes mértékben.²¹

Lucas de Schram 1749. évi, a Maria Trost-i pálosokhoz címzett levelében egy Sopron-környéki megbízását említi.²² A levélben előforduló Kohlenhof a zömmel horvátok lakta *Kópházával* azonos, amelynek új, *Sarlós Boldogasszony* tiszteletére épült *templomát* ekkorra vették használatba (1747-ben egy végrendelet szerint még épülőfélben volt).²³ Valószínű, hogy ehhez az épülethez készített tervrajzot Lucas de Schram; a homlokzat kialakítása emlékeztet az általa korábban tervezett pozsonyi, ferences temploméra. A kópházi templom *főoltárának* (1760-as évek) megvalósulását gróf Széchenyi Antal támogatta; a négyoszlopos architektúra jellegzetessége, hogy mintegy háttérrel képez a szokatlanul nagyméretű szoboralakok (Joachim, Szent Anna, Szent Péter apostol és Szent János evangélista) számára; a volutás oromzati mezőben a *Vizitáció* (Mária látogatása Erzsébetnél) jelenetét láthatjuk.

A kópházai oltárépítmény tervezőjeként a szakirodalomban felmerült egy, a Nyugat-Dunántúlon sokat foglalkoztatott mester, Melchior Hefe (1716–1794) neve is.²⁴ Magyarországra érkezése előtt készítette el Hefe a *sonntagbergi* zárándoktemplom *főoltárának* terveit (1751–1756), amelyek szimbolikája a Szentháromsággal kapcsolatos.²⁵ Az építész az 1760-as években már elképzelhetően kapcsolatba került Hefe Zichy Ferenc győri püspökkel, aki megrendelte tőle a győri székesegyház *Mária kegyoltárának* (1767) terveit. A győri székesegyház *főoltárát* és *Szent István oltárát* azonban később, 1772-ben tervezte Hefe; ezeknek a szerződésai is fennmaradtak.²⁶ A Hefének

20 Michel János: *Chronik von Oedenburg*, az 1851. évnél. (Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára). Idézi: DÁVID 1983. 84 (27. jegyz.). A templom berendezését – mint említettem – id. Storno Ferenc az 1860-as években átalakította, ekkor került az oltár a Győr melletti Pérré.

21 Részt vett például a sopronbánfalvi *pálos lépcső* (1751–1753 k.) kifaragásában is. Lásd DÁVID 1983. 84–92.

22 A levelet említi: PROKOPP 1966. 244., levéltári jelzet nélkül.

23 Az építkezésre vonatkozó adatokat ismerteti: BÁN 1939. 395–397. A község templomát toursi Szent Mártonnak szentelték, emellett létezett egy kisebb, Mária tiszteletére emelt kápolna, amelyet újjáépítettek, ezért említik a források a Mária kegytemplomot kápolnaként.

24 BRENNER 1994. 13–20, itt: 16. A tirolói építész valóban dolgozott a környéken: az 1760-as években például az Esterházyak fertődi kastélyához készített tervek, Győrben pedig Zichy Ferenc püspök foglalkoztatta a székesegyház belső átalakításánál. Vö: ZSÁMBÉKY 1994. 122–123, 125–127.

25 Az oltárépítményen és a templombelső dekorációjában olyan mesterekkel dolgozott együtt Hefe, mint Jacob Christoph Schletterer és Johann Georg Dorffmaister szobrászok, valamint Daniel Gran és Martin Johann Schmidt festőművészek. Ők mind jelentős szerepet játszottak a magyarországi barokk formanyelv megújításában. A *sonntagbergi* kegyoltár ikonográfiájához lásd WAGNER 1998. 173–195.

26 A győri *Mária-kegyoltár* rokona a Hefe által tervezett bécsi *Maria am Gestade* gótikus templom 1764–1767 között épült, ma csupán festményről ismert barokk *oltárának*. A kérdést bonyolítja, hogy a győri kegyoltár építménye Bécsűhelyen készült, és igen közel áll a *bécsűhelyi dóm* barokk főoltármodelljéhez, amelyet a Győrött szintén aktív Jacob Gabriel Mollinarolo tervezett. Lásd SERFŐZŐ 1999. 87–110, különösen: 97–102.

tulajdonított oltárarchitektúrák arányrendszerével azonban a kópházai oltár nem hozható összefüggésbe; nem csupán az oltárarchitektúra, de a szoboralakok és az építmény egymással való viszonya is idegennek tűnik a mester hiteles műveitől. A kópházai főoltár mesterkérdését így egyelőre nyitva kell hagynunk, azonban kvalitásai miatt továbbra is megérdemli a kutatás figyelmét.

Az 1770-es évek elején Hefele már egyre letisztultabb megoldásokkal kísérletezett, amelyek a klasszicizmus irányába mutatnak; világosan tükrözi ezt a Sopron melletti *Fertőrákos* plébániatemplomának *főoltára*. Fertőrákoson annak a Zichy Ferenc püspöknek volt nyaralókastélya, aki Hefelét győri rezidenciáján foglalkoztatta. 1744–1748 között a püspök a fertőrákosi nyaralókastélyt Matthias Franz Gerl (1712–1765) bécsi építésszel megnagyobbíttatta és fényűző bútorzattal látta el. A kastélykápolna *oltárán* dolgozott többek között Lorenz Robelth soproni szobrászművész és Johann Klischowits soproni asztalos, de megbízást kapott itt Andreas Sedlmayer bajor származású, Sopronban élő szobrászművész-aranyozó is, akinek nevéhez a *balfi* fürdőkápolna *oltára* (1773) kötődik.²⁷

Melchior Hefelének egy évtizedekkel későbbi, 1777. november 10-én kelt leveléből értesülünk, hogy megkapta a püspöktől „gruyßbachi” [kroisbachi], azaz fertőrákosi munkáiért a hátralévő összeget.²⁸ Ez a munka a *fertőrákosi plébániatemplom főoltárát* jelentheti, amely nyilvánvalóan hasonlít a *novai* plébániatemplom (1778) és a *szombathelyi* székesegyház (1791-től) kora-klasszicista ízlésű oltárarchitektúráira.²⁹ Az oltárképet két-két kompozit fejezetű oszlop fogja közre, ezek ívelt vonalú, tört, háromrészes párkányt hordoznak, amelynek jellegzetes eleme a fogrovatos függőlemez. Az érett barokk időszakára a fertőrákosi oltáron inkább csak a felhők között lebegő Szent Miklós püspököt ábrázoló domborművel díszes, aranyozott oromzat emlékeztet. A tabernákulumszekrényt Fertőrákoson az Ábrahám áldozatát bemutató relief díszíti, ugyanúgy, mint a győri székesegyház *Mária-kegyoltáráét*. Ez volt a témája a soproni Szent Mihály templom 17. századi főoltára oromképeének is, tehát ezt a témát az evangélikus közösség is elfogadta.

A katolikus egyházművészet virágzása idején az evangélikus felekezetnek ilyen téren csak korlátozott lehetőségei voltak. Az 1681-ben, Sopronban tartott országgyűlés a nyugati országrész 11 vármegyéjében két-két artikuláris helyet jelölt ki, ahol az evangélikusok templomot, iskolát, parókiát tarthattak fenn; Sopron vármegyében Vadosfa és Nemeskér minősült artikuláris helynek. Ezt az állapotot megerősítette az 1731-ben, III. Károly által kiadott *Explanatio Leopoldina* is, s érvényben maradt 1781-ig, azaz a II. József által kiadott türelmi rendeletig.³⁰ Zichy Ferenc győri püspök hivatali ideje (1743–1783) általában az egyházművészet kiteljesedésének korszaka, azonban a béke nem volt háborítatlan a katolikus és az evangélikus felekezet között.

1751 nyarán, Vadosfán, az evangélikusok számára kijelölt artikuláris helyen Kisfaludy Balázs répcelaki katolikus nemes saját telkén kápolnaépí-

27 Lásd ECSEDY 2013. 557–587, különösen: 564–569. Sedlmayr-ra vonatkozóan CSATKAI 1938. 81.

28 A levelet közölte: PIGLER 1922. 70 (no. 6).

29 A novai és szombathelyi főoltárokra lásd ZSÁMBÉKY 1994. 133–135.

30 PINTÉR 2005. 27–89, itt: 29–32.

tésbe kezdett, szándékában pedig Grofft János mihályi plébános támogatta.³¹ A kápolna közel esett az evangélikus templomhoz, ezért is érezték az utóbbi felekezet tagjai a maguk számára hátrányosnak az alapítást. Tiltakozással fordultak előbb Sopron vármegyééhez majd az uralkodóhoz, amikor pedig nem találtak meghallgatásra, a végső eszökhöz folyamodtak. Augusztus 20-án, a kápolnaszentelésre érkező mihályi plébánost és híveit kizárták a községből; verekedés tört ki, amelynek során többeket súlyosan bántalmaztak és halálos eset is történt. A vizsgálatot tolnai Festetics Pál, Sopron vármegye alispánja vezette, Zichy Ferenc győri püspök pedig 1752 februárjában írott levelében példás büntetést kért Mária Terézia királynőtől „az eretnekek” számára. Az 1753 tavaszán született helytartótanácsi végzés többeket pénzbírságra, másokat börtönre, vagy testi fenyítésre (pálcázásra) ítélte, Fábri Gergely vadosfai evangélikus lelkészt elmozdították állásából.³² Ugyanebben az évben, augusztus 20-án letették egy nagyobb kápolna (valójában templom) alapkövét, amely 1756-ban szenteltek fel; az építkezés költségeit az evangélikusok pénzbírságából fedezték.

A vadosfai templom berendezése, művészeti értékei figyelemre méltók.³³ A *főoltárkép* Szent István koronafelajánlását (Patrona Hungariae) Loyolai Szent Ignác és Nepomuki Szent János kultuszával köti össze. A kép felső regiszterében Szent István ajánlja fel a koronát Szűz Máriának, a jelenettől kissé jobbra Szent Ignác, a jezsuita rend megalapítója térdel, lenn, balra pedig Nepomuki Szent János hallgatja a királyné gyónását, a háttérben, jobbra pedig mártíromsága látható. A mellékoltárképek közül a bal oldali *Szent Balázs* tiszteletével, a jobb oldali *Szűz Máriával*, mint „az isteni és emberi béke anyjával” (Mater divinae és humanae pacis) kapcsolatos. Kvalitások az oltárokon elhelyezkedő szobrok és a *tabernákulumszekrény* is. A szekrény ajtajára kifaragott *Crucifixus* Krisztus kereszthalálának megváltó jelentőségére hívja fel a figyelmet: a Golgota hegyén Ádám koponyája köré az ősbűn okozója, a kígyó tekeredik. A szekrény hátoldalának nagyméretű volutáin egy-egy térdelő angyalfigura az áhítat kifejezésének két eltérő módját mutatja be: a bal oldali a magábaszálló imáét, a jobb oldali a felfelé irányuló, extatikus elragadtatását.

II. József császár türelmi rendelete új fejezetet nyitott az evangélikusok és a katolikusok viszonyában. Az uralkodó 1782-től megkezdte a szerzetesi kolostorok feloszlatását is, a sort a kontemplatív életmódot folytató rendek nyitották meg. A kolostorokban megjelenő biztosok átvették a birtokok igazgatását, a kolostor javait pedig leltárakban rögzítették, a műtárgyak értékbecslését helybeli mesterek végezték. Az 1782 előtt működő 315 kolostorból 140-et számoltak fel, a feloszlatás körülbelül 2300 szerzetes életét érintette. Ők áttérhettek más rendekbe, vagy egyházmegyes papként szolgálhattak tovább, indokolt esetben a világi életet választhatták. Templomaikat, kolostoraikat először az adott településnek ajánlották fel, de a megváltási összeg fejében igénybe vehette ezeket a hadsereg, vagy a helyben birtokos főúri család – az utóbbiak főként gazdasági célokra hasznosították az ingatlanokat. A temp-

31 Vadosfa ebben az időben Mihályi filiája volt.

32 A vadosfai összecsapás változatos forrásanyagra épülő, tárgyilagos bemutatása: PINTÉR 2005.

33 CSATKAI – DERCSENYI 1956. 606–609.

lomi felszerelés és bútorzat sorsáról a pozsonyi, majd 1785-től Budára költözött Kamara határozott. Az 1787-ben megalakult, 1802-ig működő Egyházi tárgyak letéti hivatala (Officium sacrae supellectilis) pontos leltárt vezetett a tárgyakról, feljegyezve származásukat, értéküket, új tulajdonosukat.³⁴

Az eladásra szánt katolikus egyházi bútorzatról vásárolt magának az evangélikus felekezet is, mivel a tapasztalat szerint könnyűszerrel be tudta illeszteni a bútordarabokat saját liturgikus tereibe. A soproni evangélikusok új *nagytemplomukat* 1782–1783-ban építették, ebbe vásárolták 1783-ban a felosztott Bécs melletti kahlenbergi kamalduli monostor *főoltárát*.³⁵ Az 1730-as években készült oltár rokon a gráci *Maria Trost-kegytemplom* Schram Lukács tervezte főoltárával; különösen a magas talapzatról indított oszlopok, a párkányzat ívelt vonala és a hatalmas, fent összekapcsolódó voluták hasonlóak. A volutákon angyalok ülnek, közrefogják a középen, felhők között ülő Atyaisten alakját; legfelül, a voluták találkozásánál pedig Szent Mihály főangyal pajzsot és lángnyelves pалlost tartó alakja áll. Az oszlopok között Szent Péter és Pál apostol alakja fogja közre a Vincenz Fischer festette *Krisztus az Olajfák hegyén* témájú oltárképet (1805). Figyelemre méltó, hogy az érett barokknak ez az illuzionisztikus eszközöket használó alkotása elnyerte az evangélikus felekezet teszését annyira, hogy fő helyre kerülhetett egy monumentális, protestáns templomtérben.

A szerzetesrendek abolíciója érzékenyen érintette a Sopron melletti Bánfalván (Wondorf) nagymúltú kolostorral és szemináriummal rendelkező pálosokat is; a felosztás menete itt is hasonló volt a többi kolostoréhoz.³⁶ Bőséges forrásanyag maradt ránk a megelőző évszázadok során folyt bánfalvi építkezésekről, a *Szent Wolfgang* püspöknek szentelt *templom* berendezésének gyarapodásáról.³⁷ A pálos novíciusoknak az 1660-as évekre datált végrendeleteiből következtethetünk arra, hogy ebben az időben a templomban bútorzat készült.³⁸ Az 1682. május 14-i keltezésű *instructio* már öt oltárt említ, amelyek közül négy elkészült, az ötödik pedig épülőfélben van.³⁹ A *főoltár*ra vonatkozóan többször is említés történik a végrendeletekben, ezekből tudjuk, hogy a czenstochowai Szűz Mária csodatévő kegyképét helyezték el rajta, amely előtt lámpás égett és különféle rátétekkel díszítették. 1728-ban a templomot és a kolostort súlyos tűzvész károsította, amely után az egész berendezést meg kellett újíttani. 1766-ban a kolostor naplójában arról olvasunk, hogy elkészült az új *tabernákulumszekrény* a főoltáron, s magát az oltárt is részben restaurálták. 1769-ben a tabernákulumszekrény fölé talpas keresztet helyeztek, s a szekrény ajtaját díszítő pelikán-domborművet is megara-nyozták.⁴⁰ Az 1786. évi, felosztási leltár a főoltáron kívül hat mellékoltárt

34 VELLADICS 2000. 33–52.

35 CSATKAI – DERCSENYI 1956. 288–289. Idézi az adásvétellel kapcsolatos levelezést.

36 CSÁSZÁR 1901. 412–429.

37 DOCUMENTA ARTIS PAULINORUM III [a továbbiakban DAP] 226-tól.

38 1667. november 20-án Konrad Ferdinand Alvernia csehországi novícius 1000 tallért hagyományozott az oltárok építésére; 1669. április 28-án pedig Majthényi Pál Kristóf novícius adományozta javait ugyanezen célra DAP no. 1300 és 1306.

39 DAP no. 1401.

40 DAP pp. 280–281.

sorol fel, mindegyiken faragott szobrokkal; a főoltáron 10 szobrot, 4 angyalfigurát és díszítményeket említ.⁴¹

A sopronbánfalvi pálosok gazdag felszereléséből származó egyik oltár a *kaboldi* (Kobersdorf) evangélikus templomban áll. Méretei és a rajta szereplő szobrok száma alapján a bánfalvi templomhajó mellékoltára lehetett; az evangélikus közösség a feloszlatáskor jutott birtokába és őrizte meg azt, napjainkig. A *Keresztrefeszített Krisztust* ábrázoló oltárképet Dorffmaister István festette 1787-ben, az oromzat képe a *Feltámadt Krisztust* ábrázolja.⁴² A predella fölött, az oltárképet egy-egy csavart oszlop fogja közre, amelynek törzsére levél-és gyümölcsdíszes szalag tekeredik. Baloldalt a hárfát tartó Dávid király, jobbra Mózes próféta látható a törvénytáblákkal. Az oltárszekrényt egy-egy, a középkori oltárok szárnyaira távolról emlékeztető dísz keretezi, fülkagyló-motívumokkal. A párkányzat frízében angyalfejek, feljebb a volutákon ülő angyalok, az oltárkép íves záródását és az oromzati képet szintén szárnyas angyalfejek keretezik. Legfelül, a koronázórészben, középen pelikánalak, a két szélén egy-egy ülő gyermekangyal látható. Ehhez az oltárépítményhez hasonló lehetett a Szent Mihály templom egykori főoltára, amelyet 1673 előtt állíttattak az evangélikusok, s amely az 1713-ban tartott *canonica visitatio* idején még megvolt.⁴³

A sopronbánfalvi oltár rokonai közül elsősorban a ruszti (Rust) *Fischerkirche* főoltárának felépítményére utalnék, amely szintén emeletes: a predella fölött két oszlop keretezi az oltárképet (*Kálvária*), fölötté párkányzat, az oromképet (*Feltámadt Krisztus*) volutás hermapillérek és delfines ornamentika keretezi. Az oltárszekrény két oldalán – kissé a kaboldi oltárhoz hasonló – ornamentális keretben a templom névadó szentjeinek, Szent Pancratiusnak és Szent Aegidiusnak az alakjai állnak. A finoman kidolgozott ruszti oltárépítményről a predella német nyelvű felirata elárulja, hogy 1642-ben készült; a hátoldallal latin feliratából az is kiderül, hogy 1657-ben elszállították, 1667-ben Szentmargitbányán volt, majd 1674-ben visszatért eredeti helyére.⁴⁴

Kevésbé volt szerencsés a Nádasdyak *sopronkeresztúri* (Deutschkreuz) házi kápolnájában 1654 előtt állíttatott oltárnak a sorsa, ezt ugyanis a II. világháború pusztításai miatt ma csupán fotóból ismerjük.⁴⁵ Vájatolt törzsű oszlopok közrefogta oltárszekrényében a *Kálvária*, az oromati mezőben a *Szentháromság* szoborcsoportja, legfelül, a *Feltámadt Krisztus* szabadon álló szobra volt látható. Az oltárszekrény két oldalán, különálló posztamenseken Keresztelő János és Szent György szoboralakja állt. Az oltárépítmény az evangélikus

41 Az oltárokat Müller Ferenc soproni szobrász becsülte fel 1786. április 15-én. DAP 297.

42 SCHMELLER-KITT 1976. 155.; SCHÖBEL – STEINER 2005. 176–177. A bánfalvi templom másik oltárépítménye a felsőpulyai járásban fekvő Dérföld (Dörfl) község plébániatemplomába került. A dérföldi oltár tabernákulumszekrénye és annak baldachinja 1867-ben készült. Vö: SCHÖBEL – STEINER 2005. 57.

43 Lásd a jelen írás első részében.

44 A predella felirata: „Dieser Altar ist zu lob und Ehren Gottes und der / Heiligen Patronen Pankraty Martyris und Aegidy Confessoris / aufgerichtet worden Anno 1642.” A hátoldallal felirata: „Anno 1657 deinde transivi/ Anno 1667 ad Oppidum St / Margarethae ad Wulkam / Anno 1674 ad Rust postulata / redii.” FREY – CSATKAI 1932. 171.

45 Az oltár fotóját közli: RADOS 1938. XCIV.

és a katolikus liturgia igényeit egyaránt kielégítette, ugyanis ikonográfiai programja (*Kálvária, Feltámadt Krisztus*) protestáns jellegű, miközben a tempietto-szerű tabernákulumszekrény és az antependium (oltárelőlap) Patrona Hungariae (Szűz Mária mint Magyarország Nagyasszonya) ábrázolása már a katolikus reform igényeinek tesz eleget. Az oltár tükrözi a Nádasdy-család életében bekövetkezett fontos változást: a kápolnát az evangélikus Nádasdy Pál díszítette itáliai stukkátorokkal, az 1631-es ünnepélyes avatásra a soproni városi tanácsot is meghívta. Fia, a katolikus hitet választó Nádasdy Ferenc országbíró az 1640-es években átalakította a kápolnát és berendezését, s ezt 1654-ben Lippay György esztergomi érsek szentelte fel.⁴⁶

Mint látjuk, a keresztúri oltár ikonográfiája hasonlít a ruszti és a kaboldi oltáréhoz, ami arra utal, hogy bizonyos témákat az evangélikusok a katolikusoktól átvettek és sajátjuknak tekintettek. Hasonló elrendezésre példa a Felvidékről az evangélikus Thököly István által *késmárki* házi kápolnájában állított oltár (1657), Erdélyben pedig a *segesvári* evangélikus templom hatalmas oltárépítménye (1680–1681).⁴⁷ Késmárki Thököly (II) István annak a Thököly Katalinnak volt az édesapja, aki (immár katolikusként) a soproni Szentháromság-emléket állíttatta (lásd a jelen tanulmány bevezetőjét). A fából faragott oltárok dekoratív motívumkészletének párhuzamát megtalálhatjuk az egykor a soproni Szent Mihály templom temetőjéhez tartozó, mára múzeumi környezetbe került *evangélikus sírkövek* motívumkincsében is.⁴⁸

Ha igaz, hogy a kaboldi oltárt egy Albin nevű, tirol szobrász faragta 1680 körül,⁴⁹ ez újabb bizonyítékot szolgáltatna a dekoratív motívumkincs eredetére. A nyugat-magyarországi térség intenzív kapcsolatokat ápolott Tirollal, a Nádasdyak, Batthyányiak és Esterházyak gyakran dolgoztattak ugyanis itáliai építészekkel, stukkátorokkal.⁵⁰ Az ausztriai és tirol művészeti kapcsolatok ritka értékű dokumentuma az a 17. századi szobrászrajzokat tartalmazó *vázlatkönyv* is, amely a pécsi püspökség területén fekvő erdősmecskei plébániáról került elő, s ma a Pécsi Egyházmegyei Gyűjteményben van.⁵¹ A vázlatkönyv lapjait készítő szobrászok oltárarchitektúráinak (Zell-am-Pettenfirst, Kirchheim) dekoratív motívumkincse rokonságot árul el a kaboldi oltárral, a hasonló dekoratív elemek terjedését a mintakönyvek is nagymértékben elősegítették.⁵²

Amint azt a templomi berendezések mutatják, 17–18. századi barokk formavilág elérhető és befogadható volt mind az evangélikus, mind a katolikus

46 KOPPÁNY 2014. 179–185.

47 A Thököly-oltárt lásd BARANYAI 1975. 327, 330. és RUSINA 1998. 105., a segesvári oltár reprodukcióját lásd RADOS 1938. XCVIII.

48 KISS 2005. 185–206.

49 SCHÖBEL – STEINER 2005. 176–177.

50 Lásd erre pl. KOPPÁNY 2014.

51 Valószínűleg egy salzburgi születésű, a pécsi egyházmegyében működő ferences szerzetes, Johann Simon Kemeter (Bruno testvér) hozta magával 1774-ben. Az 1667–1698 közé datálható rajzok Thomas Schwanthaler (1634–1705) Salzburg-környéki (riedi) műhelyéből erednek, ahonnan a tirol Stams-ba (Innsbruck-mellett) és a bajorországi Kaisersheimbe is eljutottak. Thomas Schwanthaler fiáról, Johannról tudjuk, hogy 1698-ban a *pozsonyi dóm* Szent Péter és Pál szobraiain dolgozott. Lásd BOROS 1983. 12–33.

52 BARANYAI 1975. 367–372.

felekezet számára Sopronban és környékén. Az evangélikusok esetében igazolja ezt mind a sírkövek motívumkincse, mind az általuk állított egykori díszes oltárok, mind pedig a felekezet tulajdonában lévő változatos klenódiумok, ötvösmunkák, amelyek közül a leghíresebbek Augsburgban készültek.⁵³ A 17. század első felében az evangélikus oltárművészet a virágkorát élte, ezt a fejlődést az 1674–1781 közé eső időszak megtörte, ekkor a törvények a katolicizmusnak kedveztek. A türelmi rendeletet követően az evangélikusok ismét anyagi erejükhöz mérten építkezhettek, s templomterekben felhasználhatták a katolikusok egykori bútorzatát, tanúsítva, hogy a két felekezet közötti szakadék nem volt áthidalhatatlan. Az evangélikusok így – közvetve – hozzájárultak ahhoz is, hogy ma fogalmat alkothatunk a pusztulásnak kitett 17–18. századi katolikus oltárművészet egy-egy kimagasló darabjáról.

Irodalom

AGGHÁZY Mária

1967 Steierische Beziehungen der Ungarländischen Barockkunst. *Acta Historiae Artium* XIII. 4. 313–350.

BÁN János

1939 *Sopron újkori egyháztörténete*. Székely és Társa, Sopron.

BARANYAI Béláné

1975 Mesterek és műhelyek az északkelet-magyarországi barokk szobrászatban. In: GALAVICS Géza (szerk.) *Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 313–451.

BOROS László

1983 A pécsi vázlatkönyv (szobrász-rajzok a 17. századból). *Művészettörténeti Értesítő* XXXII. 1–2. 12–33.

1985 17. századi osztrák szobrász-vázlatok Baranyában. *Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve 1983–1984*. Pécs, 231–255.

BRENNER Vilmos

1994 Hefe Menyhért – egy közép-európai építész (1716–1794). In: ZSÁMBÉKY Mónika (szerk.) *Melchior Hefe (1716–1794) építész emlékkiállítása*. Szombathelyi Képtár, Szombathely, 13–21.

CsÁSZÁR Elemér

1901 A pálos rend feloszlata. *Századok* XXXV. 310–331, 412–429.

CSATKAI Endre – DERCSÉNYI Dezső (szerk.)

1956 *Sopron és környéke műemlékei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

CSATKAI Endre

1938 Sedlmayer András soproni festő. *Soproni Szemle* II. 1–2. 81.

1942 A Szent Mihály templom hajdani értékeinek nyomában. *Új Sopronvármegye* IV. (1942. augusztus 22.) 4.

⁵³ GÁLOS 2016. 7–26.

DÁVID Ferenc

1973 Az Országos Műemléki Felügyelőség falkutatásai 1973–1974-ben. *Magyar Műemlékvédelem* VIII. 377–386.

1983 Sopronbánfalva-kolostorhegyi lépcső. Adatok Schweitzer György soproni szobrász működéséhez. *Építés-építészettudomány* XV. 1–4. 55–92.

DOCUMENTA ARTIS PAULINORUM I–III.

1978 A kötet anyagát gyűjtötte: GYÉRESSY Béla. S. a. r. TÓTH Melinda – PINTÉR GÁBOR – SZÉPHELYI FRANKL György. [A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportjának Forráskiadványai XIV.] Budapest

ECSÉDY Anna

2013 Castellum Rákosiense nobiliter exstructum." A fertőrákosi kastély átépítése gróf Zichy Ferenc püspöksége idején, a levéltári források tükrében. In: SZENTESI Edit – MENTÉNYI Klára – SIMON Anna. (szerk.) *Kő kövön. Emlékkönyv Dávid Ferenc 73. születésnapjára*. I. Vince Kiadó, Budapest, 557–588.

FREY, Dagobert – CSATKAI, André

1932 Die Denkmale des politischen Bezirkes Eisenstadt und der Freien Städte Eisenstadt und Rust. *Österreichische Kunsttopographie* XXIV. Benno Filser Verlag, Wien

GÁLOS Miklós

2016 Eine Taufgarnitur von Hans Jakob II. Baur in Ungarn. Neuzuschreibung und Provenienz eines Augsburger Ensembles. *Ars Decorativa* 30. 7–26.

GRÁSZLI Bernadett – KISS Melinda

2013 *Egy művészcsalád története. A soproni Storno család munkássága és műgyűjteménye*. Soproni Múzeum Alapítvány, Sopron.

HÁZI Jenő

1939 *Sopron középkori egyháztörténete*. Székely és Társa, Sopron.

JÁVOR Anna

2000 Patrona Hungariae harcba küldi Szent Mihályt a török ellen. In: MIKÓ ÁRPÁD – SINKÓ KATALIN (szerk.) *Történelem-kép. Szemelvények a múlt és művészet kapcsolatáról*. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 328–329.

KISS Melinda

2005 Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban. *Soproni Szemle* LIX. 2. 185–206.

KOPPÁNY Tibor

2014 *Kastélyok a végvárak mögött. Késő reneszánsz és kora barokk kastélyépítéset a 16–17. századi Dunántúlon*. Balassi, Budapest

KOVÁCS József László

1995 *Die Chronik des Marx faut und Melchior Klein – Faut Márk és Klein Menyhért krónikája (1526–1616)*. [Sopron város történeti forrásai. C sorozat, 1. kötet]. Soproni Levéltár, Sopron.

KRIESCH András – SZLAVKOVSKY Mariann

2017 *A Soproni Evangélikus Múzeum állandó kiállítása*. [A soproni evangélikus gyülekezet évszázadai]. Sopron

PAYR Sándor

1914 *Bocskay hadai Sopronban. 1605*. [Különlenyomat a Soproni Napló 1914. évfolyamából]. Röttig Gusztáv és Fia, Sopron.

PIGLER Andor

1922 *A pápai plébániatemplom és mennyezetképei*. Budavári Tudományos Társaság, Budapest

PINTÉR Gábor

2005 *Status causae Vadosfalviensis*. Adalékok a 18. századi kisalföldi vallási villongásokhoz. *Credo. Evangélikus műhely* XI. 1–2. 27–65.

PROKOPP Gyula

1966 Lucas de Schram. *Művészettörténeti Értesítő* XV. 240–250.

RADOS Jenő

1938 *Magyar oltárok*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest

RUSINA, Ivan (ed.)

1998 *Barok. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Slovenska Narodna Galeria, Bratislava.

SCHMELLER-KITT, Adelheid (bearbeitet von)

1976 *Die Kunstdenkmäler Österreichs. Burgenland*. [Dehio-Handbuch], Verlag Anton Schroll, Wien

SCHÖBEL, Judith – STEINER, Ulrike (bearbeitet von)

2005 *Die Kunstdenkmäler des Politischen Bezirkes Oberpullendorf. Österreichische Kunsttopographie*, LVI Berger, Horn

SERFŐZŐ Szabolcs

1999 *A győri székesegyház Szűz Mária-kegyoltára*. *Művészettörténeti Értesítő* XLVIII. 1–2. 87–111.

SZAKÁCS, Dominkovitsné Anita

2016 *A Petz János Gottliebnek tulajdonított XVII. századi soproni krónika*. Die Johann Gottlieb Petz zugeschriebene Ödenburger Chronik aus dem 17. Jahrhundert. [Sopron város történeti forrásai. C sorozat, 6. kötet]. Soproni Levéltár, Sopron.

VELLADICS Márta

2000 Szerzetesrendi abolíció Magyarországon (1782–1790). *Levéltári közlemények* LXXI. 1–2. 33–52.

VERESS Ferenc

2017 *A soproni domonkos templom és kora*. In: BARNA Gábor – ZÁGORHIDI Czigány Balázs (szerk). *A 800 éves domonkos rend Magyarországon. A középkori provincia felbomlásától a közelmúltig*. [Magyar domonkos rendtörténet 2.] Szent István Tudományos Akadémia – Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény, Budapest – Vasvár, 41–56.

2018 *A soproni Szentháromság-émlék és mecénásai: Thököly Katalin és Kollonich Lipót*. *Soproni Szemle* LXXII. 3. 252–279.

WAGNER, Benedikt OSB

1998 Melchior Hefeles Hochaltar der Wallfahrtskirche Sonntagberg und sein theologisches Programm. *Veröffentlichungen des Tiroler Landesmuseums Ferdinandeum* 78. 173–195.

ZSÁMBÉKY Mónika

1994 *Melchior Hefele (1716–1794) építész emlékkiállítása*. Szombathelyi Képtár, Szombathely.

A PROSZFORAKÉSZÍTÉS HAGYOMÁNYA A MAGYAR GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZBAN

A görögkatolikus egyházban az oltáriszentség anyaga kovászos kenyér és bor. Ennek hagyománya az ókeresztény gyakorlathoz nyúlik vissza, amikor a közösség tagjai vitték a kenyeret, bort és olajat a communióhoz és ezekből a felajánlásokból a szolgálattevő kiválasztotta kenyértöréshez a legmegfelelőbbet, a többit pedig közös agapé formájában fogyasztották el.

A nyugati egyházban használatos kovásztalan kenyér a karoling korban az ószövetségi iratok újra felfedezésével kezd elterjedni. A *kovásztalan kenyér* használata az örömeleknél már a 6. századtól szokásban volt. Nyugaton a 9. századtól jelenik meg. Ennek gyakorlati oka az volt, hogy a mise közös agapé jellege elhalványult, a hívek áldozása erősen csökkent. A megmaradt kenyér eltávolítása pedig problémát jelentett, hiszen a kovászos kenyér megromolhatott. A 11–13. századra a nyugati egyházban nem csak a hívek áldozása csökkent erősen, hanem abbamaradt a két szín alatti áldozás. Súlyos vita tört ki a keletiek és a nyugatiak között a kovászos vagy kovásztalan kenyér használata miatt. A Lyoni Zsinat (1274) elfogadja és kimondja a kovásztalan kenyér használatát a szentmise során a nyugati egyházban. A fennálló vitát 1439-ben a Firenzei Zsinat zárta le.¹

A firenzei unió zsinat kimondta, hogy az ostya és a kovászos kenyér egyaránt érvényes anyaga az Oltáriszentségnek. A zsinati határozat az egységtörekvések jegyében egy évszázadok óta létező kettős gyakorlatot emelt a közös érvényesség szintjére.²

Az oltárra kerülő kenyér készítésének, kiválasztásának egészen az ókeresztény korig visszanyúló sajátos tradíciója van. A hétköznapi étkezésre használt kenyértől formájában, a készítés módjában, körülményeiben fokozatosan különül el. Az a tény, hogy az ember mindennapi anyagi világának egy darabja, a kenyér az oltárra kerülve az átváltoztatás által Krisztus testévé válik, meghatározza ennek a kenyérnek a készítési módját is. A majdani szentség ereje visszahat a készítés mikéntjére, azt kiemeli, elkülöníti a hétköznapi formáktól.

Az elkülönítés egyik formája a kenyér jelölése. Korán kialakul a jelölés gyakorlata. Kezdetben csupán egy kereszttel jelölték meg az áldozati kenyeret, majd a későbbi századokban összetett információkat hordozó pecsétet nyomtak sütés előtt a tésztára.

1 CABIÉ 1993. 161. Köszönöm Dr. Gyurkovics Miklósnak, aki e kötetet ajánlotta és a témához kapcsolódó részt fordította számomra. VERBÉNYI – Füzes 2002.

2 SZABÓ 2012. 200–202.

A 2. és 3. század folyamán kialakult az a szokás, hogy a kereszt jelét metszették bele a sütés előtt a tésztába, vagy a görög ábécé X betűjét. Ezek a „panes decussati”, vagyis „kereszttel ellátott kenyerek” voltak³ az előzményei a későbbi pecsétnyomóval ellátott oltárkenyereknek.

Egyes írásos források szerint már a 4. századtól, mások szerint a 7. század végétől, 8. század elejétől kezdődően már nem egyszerű kenyeret, hanem proszforát (προσφορά), felirattal ellátott kenyeret használtak.⁴

A teológiai, egyház-, és liturgiátörténeti forrásokat megerősítik a tárgytörténeti és régészeti kutatások is. A korai pecsétnyomók tanúsága szerint, a pecséteknek már az 5. századi korai és késői bizánci gyakorlatban változatos formái alakultak ki.⁵ A kenyérpecsétnyomók a kereszténység előtti korokban és a kereszténységen kívüli kultúrákban is ismertek voltak, de a keresztény, oltárkenyér pecsétnyomók felirat és ikonográfia alapján könnyen beazonosíthatók a régészeti leletekben és a múzeumi gyűjteményekben.⁶ E pecsét formák, feliratok és minták közül több egészen napjainkig fennmaradt, és a különböző ortodox és görögkatolikus egyházakban máig használják az oltárra kerülő kenyér megjelölésére.

Magyarországon a Néprajzi Múzeum gyűjteményében 10 darab proszforapecsételőt őriznek kenyérpecsételő néven leltározva. Ebből öt darab online katalógusban megtalálható.⁷ A 21. század első éveiben begyűjtött darabok a 19. század végén, 20. század elején készültek és a 20. század végéig használatban voltak. Felirata mindegyiknek a hagyományos Krisztus monogram: IC XC NIKA

Az oltárra kerülő kenyér készítésének a magyar görögkatolikus egyházban szokásos szabályiról, előírásairól, a hozzá kapcsolódó szokásairól eddig még nem folytak kutatások. Az egykori Munkácsi Egyházmegye területére vonatkozóan a kánoni vizitációk jegyzőkönyvei és a püspöki körlevelek egyaránt tartalmazhatnak az oltárkenyér készítésére, használatára vonatkozó adatokat már a 18. század elejétől kezdődően. A 18–19. században több olyan levéltári forrás is rendelkezésünkre áll, amely a proszfora készítéséről közvetlen vagy közvetett adatokat tartalmaz. Ezekből két forráscsoportot tekintettem át illetve használok fel. Kopcsay János hajdúdorogi parókus 1780–81-ben

3 PREDÁ 2018. 10.

4 PREDÁ 2018. 10.

5 A British Múzeum online katalógusa 38 pecsétnyomót közöl a gyűjteményéből, amelyben hét kora-, illetve későbizánci darab mellett két 19. századi bolgár és egy 20. század végi Szíriából származó pecsétnyomó leírását és fotóját közli. https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/search.aspx?searchText=bread+stamp&images=true&object=20185 (letöltve: 2019. 03. 11.)

A téma alapvető irodalmának számít: GALAVARIS 1970. További tárgyiismertetés: GALAVARIS 1979. 9–32.

6 KAKISH 2014. 19–31.

7 A legrégebb meghatározható korú kenyérpecsételő, Aranyosbányáról (Románia) származik 1867-es dátummal <http://gyujtemeny.neprajz.hu/neprajz.01.01.php?bm=1&kv=320822&nks=1> (letöltve: 2019. 03. 11.)

A többi darab is a mai Románia területéről származik. A 19. század végén, 20. század elején készültek, és a 20. század végéig használatban voltak. A 2000-es évek első felében kerültek a múzeum gyűjteményébe.

a dorogi főesperesség alsó szabolcsi esperesi kerületeiben végzett kánoni látogatásának jegyzőkönyveiben 19 egyházközség felmérésénél kérdeztek rá a proszforakészítésre.⁸ A másik forrás a Pótsy Elek munkácsi püspök (1816–1831) szolgálata idején végzett Szabolcs vármegyei kánoni látogatások jegyzőkönyvei⁹

Az oltárkenyér elnevezése

A kovászos oltárkenyér elnevezése a magyar görögkatolikus egyházban: proszfora, a görög 'proszpherein' igéből kapta az elnevezését, melynek jelentése: felajánlás. A népi nyelvhasználatban több szóváltozata is kialakult: *proszkura*, *proszkurka*, *proszkujá*, *praszcula*, *paszkula*, *peszkurki*. A népnyelv megalkotta a *papkalács*, *Jézuska kenyere*, *Jézuska kenyérke*, *Jézuska kalácsa* elnevezéseket is.¹⁰ A papság körében használatos az *oltárkenyér* megnevezés, egy 18. századi forrás áldozati kenyérnek nevezi.

A proszfora készítése helyben a parokiális közösségben történik, és csak meghatározott személyek süthetik. Éppen ezért lehetőségessé vált, hogy a készítés folyamatában, módjában és a használt eszközökben egy feltárásra és kutatásra érdemes változatosság és változó hagyomány alakuljon ki.

Tanulmányom a magyarországi görögkatolikus egyházban jelenleg élő, az Eucharisztia anyagául szolgáló proszfora készítéséhez kapcsolódó szokásokat tekinti át. Munkám a kevés számú írott forráson túl leginkább az interjú készítéssel gyűjtött anyagra támaszkodik. Adatközlőim 90%-ban tisztelendőasszonyok, görögkatolikus papfeleségek voltak. Arra kerestem a választ, hogy ki süthet proszforát? Miből készítik? Milyen eszközöket használnak? Mi az elkészítés folyamata? Az elkészült proszforát miként használja a közösség?

Az évszázadok alatt megközelítően egységes, mégis figyelemre méltó helyi, egyéni változatokban gazdag gyakorlat alakult ki.

Ki süti a proszforát?

A magyar görögkatolikus egyházban a proszfora sütése máig többnyire a pap feleségének a feladata. Ezt erősítik meg a 18–19. századi forrásadatok is. Egy a görömbölyi egyházközség állapotáról 1769-ben készült feljegyzés leírja, hogy „ az áldozati kenyeret a pap felesége süti a lisztet hozzá hol a pap adja, hol az egyház pénzéből veszik, hol a hívek ingyen adják.”¹¹

Kopcsay János vizitációja három esperesi kerület 20 parókiáját méri fel. Ezek közül a penészleki egyházközségből nincs adat proszfora készítéséről, Rácfejtérn – ma Újfehértó – két parókia volt, rutén és a román, eltérő gyakorlattal.

8 A vizitáció publikálatlan levéltári anyagát Terdik Szilveszter kutatta, és kollegiális figyelemességgel kigyűjtötte, latinból lefordította és rendelkezésemre bocsátotta a proszfora készítéssel kapcsolatos adatokat, melyet ezúton is hálásan köszönök neki.

9 NYIRÁN – MAJCHRICSNÉ 2017.

10 BARTHA 1999. 21.; BARTHA 1982. 805.

11 BAÁN 1996. 57.

A felmért húsz parókiából tizenháromban a pap felesége süti a proszforát. Érkenézen¹² „proszforákat egy meghatározott öregasszony süti, de azért más asszonyok is szoktak hozni”¹³, Nagyállóban pedig „A proszforákat egy meghatározott özvegy süti a nép között összegyűjtött lisztből, amit [ti. a sütet] parókus felügyeli”¹⁴ Kállósemenyén esetében feljegyzik, hogy a parókus ebben a tekintetben nem elég gondos. „A proszforákat különböző nők szokták sütni, amit a parókus nem felügyel.”¹⁵ Ebből közvetve feltételezhetjük, hogy a proszfora készítésének megvoltak az elvárt követelményei, amit a parókus dolga volt betartatni. Ezzel elkerülhetők az olyan botrányosnak számító esetek, mint a rácfehértói (ma Újfehértó) román egyházköztségben „A proszforákat itt különbség nélkül valamelyik asszony süti, ezért nem készítének el mindent illően, ezenfelül az ő hibájuk miatt időnként nincs szent liturgia”¹⁶

A múltban és a jelenben is találhatunk példát arra, hogy a pap süti az oltárkenyeret. A mai magyarországi görögkatolikus egyházban bár előfordul, de nem ez az általános gyakorlat. Önálló vizsgálati téma lehet, hogy más országok görögkatolikus egyházaiban, vagy az ortodox egyházban ennek mi a tradíciója. Kortörténeti sajátosság, hogy a szerzetesrendek 1950-es feloszlása után, sok szerzetesnővér visszatért szülőfalujába, és ott a templomi szolgálat különféle feladatai mellett rábízták a proszfora sütet is. Ez volt a gyakorlat az 1960-as években Mándokon, egészen az 1990-es évekig Viszlón, Hajdúdorogon és Máriapócon. Előfordult, hogy egyedülálló, özvegy pap esetében a közösség vallásos, idősebb asszonya sütötte a proszforát.

A proszfora sütet kitüntető feladatnak tekinti mind a közösség mind pedig azok a személyek, akiknek ez feladata. Az egyházi előírások mellett a közösség is megfogalmazhat és érvényesíthet elvárásokat a proszfora készítésével kapcsolatban.

Álmosdon¹⁷ és Bedőn találkoztam azzal a gyakorlattal, hogy a proszfora készítést olyan buzgó, vallásos asszonyra bízták, aki a közösség tisztaságról és tisztátalanságról alkotott fogalmának és elvárásainak megfelelt. Csak olyan nő süthetett proszforát, aki nem él házasságban, vagy özvegy és életkorát tekintve már biztosan elmaradt a menstruációs ciklusa. Így például Bedőn az újonnan odahelyezett pap fiatal felesége nem süthette a proszforát, hanem egy özvegy tanítónő végezte ezt a feladatot.¹⁸ A tisztaság és tisztátalanság ilyen archaikus képzeteinek fennmaradását segíthette korábbi egyházi sza-

12 Érkenéz, ma Voivozi, Románia, Bihar megye, a vizitáció időpontjában (1780) Dorogi esperesi kerület.

13 Prosporas pinsit senex foemina determinata: conferunt tamen reliquae mulieres ad Ecclesiam. GKPL IV-1-a. fasc. 5. nr. 20.

14 Prosporas pinsit determinata Vidua, ex farina inter Populum colligi solita, cui rei Parochus invigilat. GKPL IV-1-a. fasc. 5. nr. 20.

15 Prosporas pinsunt diverse foeminae ex farina collata, non advigilante Parocho. GKPL IV-1-a. fasc. 5. nr. 20.

16 Prosporas hic indifferenter pinsunt quaecunque foeminae: ideoque nec debite praeparantur omnes: Sacrum insuper ob defectum earum subinde non est. GKPL IV-1-a. fasc. 2. nr. 16.

17 Álmosd: „Ott az a hagyomány, hogy özvegyasszony süti a proszforát. Olyan, aki templomba jár, szentségekhez járul.” Feczák Lászlóné Gajdos Nagyvezsda az 1991–98 között ott szolgáló atya feleségének adatközlése. Gyűjtés időpontja: 2000. 04. 17.

18 Saját gyűjtés 1998.

bályozások továbbélése is. A szomszédos Zsáka település fiatal román ortodox papját kérdeztem az oltárkenyér készítéséről. Nekik a szemináriumban (Nagyváradon) azt tanították, hogy a papnak kell sütni a proszforát. A sütés napján böjtöt kellett tartani és tartózkodni a házassélettől. További anyaggyűjtés tárgya lehetne annak vizsgálata, hogy ezeknek a román etnikus háttérű görögkatolikus közösségeknek a szokásvilága hogyan kapcsolódik a szomszédos nagyváradai egyházmegyében elterjedt szokásokhoz, és a Magyarország más görögkatolikus közösségekben tapasztalható szokásoktól eltérő gyakorlat mennyiben függ össze az eltérő etnikus háttérrel. Az 1780-as Kopcsay féle vizitációs iratok tanúsága szerint Rácféjértőn a ruthén parókián a pap felesége süti, míg a román parókiához tartozó közösségben „különség nélkül valamelyik asszony süti” a proszforát.

A recens anyag adatai azt erősítik meg, hogy a proszfora készítés elfogadottan a papfeleségek feladata, szórványosan fordul elő ettől eltérő gyakorlat. Az arányokat, a készítés módját, körülményeit, eszközeit a papfeleségek örökítették tovább évszázadokon keresztül. Az egyik nagy hagyományszál a többgenerációs papcsaládokban átörökölt tudás, ahol a nagymama, az anya, és lánya akár két évszázadon keresztül folytat egy tradíciót. Ezekbe a családokba házasság révén bekerülők átveszik, megtanulják az előtük járó papné generációtól a proszfora készítés módját. Az egyik tisztelendőasszony elmondta, hogy amikor már tudta, hogy papfeleség lesz, elment a nagymamájához, aki szintén az volt. Ő mutatta meg a proszforasütést és tőle kapta a pecsétnyomót. A tisztelendőasszony nagymama így bocsátotta útjára: "Fiam ne felejtsd el, első dolog a vizitelés, második a proszfora sütés".¹⁹ Gyakori, hogy a szintén papfeleség anyós tanítja meg a menyét. A nem papcsaládból származó leány bizalommal fordulhat a saját parókusa feleségéhez. Előfordul, hogy a papfeleség a férjétől tanulta a proszfora készítést. A proszfora készítés elsajátításának nem voltak és most sincsenek intézményes formái. Visszaemlékezések szerint már az 1980-as években voltak olyan papszentelési lelkigyakorlatok, ahol a leendő papfeleségek felkészítésének a proszforasütés megtanulása is része volt. 1992-ben Bacsóka Pál máriapócsi parókus szervezett olyan szentelési lelkigyakorlatot Máriapócsra, ahol a leendő papfeleségeknek a lelkigyakorlat részeként megmutatták a proszfora készítést is. A jelöltek feleségeinek Szabó Sándorné, Gebri Margit tisztelendőasszony tartotta a felkészítést, aminek keretében a máriapócsi parókia konyháján megsütyötték életük első proszforáját. A közös hivatás kezdeteként az újszentelt férjük ezzel mutatta be az első szentmiséjét.

A proszfora anyaga

Az eucharisztia, így a proszfora anyagát is szigorú egyházi előírások szabályozzák és őrködnek annak betartásán. A legfontosabb alapanyag a tiszta búzaliszt. A proszfora készítéséhez szükséges gabona illetve liszt előteremtése nem volt midig problémátlan. Az általam ismert források tanúsága szerint

¹⁹ Feczák Lászlóné Gajdos Nagyvezsda közlése 2000. 04. 17. Nagymamája főtisztelendő Csépes Jánosné, a vértanúhálált halt Csépes Jánosnak (1918–1953) a Munkácsi Egyházmegye vértanú papjának felesége.

kettős gyakorlat volt szokásban a proszforaliszt beszerzésében. Az egyik szerint a parókus a saját gabonáját használta, ami nagy valószínűséggel az egyházi földekről került betakarításra. A másik bevett szokás, hogy a hívek vitték a parókiára a szükséges mennyiséget. 1780-ban Nyírbélteken „A proszforákat csak a parókus felesége süti, egy bizonyos asszony által a néptől összegyűjtött lisztből.”²⁰ Nyírlugoson „A proszforákat a parókus felesége süti leginkább a saját lisztjéből, de van neki a közösségtől összegyűjtött más fajtájú lisztje is, amelyet egy bizonyos asszony szokott összeszedni.”²¹ Hugyaj –ma Érpatak – görögkatolikus közösségében „A proszforákat a parókus felesége süti, amelyekhez a lisztet egy evvel megbízott asszony gyűjti össze.”²² Oroson „A proszforákat a parókus felesége süti a közösségtől gyűjtött lisztből.”²³ Bujban és Nyíregyházán a proszforát a parókus felesége süti „a begyűjtött lisztből.”²⁴ Nyírpazonyban „A proszforákat a parókus felesége süti, amelyekhez két mérő búzát ad minden évben a közösség.”²⁵ Arra nem találtam adatot, hogy ha a hívek valamelyike sütötte a proszforát, ahhoz honnan szerezték be a gabonát.

A proszforához szükséges búzát vagy a lisztet még a 20. század elején is csak nem teljesen a hívek adománya fedezte. A lisztet általában ősszel a többi terménnyel együtt a parókiára vitték. Volt olyan egyházközség, ahol a templomban gyűjtötték össze. Baskón a proszforabúza begyűjtése a kurátorok dolga volt.²⁶ Tornyospálcan egészen a 21. század első évtizedéig élt a liszt adományozás szokása, amit a búcsú ünnepe előtt vittek a hívek a parókiára. A természetbeni adományt a 20. század második felében egyre inkább felváltotta a pénzbeli adomány az ún. proszforapénz, amit több helyen a papné pénzeként tartottak számon, mert ő sütötte a proszforát. A proszforapénzt a lítiás ünnepeken antidorként kiosztott proszfora mellé adták a hívek.

Az I. világháború idején, amikor veszélybe került a tiszta búzaliszt ellátás, külön püspöki rendelet hívja fel a papság figyelmét a megfelelő minőségű liszt időben történő beszerzésére.²⁷ Miklósi István 1914/XVI. körlevelében rendelkezik: Proszforához tiszta búzaliszt beszerzendő címmel. Vagy 1918/IX.

20 1780. 02. 23. - GKPL IV-1-a. fasc. 5. nr. 20.

21 1780. 02. 24. - GKPL IV-1-a. fasc. 5. nr. 20.

22 1780. 12. 16. - GKPL IV-1-a. fasc. 5. nr. 20.

23 1780. 12. 23. - GKPL IV-1-a. fasc. 05. nr. 20.

24 1781. 02. 14. - GKPL IV-1-a. fasc. 2. nr. 16.

1781. 03. 10. - GKPL IV-1-a. fasc. 2. nr. 16.

25 1781. 03. 07. - GKPL IV-1-a. fasc. 2. nr. 16.

26 BARTHA 1982. 803. Itt további adatok találhatók a proszforabúza és liszt begyűjtéséről, adományozásáról.

27 Miklósy István, a Hajdúdorogi Egyházmegye első püspökének 1914/XVI, számú körlevele 4442. számú rendelkezésének címe: Proszforához tiszta búzaliszt előre beszerzendő.

„Az államkormány, a háború miatt több rendkívüli intézkedés során elrendelte, hogy a malmok előállítható búzaliszt mennyiségének csupán 15%-át hozhatják tisztán forgalomba, míg a többi csak árpa- és tengerliszt hozzáadásával árusítandó.

Mivel előre láthatólag további megszorítások is várhatók a liszt árusításban, elrendelem, hogy az egész évi oltárkenyérhez szükséges tiszta búzalisztet az egyházak, már most szerezzék be. Az Otáriszentség anyaga ugyanis tiszta búzalisztból készített kenyér (proszfora), s érvényesen misézni csakis ilyenekkel lehet.”

IVANCSÓ 1998. 15.

4451. számú liturgikus rendelkezés „Az oltárkenyér készítéséhez szükséges gabona biztosítása”²⁸

Ma általános gyakorlat, hogy boltban vásárolt fimon búzalisztból sütnek. Ettől eltérő szokás a fele arányban rétesliszt használata. Van, aki szerint ettől jobb minőségű, ruganyosabb a tészta, mások szerint ettől morzsálódik ezért nem használják. Ezt az egyéni gyakorlat és tapasztalat szabályozza. Új jelen-ség, fiatal, 2 éve szentelt atyánál tapasztaltam, aki maga süti a proszforát, és a finomliszthez teljes kiőrlésű búzalisztet kever, mondván, hogy így a teljes búzaszem benne van a kenyérben.

A proszfora előírás szerinti alapanyaga a tiszta búzaliszt mellett a víz, régen kovász, ma élesztő és egy kevés só. Néhány esetben találkoztam azzal, hogy a sót elhagyják. A só használatánál ugyanúgy, mint az élesztőnél meg-
említi, hogy nem szabad kiérezni az ízét egyiknek sem. A proszfora ízének semlegesnek kell lennie.

Nem találtam előírást a mennyiségre, formára és az alapanyag arányaira vonatkozóan. Elvárás, hogy a proszfora romlatlan legyen. Mivel élesztővel készült ezért nem lehetett sokáig eltartani a megpenészedés vagy teljes kiszáradás veszélye nélkül. Egységes gyakorlat, hogy az un. lítiás ünnepek előtt mindig sütnek öt proszforát. A keleti egyházban a nagyobb ünnepek hajnalán vagy előestéjén végzett szertartás keretében elvégzik a lítiát, amikor ünnepi könyörgések keretében megáldják a templomban elhelyezett öt kenyeret, búzát, bort és olajat. Ezeket az un. lítiás készleten helyezik el. A megáldott öt kenyérből a pap misézik az ünnepi liturgián, a többit pedig feldarabolva kiosztják, utalva a bibliai eseményre, amikor Jézus öt kenyérrel ötezer embert megelégit.

Vannak olyan papfeleségek, akik ezt a gyakorlatot rendszeresítették, és minden héten sütnek öt kenyeret. Ezek kis, zsemle nagyságú cipók. Általában 50–70 dkg lisztből készül az öt darab. Ebből a mennyiségből az öt kenyérke mellett készült egy nagyobb is, amit az ünnep utáni napokon használtak min-dig a szükséges mennyiséget levágva belőle.

A mennyiség mindig attól is függött, hogy mekkora az egyházközség, hányan járnak vasárnap és hétköznapokon misére, hány filiális közössége volt az anyaegyháznak, ahova járt a pap. A papfeleségnek ismernie kellett az egyházközségek szükségleteit, hogy hol mennyi proszforát használnak, figyelemmel kellett kísérnie a proszfora fogyását, és aszerint sütni. Másként fogyott az oltárkenyér, ha ünnep volt vagy, ha hétköznap. Másként ott, ahol temetéskor az egész falu ott van a templomban és a gyónás, áldozás elvárt kötelesség a hozzátartozóktól.

²⁸ 1918/IX. 4451. számú liturgikus rendelkezés

„Az oltárkenyér készítéséhez szükséges gabona biztosítása” címmel

A vallás és közoktatási miniszter rendelete alapján a háborús terményszámolás során az egyes felekezeteknél az oltárkenyér vagy más egyházi célra szükséges gabonát visszatartathatják illetve, ha nincs elegendő a saját termésből vagy a hívek által beszolgáltatandó természetbeni járandó-ságokból, a hiányzó mennyiséget a hatóságok lisztellátmányából ki kell utalni. IVANCSÓ 1998. 48.

Ünnepi készületen kívül általános gyakorlat a 70 dkg–1 kg lisztből sütés. Az emlékezettel elérhető időben és a jelenben is többféle gyakorlatra találtam példát. Arra is, hogy a papfeleség mindig sok kis proszforát süt és arra is, hogy általában 2–3 nagyot, amiből mindig a szükséges mennyiséget levágják. De van olyan tisztelendőasszony, aki azt mondta, hogy 2kg lisztnél kevesebből soha nem süt. Alsóregmecen 1995–2004 között özvegy pap szolgált. A proszforát egy idős asszony sütötte, aki szerint a 12 dkg-os proszfora az arányos.²⁹

A kisült proszfárak tárolása normál körülmények között legfeljebb egy hétig volt lehetséges. Ezért megengedett volt a proszfora előre történő felvágása és kiszárítása. Egy 1965-ben szentelődött atyát kérdeztem erről. Elmondása szerint a nyíregyházi görögkatolikus szemináriumban, Rohály Ferenc a liturgika tanáruk, azt tanította, hogy szükség esetén megengedett előre felválni a proszforát és csonttá szárítani. Hangsúlyos a csonttá szárítás.³⁰ Az oltáriszentség eltarthatóságának problémája jelenik meg az 1769-es görömbölyi egyházközségi forrásban. „A templombelső első leírása említi, hogy az oltáron fából készült szentségházban óncibóriumban őrizték az Eucharisziát, amit 8 naponta cseréltek. Ez már latin hatást mutat, mert ősi szokás szerint évente egyszer, nagycsütörtökön cserélték az eukarisztiát, úgy hogy a füstölő parazsa felett tökéletesen kiszárították.”³¹

A miséhez felvágott és tökéletesen kiszárított proszfora tartása a parókiákon általános gyakorlat volt. Ezt a papfeleségek azzal is indokolták, hogy ha bármilyen akadályoztatás miatt nem tudnak proszforát sütni, amikor elfogy, akkor is tudjon a pap mivel misézni. Előfordult, hogy a proszfora otthoni felvágását a pap felesége végezte el.

Az 1960-as évektől, a hűtőszekrény elterjedésével lehetőség volt a hosszabb idejű tárolásra, később a lefagyasztásra. A sok kicsi proszforát kendőbe csomagolva, jól zárható dobozba téve fagyasztóba helyezik, és a szükséges mennyiséget veszik ki.

A proszfora készítését végigkíséri a tisztaság fogalmának sajátos értelmezése nem csak a személyre vonatkozóan, hanem a körülmények és a tárgyháználat esetében is. Mivel mindenki a saját háztartásában, abban a hétköznapi közegben készíti a proszforát, ahol a család mindennapi élete zajlik, kialakultak az elkülönítésnek és megkülönböztetésnek általános és egyéni formái. Kivétel nélkül minden megkérdozett elkülöníti az eszközöket, amivel a proszfora készül. A tálát, amiben a tésztát gyúrnák csak erre a célra használják. Úgy is nevezik: proszforás tál. Ez lehet egy egyszerű műanyag edény, amiben kényelmesen lehet dagasztani, gyúrni. Van, aki zománcozott tálát használ, amit hagyományosan az édesanyja is használt és paraszttálnak nevezik. Újabban megjelentek a rozsdamentes edények. Új innováció a muffinsütő használata, amiben egyszerre 12 egyforma kis proszforát lehet sütni. Ezt a sütőformát csak proszforához használják. Gyakori, hogy a tészta letakará-

29 Saját gyűjtés, 1998. 01. 07. Adatközlő: Rusznák Józsefné, Fánika néni

30 Főtisztelendő Szabó Péter (1926–2018) néhai alsóregmeci parókus szíves közlése. Adatgyűjtés időpontja: 1998. 01. 06.

31 BAÁN 1996. 54.

sára használt kendőt is elkülönítik. Van, aki nem, de fontos, hogy tiszta, foltmentes ruha legyen. Amikor kisült akkor is erre a kendőre szedik ki a tepsi-ből. Ennek a mosásához nem használnak öblítőszeret, nehogy az illat érezhető legyen a proszforán. A tisztaság fogalmához tartozott az is, hogy proszfora sütéshez mindig tiszta lisztet használtak, ami azt jelentette, hogy akkor bontja meg, más célra még nem volt használva³²

Az elkülönített, csak a proszforához használt tárgyak, eszközök körébe tartozik a kés amivel felvágják. A proszfora felvágásához használt deszkát és kést másra nem használták. Ezeket a templomban tartották. Az 1822-es Szabolcs Vármegyében tartott kánoni látogatások során készült templomi leltárak a templom felszerelési tárgyai között számba veszik a proszforavágó kést és az antidor osztására szolgáló tányérokat, tálakat. A buji görögkatolikus templom 1822. április 28-án elkészített leltárában: „Egy kés a proszforák felvágásához”³³ Kállósemjéni görögkatolikus templom 1822. május 2-án felvett leltárában: „Egy darab proszforavágó kés.”³⁴ Ugyanitt: „Egy darab ónból készült kistányér a proszforaosztáshoz”³⁵ A nagykállói görögkatolikus templomleltárban pedig a következő megnevezéssel szerepel: „1661-ben ezüstből készült kistányér az antidor számára”³⁶ Ennek a tárgynak a különlegessége, hogy több, a leltárban megnevezett liturgikus darabbal együtt jelenleg a nyíregyházi Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjteményben megtekinthető.³⁷ Leggyakoribb megnevezés a leltárakban egyszerűen csak „kés”, „egy kés”. A „tál” vagy „tányér” megnevezések pedig nagy valószínűséggel a proszforaosztó edényeket jelölik.

A proszfora sütést mindig imádsággal kezdik. Egy Miatyánk, Üdvözlégy vagy egy fohász: Uram irgalmazz! Könyörülj rajtam és kereszttetés. Van, aki ilyenkor gyertyát gyújt. Aki készíti, tudatában van a kiválasztottságának. „Az ember belegondol, hogy mi lesz ebből!”³⁸ Igyekeznek a sütés idejét úgy megválasztani, hogy az zavartalan legyen. Például este, amikor a gyerekek már nem zavarják.

A tészta kidolgozására a dagasztás és gyúrás szót egyaránt használják. Gyakoribb a gyúrás. A proszfora állaga akkor jó, ha elég sűrű, nem lyukacsos, mert akkor könnyen morzsálódik, nem lehet a részecskéket jól kivágni belőle. Ugyanakkor legyen ruganyos, ami nem reped. Egy inkább tömör tésztát készítenek, alaposan kidolgozzák és hagyják kelni. Egy óra után újra átdolgozzák, hogy teljesen sima legyen a tészta. A proszforát kézzel formálják és választják szét egyenlő darabokra. Kést nem használnak. A kézzel megformált kis cipót hagyják megkelni és mielőtt a sütőbe teszik pecsétet nyomnak rá. Az egyik

32 Grunda Jánosné Mosolygó Mária közlése. Ő az édesanyjától is ezt látta. Ő is ezt gyakorolja. Adatgyűjtés: 2018. 10. 04.

33 NYIRÁN – MAJCHRICSNÉ 2017. 168. Culter pro scindendis prosphoris 1

34 uo. 175. Cultellus pro scindenda prosphora 1

35 uo. 183. Orbiculus cuperus pro anaphora distribuenda serviens 1

36 uo. 240. Orbiculus argenteus anno 1661. factus pro anaphora deserviens .

37 Véssett díszítésű tányér. ltsz. 2015.289 (B 63) Leírás: Véssett díszítésű tányér, melyen ósláv betűkörnyezetben véssett 1661-es évszám található.

38 Szabó Sándorné Gebri Margit. „Az ember belegondol, hogy mi lesz ebből!” – hosszú hallgatás és könnyes szem. Adatgyűjtés: 2018. 10. 03.

tisztelendőasszony szerint a proszfora akkor sül jól, ha egyenletesen körbe-reped, az alsó és felső rész jól elkülönül, mert ez mutatja, hogy Jézus Isten is volt és ember is.³⁹

Proszfora pecsétnyomó

Ahogy tanulmányom első részében bemutattam, az áldozati kenyér jelölésére használt pecsétnyomókról már az 5. századtól kezdődően vannak adatok. A ma általánosan elterjedt Krisztus monogram a 8. századtól használatos volt.

A mai magyar görögkatolikus gyakorlat is ebbe a tradícióba illeszkedik. A proszforapecsét egy egyenlő szárú kereszt szárai fölötti két mezőben Krisztus monogramja: IC XC. Az alsó mezőben pedig a NI KA, görög szó olvasható. A kereszt maga a győzelem jele. A pecsét teljes olvasata magyarul: Jézus Krisztus győz.

A pecsétnyomót a pap felesége kapja a papszenteléssel egyidőben vagy a püspök ajándékozta, vagy valamelyik paptól esetleg a férjétől kapja ajándékba vagy családon belül öröklődik anyáról leányra, unokára.⁴⁰ Az is előfordul, mint például Tornyospálán, hogy a pecsétnyomó az egyházközség tulajdona, és mindegyik papné otthagyja a parókián. A pecsétnyomónak szinte annyi változata van ahány pecsétnyomó, de a pecsét felirata változatlan. Általában fából készült. Az egészen kezdetleges faragástól a mestermunkáig nagy a változatosság.

Az 1990-es évek változásai után a szabad vallásgyakorlattal a kegytárgyforgalom is megélénkült Magyarországon. A pecsétnyomók ma már kegytárgyboltokban is megvásárolhatók. A görögkatolikus kegytárgyboltok többnyire Ukrajnából szerzik be a pecsétnyomókat. Míg korábban egyedi faragások voltak jellemzőek, most kegytárgyboltokban beszerezhető darabokra az egységes gépi megmunkálás jellemző. A fából készült pecsétnyomók mellett megjelentek a fémből készütek is.

Új készítési módként terjed a tészta nyújtása és a cipók kimetszése valamilyen kör alakú szaggatóval. Ennél az eljárásnál eleve két részt illesztenek egymásra és úgy sütik ki a proszforát. Ez a gyakorlat alig egy évtizedes és Fülöp érsek metropolita kezdte el terjeszteni. Ő a belgiumi Chevetogne-ban töltött novicius éveiben tanulta, az ottani szerzetesi hagyományt hozta magával. A proszforakészítés új módjáról a népszerű videómegosztón közzétett bemutató film is készült⁴¹, ami várhatóan a fiatalabb papi, papnéi generációkban át fogja alakítani a proszforakészítés módját, technikáját.

A proszfora felhasználása

A proszfora elsődleges funkciója, hogy a szentmisében az oltáriszentség anyagául szolgál. A szentmise során átváltoztatott kenyér az eucharisztia, az

39 Id. Telenkó Miklósné közlése. Adatgyűjtés: 1992.

40 Feczák Lászlóné Gajdos Nagyzezsda nagymamájától a Kárpátalján vértanúhalált halt főtisztelendő Csépes János özvegyétől kapta meg, és hozta magával Magyarországra.

41 Megszentelt ételek – Az áldozati kenyér 1. <https://www.youtube.com/watch?v=d25-GV2Ya7I>
Megszentelt ételek – Áldozati kenyér 2. <https://www.youtube.com/watch?v=Yx-Eog58Glg>

egyház hét szentségének egyike. Ezt a nyilvánvaló tényt azért fontos hangsúlyozni, mert a görögkatolikus egyház a proszforát szentelményként is használja, de a kettő lényegileg különbözik.

A jelentősebb ünnepek előestéjén az ún. lítia szertartásának keretében megáldott proszforákat másnap apró darabkákra vágva az ünnepi szertartás végén olajkenet (miroválás)⁴² kíséretében kiosztják. Ez az antidor, illetve antidor osztás. A ma is használt elnevezésben, melynek magyar jelentése viszontajándék, megőrződött az őskeresztény gyakorlat, amikor a communióra vitt adományoknak a szertartásban fel nem használt részét a közösség együtt fogyasztotta el. A lítiás ünnepeken mindig van antidor osztás. Nem általános, de gyakori a vasárnapi, hétköznapi misék után a proszfora szentmisében fel nem használt részeinek kiosztása. Ezt sokszor a ministránsok kapják meg. A gyerekek kedvelt csemegéje. A papcsaládokban gyakori, hogy a frissen kisült proszforából egyet felvágznak és megkapják a gyerekek. A proszforasütő asszonyokhoz is benéznek olykor a gyerekek és megkérdezik: Van-e Jézuska kenyér?⁴³ A frissen kisült adagból jut a gyerekeknek is. Felnőtt korban a templomhoz, szertartásokhoz kötődés szinonímájává válhat. „Ott nőttem fel a templom proszforáján!”⁴⁴ Ezzel a szóhasználattal fejezte ki ragaszkodását a szertartásokhoz az egyik adatközlő.

Az antidorként kiosztott proszfora közösséget teremt, mert azok is részesülhetnek belőle, akik bármilyen oknál fogva nem áldozhatnak. Elterjedt gyakorlat, hogy a proszforából visznek haza az otthon maradottaknak. A proszfora több egyházközség életében húsvéti ajándék volt. Húsvét nagyhetének sok tennivalója között a papfeleségek időt szánnak arra, hogy 50–100 proszforát megsüssenek, hogy a húsvéti ételszenteléskor minden család kosarába jusson belőle. Komlóskán 1995-ben még 150 darabot süttött a tisztelendőasszony. Az egyházközség gondnoka pászkaszentelés előtt körbejárva minden kosárba helyezett egy darabot. A bodrogi Lácacséken nagypénteken sült ki a proszfora. Öt-hat gyerek széthordta a faluban, figyelve, hogy egy család se maradjon ki. Egy-két forintot, süteményt kaptak érte. Húsvét vasárnap mindenki vitte a saját proszforáját a többi szentelésre váró étellel együtt, és odakerült a reggeli asztalra.

A proszfora népi használatáról, a hozzá kapcsolódó szokásokról hiedelmekről a néprajzi szakirodalomban találhatunk adatokat. Mint eucharisztikus szentelménynek a felhasználásáról Bartha Elek írt elemző tanulmányt.⁴⁵ Jelen tanulmányban erre a területtel nem térek ki.

42 A hívek homlokát a pap szentelt, illatos olajjal (műró, mිරó) keni meg, miközben azt mondja: Krisztus közöttünk! A megmirovált hívő pedig így válaszol: Van és lesz!

43 Saját gyűjtés. Alsóregmec, 2000. 01. 07. Adatközlő Rusznák Józsefné. „A gyerekek hazafelé menet az iskolából sokszor megállnak és bekiabálnak. Fánika néni! Van Jézuska kenyér? Ilyenkor mindig adok, amikor kisül.”

44 Saját gyűjtés. Vancza Miklós, Mikóháza, 1999.

45 BARTHA 1982.

Új jelenségek a proszfora használatában

Az elmúlt években proszfora kilépett a közvetlen templomi, szertartáshoz kötött környezetből és tágabban értelmezett pasztoráció eszközeként is megjelent. A szentségi életbe történő bevezetés, az elsőáldozásra felkészítés részeként közösen sütnék proszforát az elsőáldozás előtti napon.⁴⁶ Az iskolába is beviszik hittanórára, szemléltetésként és jutalomként.⁴⁷ A homrogi görögkatolikus óvodában közös foglalkozás keretében együtt sütötték meg a proszforát. Budapesten a Panágia központban az egyetemista korosztálynak szóló programként főapostolok Péter és Pál börtjét közös proszforasütéssel, majd alkonyati istentisztelettel kezdték meg. Ezek a példák is jól szemléltetik, hogy a proszfora szentségi és szentelményi létformáján túl, éppen ebből eredeztethetően máig közösségteremtő erővel bír. Felhasználását és készítését valamint a hozzá kapcsolódó viszonyulást tekintve a proszfora tipikus köztes állapotban lévő lény. Amíg a konyhában van egyszerű kenyér a szentség ígéretével. A hozzá való viszonyt az határozza meg, ami lesz belőle a szentliturgia során. Ez a gazdag jelentésmező teszi lehetővé a sokoldalú megjelenését. A proszfora készítés új színterei, új funkciójú felhasználása további új kutatási területet nyit meg a néprajztudomány számára.

Irodalom

BAÁN István

1996 A görömbölyi görögkatolikus egyházközség a XVIII. században. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 8. 3–4. 51–60.

BARTHA Elek

1982 Adalékok a görög katolikusok eucharisztikus szentelményeinek néprajzához. In: BALASSA Iván – UJVÁRY Zoltán (szerk.) *Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére*. Debrecen, 801–809.

1999 *Görög katolikus ünnepeink szokásvilága*. Debrecen.

CABIÉ, Robert

1993 L'Eucharistia. In: Aime Georges MARTIMORT (éd.) *La Chiesa in Preghiera Introduzione alla Liturgia II*. Brescia, 161.

GALAVARIS, Georg

1970 *Bread and the Liturgy*. The symbolism of early christian and byzantine bread stamps. The University of Wisconsin Press Madison, Milwaukee, & London.

1979 A Eucharistic Bread Stamp in Mainz. In: *Brotstempel aus der Prinz Johann Georg-Sammlung in Mainz*. Hefte des Kunstgeschichtlichen Instituts der Universität Mainz 3. Mainz, 9–32.

46 Obbágy Lászlóné Mosolygó Veronika tisztelendőasszony és hitoktató szíves közlése. Saját gyűjtés. 2018. 10. 02.

47 Grunda Jánosné Mosolygó Margó tisztelendőasszony és hitoktató szíves közlése. Saját gyűjtés. 2018. 10. 03.

IVANCSÓ István

- 1998 *A magyar görögkatolikusság körlevélben közölt liturgikus rendelkezéseinek forrásgyűjteménye*. Szent Athanáz Gör. Kat. Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 2. Nyíregyháza.

KAKISH, Randa

- 2014 *Ancient Bread Stamp from Jordan*. Mediterranean Archaeology and Archaeometry, Vol. 14, No 2, pp. 19–31. <http://maajournal.com/Issues/2014/Vol14-2/Full2.pdf>. (letöltve: 2019. 03. 12.)

NYIRÁN János – MAJCHRICSNÉ UJTELEKI Zsuzsa (szerk.)

- 2017 *Görögkatolikus kánoni látogatások Szabolcs vármegyében*. Forráskiadvány: latin nyelvű jegyzőkönyvek és magyar nyelvű fordításai. Hajdúdorogi Főegyházmegye, Debrecen.

PREDA, Nicolae

- 2018 *Az Isteni Liturgia és az eucharisztia gyakorlata a Román Orthodox Egyházban, különös tekintettel az Eucharishtiában használt kenyérre*. Eucharisztikus Tudományos Konferencia. Esztergom, 2018. november 27–29. Elhangzott előadás írott változata. http://tar.eucharisztikuskongresszus.com/Eucharisztikus_tudomanyos_konferencia_2018/Eloadasok_szoveg/Preda_magyar.pdf (letöltve: 2019. 03. 07.)

SZABÓ Péter

- 2012 *A keleti egyházak szentségi joga*. Összehasonlító bemutatás. *Collectanea Athanasiana III*. Manualia vol. 1. Nyíregyháza.

VERBÉNYI István – FÜZES Ádám

- 2002 *Liturgika. II. év. Az Eukarisztiát ünnepeljük*. Jegyzet. Magyar Liturgikus és Egyházzenei Intézet. Budapest. <https://penta.hcbc.hu/kantorkepzo/jegyzet/jlit2.htm> (letöltve: 2019. 03. 29.)

Húsvéti ajándék proszforák az ételszentelésen.

Új módon készülő proszfora.

Lítiás készlet öt proszforával.

Pecsétnyomó.

A „SZENTSÉG” A NÉPI VALLÁSOSÁGBAN

Bevezetés

A moldvai magyar katolikus lakosságról szóló szakirodalomban és (részben) ennek hatására a közvéleményben ismert és elfogadott nézet, hogy a szóban forgó közösség identitását leginkább meghatározó és kifejező jegyek egyike a katolicizmus és általában a vallásosság. Hogy közelebbről és pontosabban miben áll ez a fajta „vallásidentitás”, hogy a vallásosság térben és időben egységesnek és általánosnak mondható-e, kompakt (helyi, regionális/egyházmegyei) rendszert alkot-e stb. kevéssé vizsgált és így egyelőre válaszra váró kérdések sokaságát veti fel. A katolikus vallás legalapvetőbb elemeiről (a szentségekről, a dogmatikáról stb.), azok helyi szintű megnyilvánulási formáiról nincsenek adataink, ismereteink. Ilyen feltárást igénylő terület az Oltáriszentség-tisztelete is, ami azonban nem pusztán a moldvai magyarok vallásosságáról szóló szakirodalomban hiányos, de a magyar népi valláskutatás egészében is fehér foltnak tetszik, különösen akkor, ha a kérdést a liturgia keretén belül használt Oltáriszentség vallásos tiszteletére szűkítjük, azaz, elvonatkoztatunk a „karácsonyi ostya” és az ostyahordás szokáskörétől, amely témák egyébként a néprajztudományban méltán jelentős visszhangot kaptak.¹

Az ostya

Az Eucharisziát „megtestesítő” ostya már a keresztény egyház korai időszakában megjelent, a középkor elején még kehelyben, később monstranciában őrizték. A kezdetben használt agapé, pax, úrvacsora elnevezéseket a Krisztus utáni első évszázadban felváltotta az Eucharisztia.² Az Oltáriszentség ma is ismert formája illetőleg tisztelete a 11–12. században alakult ki. IV. Orbán pápa az átváltozás (epiklézis)³ alatt megesezt csodák, a „vérző ostyák” elsza-

1 Az ostya mágikus (ti. „boszorkányok” általi) ill. népi (ti. népgyógyászati) használatáról lásd SCHRAM 1970.; ZALÁN 1927. stb. Az ostyahordásról lásd BARNÁK 1985. 746–747.; BÁLINT 1989. 76. stb. Köztudott, hogy a mise keretében használt ostya valamint az ettől függetlenül megáldott (eulógia), népi használatra szánt ostya (és ezek használata) különbözik egymástól. Utóbbi a középkor óta „világi célokat is szolgált (...) nagy egyházi és családi ünnepek (karácsony, újév, farsang, húsvét és főleg az esküvő) kifejezetten világi jellegű lakomáinak kedvelt csemegéje lett” (NAGYBÁKAY 1988. 195.) Az Oltáriszentség tiszteletének, valamint az ostya különböző célokra történő felhasználásának a feltérképezése során erre a distinkciónak érdemes tekintettel lenni.

2 LUKÁCS 2018. 2. Köszönetet mondok ezúton is Lukács Lászlónak, hogy rendelkezésemre bocsátotta megjelenés alatt álló, Eucharisziáról szóló tanulmányát.

3 Az epiklézis (ima, amelyben a Szentlélek lehívása fogalmazódik meg) két formája, ti. az áldozati adományokra vonatkozó konszekrációs (átváltoztató) valamint az áldozatban részesülőkre vonatkozó áldozási epiklézis bibliai gyökerekkel rendelkezik és már a Krisztus utáni 2. században megjelenik az egyházi gyakorlatban, ill. liturgiában.

porodására és hatására a 13. században (1246) elrendelte a megünneplését.⁴ Valamivel korábban, 1215-ben a IV. Lateráni zsinaton fogalmazták meg a felnőtt korúakra vonatkozó ma is érvényes egyházi parancsot miszerint évi egy alkalommal kötelező elvégezni a gyónást, húsvétkor pedig áldozni. E rendelkezések magukkal hozták, illetőleg hamar előidéztek az Oltáriszentség csodatevő és gonoszűző hatásába vetett hitet is, ami a kultusz elterjedését, és egyre pompázatosabb formáinak (felvonulások, körmenetek, misztériumjátékok, sátrak, virágszőnyegek stb.) a megjelenését is magával hozta, ami a napjainkban is virágzó, az Oltáriszentség tisztelete köré szerveződő szokásokban is tükröződik.⁵

A népi valláskutatásban megjelenő tendenciákra jellemzően, a moldvai katolikusokról szóló szakirodalomban is néhány utalásszerű adatot találunk az Oltáriszentségről elsősorban a kalendáris szokások (nagyecsütörtök, úrnapi sátrak, körmenetek) ünnepeiről szóló leírásokban,⁶ a csíksomlyói búcsúhoz kötődő látomásokról szóló elbeszélésekben,⁷ az életfordulós ünnepek (elsőáldozás) alkalmával valamint a betegek, haldoklók vallási szokásai között. Emellett, elvétele, egy-egy történeti forrásból, például egy 19. századi, a püspökség székhelyén, Jászvásáron megtartott körmenet leírásában találunk vonatkozó adatokat.⁸ A csekély számú adat ellenére, az Oltáriszentség tisztelete, talán éppen a missziós majd később a filiális egyházi modell/rendszer miatt meghatározó lehetett a moldvai katolikusok hitében. Ez egyebek mellett abból is sejthető, hogy az archaikus népi imádságok között több, a „szent ostya”-ról szóló imát is találunk, amelyek, a kántorok által bemutatott „magyar miséken”, „vecsernyéken”, imaalkalmakon elmondott Oltáriszentség-litániák mellett a Szentség tiszteletéről árulkodnak.⁹

Terminológia

A témára irányuló kutatásom eredményeinek az ismertetését egy terminológiai problémával szükséges kezdeni. Az általam vizsgált közösségben, de ismereteim szerint a moldvai magyar nyelvjárásokban is, a *szentség* kifejezés egyedül az *Oltáriszentségre* használatos illetőleg „szentséges” alakban a pápára vonatkozóan („szentséges pápa”). A többi szentséget vagy a konk-

4 Ilyen csodák a magyar egyház történetéből is ismertek, lásd például a 15. századi győri mirákulumot: BEDY 1938. 92.

5 BÁLINT 1977. I. 346. Az úrnapi virágszőnyeg készítés, ill. az úrnapi, Oltáriszentség-körmenet a magyar illetőleg a hazai német nemzetiségi kultúra egyik egyedülálló hagyományeleme. Leghíresebb helyszínek: Budaörs, Ecsér, Csömör stb. A csömöri úrnapi virágszőnyeg a magyar Nemzeti Értékek listára is felkerült. A téma néprajzi vizsgálatának legújabb eredményei: BEDNÁRIK 2014.

6 Lásd pl.: IANCU 2011. 89–90.

7 Lásd pl.: PETI 2012. 147. A szerző megjegyzése szerint a „szentség”, mint látomásmotívum voltaképpen: „vizuálisan kevésbé megragadható szentségeket” jelenti. PETI 2012. 152. Nem tartom kizártnak, ellenkezőleg, minden bizonnyal itt az Oltáriszentségről van szó, aminek a moldvai nyelvhasználatban „szentség” a megfelelő kifejezése.

8 Lásd pl. JERNEY 1851. 33–34. Vö: IANCU 2016. 95. A pompás, világi és egyházi vezetők részvételével megszervezett körmenetek hosszú történeti hagyománya van. Erről lásd BÁRTH 1990. 411–412.; SÁRI 2002. 113–119.

9 Lásd TÁNCZOS 2000.; TÁNCZOS 2001.

rét szentség nevének az idézésével (tehát: keresztelés, első gyónás, bérmlás, házasság, papság, maslu azaz: betegek/utolsó kenet/e) vagy pedig a román *sacrament* kifejezéssel illetik. Az Oltáriszentség helyi magyar megnevezése a *Szentség*, és annak román megfelelője az: *Eucharistie*. Ez utóbbi fogalmat ellenben a hétköznapi nyelvhasználatban nem találjuk meg. Az „Eucharisziát venni”, és ugyanígy az: áldozni kifejezések nem ismertek. A használt fogalmak a: „Szentséget venni” vagy ugyanaz románul: la împărtășire/ împărtășanie. Utóbbi kifejezés („m-am împărtășit”, „a-m luat sfânta împărtășanie”) a magyar nyelvet használók körében nem, egyedül a románul beszélő gyerekek által használt. A tabernákulumban tehát a *Szentség* található és a hívek *Szentséget vesznek*. Ugyan nem az Eucharisztia tiszteletével kapcsolatos, ám a terminológia kérdésköréhez kapcsolódóan meg kell említeni, hogy a *káromkodások* között is találkozunk a Szentséggel. Erről, ezen a helyen, annyit szükséges megjegyezni, hogy a „magyar szentséget” nem szidják (tehát ilyen káromkodási formula nincsen), a román, anafurát, és pedig félrehallott alakjában, a: *náfurát* azonban igen („Futu-ți!/Futus nafura măti!)/Anyád szentségit!). Az *anafura* a keleti egyház „Eucharisziája”, ezt a fogalmat a katolikus egyház nem használja. Feltehetően a káromkodás maga is az ortodox egyházból, a román nyelvből került a magyarok nyelvjárásába.

A Szentség és helye a helyi vallásosságban

Hogyan „határozzák meg” az adatközlők az Oltáriszentséget? A válaszok közül két vélekedés(típus)t emelek itt ki: a) „Mi a Szentség? Az, hogy az, ami benne van: szentség!” b) „Az Úr teste, s akkor az erőst nagydolog!” Hogy mi mindent jelent a helyi vallásosságban a *Szentség* és a *nagydolog*, annak kibontására ezen a helyen nincsen lehetőség, remélhetőleg a tanulmányban foglaltak valamit erről a jelenségről is tükrözni, közvetíteni fognak.

A helyi vallási életben az Oltáriszentség a következő alkalmakkor kap központi szerepet, ill. kerül előtérbe. A katolikus liturgikus rendnek megfelelően,¹⁰ a) közösségi szinten rendszerességgel a 1) liturgia, ritkábban: 2) a szentségimádási szertartások, még ritkábban: 3) a körmenet valamint 4) a liturgikus év ünnepei (nagycsütörtök, Úrnapja) alkalmával. Megjegyzendő, hogy a nagycsütörtöki mellékoltár, az úrnapi körmenet, a szentségimádás korábbi formáihoz képest ma már igen szerény alakot ölt, a látványelemek háttérbe kerültek. b) Az *egyén életében* már nehezebben körülhatárolható, kis túlzással, egyéneként változó a Szentség tiszteletének a formája, az áldozás ideje, oka, körülményei. Fontos megemlíteni, hogy az egyéni vallásosság intenzitása és az áldozásban való részesülés nem feltétlenül jár együtt, sőt, a kettő némileg el is válik egymástól. Nagy általánosságban, az egyén szintjére szűkítve a kérdést, áldozásra: 1) évforduló/ünnep vagy tragikus családi esemény esetén, 2) „elsőpénteken”, ill. 3) a *nagyobb egyházi ünnepek* alkalmával kerül sor. Mind a közösségi mind pedig az egyéni szintet érintő események során, az Oltáriszentséggel való *személyes találkozás*, az *áldozás* feltétele egyfelől 1) a *gyónás* elvégzése (lelki tisztaság) valamint 2) a *misén* való részvétel,

10 Lásd BÁRTH 1990. 411–412.; EBELE 2001. 353.; MANGA 1982. 424.; SÁRI 2002. 111.

természetesen az ebben akadályozottak számára utóbbi a pap házhoz viszi a Szentséget.

A „misztikus pillanat”

Az Oltáriszentséggel kapcsolatos hitbéli tapasztalatok között rendkívül meghatározó a mise¹¹ keretében végbementő átváltoztatás, az *epiklézis*¹² pillanata. Ezek a másodpercek a „vallásos tudat” egy másik dimenzióját aktivizálják vagy „hozzák létre”. A mindössze néhány pillanatra tartó esemény egyszerre a legveszélyesebb és a legértékesebb – ahogyan van der Leeuw fogalmazott: „a nagyon közeli, (...) az egészen más és távoli, (...) fascinans, (...) tremendum, de mindig misztérium”.¹³ Ekkor a hívőnek térdhajtást kell végeznie, „szent fegyelemmel” tisztelnie, nem csak a misén jelen lévőnek. Azoknak is fel kell függeszteniük tevékenységüket, akik (!) az ekkor megkonduló harangok hangját *meghallják*,¹⁴ a férfiak megemelik a kalapjukat, esetleg, a nőkhöz hasonlóan keresztet vetnek vagy „csak odagondolnak” a templomhoz/miséhez, azaz a „megjelent”, felmutatott Úrhoz.

Ezt a „misztikus pillanatot” több helyi, tragikus eseménnyel is összefüggésbe hozzák, az esetekről szóló narratívák fegyelmi erővel bírnak ma is, ill. hatással vannak a misztérium tiszteletére. Ennek illusztrálására egyetlen, de talán a legnagyobb hatást kiváltó, az 1980-as években megtörtént esetet idézek fel. A visszaemlékezések szerint a helyi ifjúság akkori vezére nem kívánt eleget tenni a plébános abbéli kérésének, hogy a mise alatt a táncmulatságot, filmvetítést stb. függessze fel, vagy legalább az úrfelmutatás idejére néhány perc szünetet rendeljen el. A fiatalember válaszul megtámadta, később fel is jelentette a papot a hatóságoknál, akik berendelték és büntetés képen megverték. Ahogyan az alábbi adatközlői idézetből is kiderül, az események után a pap a következőket mondta a férfinak: „Rövidesen elmész, és egy borítékba fogsz visszajönni!” Röviddel az események után, a fiatalember, a katonai szolgálat teljesítése közben egy tűzvészben életét vesztette, teste nagy része megégett, hamvait papírdobozba csomagolva szállították a faluba.

„Ő volt a legnagyobb a tineréton (az ifjúság képviselője volt), a legnagyobb volt (...) sef (vezető) volt. S akkor mondta (ti. a pap), hogy amikor emeli fel a Szentséget – mert jöttek be a muzikántok (zenészek), fújták a izéket, dobok, nagy dobok, s hallatt be a templomba, s mondta neki, hogy fújják, de jó lenne, hogy a mise idején ne fújja, vagy ha fújja is, akkor, amikor emeli fel az Urat, akkor állítsa meg! Amikor harangoznak, akkor állítsa meg! S azt mondta, hogy kicsoda a pap, megfogom s lerepítem az oltárról... Ilyeneket mondott. S mikor volt a rajon

11 A miséről, valamint az Oltáriszentségről részletesebben lásd még: IANCU 2013. 203–221.

12 Eucharisztikus ima, mely során a pap a Szentlélek lehívásával „jelenvalóvá teszi” Krisztust a kenyér és a bor színében.

13 van der LEEUW 2001. 317–318.

14 Erre ünnepnapokon és vasárnapokon kerül sor.

(rendőrségi kerület) Adjudon akkor elhívatta s megverték a papot ott! Kommuniszt volt (ti. a fiatalember), volt veres kárnétja (könyve)!”¹⁵

A szent(ségi) tárgy

A Szentség, mint „kétélű fegyver” képzetének a kialakulására s még inkább e képzet hatékonyságába vetett hit „erejére” a korábban már említett román anafura „képzetköre” is hatott, amelyet az ortodox papok nemcsak a liturgia keretében, hanem jósló, istenítéletet kieszközlő rítusok során is használnak. A helyiek elmondása szerint az anafura (tk. kenyérkocka) elfogyasztása, amit a pópa által bemutatott „fekete mise” elmondása során vesz magához a „megátkozást” igénylő egyén, tehát az anafura elfogyasztása a vétkes halálát vonja magával.

„Ha bétészed a vízbe, elmerül. Ha béveted a tűzbe, elég. Ha essze-tapadod: elnenorocsilod (tönkreteszed), de ha megeszed azt a náfurát, akkor pe loc (nyomban) hal meg. Há (igen).”

A helyiek elmondása alapján a szentségek „deszakralizációja”, szakrális mivoltuk megsértése a többi szentség esetében is hasonló következményekkel jár. Ma is felidézésre kerül, és úgyszintén fegyelmező erővel bír egy fiatalról szóló történet, aki a bérmlást követően azt hangoztatta: kimegy a tározóhoz és lemossa magáról az általa „vazelinnek” nevezett olaj nyomait, amivel a püspök megjelölte a homlokát. A fiú fürdés közben életét veszítette, ennek következtében az értelmezésekben az egymást követő történések közötti lehetséges ok-okozati összefüggések is megfogalmazódtak.

„Megbérmlákozott, s azt mondta: megyek ki, feredjem meg, mossam le, amit felkent a pap. Vaszilina, azt mondta. Szeker kenő. Vaszilina, mossam le. No, a kölyök nem tudta mire való... de... kiment a marhák-kal, s bement a digba (tározó) feredni, s elmerült”.

A szent(ségi) gesztus

Említettem, hogy az úrfelmutatás az imameghallgatás legreménytelibb alkal-mának számít, természetesen azok körében, akikkel beszélgetéseket folytat-tam. Igen gyakori, hogy az úrfelmutatás ideje alatt fogalmazzák meg legfon-tosabb kéréseiket. Ez a gyakorlat elsősorban a nőkre jellemző, és rendkívül tanulságos, hogy a kérések nem a szoros értelemben vett személyes ügyekre (pl. a személyes üdvözlés) vonatkoznak, hanem másokkal, elsősorban a csa-ládtagokkal kapcsolatosak – ámbár e területek aligha szétválaszthatóak egy-mástól. A külföldön, az elgondolások szerint *jólétben* élő családtagokról az az általános vélemény (előítélet?), hogy felhagynak a vallásgyakorlással, „elhagyják Istent”, „ittthon felejtették Istent”. A hagyományos világszemlélet,

¹⁵ A nagyrabecsült adatközlőim kérésére, a dolgozatban, személyükre vonatkozó adatokat és ismertetőjegyeket nem tüntetek fel.

világkép szerint élő, 70-es, 80-as éveikben járó asszonyok nem igazán tudják értelmezni, vagy még helyesebben: nem tudják elfogadni, helyeselni a *magánügy*, az egyéni *szabadság* (mai) fogalmát/jelentéskörét. Meggyőződésük, hogy Isten előtt számot kell adniuk arról az ígéretükről, amit a házasságkötés alkalmával megfogadtak, hogy ti.: gyermekeiket az egyház tanításai szerint fogják nevelni. Úrfelmutatáskor, ezt a gondjukat, mint legsúlyosabb terhet fogalmazzzák meg.

„Nap nincsen, édes kicsikém, nem kétszer, nem tízszer, hanem ötvenszer, lehet százszor, minden két-három lépésre, mikor eszembe jutnak, mondom: Szent Atyám! Sajnáld meg s térítsd meg, hogy imádkozzanak, s ne hagyd Jézuskám, hogy bejussanak a pokolba! A Szentséget, amikor a pap elemi, akkor azt mondom: Szent Atyám, térítsd meg a gyermekeimet, hogy imádjanak, ne maradjanak a rosszra! Hát mit még csináljak egyebet no? S mind csak rossz vagyok!”

„Én mindennap megyek a templomba. S én amikor a Szentséget felemelik, ha menek es venni, ha nem es, én egy Tatal nostrut s egy Bucura-te Mariat (Miatyánkot és Üdvözlégy Máriát) mondom el a Szentségért! Hogy sajnálja meg, s térítse meg a gyermekeimet, ne maradjanak a rosszhoz. Térjenek meg, hogy maradjanak meg az Istennel”.

Az átváltoztatás, az úrfelmutatás pillanata tehát kultuszon belüli kultusz, misztériumon belüli misztérium, hatása önműködő, azaz, a szakrális élmény szempontjából a Szentségben való (fizikai) részesülés nem feltétel.¹⁶

A Szentségből való részesülés feltételei

Mi történik az átváltozáson? Az egyház tanítása szerint a papi ima révén, a Szentlélek lehívásával, Krisztus jelenvalóvá válik a kenyér és a bor színében. Az átváltozás kifejezés kissé félrevezető, a hangsúly látszólag valamiféle természetfeletti tetre, a pap „csodatevő” erejére esik, holott a misztérium nem az, hogy a kenyérből valami más (anyag, minőség) lesz, hanem az, hogy „megjelenik Krisztus”. („Amikor emeli fel a Szentséget, akkor se cobará Duhul Domnului (Isten Lelke száll alá.”) Tehát az ekkor felmutatott Úr, maga Jézus Krisztus az, akit a hívek megszólítanak/megszólíthatnak. Ez a pillanat mintegy a nem áldozók áldozási *lehetősége*, a találkozás (lehetőségének a) pillanata. Tehát Jézus Krisztus azok számára *is* elérhető, akik jelen vannak a misén, de nem járulnak oltárhoz. Mi történik azokkal, akik áldoznak?

16 Érdekesnek tűnik ezt a jelenséget összevetni az egyház egyik 16. században megfogalmazott megállapításával, amelyben a Szentség vételének három módját jelöli ki: „A régi szentatyák (...) egyesekről azt tanították: csak szentségileg vehetik, például a bűnösök. Mások csak lelkileg, akiknél ti. megvan az elhatározás, hogy az égi kenyeret élő hittel, mely (Gal 5,6) »a szeretetben működik«, vennék, s így érzik is a gyümölcsét és hasznát. A harmadik csoport, akik szentségileg is, és lelkileg is veszik, ők azok, akik előbb megvizsgálják és előkészítik magukat, hogy »mennyezős ruhába öltözve« járuljanak az isteni asztalhoz (Mt 21,11)”. FILA – JUG 1997. 343.

Az áldozásra való *előkészület* egy igen összetett jelenség, jellemző vonásai közül itt most csak néhányat említek meg. A folyamat a *gyónással* kezdődik, amit általában az „utolsó pillanatra” időzítenek, az „elsőpéntekesek” például a péntek esti mise előtti percekre, amikor a papnak rövid idő alatt több tíz gyónót is meg kell hallgatnia. Többen elmondták, hogy az „*első Szentség esik jól*”, bár még arra sem méltóak – tették hozzá.¹⁷ Hitük szerint az Oltáriszentség csak makulátlan lélekkel fogadható el, ami azt jelenti, hogy a gyónást követő egy-két napon esetleg még áldoznak, abban az esetben, ha nem követtek el bűnt, ami elképzeléseik szerint egyébként maga a lehetetlenség, de a gyónást követő második-harmadik napot így sem lépik túl. Ha áttekintjük az Egyházi Tanítóhivatal megnyilatkozásait, azt látjuk, hogy az Oltáriszentség vétele terén tanúsított fenti magatartás nem idegen az egyház valamikori, később módosított/enyhített elvárásaitól és gyakorlatától. A kérdésről a III. Gyula pápasága alatt tartott Tridenti Zsinat XIII. ülésén (1551. október 11.) a következő határozat született: „Bármilyen szent cselekményhez csakis megszentelt lélekkel szabad járulni, biztos, hogy minél inkább tudatosul ezen égi szentség isteni és szent mivolta a keresztény ember előtt, annál lelkiismeretesebben kell őrizkednie, nehogy nagy tisztelet és szentség nélkül járuljon a felvételéhez, különösen mert a szent apostolnál ezen rettenéssel teljes szókat olvassuk: »aki eszik és iszik méltatlanul, anélkül, hogy megkülönböztetné az Úr testét, saját ítéletét eszi és issza« (1Kor 11, 29). Emiatt az áldozni kívánóknak emlékeztetébe kell idézni az ő parancsát: »Vizsgálja meg magát mindenki« (1Kor 11,28)”.¹⁸ Az áldozás feltételéhez szükséges lelkiállapotot illetően tehát azt látjuk, hogy abban egy valamikori, elvárt és jellemző gyakorlat tükröződik, ám fontos hangsúlyozni, hogy nem a helyi vallásosság feltételezett „konzervatív” vonásai miatt, hanem annak a személyes, egyéni hittapasztaltnak köszönhetően, miszerint a méltatlanul vett Szentség megítéltetik.

„Hogy vegyél, magad erőst kell tudd, hogy legyél tiszta. Kell tud, hogy magad Jézus testét veszed, erőst kell legy szigur (biztos), hogy nem akarsz rosszat senkinek. Hogy Jézus testét nem lehet bévedd, mert az halálos bűn. Mert azt mondják, hogy (...) a legigazabb ember is beesik a bűnbe hétszer a napba! Kicsivel lehet (ti.: kisebb bűnnel), lehet, elmondod az act de căință (bűnbánati imát), megbánod, akkor lehet.

De mi nagy, halálos véték?

A kicsi is lehet nagy! Me, ha csak meggondolod, hogy rosszat akarsz másnak, meg akarod ölni, gondolatba, akkor abból mi lesz... S ilyen van sok”.

„Mert még și cu gândul păcătuil (gondolatban is vétkezik) az ember. Még vannak ezek a kecskék. Még kesergélek (kesergem) nekik, még

17 Ennek a – közel sem helyi szintre korlátozódó – magatartásnak a nyomait az korai (egyházi) forrásokban is megtaláljuk. A szentség legalább évi egy alkalommal történő vételének az előírása (13. század) ezt a problémát is hivatott rendezni. Vö: LUKÁCS 2018. 5.

18 Részlet a zsinat XIII. ülésén (1551. október 11.) megfogalmazott, a „legszentebb Oltáriszentségről” szóló határozat hetedik fejezetéből. FILA – JUG 1997. 343.

haragszom, még nyervilódom (dühös vagyok) meg, s aztá, kell menni gyónni, mert úgy nem... mi nem szoktuk úgy...”

Van, aki az áldozást úgy értelmezi, hogy ő maga hoz áldozatot azért, hogy áldozhasson, itt tehát a találkozás kezdeményezője az áldozathozó ember, az esemény pedig kölcsönös áldozathozatal. Ez az áldozat az ember részéről a legnagyobb áldozat, Istennek pedig a legkedvesebb ajándék, lévén, hogy – ahogy mondják – Isten a tiszta/megtért szívűek barátja. Az előbbieket arra mutatnak rá, hogy a helyiek hitéletében az Oltáriszentség nem „táplálék”, „erőforrás”, hanem *misztikus találkozás*, méghozzá egy „kétélű” misztikus találkozás, mely során a tisztalelkű, ha természetfelettinek nem is, hétköznapiaknak semmiképp nem nevezhető élményben részesül, az érdemtelen pedig, helyi megfogalmazással „üresen távozik”, „Isten előtt/lélekben megszégyenül”. Utóbbi állapotot illusztrálják a következő mondások: „Vettem Szentséget, de akár vegyek, akár nem, mindaz”. „Vettem, de nem esett jól, érzettem én, hogy nem kellett lenne.” „Érvénytelennek” tartják azt az áldozást is, amikor ittas állapotban járulnak a Szentség elé. A kettő kizárja egymást.

„Most, amikor eljött volt ez az új papunk, akkor elment részegen s meggyónt (ti. a házastársa), aztán elment s vett Szentséget, mind csak részegen! Hát akkor ez miféle dolog?

Részeg volt vagy ivott egy kicsit?

Kicsit, nem volt részeg. De akárhogy, amikor ménsz gyónni, akkor kell ígyál? Vagy ha veszel Szentséget?”

A Szentség vételének a ritmusa

Különleges, minden bizonnyal történeti okokkal magyarázható (helyi) sajátosság, hogy az áldozás *folyamatosságát* nem csak a bűn szakíthatja meg, hanem a folytonosság megszakadása is. A Szentség tartós vétele – hitük szerint – úgy lehetséges, ha vételében nincsen szünet, azaz – amíg a lélek tisztasága lehetővé teszi – minden nap szükséges áldozni. Az aktív, munkabíró parasztember ellenben nem tud részt venni valamennyi misén, és ugyanígy, a pap sem tudja minden nap ellátni Szentséggel az arra vágyókat (betegek, idősek). Mindeme adottságok következménye, hogy a közösségben rövid ideig, és sűrűn megejtett gyónások után „lehetséges” vagy szokás az áldozás. Ezt a helyi körülmények között – elsősorban az öntudatuk kibontakozásának korát élő gyermekek és az egyedülálló özvegyek képesek megvalósítani/gyakorolni, ill. azok, akik „tartják az elsőpénteket”. Előfordulnak olyan alkalmak is, amikor a misén résztvevők közül egyedül a pap áldozik. Ez történt például 2018. július elsején is. Ezen a napon, a „nagymisén” tartotta meg az újonnan szentelt pap a primiciáját (első miséjét), amin a faluközösség nagy többsége részt vett. A liturgia végén, a plébános a hirdetések között megemlítette, hogy a jeles esemény ellenére az esti hat órás mise nem marad el, és azt is hozzátette, hogy: „szétnézve itt a népes tömegben, nem tudom, lesz-e rajtam

kívül más az esti misén”. A „vecsernyén”¹⁹ nagy számban részt vettek, köztük édesanyám is, aki, a liturgiáról való hazaérkezésekor – anélkül, hogy tudta volna, milyen témában végzek terepmunkát – a következőket mondta: „Én Istenem, halljátok-e, a pap kiment, hogy adjon Szentséget s senki nem ment, hogy vegyen”. Annak ellenére, hogy magam is több ízben fültanúja voltam annak, hogy a pap buzdítja híveit az áldozásra, prédikációk, szentségimádások, az elsőáldozás eseményének pompázatos megtartása stb. révén is, a buzdítás hatása egyelőre nem mérhető.

„A páter megmondta, amikor a búcsúra eljött, hogy sokan áldoztak, s aztán később csak Berna s Ágneza, s azt mondja: miért nem jöttök, féltek, hogy nincs Szentségem? Gyertek, mert hozok! S hozok s adok az egésznek (mindenkinek)! Úgy megbíztatta!”

Mindazonáltal, ha összeadjuk az áldozó gyermekek, az elsőpéntekesek és idősek számát azt találjuk, hogy a rendszeresen (naponta, havonta, évente több alkalommal) áldozók köre adott esetben akár a lakosság felét is felöleli, férfiakat és nőket egyaránt.²⁰

Vannak esetek, amikor az Oltáriszentség vétele következtében remélt természetfeletti „találkozás” végül elmarad, az egyik fél, éspedig a kutatónak minderről beszámoló hívő „visszahátrálása” miatt. A „nem vagyok méltó Istenre/Isten segítségére stb.” hitbéli magatartás nemcsak a helyi vallásosságot, de a helyi mentalitás egészét is átjárja és meghatározza.²¹ Ezen a „vallási mentalitáson” az újszövetség üzenete, a szerető, irgalmas, megbocsátó Isten örömhíre nem igazán változtatott, sokkal nagyobb hatással bírnak az istenkép alakulására a személyes tapasztalatok, élmények, álomélmények – amelyek az Isten őszövétségi „attribútumait” (haragos, büntető, ítélkező) látszanak tükrözni és/vagy fenntartani, de talán még pontosabb ha úgy fogalmazunk, hogy ebben a sajátos, helyi vallásos mentalitásban Rudolf Otto Szentről alkotott definíciójában foglaltak jelennek meg.²² Ezt a *feszültséget* jeleníti meg az alábbi példa is, ahol azt látjuk, hogy az „elsőpéntek” megtartásáról lemondani készülő asszonyt álmában kérte arra Jézus vagy egy angyal?, hogy ne hagyja abba a szokás gyakorlását. Érdekes maga a kontextus is: az asszony hatodik gyermekét szülte meg éppen, férjével „őrizkedtek”²³ az újabb gyermek megfogadásától, ebbéli cselekedetüket ellenben a nőnek meg kellett gyónnia, a pap pedig nem adta meg a feloldozást, vagy „szerencsésebb” eset-

19 A vasárnap esti mise helyi megnevezése.

20 A falu lakosságának pontos száma, a külföldön élők és az idénymunkát végzők körére jellemző átláthatatlan mozgások miatt nehezen adható meg. A legutolsó népszámlálás adatai szerint mindegy 1400 a település lélekszáma, de miután ide soroltattak azok is, akik évtizedek óta külföldön élnek, nem tudható, hogy mekkora a száma azoknak, akik életvitelszerűen, állandó jelleggel a településen élnek.

21 A helyi vallási szocializációról, az itt említett vallásos tudat háttéréről bővebben lásd IANCU 2013. 169–201.

22 A „borzodály”, a „numinózus” (abszolút erkölcsös, tökéletes jó), a teremtményérzet, a mysterium tremendum („istenfélelem”), az egészen más (titok). OTTO 1997.

23 Ti. védekeztek a fogantatás ellen.

ben bűnét/tettét keményen szankcionálta. Az asszonyt álmában Isten angyala azzal vigasztalta, hogy ő majd megbocsát neki, „tartsa meg továbbra is az elsőpénteket”. A nő mindezt a plébános tudomására adta, aki hitt az elmondottaknak és megadva a vétek alóli feloldozást, a nő számára engedélyezte az „elsőpéntek” megtartását (ti. a hó eleji gyónást és áldozást).

„Tartom, hogyne! Mióta megszületett Marikám. S akartam egyszer elhagyózni, mert no, volt az emberem s mind az olyan asszony! S akkor egyszer megébredtem, hogy még jó elsőpéntek s még kell menni gyónni, s tudod, B. pap hogy szidott! S no, akkor kellett mondjad, hogy mikor mit csinálsz!

No, dehát a házasság nem szentség?

Hát az, de ha nincs gyermek, akkor nem lehet őrizkedni! E pácat (bűn). Az is, aki iszik pasztillákot (gyógyszert szed)! Azok vannak in contra (ellenkeznek), hogy nem akarnak, hogy legyen gyermek! S akkor én enser (mindig) meg kellett mondjam, amikor kérdezett! Hogy vegyek Szentséget úgy, hogy ne mondjam meg az igazat!?

Az embereket (férfiakat) is megkérdezte?

Hát én honnan tudjam? Ingemet kérdezett! S én sokszor, no, tartottam az első pénteket, s mikor egyszer elaludtam akkor én elhatároztam, hogy többet nem még menek! Elszokotáltam (elteveztem), hogy most elhagyom s még vaj egyszer elmegyek, amikor elhagy az a dologom! No, akkor, ha lesz is emberem nem lesz vétek! De én sírtam, cu părere de rău (fájó szívvel)! Hogy hogy hagyom én el az Istent! Vizes volt a párnám! S mikor elaludtam, akkor álmodtam, hogy a templomba voltam, csinálták a templomot, piktálták ki (festették), voltak téve olyan fák, hogy tudták piktálni. S akkor elvoltam a templomba, mondták a misét. S mikor a misét kimondták, akkor a világ folyt ki a templomból! (...) S ott, ahogy volt az oltárnál az a stâl (oszlop) én ott voltam, úgy álmodtam. S én nem mentem ki a templomból, s amint mondtuk, parcă (minha) a pap, ahogy volt ott az oltáron, csak egy angyal felszállt a vállára. B. pap volt. (...) S idejött ide mellém, s mi-a șoptit la ureche: să știi ca eu te voi ierta (a füleembe súgta, hogy: tudd meg, én megbocsátok)! Akkor éjjel, amikor elaludtam cu părere de rău (fájó szívvel), hogy mondom, Istenem, hogy hagyózzam én el az Istentől, s menjek eléfelé vétekek! De olyan nehezen esette, hogy sírtam! S mikor megébredtem, addig gondolkodtam, hogy vajon mire való! S akkor én mentem eléfelé! Megmondtam a papnak is! S azt mondta: să dea Dumnezeu să fie așa (adja Isten, hogy úgy legyen)! S akkor mentem eléfelé, s nem hagyóztam el még ma es.”

A Szentség csodái

Látjuk, hogy a vallás, vallásosság, az Isten tisztelete inkább emberi tehát teremtményi kötelezettség, vallási kötelesség kevéssé, vagy igen sajátos értelemben erőforrás, megtisztulás, vagy a természetfeletti való találkozás

közege. Az Oltáriszentség kapcsán ugyanakkor csodákkal, csodás események sorával is találkozunk. Az ilyen esetek közös vonás, hogy a csoda az Oltáriszentség tartós, heteken, éveken, évtizedeken át tartó vétele esetében történik meg. A csodaelbeszélések a visszajáró halott megbékéltetésével, túlvilágra történő „visszaszorításával”, epilepsziából, halálfélelemből való gyógyulással, a haláltusa eseményeivel kapcsolatosak. Az újfaluusi²⁴ halottlátóról, „Ellátó Mihály”-ról²⁵ is az az emlék maradt fenn, hogy természetfeletti képességeit annak köszönhetően nyerte el, hogy minden nap áldozott majd idővel csak „a Szentségen élt”, egyéb táplálékot nem vett magához.

„Prin vis (álomban)... jött (ti. az adatközlő halott férje) (...). Mikor meghalt, meghalt az augusztba. Addig imádkoztam! Addig egy hétig mentünk, Szentséget is vettünk, gyermekestül, aztán nem tudtunk menni, mert kellett menjünk a mezőre, de imákozni in continu (folyamatosan) imádkoztam! (...) Aztá nem jött, csak szépen álmodtam.”

„Erőst fájtattam a fejemet. Itt a fejem teteje úgy fáj! Hogy mondtam, hogy immá halok meg. Fráncsit ide le felhittam s megmutítottam neki, hogy hova temessenek el, ne, ide s ide tegyenek, me immá nem tudtam túrni, tudod-e! (...) Elhittam vót azt a papot s azutántól tartom (ti. az elsőpénteket), sunt vreo zece ani (tíz éve is lehet)”.

„Én voltam beteg. Erőst! Olyan beteg voltam, hogy csak! S olyan beteg voltam, hogy amikor odafordultam az ablakhoz, akkor csak két szarvast láttam, kopogtatott az ablakon! S akkor keresztet vetettem s imádkoztam s reggel jött is a páter, hogy meggyónjak, de én azt gondoltam, hogy kimegy hamarabb mámámat gyóntassa meg, s mikor tova: hozzám jött! S én olyan locsos (vizes/izzadt) voltam, se gyertya, se a föld feldörgölve! Tisztelendő, mondom, nem kellett volna bejönni még, ne, mi van itt? Azt mondja: nu puteam să trec pe la poarta ta și să nu intru (nem tudtam úgy elmenni kapud előtt, hogy nem jövök be). S akkor adott Szentséget, s aztán helyre jöttem”.

„Mikor tátám (apám) nekem beteg vót, az Isten nyugítsa meg, akkor jött el a pap, gyóntatta meg. Tudod-e, me aztán beírtuk, hogy csinálta az elsőpéntekeket, s akkor, mikor jött el a pap s aztán ment el, akkor aludt egy-egy három-négy órát. Așa de liniștit era (annyira nyugodt volt). Hamarabb nem akart, hō, hogy minek, enser (mindig) azt mondja, minek gyónjék meg még, most járt a pap! S aztá úgy megszokta! Szegény pap! Máskor még betegedett le, még hívtuk el s olyan szívesen jött, s aztá olyan jól érezte magát, se liniște (megnyugodott)”.

„S egyszer azt mondta ennek a testvérenek, hogy menjen el egy paphoz, hívjon egy papot, gyónjon meg, mert annyira el volt esve, hogy halálán volt. Veszett el, éhségébe. S akkor elhozták neki a papot, meggyónt, s elmondott mindent neki, hogy az apjáék verték, szidták, a test-

24 Ma: Dózsaújfalu (Gheorghe Doja), római katolikus vallású magyar falu Bákó (Bacău, Románia) megyében.

25 A halottlátó az 1950–60-as években élt és főként a Bákótól délre fekvő katolikus településeken volt ismert, ill. működött.

vérei csúfolódtak vele, ő csak sírt, s imádkozott. S meggyóntatta a pap, adott neki Szentséget. S ma is új szentséget, holnap is új szentséget, s az csak imádkozott. Addig, addig, amíg megjelent előtte egy galamb. S azóta neki, volt az a darja (kegyelem, itt: képesség), hogy többet étel neki nem kellett. Csak azzal a szentséggel élt. Minden héten szentséggel élt. Nem evett semmit! Olyan volt, azt mondta tátám (apám), hogy a kezei ember kezek voltak, de a teste semmi, hátul ki volt lukadva, elszáradt, csak csont volt. Csak a keze s az arca volt emberből. Semmi hús nem volt rajta”.

Külön figyelmet igényelne az *idősek*, a *betegek* Oltáriszentség tiszteletének a bemutatása,²⁶ amire nincs mód kitérni. Egyetlen, talán a kérdés egyik legfontosabb sajátosságát kiemelve: itt azt látjuk, hogy a szentségeket kiszolgáló pap személyében mintegy „megduplázódik” Jézus. A betegek, az idősek az egyház küldöttében Jézus Krisztus apostolát/helytartóját várják, a lehetséges legrendezettebb fizikai körülmények között,²⁷ aki *Jézus testét* hozza, azaz: ebben a rítusban Jézus maga adja önmagát a legelesettebbeknek.

Zárszó

Az Oltáriszentség mai kultusza voltaképpen a központi kultusz, a liturgia keretén belül valósul meg. A korábbi közösségi, nyilvános rítusok (úrnapi sátrak, körmenetek, szentségimádások) háttérbe szorulása magával hozta a kultusz egyéni hitéletbe történő felerősödését is, az Eucharisztia az Istennel való találkozás egyedülálló médiumává vált. A nagy egyházi ünnepek mellett az Oltáriszentség kultuszában jelentős szerepet kapnak az „elsőpéntekesek”. Az elsőpéntek-hagyomány összetett vallási jelenséget képez, az egyéni vallási életben akár a legmeghatározóbb vallási eseménynek is tekinthető. A 2000-es évekig főként a halálos betegekhez, leginkább a beteg állapotának a súlyosbodása esetén hívtak papot. Ma már minden olyan beteghez is, akinek gondot okoz a misén való részvétel, és a hónap minden első pénteki napján vagy akár máskor, sűrűbben is. A változások a gyermekek körét érintik a legkevésbé. A katolikus vallású településen a szentségek felvételének a kérdése nem fakultatív döntés függvénye, ellenkezőleg kötelező egyházi parancs, közösségi szokás, amit az egyház és a helyi társadalom egyaránt megkövetel, ez pedig azt eredményezi, hogy az Oltáriszentség-kultusz szereplői, a potenciális áldozók száma a váltakozó generációk számának függvényében gyarapodik, csökken vagy egyensúlyban tartja magát, állandó formálódásban, változásban tartva egyszersmind a kultuszt magát is..

26 Erről nagyon érintőlegesen korábban már írtam: IANCU 2013. 200–201.

27 Lásd LIMBACHER 2001.

Irodalom

BÁLINT Sándor

1977 *Ünnepi kalendárium I–II.* Szent István Társulat, Budapest.

1989 *Karácsony, húsvét, pünkösd.* Szent István Társulat, Budapest.

BARNA Gábor

1985 Jeles napok szokásai a Tápió mentén. In: Ikvai Nándor (szerk.) *Tápiómente néprajza.* Studia Comitatus 16. Szentendre, 437–826.

BÁRTH János

1990 A katolikus magyarság vallásos életének néprajza. *Magyar Néprajz VII. Népszokások, néphit, népi vallásosság.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 331–424.

BEDNÁRIK János

2014 Virágszönyeg, egyház, társadalom. In: KOMOR Judit – SCHILLER Katalin (szerk.) *Utak, technikák, hagyományok. Az ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola Európai Etnológia Program doktoranduszainak műhelykiadványa.* ELTE BTK TDI EEP, Budapest, 37–57.

BEDY Vince

1938 *A győri székeskáptalan története.* Győr egyházmegye múltjából 3. K. n. Győr.

EBELE Ferenc

2001 A szentségek szerepe a magyarpolányi római katolikus közösségben. In: S. LACKOVITS Emőke – Mészáros Veronika (szerk.) *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 5. I.* Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém, 351–356.

FILA Béla – JUG László

1997 *Az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai.* Örökmécs Alapítvány, Kisterenye – Budapest.

IANCU Laura

2011 *Jeles napok, ünnepi szokások a moldvai Magyarfaluban.* Lucidus Kiadó, Budapest.

2013 *Vallás Magyarfaluban.* Néprajzi vizsgálat. PTE – L'Harmattan – Pécs – Budapest.

2016 „A vallás lassanként gyökeret verhetne.” Történeti adatok a moldvai katolikusok 19. századi vallásosságához. In: Hesz Ágnes – Pócs Éva (szerk.) *Orvosistenektől a hortikulturális utópiáig. Tanulmányok a Kárpát-medence vonzáskörzetéből.* Balassi Kiadó, Budapest, 83–122.

JERNEY János

1851 *Keleti utazása a 'magyarok' őshelyeinek kinyomozása vegett I.* Magánkiadás, Pest.

LIMBACHER Gábor

2001 Képi–vizuális kultúra, írásbeli műveltség. *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* XXV. 201–205.

LUKÁCS László

2018 *Az egyház: eucharisztikus communio*. (Megjelenés alatt álló tanulmány.)

MANGA János

1982 Úrnapja. *Magyar Néprajzi Lexikon* V. Akadémiai Kiadó, Budapest, 424.

NAGYBÁKAY Péter

1988 Címeres ostyasütővasak a Magyar Nemzeti Múzeumban a 15–16. századból. *Folia archeologica* 39. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 199–244.

n. n.

2005 Oltáriszentség. *Magyar Katolikus Lexikon* X. Szent István Társulat, Budapest, 98.

OTTO Rudolf

1997 *A szent. Az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionális-hoz*. Osiris Kiadó, Budapest.

PETI Lehel

2012 *A moldvai csángók népi vallásosságának imagisztikus rítusai*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.

SÁRI Zsolt

2002 Az Eucharisztia ünnepének – Úrnap – kialakulása és magyarországi története. In: TOLNAY Gábor (szerk.) *Ember és környezte*. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok közleményei 58. Szolnok, 111–119.

TÁNCZOS Vilmos

2000 *Eleven ostya, szép virág. A moldvai csángó népi imák képei*. Pro-Print Kiadó, Krónika Könyvek, Csíkszereda.

2001 *Nyiss kaput, angyal! Moldvai csángó népi imádságok*. Archetipikus szimbolizáció és élettér. Püski Kiadó, Budapest.

Sz. TÓTH Judit

2013 Virágkoszorúk a Buda környéki nemzetiségek hagyományaiban. In: PILIPKÓ Erzsébet (szerk.) *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 8. Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 148–168.

van der LEEUW, Gerardus

2001 *A vallás fenomenológiája*. Osiris Kiadó, Budapest.

SCHRAM Ferenc

1970 *Magyarországi boszorkányperek I–II*. 1529–1768. Akadémiai Kiadó, Budapest.

ZALÁN Menyhért

1927 Bornemisza szentostya-babonája. *Ethnographia* 38. 1. 200–201.

AZ OLTÁRISZENTSÉG MEGGYALÁZÁSÁNAK EMLÉKEZTETŐI

A Bihar vármegyei feketebátoriak 1591. július 5-én Kutassy Jánoshoz írt levelében többek között felpanaszolták, hogy a „Kjralj georgj uram jobagj kozot [lévő] fergek es latrok”, köztük „Tot gasparne es simon ianosne ezt mongiak minekunk azt monta az úr vaciorajat mikor oztiak veod zadba, de el ne njeld, hanem vid haza njelved alatt, es ad meg enni az haz nepenek valamiben es nem haborgatnak.”¹

Az ostyának ilyen egészségvarázsló, óvó célra való felhasználása egészen a 20. századig tetten érhető a hagyományos népi kultúrában, főként a karácsonyi szokásokban. Igaz a legismertebb, adventi ostyahordásnál, a karácsonyi asztalnál nem szentelt, hanem kimondottan e célra süített – sokszor ízesített –, illetve konszekrálatlan ostyát találunk,² s a szokást számos helyen a 18. század végén be is tiltották.³ Az ország nyugati határvidékén azonban a szentelt ostyának az egyház jóváhagyásával – vagy legalábbis szemhunyasával – való használatáról is tudunk. Feltehetően német hatásra terjedt el a vend méhészek között – egy Stájerországban már a 12. században feljegyzett legenda⁴ nyomán – a mézhozam szentelt ostyával történő manipulálása. A kétvölgyi Ropos Mihályné az 1970-es évek elején mondta el, hogy:

„Gyerek korában egy idős embertől hallotta, hogy annak idején a faluban élt egy méhészt, aki minden nap elment a templomba és megáldozott. Az ostyát azonban nem nyelte le, hanem hazavitte és a kasba tette, hogy méhei sok mézet gyűjtsenek. Egyik este a plébános arra járva, meglepődve hallotta, hogy a kasban a méhek latinul énekelnek. Felemelte a kast és sértetlenül megtalálta alatta a sok ostyát. A pap megállapította, hogy a méhek azért nem hordták ki, mert a méh szent állat. A szomszédos magyar lakosú Farkasfa községből is előkerült az ostya legenda, mely szerint körülbelül 70 évvel ezelőtt élt itt egy öreg méhészt, aki hogy a méhészethez szerencséje legyen, áldozáskor nem nyelte le az ostyát, hanem otthon a kas alatti deszkába vésett mélyedésbe helyezte. Ha este bárki rányomta fülét erre a kasra, jól hallotta a méhek templomi énekét. A vas megyei Gersekarát faluban, annak magyar méhészei ugyancsak méhesbe helyezték az ostyát, hogy

1 SCHRAM 1970. 40–41.

2 BÁLINT 1973. 78–81.

3 TESSEDIK 1759. (1938.) 72. Tessedik Sámuel a Szarvasi nevezetességek című munkájában írja, hogy sikerült a hostiatio káros hagyományát megszüntetnie. 1771-ben már királyi rendeletben tiltották meg az iskolamesterek ostyasütését.

4 A stájer kézirat szerint: Egy parasztember a szent ostyát a méhkasba rejti, hogy több méze legyen. Az illető rövidesen megbetegszik, titkát elmondja a papnak. A pap megnézi a kast és ott találja az ostyát, mely mellé a méhek viaszából kis kápolnát építettek és zsoldárt döngöcséltek körülötte. Egy másik változat szerint a kasba rejtett ostya mellett a méhek miséznek és énekelnek.

méheik sok mézet gyűjtsenek. ... Szentmátyáson és Sándorvölgyön azt tartják, hogy annak a méhésznek, aki áldozáskor nem nyeli le az ostyát, hanem zsebkendőjébe rejtve hazaviszi, és otthon méhesében eldugja: nem szöknek el rajai, méhei szorgalmas gyűjtők lesznek, sőt ha akarja, másokéra ráküldheti rabolni.”⁵

Míg a szentelt ostya varázslás céljára való használata az 1591-es panaszlevélben csak a jóérezsű levélírókban keltett megütközést, a 17. század végére, 18. század elejére e cselekmény már nemcsak az egyértelmű *sacrilegiumot* elkövetők, hanem a boszorkánysággal meggyanúsított személyek ellen felhozott vádak között szerepel.

1663-ban egy, a Lakompak-i úriszék elé állított legényt azzal vádolták, hogy a sérci templomból ellopta a perselypénzt és az áldoztató kelyhet, az utóbbiban tartott, már „consecrált” ostyát pedig a földre szórta.⁶ 1663. május 7-i Zboró-i úriszék egy a kuruc talpasok által kiszabadított, majd újra elfogott rabot azzal vádolt meg, hogy a felkelőkkel együtt részt vett a sárosi katolikus templom kifosztásában.⁷ 1668. április 4-én Lózson az úriszék elé állított notórius tolvajt többek között azzal vádolták, hogy kifosztotta a szanyi templomot is.⁸

A lakompaki vádlottat szentségtörés címén fejvesztésre és holttestének elégetésére ítélték. Ez enyhe büntetésnek számított, hiszen a szentségtörés fenti esetében, ha az ellopott áldoztató kehelyben ostya volt, az egykorú jog szerint a tettest élve kellett elégetni. A vádlott fiatal korára való tekintettel enyhített büntetés, szabály szerint csak üres kehely ellopása esetén volt alkalmazható. A Zborón perbe fogott Pajkos Jánost, mivel csak kényszerűségből ment a talpasokkal, felmentették. A lózsi Horváth aliter Csáktornyai Jánost szentségtörés címén máglyahalálra ítélték.

A boszorkányperekben visszaköszönő toposz szerint a szentelt ostyának varázsereje volt.

Az 1727. december 8-i kihallgatás során, melyben az Esterházy domíniumhoz tartozó Nagymacsordon élő Gál Jánosné Baraczkay Kata „Tudákos, vagy Boszorkányos” életéről hallgattak meg tanúkat, „Pintér Kata Deak Istvan Hazas tarsa” többek között azt vallotta, hogy

„Asztis szaiabul hallotta Christus testet fel mutatvan oktan szot mondot, aztis referallya hogi mondotta volna azon denotalt Aszszony mikor Baratoknal megh gyovont nagi sereget latot fegyveressen tellesen megh ijedet be futot a Clastromban annak a Paternek mondotta volna iai Edes Attyam mit tettel a njakamban felek ki menni mert azt mondotnak hogi megh ölnek ha nalam tartom.”⁹

A rendkívül aszályos időszakban, már az 1728–29-es szegedi boszorkányperек előtt szóbeszéd indult az oltáriszentséget kiköpő, vagy babonás célokra

5 BARISKA 1977. Mellékletek I. 7–8.

6 VARGA 1958. 685–686. 380. dokumentum.

7 VARGA 1958. 938–939. 540. dokumentum.

8 VARGA 1958. 471–472. 250. dokumentum.

9 SCHRAM 1970. 518.

felhasználó személyekről. Az effajta szentségtörés hírébe került Dancsóné Hisen Borbála, Végné Koncz Sára, Kökényné Nagy Anna, Szanda Kata, vagy Katona Ferenc később mind ott találjuk a későbbi vádlottak és elítéltek között.¹⁰

1743. szeptember 12-én a – szintén Esterházy birtok – Sopron megyei Gyalókán tehénpásztorként szolgáló Csordos Mátyás kapuvári tortúráján, a néki feltett tizenegyedik kérdésre: „Azon Ostya minémő Ostya vala? mellyel az embereket gyógyítottad? hol vetted azon Ostyát? kitül és ki tanított reá? és nem de a szádbul, akkor midőn tigned a Pap az Oltár előtt megh áldozott, ki vetted? mi formán? és hány izben ezt el követted?” – részletesen vallott.

„Ezen punctumban lévő Aszszonyokat azon kívül megh kétt személyt olyan ostyával gyógyított megh kit az Pap néki a szájában adott Maria Czelben, azt pedig borban atta megh inyok. Azon Ostya pedig, mellyel gyógyított olyan volt, hogy Mária Czelben mentt, ottan három Baráthoz megh gyont, mindenik barát áltol az szájában adott Ostyát maga ki vette a szájából: azon három Ostyát el hozván haza, a mikor gyógyítani akartt vélek, tehát kicsint el törtt egyikből, azt adta bé a borban a betegnek.”

Csordos Mátyás azt is elárulta, hogy „Ezen Mesterségnek, és az áldott Ostya szájából ki vitelinek, és el hozásának modgyáro az többször jelentett Aszszonyok¹¹ tanították; noha tudta a Fatens hogy az Szentség, és az Istennek Szent teste ligyen, méghis az eő jóvolásokra el követte.”¹² A tortúra utolsó kihallgatásán Csordos megerősítette, hogy „Harmiczados György Leanyanak 9szer szentölt Hostyát borba bé advan meg gyógyította”, továbbá, hogy „Parás Györgynek a szája félre vonyatatva 3 Üdvözetet reája olvasott, és borban bé adott kilenszer szentölt Ostyával a száját meg orvosította.”¹³

1745. március 30-án a Sopron megyei Ebergőcön lakó Takács Andrásné és Major Katát vádolták meg boszorkánysággal. Az egyik tanú – az ebergőci Szabó Pál – „Takács Andrásné felüll penigh hallotta, hogy a Szentséghez ez előtt ednyihány Esztendőkkal ki vette a szájából, [de] caeterum semmi bizonyossat nem tud a Tanú.”¹⁴ Major János is csak „hallotta hogy ez előtt ednyihány Esztendőkkal megh áldozván ugyan Ebergőczi Szentegyházban Takács Andrásné az Szentséghez szájából ki vette.”¹⁵ A szintén falubeli Németh János pedig azt vallotta, hogy „Takács Andrásné felől közönsigessen beszélletik, hogy ez előtt ednyihány esztendővel a Szentséget szájából ki vette.”¹⁶ Horvát István is azt vallotta, hogy „a Szentséget szájából ki venni hallotta.”¹⁷ „Muliter Elisabetha Abraham Georgii Bokán”

10 Kovács 1898.; Vass 1988. 368.

11 Felső Szakonyi Boros takácsné, Oláh Jánosné és Hasza Jánosné.

12 SCHRAM 1970. 203–204.

13 SCHRAM 1970. 206.

14 SCHRAM 1970. 220.

15 SCHRAM 1970. 221.

16 SCHRAM 1970. 223.

17 SCHRAM 1970. 227.

„Takács Andrásné felől pedig hallotta, hogy a Szentséget ezelőtt ednyihány esztendőkkal ki vette a szájából, és akkoron nagy zördölés lett a Templomban. Caeterum semmi bizonyossat nem tud a tanú, mivel úgy mond felőlök való beszédekét éppen nem kívánta hallanyi, annyival inkább reájok vigyázni.”¹⁸

„Catharina Tislér providi Francisci Török consors”

„Hallotta azt is, hogy Szigethi János Leanyát meg rontotta, nem különben hogy a midőn áldozott Takács Andrásné a Szentséget szái-
ából ki vette volna sokaktól hallotta, es akkoron zendülés támodván a templomban félt hogy meg fogattatik el futott és a kertekben a dohány közé bújt.”¹⁹

E jelenetre Szőlősy Erzsébet úgy emlékezett, hogy „hallotta aztis, hogy a Szentséget ki vette a szájából, és felt hogy meg fogattnék azért a kertben a dohán közt lappangott...”²⁰ Az ügyben 1746. október 24-én kihirdetett ítélet szerint, melyben még egyszer összefoglalták a vádat, az szerepelt, hogy: Takács Andrásné

„A Zentséget Ebergöczi Templomban kezkenyőben ki vette a szájából és Gerencsérnével föl osztotta, akkor a Templomban egy kevés zendülés volt. [...] És abból azt a Szent Ostyát Viasz Gyertyával öszve eresztettek, és keresztöltlen gyermeket, amintis egy gyermeket Ebergöczön ezen Szent Ostyának főztyével meg fojtott.”²¹

A szentelt ostyával visszaélő Csordos András ítélete nem maradt fenn, de azt tudjuk, hogy Takács Andrásné lefejezésre és holttestének elégetésére ítélték.

1759. december 10-én a Helytartótanács által, a Turóc megyében boszorkánysággal gyanúsítottakról kért jelentésből tudjuk, hogy egy kemencei leány, bizonyos Brucker Katalin a szentelt ostyát gyalázta meg azzal, hogy azt kincssáásra használta fel.²² Ugyancsak Turóc megyében fogták el 1759-ben Gregits Józsefet szentséggyalázó lopás és varázslás miatt. Megtalálták nála a lócsei ferences kolostorból elrabolt és általa használatba vett kegytárgyakat, köztük egy ezüst ciboriumot és „Pixides argenteos duos, unam nempe non conservandis sacris liquoribus, aliam vero non deferendo ad aegrotos Sanctissimo Sacramento Eucharistae”²³

A ma már rendkívül súlyosnak tűnő ítéletek kapcsán fontos megjegyezni, hogy a Sacrilegium – szentségtörés, szentséggyalázás a feudáliskori büntetőjog szerint az egyik legsúlyosabb büntett volt. Szentségtörést az követett el, aki templomba, vagy más felszentelt helyre behatolva, onnan kegyszert vagy egyéb ott őrzött ingóságot elorzott, az *áldozáshoz használt ostyát megszentégtelenítette*, perselypénzt lopott, vagy egyházi szertartáshoz szolgáló tárgyat, akár

18 SCHRAM 1970. 243.

19 SCHRAM 1970. 246.

20 SCHRAM 1970. 249.

21 SCHRAM 1970. 250.

22 BESSENYEI 1997. 453.; TÓTH G. 2004. 352–353.

23 TÓTH G. 2004. 353–355.

fel nem szentelt helyről is eltulajdonított. *Súlyosbító körülménynek számított, ha a cselekményt a templomot feltörve, ismételten, vagy egyházi alkalmazottak követték el, illetve ha az ostyá már consecrálna volt.*

A cselekmény súlyához képest a sacrilegium szokott büntetése a korszakban máglyahalál, vagy más módon (pallossal, kötéllel, kerékkel) végrehajtott halálbüntetés és a holttest elégetése volt. Enyhébb esetekben a bíró a közönséges lopásra vonatkozó előírások szerint ítélezhetett.

A szentséggyalázás és halálos büntetésének jogforrása nem az egyházi bíraskodás hagyományaiban gyökerezett. A koraújkori magyarországi joggyakorlatot alapjául Benedikt Carpzov *Practica nova Imperialis Saxonica rerum criminalium* (1635), illetve a *Peinlicher sächsischer Inquisitions- und Actprozeß* (1638) című munkái szolgáltak. A másik – gyakorlatilag az 1880. szeptember 1-i, első magyar büntetőtörvény életbelépéséig hatályos és alkalmazható – jogforrás az 1565-ben Alsó-Ausztria számára kiadott *Peinliche Landtgerichtsordnung*, vagyis a *Ferdinandeus* volt. Ezt fordította latinra Kollonich Lipót bíboros, s a Nagyszombatban kinyomtatott példányait az országgyűlés tagjai között kiosztotta. Kollonich kérésére Szentiványi Márton 1694-ban a *Corpus Juris Hungarici* új kiadásának függelékébe is felvette a munkát, s ettől kezdve annak minden újabb kiadásában szerepelt 1844-ig! Bár a 18. század elején Nagyszombat város szenátora, az egyetem jogtanára, Bencsik Mihály elkészített egy latin nyelvű büntetőtörvény javaslatot, amelyet az országgyűlés le is tárgyalt, de nem cikkelyezett be. A boszorkányság tényállását megfogalmazva – a minket érdeklő szentséggyalázásról – így ír: „Aki az ördöggel szerződést köt, tükör, vagy más eszköz útján beszélget, nevét annak könyvébe beírja, vagy a szent ostyát babonás célra használja, tűzhalállal lakoljon, ha nem is ártott senkinek.”²⁴

E hosszadalmasnak tűnő (jog)történeti bevezetés azért fontos, hogy érthető legyen a Győrött a 18. században felállított két köztéri szobor eredete. Az 1729-ben, illetve 1759-ben történt szentségsértések jelentősége, illetve a büntetések mértéke, lévén, hogy az első ügyben végső soron az uralkodó, III. Károly, a másodikban pedig egy katolikus nemes is érintett volt.

Az 1729-ben történt szentségtörésről, illetve a jóvátételből felállított szoborról először „Nagy Győr Jelességei” között emlékezett meg a Tudományos Gyűjtemény 1820-ban:

„Az oltári Szentség tiszteletére III. Károly Királytól építtetett kőképet ő [Czinczendorf Fülöp Lajos győri püspök] szentelte fel 1731-ben. Ezen kép a' Káptalan dombjának vízi kapu felé dülő részén azon helyen áll, mellyen az erőszakoskodó katonáktól a' beteghez vitt Szentség összetapostatott.”²⁵

A győri egyháztörténeti emlékeket tudományos alapossággal számba vevő Bedy Vince sem talált a monumentumra vonatkozó hiteles forrásokat. A „Frigiszekevény szoborról” így ír:

24 BÓNIS 1934. 29–30.

25 y [FEJÉR] 1820. 24–25.

„a szemközt levő síkon a következő felírás olvasható: VI. Károly római-német császár, az apostoli királyság őre és védője emeltette 1731-ben, őseitől öröklött vallásos érzésből az angyalok romlatlan Kenyerének; megtorolván a bűnösök vakmerősége által meggyalázott Istenimádást, hogy a megsértett Isten haragjának kiengesztelésére örök könyörgés emlékekül szolgáljon. *E felírás a szobormű keletkezésének idejét és okát is megmondja.*”²⁶

Bedy, Villányi Szaniszlónak az elveszett győri ferences rendi naplóból merített leírását²⁷ ismerteti. Bárdos Kornél – Győr zenei életét feldolgozó monográfiájában – a karmeliták naplóbejegyzésére hívta fel a figyelmet, „mivel a jezsuiták naplói ezekből az évekből hiányoznak”.²⁸

Nem véletlen, hogy Villányi Szaniszló már a 19. század utolsó harmadában azt írta e szoborról, hogy „korunk jobbadán csak homályos és téves szájhagyomány alapján ismeri azon szépműví köemlék eredetének történetét, mely a legméltóságosabb oltári szentségen elkövetett merénylet kiengeszteléseül s örök tiszteletéül állíttatott föl a merénylet színhelyén”.²⁹

A napjaikra gyakorlatilag turisztikai folklórelemmé silányult egyik történet szerint:

„1729-ben egy bigámiával és hamis névhasználattal gyanúsított katona az akkori jezsuita kolostorba menekült. A várórség ezért ostromgyűrű alá vonta az épületet, megakadályozva ezzel a szökevény menekülését. A püspök azonban kiötlött egy tervet: mivel éppen úrnapi körmenetet tartottak, ministránsnak öltöztetette a katonát, hogy így menekülhessen társai elől, akik azonban mégis felismerték. A nagy kergetőzésben kiesett a pap kezéből a monstancia és eltört. A szó szoros értelemben vett szentségtörés híre egészen a bécsi császári udvarig elért, és maga III. Károly király rendelte el, hogy ezzel a szoborral adózzanak Győr polgárai Isten bocsánatát kérve. És hogy miért épp a szövetségi ládát ábrázolja az emlékmű? A legenda szerint az összetört darabokat a ládába helyezték, amit gondosan lezártak, azóta pedig angyalok őrzik.”³⁰

A turisztikai honlapok is csak „összefoglaló” részizágazásokat közvetítenek:

„Története 1729-re nyúlik vissza, amikor is egy szökött katona Weingasser György, a menedék jogán bemenekült a győri jezsuita (mai bencés) templomba. Bigámiával, házasságtöréssel és hamis névhasználattal is vádolták. Az Úrnapi körmenet alkalmával szerették volna átmenekíteni a püspökvárba. A katonát ministránsruhába öltöztették, de csak a mögöttünk látható Kreszta-Házig jutottak, ahol katonatár-

26 BEDY 1939. 134.

27 VILLÁNYI 1878. 38.

28 BÁRDOS 1980. 165.

29 VILLÁNYI 1878. 36–37.

30 http://turizmus.gyor.hu/cikk/legendak_es_igaz_tortenetek_gyorrol.html (letöltés: 2018. 08. 04.)

sai éppen kocsmáztak, és felismerték társukat a ministránsruhában. Ők riasztották az őrséget, elkapták a katonát, de a nagy dulakodás következtében a pap kezéből kiverték a Monstranciát, a szentségtartót és a Szentostya a földre hullott. Ezt az emberek megtaposták, ezáltal szentséggyalázást követtek el. Ezt kiengesztelvén építtette fel Károly császárkirály a frigyládaszobrot.”³¹

Hasonlóan fogalmaz a Köztérkép szoborlapja is.³² A történetekről az egyetlen ma is rendelkezésünkre álló egykorú forrás, a Karmeliták naplója így számol be:

„[1729.] Június 19. Mivel a falak mentén évente hagyományos a körmenet a jezsuitáknál – akiket 14 napon át akadályozott a ki- és bejárásban, valamint az étel és ital szállításában a házukat körülvevő katonai őrség – az volt a szándékuk, hogy a szökött katonát a Bíbornok urunk [Sinzendorf püspök] tanácsára átviszik a székesegyházba, hogy a személye miatt ne legyen több kellemetlenségük. Ezért Bíboros urunk engedélyével szokatlan időpontban tartották a körmenetet, amelyet egyébként is úrnap nyolcada alatti vasárnap szoktak tartani. Hirtelen felnyitották a kollégium kapuit, kivonultak, miközben az őrség nem tudta, mi fog történni, éktelen durva kiáltásokkal ordítottak a főőr-ség után. Mivel pedig egy tiszt sem volt jelen (ugyanis éppen ebédidő volt), ezek megdöbbenten tétováztak. Végül is a jezsuita atyák az Oltáriszentséggel már-már Malzan kanonok úr házához értek, amikor egy katona kiugrott a kocsmából, s a katona szökevényt (aki már annak idején a megyeházán átöltözött) felismervén megragadta. Majd odarohanva a szomszédos Duna-kaputól a többi katona, őt is ráncigálták. Mivel azonban a jezsuita atyák ellenálltak, miként jó néhány diák is, aki közvetlenül kísérte az Oltáriszentséget, a szökevény katona pedig kétségbeesve fogta az Oltáriszentséget vivő atyának a stóláját, egy ideig dulakodás folyt, amelynek következtében az a tragikus eset történt, ami egyúttal véget is vetett a dulakodásnak a katolikusok igen nagy megdöbbenésére és a más vallásúak megbotránkozására: az Oltáriszentséget vivő pap a földre esett, a szentségtartó a katonák dühöngése közepette összetört. Az Oltáriszentséget is kiütötték, és az megszenségtelenítve három részre törött. Ezután az említett katonát kifizítve karjait mint vad tigrisek nem is vonszolták, hanem inkább vitték magukkal a börtönbe.”³³

31 www.kisalfold.hu/gyori_hirek/gyori_legendak_nyomaban:a_frigylada-szobor/2341931/ (letöltés: 2018. 08. 04.); <http://gyor.varosom.hu/latnivalok/szobrok/Frigylada-szobor.html> (letöltés: 2018. 08. 04.)

32 https://www.kozterkep.hu/~5385/Frigylada_szobor_Gyor_1731.html (letöltés: 2018. 08. 04.)

33 BÁRDOS 1980. 165–166. A eredeti naplóbejegyzés a Karmelita Napló I. 92. és II. 46.: „19. Jun. dum processio fieret in moenia consuetudine anniversaria PP Societatis, quibus per 14 dies, per circumstantes vigilias interdictus fuit exitus et introitus simul etiam alimenterum aquae plane importatio, volentes quempiam militiae desertorem consilio Eminentissimi Nri Cardinalis ad Cathedralem deducere ne exinceps occasione dictae personae tam severe premerentur, instituerunt processionem alias insolitam, (nam ipsi habent talem Dominicam infra oct Corp. Xti)

Villányi Szaniszló a ferences napló szövege alapján délután két órára teszi a körmenetet, ami valóban szokatlan időpont, hiszen azt mindig délelőtt tartották. Szerinte „a körmenet a Pange linguát énekelve akadály nélkül haladt a piacon”, s csak utána következett a botrány.³⁴ Az esemény részletes leírása a győri jezsuita atyák, illetve a későbbi hivatalos tanúvallomások alapján rekonstruálható.³⁵ Bár az ügy büntetőjogi leírása, illetve az esetre vonatkozó akták máig lappanganak, a történetet igazoló – egykor nyilvánvalóan a bizonyítási eljáráshoz tartozó – rajz tökéletesen szemlélteti az eseményt:

Weingartner Jánost – valódi nevén Weingassner György –, a győri német várkatonaság kötelékében szolgáló zsoldost valóban bizonyított bigámia miatt fogták el, s őrzőitől a joggyakorlat szerint is biztos menedéket adó jezsuita rendházba menekült. A kiadatását követelő várparancsnokság – a jezsuita atyák és tanulók zaklatása mellett – többször is megsértette az alisium jogát, ráadásul Győr városa ekkor a Győri Káptalan birtoka lévén, a törvényes földesúr jogaival is szembe szállt!

A mindennapos atrocitások miatt – a jezsuiták panaszai alapján – Győr püspöke elrendelte a várparancsnok egyházi jogi megintését, s kiközösítéssel fenyegette meg, s egyúttal utasítást adott a menedékkérő katonának a székesegyházba való átmenekítésére.

A szentséggyalázás vizsgálati aktái szerint, a jezsuita atyák beszámolója alapján:

„Délután félkettőkor, majd két órakor meghúzzattak a szent Ignác (saját templomunk) s a székesegyház összes harangjai; az Isten segélyéért intézett könyörgés és áldás után rögtön feltárták templomunk ajtaját, s a körmenet a harangok ünnepélyes zúgása között kiindult. Legelől Kamocsai magister (gymnasiumi tanár), dalmaticába öltözve vitte a keresztet; ezt a szokásos rendben a többi magisterek követték részint dalmaticába, részint karingbe öltözötten. Utánok következtek az atyák áldozári ruhában s mindannyian fáklyákkal kezeikben; ezek után a »Pange lingua«-t éneklő házi zenészek a főoltár miniszterének módjára öltözve, fáklyával s a többi collegiumbeliek mindnyájan

cum consensu tamen Eminentissimi repente attolantes Portas Collegii, proruperunt nescientibus vigiliis, quid agendum foret inconditis magnis clamoribus principales vigilias in clamabant cum vero ibi nullus officialium adfuerit (erat enim tempus prandii) istae pariter attonitae fuerunt, tandem cum Patres Societatis cum SSmo iam iam processissent usque ad domum Illstri Dni Canonici de Malzan, unus militum e popina egressus, desertorem militiae, qui erat in comitatu transvestitus, agnoscens eum aggressus est, moxque advolantibus aliis militibus de videlicent Danubiali porta, dictum militem traxerint, quia vero Patres Societatis resistebant, uti et studiosi liqui Ssmum comitantes, hinc asylans stolam sacerdotis SSmum portantis pertinacissime tenuerunt, propterea aliquandiu certatum est, sub quo vertamine et velicatione tragicus tandem accedit casus, qui et deremit certamen cum maxima consternatione Catholicorum et scandalo haereticorum, nam sacerdos SSmum portans ad terram prostratus fuit, ciborique occasione furentium militum fracto, SSmum quoque excussum fuit et int res partes execrandum in modum divisum; quo facto dictum militem tamquam feroces tygrides districtis manibus non tam traxerunt, quam portarunt ad carcerem.”

34 VILLÁNYI 1878. 47.

35 Villányi a tanúvallomásokat az Országos Levéltár egykori „Jesuitica. Tom III. fasc. 32. nr. 53.” aktáinak másolatából ismerte, s ezek alapján állította össze a szokatlan körmenet történetét.

(a szolgák is), akik csak a harangozásnál nélkülözhetők voltak. Hat frater karingben vitte a mennyezetet, mely alatt a legméltóságosabb oltári szentséget vivő Mordax atyát oldalt négy áldozár vette körül, ketten pedig szintén áldozári ruhában mögötte lépdeltek. A menekült a bíbornok rendelete szerint – az áldozár jobb felén ment miniszteröltönyben; ennek megfelelőleg az áldozár bal oldalán is egy hozzá hasonló külsejű s öltözetű egyén lépdelt.

A templomajtónál őrálló katonák elbámultak a szemeik előtt fejlődő jelenet láttára s nem gátolták a menetet. A körmenet a »Pange lingua« hymnust énekelve akadályt nélkül haladt át a piacon. A főőrhelyen azonban, mire a körmenet a Langon-házig ért, már nagy volt a lótás-futás; de a tiszt távollétében nem tudták mitévők legyenek. Több katona a főőrhelyről rohanva sietett a körmenet elé s azt megállítani igyekeztek; a menet azonban mindamellettt végig menve a Duna utcán, bekanyarodott a káptalan utcába. Ekkor a Lassgalner-féle ház korcsmájából bizonyos Jäger József nevű közkatona (a lövészek csapatjából) kirohan s a felismert menekültet erőszakosan megtámadja; majd a Duna-kapu őrsege és az őrző is odasiet s az ekként hirtelen összefutott katonaság iszonyú láрма között, lőfegyvereikre tűzött szuronyokkal (néhányan felvont kakassal) oly fenyegető állást vőn, hogy minden pillanatban a bekövetkezendő vérontástól lelete tartani. Majd általános támadást intézve szuronyt szegeznek s megállítják a körmenetet; többen megsérülnek és az egyik katona puskájával ütlegeket is osztogat. A katonaság támadása folytán iszonyú zavar keletkezik. A szentségtartó (monstrantia) felső részét egy puskaütés úgy összetörte, hogy darabjai szerteszét hullottak és csak a szentségtartó talpa és csomógombja a holdacskával maradt az áldozár kezében, s a szent ostya is darabokra törve feküdt a földön. Az összetódult katolikus hívek hangos jajveszékeléssel, sőt a másvallásúak is zúgolódva szemlélték a gonosz merényletet. Végre a menekültet, aki nem akart Mordax atya oldala mellől tágitani, földre taposták, s a legdurvább bántalmazások között hurcolták a főőrhelyre.

Három a jezsuita áldozárok közül letérdelve gyorsan fölszedték a szent ostya töredékeit a föld porából, s miután azok fekvéshelyét ruhával és gyékényekkel befődték és őrt helyeztek oda, a körmenet a menekült nélkül, de az előbbi rendben folytatta hátralevő útját a székesegyházig, hol a ténykedő áldozár a szent ostya részecskéit kehelybe tette. Ezután szentség nélkül, ugyanazon az úton vezette vissza a rendkívül népessé vált körmenetet. A jézustársaságiak épületének minden ajtaját ekkor már az örök négyszeres számmal vették körül; a körmenetet azonban nem akadályozták meg a templomba vonulásban. Egy óra múlva az örök mindannyian eltávoztak az épület elől s ezzel megszűnt az ostromzár. A káptalan ezalatt kiküldötte két káplánját égő gyertyákkal, hogy a merénylet színhelyét megvizsgálják s a szent ostya netán ott

maradt töredékeit összegyűjtsék. Összesepervén a földszínét, azt ezüst edénykébe tették s a székesegyházba vitték.”³⁶

A menedékjog megsértése, a jezsuita atyák zaklatása, a körmenet megzavarása, de legfőképpen a monstancia leverése, a nyilvánvaló szentséggyalázás miatti felháborodás olyan hullámokat vetett, hogy az üggyel az uralkodónak – mint a győri várórség de jure főparancsnokának – is foglalkozni kellett.

Az ítéletet a haditanácsot képviselő Lachowicz Kristóf ellenjegyzése szerint valóban az uralkodó hagyta jóvá. Eszerint: Jäger Józsefet, mint főbűnöst golyó általi halálra ítélték. A főórhelyi és a dunakapui őrség három legvétekebb tagja közül, az egyik – kockavetés alapján – szintén halálra ítéltetett.

„Azon a helyen [pedig], amelyen a szentségtörés elkövetetett, vagy ennek közelében, amint a helyi viszonyok engedik, az imádandó oltári szentség örök tiszteletére köemlék állítandó, amelynél a papság s a nép ő fölségére s magas családjára, továbbá összes örökös tartományaira szállandó isteni áldásért esténként egy rózsafüzért imádkozzék.”³⁷

A fenti ítélethozatalt követően – három évtized múlva – újabb szentséggyalázási ügy került napvilágra Győrött.

„Seregély István nemes ember, kinek a győrmegyei Enesén birtoka, Győrújvárosban háza volt, a Dunán pedig gabonaszállító hajói jártak, 1759-ben szövetségre lépett Heffner Mátyás alsóausztiai, hainfeldi származású, de már 16 év óta Szigetben működő takácsmesterrel; Sperber János dunapentelei csapossal, később gyalogos katonával, Singer Mátyás hajófelügyelő gazdával, Keresztény Pál újjvárosi lakossal és Haczinger Tamás Vince pápai kertésszel, abból a célból, hogy az ördög segítségével sok pénzt, legalább százezer aranyat szerezzen a maga és társai számára. Sperberrel saját vérevel szerződést írtattak, melyben leköti magát az ördögnek hármas feltétel mellett: 1. ha az ördög bűvös süveget hoz nekik, melyet aki fejére tesz, láthatatlanná válik; 2. ha papucsokat hoz, melyeket aki lábaira húz, azonnal odarepül, ahová akar, bármily távolságra is legyen a kívánt hely; 3. ha bizonyos jelvényt hoz, melynek előmutatására az ördög készségesen szolgálatára áll, megjelenik a jelvény birtokosának. Seregély István azt állította társai előtt, hogy fekete színű tükre van, melyet egyenesen bűvös célra készíttetett Bécsben, és amelyet még senki sem látott. Ezt holt ember szemére kell tenni, kilenc napig rajta hagyni, és a kilencedik napon abban az órában kell levenni, amelyikben rátették. Szarvascsontnyelű kése is van, melyet kilenc kereszt és kilenc hold ékesít. Evvel a késsel kört keli maga körül húznia, és a holt ember szeméről levett

36 VILLÁNYI 1878. 45–47.

37 A karmelita naplóban (Liber foundationis conv. carmelit. jaur. 94.) feltehetően hallomás alapján az szerepel, hogy a huszonhárom bűnbánónak évenként minden szombaton bűnbánó öltönyben kell megjelennie életük fogytáig. A tiszteknek pedig az esemény évfordulóján tartandó ünnepélyes körmeneten kell részt venni.

tükröbe kell belenéznie: akkor meglátja az elásott kincset, melyet azután a szolgálatára álló ördöggel el lehet hozatnia.

Többször tartottak közös megbeszélést vagy Seregély István házában, vagy Heffner Mátyás szigeti lakásán. Az utóbbi helyen ördögidéző énekeket is énekeltek. Végre Haczinger Tamás kijelentette, hogy az ördög már nála van, kis üvegbe zárta be. *Most már csak papra van szüksége, aki az ördögöt szentelt helybe zárja el:* azután parancsolhat neki, amit akar; hozathat vele pénzt, aranyat, amennyit akar. Kerestek is Bécsben, Pozsonyban, Magyaróvárott papot erre a célra, de nem találtak. A pénzszerzés nem sikerült; sőt egyik nagyobb csaló volt a másikinál, egymás pénzét is kicsalták és elmulatták; végre egymást feljelenítették.

A Szigetben lakók felett a püspöknek, mint földesúrnak úriszéke ítélt. A szigeti takácsnak rovására az is kiderült, hogy Pauschreiberne kápolnájából miseruhákat csalt ki, és azokat is az ördögűzés komédiájánál használta, azért a püspök börtönébe került. Az újvárosiak felett a városi hatóság ítélkezett, és a város börtönébe kerültek.

Seregély István nemes ember létére a vármegyei nemesek bírósága elé került ügye miatt. Mint gazdag és nemes ember igen félt a nyilvánosságtól, azért társait ismételten pénzzel látta el, hogy őt ne árulják el. Társai züllött, többször büntetett emberek voltak, nem volt vesztenivalójuk. Seregély István azért is félt, mert ő volt az értelmi szerző, ő tartotta össze a társaságot, övéi voltak a bűvös szerszámok is, ha ugyan tényleg voltak ilyenek. Az is terhelte számláját, hogy a luteránus Sperber Jánost ő tartotta vissza a katolikus hitre való áttéréstől. Gyalázta a katolikus vallást, hogy az ördögi vallás, bálványimádás. Azzal is hitegette társait, hogy mihelyt a bűvös sapka és papucs meglesz, segítségére megy a porosz királynak, ki ekkor Mária Terézia királynővel hadilábon állott. Innét is anyagi előnyre számított. Társai mégis elárulták. Az ő bűne volt a legnagyobb, őt sújtotta legjobban az ítélet. Ördöggel való cimboráskodás, káromlás, a katolikus vallás gyalázása miatt 1761-ben december hó 1-én a vármegyei törvényszék 150 darab körmöci arany lefizetésére ítélte, melyen Szent Mihály arkangyal tiszteletére szobrot kell emeltetnie Szigetben, hol az ördögidézés történt. A megfellebbezett ítéletet Mária Terézia királynő is jóváhagyta. A szobor 1764-ben elkészült, de nem tudjuk mi okból, nem Szigetben, hanem a Káptalandombon állították fel.”³⁸

A Bedy Vince által – az először az 1930-as években – ismertetett eseménnyel, illetve a büntetés részét képező szoborállítással kapcsolatban, az utóbbi évtizedben fontos dokumentumok váltak ismertté. Kiadásra került a Seregély István peréhez csatolt tanúvallomások egy része,³⁹ s Seregélynek a nemesi bíróság előtt felvett peranyaga szerint, a vallás meggyalázása – ezen belül

38 BEDY 1939. 136–138.

39 LÁNG – TÓTH G. 2009. 136–172.

leginkább a kehellyel való visszaélés, vagyis a sacrilegium – indokolta⁴⁰ az emlékeztető szobor felállítását. A Szent Mihályt ábrázoló alkotás pedig azért került a székesegyház tőszomszédságába, mert lévén ez a város legmagasabban fekvő pontja, mentes volt a várost ekkoriban sújtó árvizektől.⁴¹

A büntetések részeként állított szobrok – ha a nagyközönség számára ismeretlenül is – napjainkig emlékeztetnek az oltáriszentség meggyalázására, s hirdetik annak sérthetetlenségét. Míg a Frigyláda kompozíció – Antonio Corradini és Joseph Emanuel Fischer von Erlach alkotása – igazi, királyhoz méltó ajándék;⁴² s kompozíciója az Oltári Szentség lényegének teljes teológiai értelmezését adja, a Szent Mihály szobornál,⁴³ a csonkakupon álló arannyal kiterjesztett szárnyakkal, fején harci sisakkal, baljában kereszttel ékesített pajzzsal, jobbában lángoló pallossal, mellyel a lábai alatt fekvő és lefelé zuhanó Luciferre sújt le; már feliratával figyelmeztet: „Quis ut Deus.”

Irodalom

BÁLINT Sándor

1973 *Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából.* Szent István Társulat, Budapest.

BÁRDOS Kornél

1980 *Győr zenéje a 17–18. században.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

BARISKA István

1977 Gottfried Lehmann (? – 1701. dec. 24.). *Vasi Honismereti Közlemények* 1977. I. Mellékletek I. 7–8. Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ, Szombathely.

BEDY Vince

1939 *Győr katolikus vallásos életének múltja.* Győr egyházmegye múltjából 5. Győregyházmegyei Alap Nyomdája, Győr.

BESSENYEI József (szerk.)

1997 *A magyarországi boszorkányság forrásai I.* Balassi Kiadó, Budapest.

BÓNIS György

1934 *A magyar büntetőtörvénykönyv első javaslata 1712-ben.* Az Angyal szeminárium kiadványai 26. Budapest.

KOVÁCS János

1898 A kuruzslás eszközei a szegedi boszorkányperekben. *Ethnographia* 9. 204–211, 354–360.

LÁNG Benedek – TÓTH G. Péter (szerk.)

2009 *A kincskeresés 400 éve Magyarországon.* Fontes Ethnologiae Hungaricae VIII. L' Harmattan, Budapest.

40 A per anyaga: Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron megyei I. Levéltár. IV A 1069/O, bűnfenyítő perek 1761–1762.

41 Vö: PERGER 2005.

42 A hagyomány szerint a szobor felállításának költségét a kincstár a győri helyőrség zsoldjának megvonásából fedezte!

43 Alkotóját nem ismerjük, feltehetően Lorenzo Mattielli iskolájához tartozó művész lehetett, hiszen a kompozíció szinte teljesen megegyezik Mattiellinek az 1724-ben alkotott, bécsi Szent Mihály templom kapudísz szobraával.

PERGER Gyula

- 2005 „A’ föld indulás ellen...” (Az 1763. évi győri földrengés vallási emlékei) *Arrabona* 43. 1. Győr-Moson-Sopron megyei Múzeumok Igazgatósága, Győr. 227–242.

SCHRAM Ferenc (közreadja)

- 1970 *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768. I. kötet.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

TESSEDIK Sámuel

- 1979 (1938.) *Szarvasi nevezetességek az az Szarvas mezőváros gazdasági krónikája.* Az eredeti német kéziratokból fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Nádor Jenő. A Magyarságtudomány Könyvei I. Budapest.

Tóth G. Péter (szerk.)

- 2004 *A magyarországi boszorkányság forrásai IV.* Balassi Kiadó, Budapest.

VARGA Endre (szerk.)

- 1958 *Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek.* Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 5. Akadémiai Kiadó, Budapest.

VASS Előd

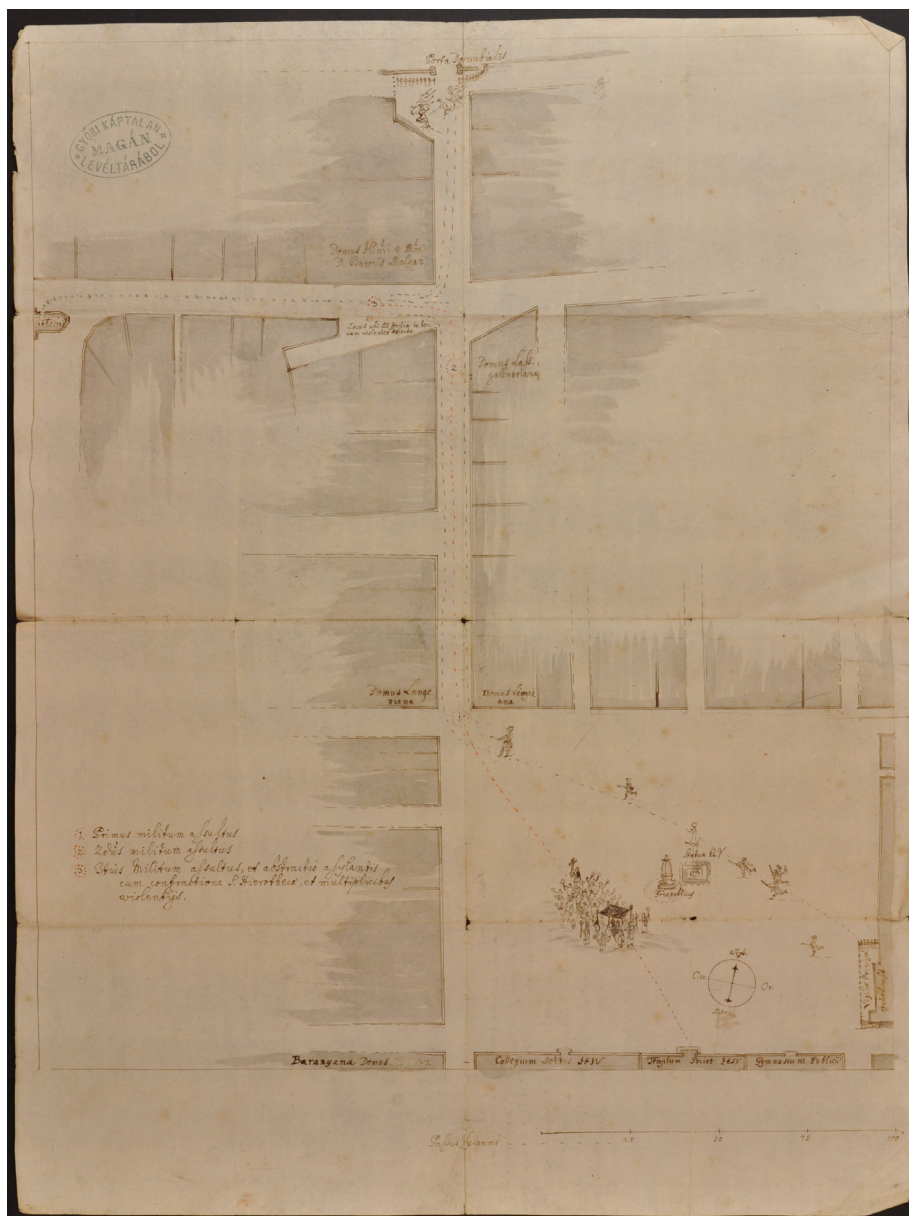
- 1988 Különleges perek a magyar történelemben. A Magyar országos Levéltár időszaki kiállításának katalógusa. *Levéltári Közlemények* 59. 357–358.

VILLÁNYI Szaniszló

- 1878 *Győri adalékok a menhelyek történetéhez.* Értesítvény a Pannonhalmi Szt-Benedek-rend győri főgymnasiumáról az 1877/78. tanév végén. Gross Gusztáv és Tsa, Győr.

y [FEJÉR György]

- 1820 Nagy Győr Jelességei. *Tudományos Gyűjtemény* IV. 3–56.

A körmenet útvonalának rajza, a szentségtörés vizsgálati anyagának mellékletéből.
Győri Egyházmegyei Levéltár. Itsz. nélkül

A Frigyláda szobor. Mayrhofer József fotográfiája, 1860 körül. Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár. Mayrhofer hagyaték.

OLTÁREGYLETEK A KALOCSA-BÁCSI FŐEGYHÁZMEGYÉBEN 1897–1945 KÖZÖTT

Bevezető

A vallási élet elmélyítésében fontos szerepet játszottak hazánkban a különböző hitbuzgalmi egyesületek. Elsősorban olyan ájtatossági formákat terjesztettek el, melyek az egyéni imaélet elmélyítését szolgálták. Tagjaik szerepet vállaltak a plébániák életében, gondozták templomukat és annak liturgikus felszerelését, nagyobb ünnepeken részt vállaltak a díszítésben. A korábbi társulatok mellett (pl.: a Szent Olvasó Társulat) a 19. század második felében tovább színesedett az „egyesületi paletta”. A Jézus és Mária tisztelet új formáihoz kapcsolódóan további egyesületek jelentek meg. Ezek közül az oltáregyesület volt az első olyan katolikus társulat, mely lehetőséget nyújtott a hívek egy-egy egyházmegyét átszövő összefogásának-közös munkálkodásának a megszervezésére, a 20. század elejétől országosan szinten is.

Az első brüsszeli oltáregyesület 1848-as megalakulása után hamarosan Bécsben is létre hozták az első oltáregyletet. Elnöknője, Apponyi Györgyné szorgalmazta a magyarországi alapítást. Ebben lett munkatársa a piarista Trautwein János. Az Oltáriszentség tiszteletét és a karitatív munkát központba állító oltáregyesületi eszme a pesti Központi Oltáregylet 1859-es megszervezésével verhetett gyökeret. Országosan az 1890-es évektől terjedt el az egyes egyházmegyékben, így a kalocsai érsekség területén is.

A kalocsai főegyházmegye oltáregyleteinek történetére vonatkozóan a Kalocsai Főszékesegyházi Gyűjtemények (Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár és a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár) jó forrásadottságokkal rendelkeznek. A Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár egyházkormányzati iratai között az „Egyesületek” tárgyszó alatt „Oltáregylet” megjelöléssel iktatott iratokat találhatunk, melyek a kalocsai Oltáregylet szervezésére és 1909–1943 közötti működésére vonatkozóan nyújtanak információkat. A Levéltár másik, a téma számára fontos forráscsoportját az egyes plébániákkal kapcsolatos iratsorozatok jelentik. A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattárában pedig megtalálható az 1897–1922 között vezetett oltáregyleti anyakönyv, ahova az egyházmegye összes oltáregyesületének tagjait bejegyezték, ez feltétele is volt annak búcsús kiváltságnak, melyben az egyesületi tagok részesülhettek. Valamint szintén itt őrzik a kalocsai Központi Oltáregylet 1897–1930 közötti jegyzőkönyveit is. Ezek a kéziratári dokumentumok feltehetően abból az egyesület levéltárából kerültek be az érseki palotába, melyet a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Kalocsai Iskolanővérek közeli zárdájában őriztek és amelyet az Oltáregylet fennmaradt jegyzőkönyvei is emlí-

tenek.¹ Ugyanis a kalocsai zárda épülete adott helyet a kalocsai központnak, levéltárának, a választmányi gyűléseknek és egyéb egyleti alkalmaknak, valamint itt őrizték az egyesület egyházi felszerelés-készletét is, amit továbbosztott a szegényebb templomoknak.

A kalocsai érsekség területén működő oltáregyletek történetét a fent említett források tükrében a következő három korszakra bonthatjuk:

– Előttörténet, mely a pesti Oltáregylet 1859-es megalakulásától a kalocsai Oltáregylet 1897-es megszervezéséig tartott.

– Az 1897–1923 közötti virágkor. Ennek vetett véget 1923-ban a Bácskai Apostoli Adminisztratúra megalakítása, mely a kalocsa-bácsi főegyházmegye számára a trianoni országhatáron kívül eső területeinek végleges elvesztését jelentette.

– Az 1923–1945 közötti korszak, az újjászervezés-újraindulás időszaka.

Kapcsolat a Pesti Központi Oltáregylettel a 19. század második felében

A 19. század második felében a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye több plébániája is kapcsolatba került a pesti központi Oltáregylettel. A plébániák iratanyagában több olyan levéllel is találkozhatunk, melyeket a plébánosok Haynald Lajos érsekhez, vagy az érseki hivatalhoz címeztek, kérve őket, hogy hiányzó felszereléseik beszerzését támogassák a pesti Oltáregyletnél.

1877-ben, a bácskerteszi templom felújítása után, Steib Antal plébános kérte Haynald érsek közbenjárását a Központi Oltáregyletnél, hogy a rossz állapotú főoltára számára angyal és cherub szobrokat adományozzon az egyesület. Kérését a meglévő szobrok hiányosságán és töredezettségén túl azzal is indokolta, hogy a főoltár angyalainak „túlságosan is tót képük” van. Az érseki hatóság továbbította kérelmét Trautwein János oltáregyleti igazgató felé egy főpásztori támogató levéllel együtt. 1878-ra elkészült a főoltár felújítása, annak viszont nincs nyoma, hogy a pesti Oltáregylettől megkapta volna a templom a kért szobrokat.²

Az 1883-ban alapított Bácsgyulafalva lelkésze, Weisz Mihály, 1887-ben azzal küldte vissza Kalocsára az onnan kölcsön kapott cibóriumot és köpenykéjét, hogy a pesti Oltáregylettől több ötvöstárgyat is küldtek a számára, kelyhet, cibóriumot és monstranciát is. Az adományozott tárgyak inventáriumát is beterjesztette az érseki hivatalnak.³

1 Központi Oltáregylet jegyzőkönyvei. 1897. XI. 16–1915. XII. 17. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára, Ms. 612/1. I. 59. 1901. október 14-én megtartott választmányi gyűlés jegyzőkönyve. Povischil Richárd oltáregyleti igazgató bemutatta azt a Párizsból küldött évkönyvet, melybe feljegyezték azokat az oltáregyleteket, köztük a kalocsait is, akik a szentév alkalmából liturgikus tárgyakat ajánlottak fel a pápának. A gyűlés úgy határozott, hogy a könyvet az egylet levéltárába helyezték el.

2 KFL.I.1.b. Bácskertes. Általános iratok. 838. sz. 1877. Steib Antal plébános levele.

3 KFL.I.1.b. Bácsgyulafalva. Általános iratok. 565. sz. 1887. Weisz Mihály lelkész levele. 582. sz. 1887. A pesti Oltáregylettől kapott tárgyak inventárium.

A kalocsai Központi Oltáregylet megalakulása

A kalocsai egyházmegye oltáregyleteinek virágkora, az 1897–1923 közötti időszak lényegében egybe esett a budapesti Oltáregyesület Kanter Károly fellépéséhez-működéshez kapcsolódó periódusával. 1894-ben a magyarországi oltáregyletek történetében új korszak kezdődött Kanter Károly fellépésével, akit Trautwein János halála után neveztek ki a pesti Oltáregyesület élére. Kanternek nagy tervei voltak az Oltáregylettel. Egyrészt a budapesti mintát az egész országban el akarta terjeszteni, másrészt a már működő oltáregyesületek bevonásával egy országos szervezeti keretet kívánt kidolgozni. Kanter elképzeléseit a magyar püspöki karhoz intézett emlékirataiban ismertette. A püspökök elfogadták javaslatát, és egyházmegyei megbízottakat neveztek ki. Számukra 1895. június 5-én, Budapesten szerveztek tanácskozást.

Császka György kalocsai érsek Boromissza Tibor kanonokot, a kalocsai nagyszeminárium rektorát nevezte ki egyházmegyei megbízottnak. Boromissza 1895. május 19-én levélben kért engedélyt főpásztortól, hogy részt vehessen az említett budapesti tanácskozásán.⁴ Hazatérve főpásztora kérésére nekilátott a kalocsai Oltáregylet szervezésének. Az alakuló ülést 1897 októberében tartották Kalocsán, ahol a már működő hazai oltáregyletek példáját követve elnöknőt, alelnöknőt, kincstárost, pénztárost és titkárnőt, valamint választmányi tagokat választottak. Ők együttesen alkották az egyesület választmányát, mely tulajdonképpen egy ügyvivő testület volt. Boromissza Tibor kanonok 1897. október 31-én kelt levelében jelentette az érseknek a kalocsai Oltáregyesület megalakulását. Az első választmányi ülésre november 16-án került sor. A választmány havonta tartott gyűléseiről jegyzőkönyvet vezetett. A november 16-i ülésről készült feljegyzéshez teljes egészében bemásolták Császka érsek üdvözlő levelét, ami egyébként csak itt maradt fenn. Ebben a főpásztor hangot adott örömének az egyesület megalakulásával kapcsolatban, „... mely reményem, nem csekély mértékben fog főegyházmegyémben a legmértősebb Oltári-Szentség iránti imádó áhitat emelkedéséhez hozzájárulni.” Császka megerősítette tisztségükben az alakuló gyűlésen megválasztottakat. Egyházi igazgatónak dr. Povischil Richárd kanonokot, a Kalocsai Iskolanővérek lelki igazgatóját nevezte ki. Érdekesség az első kalocsai vezetőséget tekintve, hogy míg másutt az oltáregyesületi ajánlás szerint alelnöknőnek a helyi zárda főnöknőjét nevezték ki, addig Kalocsán Franz Mária Terézia, a kalocsai iskolanővérek társulatának alapítója, a zárda főnöknője csak tiszteletbeli elnöknő lett. Az alelnöki tisztre Császka érsek unokahúgát, Kajuch Józsefné, szül. Császka Viktóriát választották meg.⁵ A kalocsai oltáregyletnek az iskolanővérek zárdája adott otthont. Maguk a nővérek is vállaltak tisztségeket, hagyományosan a kincstárnoknői és pénztárosi feladatokat ők látták el. Pl.: Birnbaum M. Szeréna nővér 1897-től egészen 1932-ig viselte a pénztárosi tisztséget. Utódja Mahotka M. Angéla nővér is minden

4 KFL.I.1a. Egyesületek. Oltáregylet. 2237. 1895. május 19. Boromissza Tibor kanonok, a budapesti Oltáregylet egyházmegyei megbízottjának levele Császka György kalocsai érsekhez.

5 Központi Oltáregylet jegyzőkönyvei. 1897. XI. 16–1915. XII. 17. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára, Ms. 612/1. I. 1–2. A kalocsai Oltáregyesület 1897. november 16-án tartott első választmányi gyűlésének jegyzőkönyve.

bizonynal sokáig maradt volna hivatalában, ha 1950-ben az akkori államhatalom nem oszlatja fel a szerzetesrendeket.⁶

Császka érsek engedélyezte, hogy a kalocsai oltáregyesület havi szentségimádásait minden hónap 2. vasárnapján 9–5 óra között a nővérek templomában, a zárdatemplomban, szentségkitétellel tarthassa.⁷ Maguk a havonta tartott választmányi gyűlések is a zárdatemplomban, szentségimádással kezdődtek, majd a zárda egyik termében, valamilyen lelki olvasmány, gyakran Ligouri Szent Alfonz *Vezérkönyve az Oltáriszentség látogatásáról* című műve egy részletének felolvasásával folytatódtak, s csak ezután tértek rá az aktualitásokra.

A kalocsai Oltáregylet megalakulását követően, 1898-ban fontos esemény volt egyesületi zászlójának felszentelése, melyre szintén a kalocsai zárdatemplomban került sor. A szertartást maga Császka érsek végezte és a *Religio* júniusi száma hírt adott az eseményről: „Az új zászló valóban remekmű, melynek egyik oldalán Jézus sz. szíve van, a másikon meg az Oltáriszentség e fölírással: Jöjjetek imádására, mi méltóképen figyelmeztetheti az oltáregyleti tagokat magasztos hivatásukra.”⁸ Beszerzését egyébként a tagok kezdeményezték, hogy az úrnapi körmeneten együttesen, közös zászlójuk alatt vehessenek részt. Povischil Richárd oltáregyleti igazgató javaslatára ugyanott készült a zászló, ahol a budapesti Oltáregylet lobogója is, az óbudai Jópásztorról nev. apácáknál.⁹ Az egyleti zászló alatt vonultak fel később a kalocsaiak az 1900-tól rendszeressé váló budapesti katolikus nagygyűléseken és az eucharisztikus tanácskozásokon is.¹⁰

A Kalocsai Főegyházmegye Oltáregyesületei az 1890-as évek végén

A kalocsai Oltáregylet egy rövid ideig a budapesti központ Oltáregylet fiókegyesülete volt. Erről igazgatója, dr. Povischil Richárd a budapesti központhoz intézett levelében a következőt írta:

„hogy már a megalakulás alkalmával azt sürgették a legelőkelőbb helyről (ti. Császka György érsek részéről), hogy önálló és a római anyatársulatnál bekebelezett egyletté alakuljanak, de mivel nem tájékozódunk a tagok száma iránt, jobbnak látszott a budapesti Oltáregylet tagjaiul iratkozunk. Meg azután jól is esett egy kis kalauzolás.”¹¹

6 KFL.I.1a. Egyesületek. Oltáregylet. 4354. sz. 1932. november 17. Rechner Konrád Központi Oltáregyesületi igazgató levele Zichy Gyula érsekhez.

7 Központi Oltáregylet jegyzőkönyvei. 1897. XI. 16–1915. XII. 17. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára, Ms. 612/1. I. 2. A kalocsai Oltáregyesület 1897. november 16-án tartott első választmányi gyűlésének jegyzőkönyve. Császka György érsek 1897. november 10-én kelt levele.

8 Kalocsa, jún. 11. Zászlószentelések. *Religio*, I. Félv. 48. szám. Budapest, 1898. június 15. 388.

9 Központi Oltáregylet jegyzőkönyvei. 1897. XI. 16–1915. XII. 17. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára, Ms. 612/1. I. 8–9. A kalocsai Oltáregyesület 1898. április 7-én tartott választmányi gyűlésének jegyzőkönyve. 10–11. A kalocsai Oltáregyesület 1898. május 9-én tartott választmányi gyűlésének jegyzőkönyve. 11–12. A kalocsai Oltáregyesület 1898. június 13-án tartott választmányi gyűlésének jegyzőkönyve.

10 Központi Oltáregylet jegyzőkönyvei. 1897. XI. 16–1915. XII. 17. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára, Ms. 612/1. I. 42–43. A kalocsai Oltáregyesület 1900. augusztus 3-án tartott rendkívüli választmányi gyűlésének jegyzőkönyve. 43–45. A kalocsai Oltáregyesület 1900.szeptember 18-án tartott választmányi gyűlésének jegyzőkönyve.

11 MAKAY 1910. 96–97.

1898 végén, amikor a tagság már meghaladta az 1500 főt, a kalocsai oltáregylet eleget tudott tenni az önállósodás legfőbb feltételének, hogy a hónap minden óráját (720–744 óra/hó) szentségimádással fedje le. A kalocsai Oltáregylet 1897–1922 között vezetett társulati anyakönyvébe pontosan feljegyezték, ki mikor végzi a szentségimádást. (Lásd I. térkép)

A Kalocsai Főegyházmegye oltáregyletei az 1890-es évek végén

A I-es térképen az egyházmegye 1890-es évek végén, elsőként alakult oltáregyletei láthatóak. Császkai érsek ekkor érkezettnek látta az időt, hogy a kalocsai oltáregylet önállósuljon, és közvetlen a római törzstársulathoz csatlakozhasson. Az ügy érdekében római útja során személyesen járt közben a római anyatársulatnál.¹² A római anyatársulat 1899. február 23-án mondta ki hivatalosan a kalocsai Oltáregyesület csatlakozását. Az önállósodásról március elején az érsek tájékoztatta az egyesület választmányát.¹³ Ettől kezdve a kapcsolat a budapesti központtal gyakorlatilag megszakadt.

1899 márciusában Povischil oltáregyleti igazgató beterjesztette Császkai Györgyhez a kalocsai oltáregyesület általa kidolgozott szabályzatát, melyet a főpásztor jóvá is hagyott.¹⁴ Az áprilisi választmányi ülésen Povischil már arról számolt be, hogy az alapszabályzatot tartalmazó felvételi könyvecskét 3000 példányban kinyomtatta a kalocsai Werner Nyomdában.¹⁵ 1900 nyarára elkészült az alapszabályzatot is tartalmazó felvételi könyvecske német és horvát fordítása is (ez utóbbi a bunyevác hívek számára). Povischil Richárd jelentést tett erről főpásztorának, leveléhez mellékelte a három füzetecskét, melyből mára már csak a horvát nyelvű változat található az aktában.¹⁶ Az egyetlen fennmaradt magyar nyelvű szabályzat az OSZK-ban található, 1922-ben adták ki Várady L. Árpád érsek jóváhagyásával. Szövege megegyezik az 1899-es szabályzatával, melyet a *Religio* 1899 áprilisában teljes egészében közölt. Ehhez képest 1922-ben csak a hozzácsatolt ima- és lelki irodalom jegyzékét frissítették.¹⁷ A *Religio*ban közölt kalocsai szabályzat a szervezési kérdésektől kezdve, a szervezeti felépítésen át a működésig mindent részletesen meghatározott.¹⁸

12 MAKAY 1910. 96–97.

13 KFL.I.1a. Egyesületek. Oltáregylet. 948. sz. 1927. március 10. *Rövid közlemények a kalocsai Közp. Oltáregyesületről*. Összeállította Jámbory Lajosné elnöknő. Az érseki hatóság ez alapján küldte el jelentését a római központ számára. A jelentés olasz nyelvű piszkozata az irat felzetén olvasható.

14 Központi Oltáregylet jegyzőkönyvei. 1897. XI. 16–1915. XII. 17. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára, Ms. 612/I. I. 21–22. A kalocsai Oltáregyesület 1899. március 18-án tartott választmányi gyűlésének jegyzőkönyve.

15 Központi Oltáregylet jegyzőkönyvei. 1897. XI. 16–1915. XII. 17. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára, Ms. 612/I. I. 22–23. A kalocsai Oltáregyesület 1899. április 10-én tartott választmányi gyűlésének jegyzőkönyve.

16 KFL.I.1a. Egyesületek. Oltáregylet. 4416. sz. 1900. augusztus 31. Povischil Richárd oltáregyleti igazgató levele Császkai György érsekhez.

17 Országos Széchényi Könyvtár. Mor.1282.kz.

18 Kath. köztevékenység és egyesületi élet. A kalocsai Oltáregyletről. *Religio*, I. Félév. Budapest, 1899. április 5. 214–215.

Az Oltáregylet szervezete

A *Religio* 1899. áprilisi számában közölt kalocsai szabályzat szerint az oltáregyesület szervezését az egyesületi célok népszerűsítésének kellett megelőznie: „A hitközség lelkése szent beszédeinek egyikében az Oltáregyesület célját, áldásait, indokait és áhitatgyakorlatait megismerteti híveivel. Szent beszéde fonalán első sorban a buzgóbb női hívek szívéhez szól, felszólítva őket, hogy lépjenek az egyesületbe.”¹⁹

A szabályzat szerint lehetett valaki rendes vagy pártoló tag, valamint jótévő. Rendes tagnak az számított, akit bejegyeztek az egyesület törzskönyvébe, havonta egy szentségimádási órát vállalt és rendszeresen fizette a tagdíjat. A pártoló tagok meghatározott évi összeggel támogatták az egyesületet, de nem vállaltak havi szentségimádási órát. A jótévők nem kötelezték magukat rendes évi járadék fizetésére, de időről-időre támogatták adományaikkal az egyesület céljait. Az oltáregyleti tagok toborzása a terjesztőnők feladata volt. Ha már elég nagy számban jelentkeztek a hívek az oltáregyesületbe, akkor az alapszabályzat szerint a lelkésznek ki kellett jelölni a hónap valamelyik napját és óráját, amikor közös szentségimádást tart az egyleti tagokkal.

„Vidéken, hol a mezei és házi munka, valamint egyéb körülmények miatt a tagok napközben csak nehezen vagy épen nem szakaszthatnának maguknak egy-egy külön imaórát, éjjel pedig a nehéz munkától fáradt test nem bírná az egy órai virrasztást, legczélszerűbb, ha a plébános egyszer s mindenkorra a hónap egy oly napját és óráját tűzi ki, melyen a szent mise alatt és ezzel kapcsolatosan az egyleti tagok közös imádási órát tartanának.”²⁰

A szegény templomok megsegítésére a fiókegyletek a helyben beszedett tagdíjakat befizették a kalocsai központba. Az egyházmegye papsága mise-intentiok vállalásával és az értük járó díjazás felajánlásával támogatta az egyesület céljait. A kalocsai központ adományokat is elfogadott, valamint a rossz állapotú liturgikus textileket és tárgyakat is beküldhette ide felújításra vagy további hasznosításra a papság. A bajaszentistváni plébánia 1918-as átadás-átvételekor pl. az érseki hatóság utasította az új plébánost, Tantos Gyulát, hogy a leltárban szereplő, feltűnően sok, rossz állapotú liturgikus felszerelést, ha nem lehet javíttatni és nem bír műértékkel, akkor törölje a leltárból és adja át a kalocsai Oltáregyletnek.²¹

Az egyházmegyei oltáregyletek tagjai maguk is készítettek egyházi felszereléseket, melyeket beküldtek Kalocsára, vagy szerény díjazás ellenében vállalták más templomok felszerelésének javítását. 1901-ben Hegedűs Lénárt szabadkai káplán, mint a szabadkai fiók-oltáregylet igazgatója kérte a kalocsai választmányt, hogy tagdíjuk egy részét ne kelljen befizetni a központ-

19 Kath. köztevékenység és egyesületi élet. A kalocsai Oltáregyletről. *Religio*, I. Félév. Budapest, 1899. április 5. 214.

20 Kath. köztevékenység és egyesületi élet. A kalocsai Oltáregyletről. *Religio*, I. Félév. Budapest, 1899. április 5. 214.

21 KFL.I.1.b. Baja-Szent István. 3878. sz. 1918. Az érseki hivatal levele Tantos Gyula bajaszentistváni plébánoshoz.

nak, hanem azt Szabadkán a máriaradnai kegyhely miseruháinak javítására fordíthassák.²² 1917-ben a bajsai plébános számolt be arról, hogy a szabadkai Oltáregylet Vermes Béláné vezetésével heti egy nap szegény templomok ruháit javítja, a sor éppen akkor került a bajsai templom liturgikus öltözetéire.²³ Kalocsán az oltáregyleti tagok a nővérek zárdájában kaptak egy termet, ahol hetente összejöhetnek kézimunkázni, varrni.²⁴ Az oltáregylet vezetősége igyekezett arról is gondoskodni, hogy olyan darabokat készítsenek, melyek megfelelnek az egyházi előírásoknak. 1902-ben pl. a választmányi gyűlés egy egyházi ruhák elkészítéséről, az érseki hatóság által ajánlott könyv megrendelését szavazta meg: *Glassen: Anleitung zur Anfertigung kirchlicher Handarbeiten* c. művét.²⁵ Az oltáregyesületek hivatalos közlönye az *Örökimádás* is rendszeresen ajánlott a témába vágó irodalmat, pl. Joseph Braun jezsuita írásait. A liturgikus textilek és tárgyak gondozásához és javításához kisebb cikkekben adott praktikus ismereteket.

A templomi felszerelés iránti kérvényt karácsonyáig lehetett a kalocsai központhoz benyújtani. A megítélt darabokat Húsvét után küldték el a kérelmezőknek. A kérvényeket az elnöknőnek kellett címezni, mellékelve hozzá a kerületi esperes által láttamozott templomi leltárat, ahol fel kellett tüntetni az egyes tárgyak állapotát, valamint egy jelentést a templomi pénztár aktuális állapotáról az egyházgondnok aláírásával, ill. a kért tárgyakat felsoroló listát.²⁶

A kalocsai zárdában őrizték a beérkezett és elkészített darabokat, melyeket évente rendezett kiállításon mutattak be. Az első ilyen kiállítást 1900. április elején rendezték, Franz Mária Terézia főnöknő az iskolanővérek által működtetett óvoda helyiségeit bocsátotta rendelkezésre. Fővédnöke Császka György érsek volt, aki személyesen nyitotta meg a kiállítást és megáldotta az ott bemutatott egyházi tárgyakat. A kalocsai kiállításokról nemcsak a helyi sajtó, hanem az *Örökimádás* is rendszeresen hírt adott.

Az 1910-es évek elején az oltáregyesületek számának növekedésével szükségessé vált bizonyos szervezeti kérdések tisztázása, pl. milyen a kapcsolat, vagy van-e egyáltalán kapcsolat az egyházmegyéék és a budapesti központi oltáregylet között. Nem a kalocsai egyházmegye volt az egyetlen, amelyik függetlenítette magát. 1911-ben Kanter Károly központi oltáregyesületi igazgató az *Alkotmány* c. napilap egyik cikkében arról panaszkodott, hogy több egyházmegye is megvonta anyagi támogatását a budapesti köz-

22 Központi Oltáregylet jegyzőkönyvei. 1897. XI. 16–1915. XII. 17. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára, Ms. 612/1. I. 61–62. A kalocsai Oltáregyesület 1901. december 9-én tartott választmányi gyűlésének jegyzőkönyve.

23 KFL.I.1.b. Bajsa. 2030. sz. 1917. A bajsai plébános levele az érseki hivatalhoz.

24 Központi Oltáregylet jegyzőkönyvei. 1897. XI. 16–1915. XII. 17. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára, Ms. 612/1. I. 30–31. A kalocsai Oltáregyesület 1899. november 13-án tartott választmányi gyűlésének jegyzőkönyve.

25 Központi Oltáregylet jegyzőkönyvei. 1897. XI. 16–1915. XII. 17. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára, Ms. 612/1. I. 77–76. A kalocsai Oltáregyesület 1902. december 15-én tartott választmányi gyűlésének jegyzőkönyve.

26 Kath. köztevékenység és egyesületi élet. A kalocsai Oltáregyletről. *Religio, I. Félév.* Budapest, 1899. április 5. 215.

ponttól, a befolyt tagdíjakból semmit sem küldtek be. A támogatásra annál inkább szükség volt, mert 1904–1908 között felépült a budapesti Üllői úton az Örökmádás-temploma, az egyesületi székház és a Maria Reparatrix társulat nővéreinek otthonát adó zárda, melynek fenntartása jelentősen megterhelte az egyesület költségvetését.²⁷

Kalocsán az érseki hatóságon belül voltak központosítás pártiak és azt ellenzők is. Kleiner Lajos érseki helynök a budapesti központhoz tartozást pártolta. 1913-ban írt levélben kérdőre vonta Horváth Győző kalocsai oltáregyesületi igazgatót, hogy a kalocsai oltáregylet miért vonta meg támogatását a budapesti központtól. Horváth Győző szerint a különállás helyénvaló volt, hiszen a kalocsai központi oltáregyesület a rómainak volt alárendelve és semmiféle jogi kapcsolatban nem állt a budapestivel és „mert minden egylet virágzására természetes ösztönzésül szolgál, hogy a saját vagyonával maga rendelkezék, a maga által kitűzött célt maga iparkodjék előmozdítani a saját belátása szerint... Figyelembe veendő még gyakorlati szempontból tekintve a dolgot az is, hogy az Oltáregyletekben a templomok megajándékozását női választmány intézi, a női természettel pedig még kevésbé lehetne megegyeztetni biztos lehangoltság nélkül, hogy ami fölött ő van hivatva rendelkezni, abban a rendelkezés jogát egy másik női testületre bízza.”²⁸

Kleiner Lajos következő levelében az 1912. évi bécsi Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszuson született határozatról tájékoztatta Horváth Győzőt: „A bécsi eucharisztikus kongresszus magyar szakosztálya kéri a püspöki kart, hogy az oltáregyesületeknek minden plébánián való felállítását, az egyesületek egyházmegyei megszervezését és az országos szövetségét elrendelje.”²⁹ A püspöki kar nem adott ki rendeletet és az egyházmegyei szervezést, valamint a budapesti központhoz csatlakozást az egyes püspökökre bízta. Az egységes, országos szervezet megteremtésének szándékával jelent meg 1915-ben az *Oltáregyesületi Útmutató*, mely a helyi társulatok szervezéséhez és működéséhez nyújtott nélkülözhetetlen segítséget, s melyet Kanter Károly egy levél kíséretében küldött meg Várady Lipót Árpád kalocsai érseknek.³⁰ A kalocsai-bácsi főegyházmegye 150 plébániájából ekkor már 65-ben működött oltáregyesület, a tagság létszáma megközelítette a 10 000 főt. (Lásd II. térkép)

A kérdéses helyzet, a betagozódás az országos szervezetbe Kalocsán csak 1922-ben nyert rendezést, amikor Horváth Győzőt Rechner Konrád váltotta a kalocsai Oltáregylet élén.

27 KFL.I.1.a. Egyesületek. Oltáregylet. 1014. sz. 1911. május 19. Kleiner Lajos érseki helynök levele Horváth Győző oltáregyleti igazgatóhoz.

28 KFL.I.1.a. Egyesületek. Oltáregylet. 1014. sz. 1911. május 19. Kleiner Lajos érseki helynök levele Horváth Győző oltáregyleti igazgatóhoz. Horváth Győző válasza piszkozat formájában Kleiner Lajos levelének üresen hagyott részeire írva.

29 KFL.I.1.a. Egyesületek. Oltáregylet. 1014. sz. 1913. december 17. Kleiner Lajos érseki helynök levele Horváth Győző oltáregyleti igazgatóhoz.

30 KFL.I.1.a. Egyesületek. Oltáregylet. 1014. sz. 1911. május 19. Kanter Károly budapesti Központi Oltáregylet igazgatójának levele Várady Lipót Árpád kalocsai érsekhez.

Az 1923–1945 közötti periódus

Az egyházmegye virágzó oltáregyleti életének vetett véget a trianoni békediktátum. A kalocsai- és már csak nevében bácsi főegyházmegye Magyarország legkisebb egyházmegyéjévé vált, ahol a hazai katolikus lakosság csupán 3 %-a élt. 150 plébániájából mindössze 60 maradt meg. Ez a szám 1923–1945 között 87-re emelkedett. A plébániák és lelkészségek szervezése nem járt együtt oltáregyletek alapításával.³¹ (Lásd III. térkép)

Szükségessé vált az oltáregyletek főegyházmegyei struktúrájának újjászervezése, az újonnan létrejövő plébániákon és lelkészségeken újabb egyesületek létrehozása, és a háború éveitől elhalt, korábban működő oltáregyletek újjáélesztése. Ez az építő-újjászervező munka azonban számos nehézségbe ütközött. Az egyik okot mindenképpen az egyre nehezedő anyagi körülmények jelentették. A háború utáni fásultság és a terjedő vallási közöny is szerepet játszott abban, hogy a megújulás folyamata nehezen haladt. Mészáros Béla vaskúti plébános 1929-es érseki hivatalnak küldött jelentésében arról panaszkodott, hogy Vaskúton már volt mindenféle egyesület (pl. Katolikus Kör, Gazdakör, ...), de a részvétlenség miatt valamennyi megszűnt. „A vaskuti nép otthon ülő, korcsmát és mindenféle egyesületet kerülő nép, e mellett túlzott mértékben takarékos, a saját templomára is csak a plébános legerősebb agitációjára ad inkább filléreket, mint pengőket...”³² Petres János csávolyi plébános a következőket írta 1929-es jelentésében: „Oltáregylet megalakításához áldozatos, kézi munkához értő lelkek szükségesek. Ez pedig Csávolyon egyelőre nincs. A gazdagok (ti. németek) nem értenek a munkához, hanem még saját horgolni, hímezni és varrni valójukat is a szegény sorsú bunyevácokkal végeztetik, a bunyevácok pedig ezzel keresik a kenyerüket és munkájukkal nem támogathatják az oltáregyletet. Egyébként is a működéshez pénz is kellene, amit a csávolyiak sohasem fognak összeadni. Hiszen a vasárnapi és ünnepnap persely ritkán haladja felül a 2 pengőt.”³³ Egyes helyeken arra hivatkoztak a lelkészek, hogy a már működő hitbuzgalmi egyesületek (Jézus Szíve Társaság, a Szent Olvasó Társulat, Élő Rózsafüzér) ellátják az oltáregyletek feladatait.³⁴ Dr. Pintér László oltáregyleti igazgató 1937-ben levélben kereste meg Mosonyi Dénes prelátest, aki Zichy Gyula érsek mellett a „szürke eminenciás” szerepét töltötte be, hogy emlékeztesse a főpásztort arra az ígéretére, miszerint 1937-es bérmaútján megvizsgálja majd az egyes egyházközségekben, hogy mit tettek az oltáregyletek alapítása ügyében. Zichy érsek szerette volna az 1938-as hármasszentévre felfűznie az egyházmegyei oltáregyleti életet. Pintér levelében ezzel indokolta kérését: „Éppen ezért bátorkodom most kimutatni, hogy a jelenlegi bérmaút plébániáin az oltáregylet iránt a leg-

31 LAKATOS 2016. 149.

32 KFL.I.1.a. Egyesületek. Oltáregylet. 1929. január 20. Mészáros Béla vaskúti plébános levele a bajai Esperesi Hivatalhoz.

33 KFL.I.1.a. Egyesületek. Oltáregylet. 1929. január 26. Petres János csávolyi plébános levele a bajai Esperesi Hivatalhoz.

34 KFL.I.1.a. Egyesületek. Oltáregylet. 1929. január 27. Ivánovics András felsőszentiváni lelkész levele a bajai Esperesi Hivatalhoz.

nagyobb nemtörődömség mutatkozik és hogy a plébánosok itt-ott kérnek is az oltáregylettől ajándékot, de sem nem alapították meg az előírás szerint az oltáregyletet, sem tagdíjat nem küldtek.”.³⁵ A térképen látható oltáregyletek jelentős része a főpásztori buzdítás hatására, 1937–1938-ban alakult.

A kalocsai központi Oltáregylet gazdálkodásáról éves jelentésben számolt be az érseki hatóságnak. 1934–1943 között maradtak fenn ezek a jelentések, melyekhez csatolták az éves kiállításon bemutatott tárgyak jegyzékét is, valamint azoknak a templomoknak a listáját, melyek adományokat kaptak Kalocsáról.³⁶ Az 1935. évi kiállításról fennmaradt néhány kisméretű fénykép, melyeket Pintér László igazgató azért készíttetett, mert Zichy Gyula érsek betegsége miatt nem tudta azt személyesen megtekinteni.³⁷

Az egyházmegyei oltáregyesületek komoly anyagi nehézségekkel küszködtek a két világháború között, egyre kevesebb tagdíj folyt be a kalocsai központba. A zárszámadásokban egyre növekvő bevételi tételként szerepelt az egyházi ruhák javítása. Külön jegyezték fel a kalocsai főszékesegyházi és az érseki kastély kápolnája számára végzett javításokból származó jövedelmet. Az akták felzetére időnként felírták egy-egy ilyen javítás megtörténtét. Mivel a munkadíjon és a javítás tényén kívül mást általában nem jegyezték fel, így szinte lehetetlen a jelenleg Kalocsán őrzött liturgikus textilekkel ezeket azonosítani. Kivételt képez a hagyomány szerint Kunszt József érsekhez köthető, drágakövekkel díszített mitra, melyet szintén az Oltáregyesület tagjai javítottak.³⁸ 1941-ben pedig megjelent a „Főszékesegyház takarítása” is, mint bevételi forrás. 1943-ban Belon Gellért oltáregyleti igazgató kölcsönért folyamodott az érseki hivatalhoz, hivatkozva a pénz rohamos elértéktelenedésére, az állandóan emelkedő árakra. Hiszen a készítendő liturgikus textilekhez mindig szükség volt különféle alapanyagok vásárlására. A zárszámadások kiadá-

35 KFL.I.1.a. Egyesületek. Oltáregylet. 1937. május 14. Dr. Pintér László, a kalocsai Központi Oltáregylet igazgatójának levele Mosonyi Dénes prelátus-kanonokhoz.

36 KFL.I.1.a. Egyesületek. Oltáregylet. 2387. sz. 1936. július 1-i érkeztetési akta. Dr. Pintér László, a kalocsai Központi Oltáregylet igazgatójának levelei és jelentései. 1937. május 15-i érkeztetési, Mosonyi Dénes prelátus-kanonok, Dr. Pintér László, a kalocsai Központi Oltáregylet igazgatója és az iskolanővérek leveleit, nyugtáit, valamint éves jelentéseket tartalmazó akta: benne az 1935–1937 közötti éves jelentések találhatók. 1939-es jelentés: 3317. sz. 1939. október 6-i érkeztetéssel. 1940–1941. évi jelentés: Iktatószám nélkül, 1941. április 24-i érkeztetéssel, ill. az 1827. sz. 1941. május 6-i érkeztetéssel. 1943. évi jelentés: 6379. sz. 1943. szeptember 28-i érkeztetéssel.

37 KFL.I.1.a. Egyesületek. Oltáregylet. 2387. sz. 1936. július 1-i érkeztetési akta. Dr. Pintér László, a kalocsai Központi Oltáregylet igazgatójának levelei és jelentései. 1824. sz. 1935. május 13. Dr. Pintér László levele Zichy Gyula érsekhez. A fotók az 1934/1935. évi kiállításról készült jelentéshez vannak mellékelve.

38 KFL.I.1.a. Egyesületek. Oltáregylet. Mosonyi Dénes prelátus-kanonok, Dr. Pintér László, a kalocsai Központi Oltáregylet igazgatója és az iskolanővérek leveleit, nyugtáit, valamint éves jelentéseket tartalmazó aktában egy félbehajtott palliumon a következő feljegyzés olvasható: „A díszes, ékköves infula javítása megtörtént. Ára kifizettetett. Ad acta!” A palliumban Öttömösi M. Angéla iskolanővér 1936. január 10-én Mosonyi Dénes prelátus-kanonokhoz címzett nyugtája található két mitra javításához vásárolt alapanyagokról és a munkadíjról. Az anyagköltség 3,26 pengő, a munkadíj 2 pengő volt. Rágépelve, hogy fizetve.

sai között időnként megnevezték a beszerzési forrásokat is, pl.: Jópásztor Nővérek, Mössmer József (vászon), Oberbauer A. Utóda, Korda.³⁹

Míg az I. világháború előtt nemcsak liturgikus textileket, hanem más templomi felszereléseket, pl. ötvöstárgyakat, szobrokat, misekönyveket is tudott a kalocsai központ adományozni, addig 1923–1945 között ez már csak akkor volt lehetséges, amikor egy-egy jótévőtől ilyen adomány érkezett. Pintér László kalocsai oltáregyleti igazgató Mosonyi Dénes preláthushoz írt leveleiben többször kérte kehely vagy cibórium adományozását, és a közbenjárást az ügyben Zichy érseknél.⁴⁰ Ilyen cibórium-adományok láthatóak az 1935-ös kiállítás egyik fotóján. 1936-ban Pintér két kelyhet kért, mellyel Mosonyi az érsek és a saját nevében ajándékozta meg az oltáregyesületet. A kelyheket Bittner Lajostól rendelte, a megrendelés számláját csatolta az aktához. Mosonyi többször rendelt liturgikus öltözeteket is az Oltáregyesülettől. Ezeket nyugta ellenében fizette ki, melyeket szintén mellékelte az iratokhoz. Az elkészült darabokat általában továbbadományozta.⁴¹ Egy esetben feljegyezte az aktafelzetre, hogy a pálosoké lesz a miseruha.⁴²

Az oltáregyesületi célok népszerűsítését segítette Zichy érsek, amikor a tulajdonát képező kalocsai népművészeti motívumokkal díszített miseruháit kölcsönözte az országos központi kiállítás számára. Ezek a darabok nagy sikert arattak a kiállításon és más egyházmegyei oltáregyesületi kiállításra is kölcsönkérték.⁴³

Kitekintés

1945 után komolyabb törés következett be a hazai oltáregyletek életében. Az akkori államhatalom templomok falai közé száműzve túrta csak meg működésüket, ezáltal szervezettségük-hatékonyáguk sokat veszített korábbi jelentőségéből. Az országos események a kalocsai főegyházmegye oltáregyleteinek a II. világháború előtt lassan megindult fejlődését megállították. Más egyházmegyékhez hasonlóan tevékenységük hatóköre itt sem terjedhetett túl a templomfalakon. 1945 utáni korszakuk, működési területük és lehetőségeik vizsgálata azonban már egy újabb kutatás témája lehet majd.

39 KFL.I.1.a. Egyesületek. Oltáregylet. 6379. sz. 1943. szeptember 28. Dr. Belon Gellért a kalocsai Központi Oltáregylet igazgatójának levele az Érseki Hivatalhoz.

40 KFL.I.1.a. Egyesületek. Oltáregylet. 2387. sz. 1936. július 1-i érkeztetésű akta. Dr. Pintér László, a kalocsai Központi Oltáregylet igazgatójának levelei és jelentései. Benne: 1824. sz. 1935. május 13. Dr. Pintér László levele Zichy Gyula érsekhez.

41 KFL.I.1.a. Egyesületek. Oltáregylet. 1937. május 15-i érkeztetésű, Mosonyi Dénes preláthus-kanonok, Dr. Pintér László, a kalocsai Központi Oltáregylet igazgatója és az iskolanővérek leveleit, nyugtáit, valamint éves jelentéseket tartalmazó akta. Bittner Lajos nyugtája 1936. március 30-i keltezésű.

42 KFL.I.1.a. Egyesületek. Oltáregylet. 1937. május 15-i érkeztetésű, Mosonyi Dénes preláthus-kanonok, Dr. Pintér László, a kalocsai Központi Oltáregylet igazgatója és az iskolanővérek leveleit, nyugtáit, valamint éves jelentéseket tartalmazó aktában Mosonyi Dénes iratfelzeten található, 1934. március 26-án levélpiszkozata Mahotka M. Angéla iskolanővérnek.

43 KFL.I.1.a. Egyesületek. Oltáregylet. 1938. október 8-i érkeztetésű akta.

Forrás

Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára, Ms. 612/1–2. Központi Oltáregylet jegyzőkönyvei. 1897–1930.

Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár. KFL.I.1.a. Egyesületek. Oltáregylet. 1895–1943.

Irodalom

MAKAY Lajos

1910 *A budapesti középponti oltáregyesület félszázados története. 1859–1909.*
Szent István Társulat, Budapest.

LAKATOS Andor

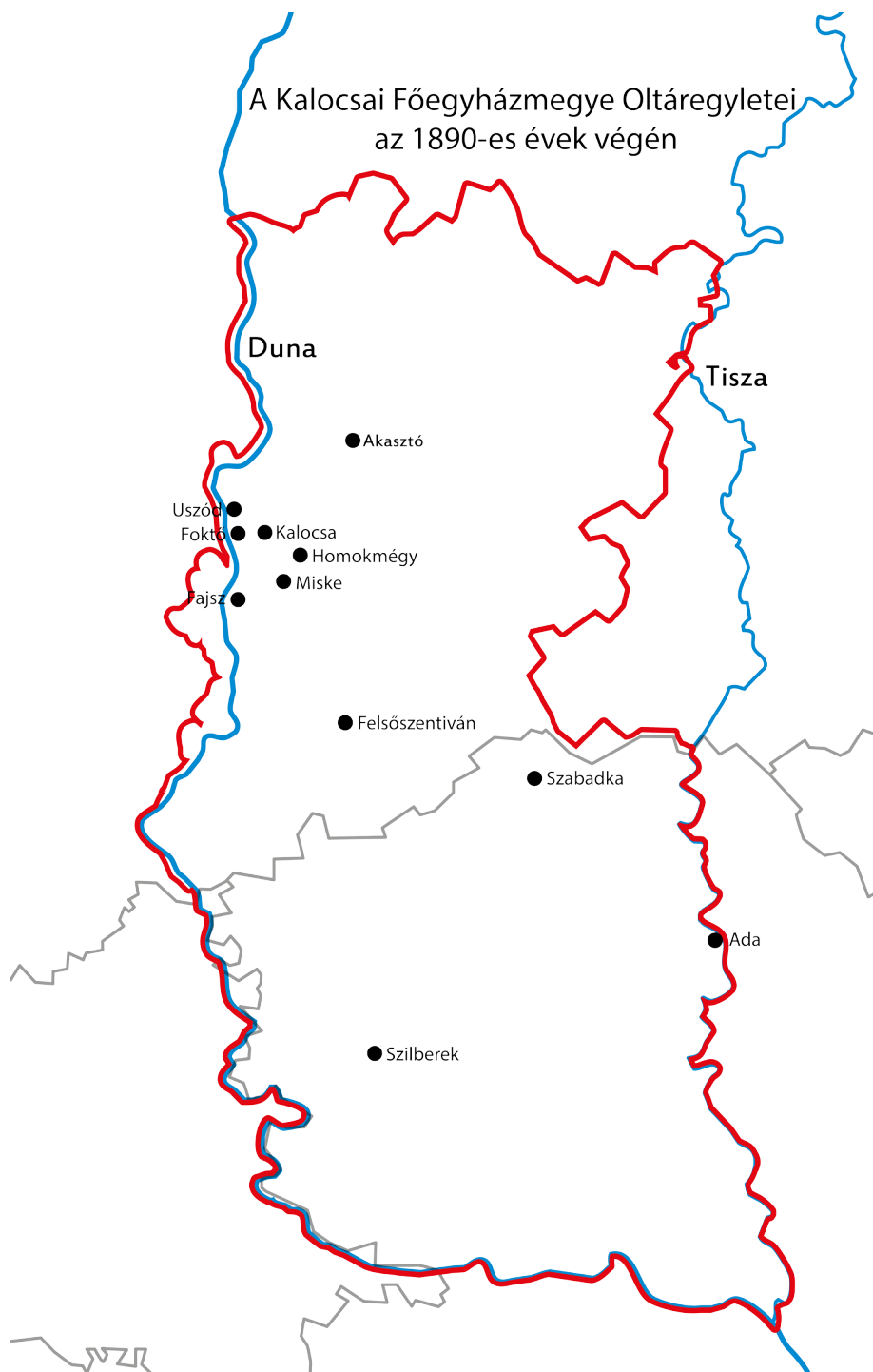
2016 „A nagy háború árnyékában”- A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye a szerb megszállás idején (1918–1921). In: Zombori István (szerk.) *A szerbek Magyarországon 1918–1921.* METEM Könyvek 87. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM), Sigillum 2000 Bt, Szeged, 149–180.

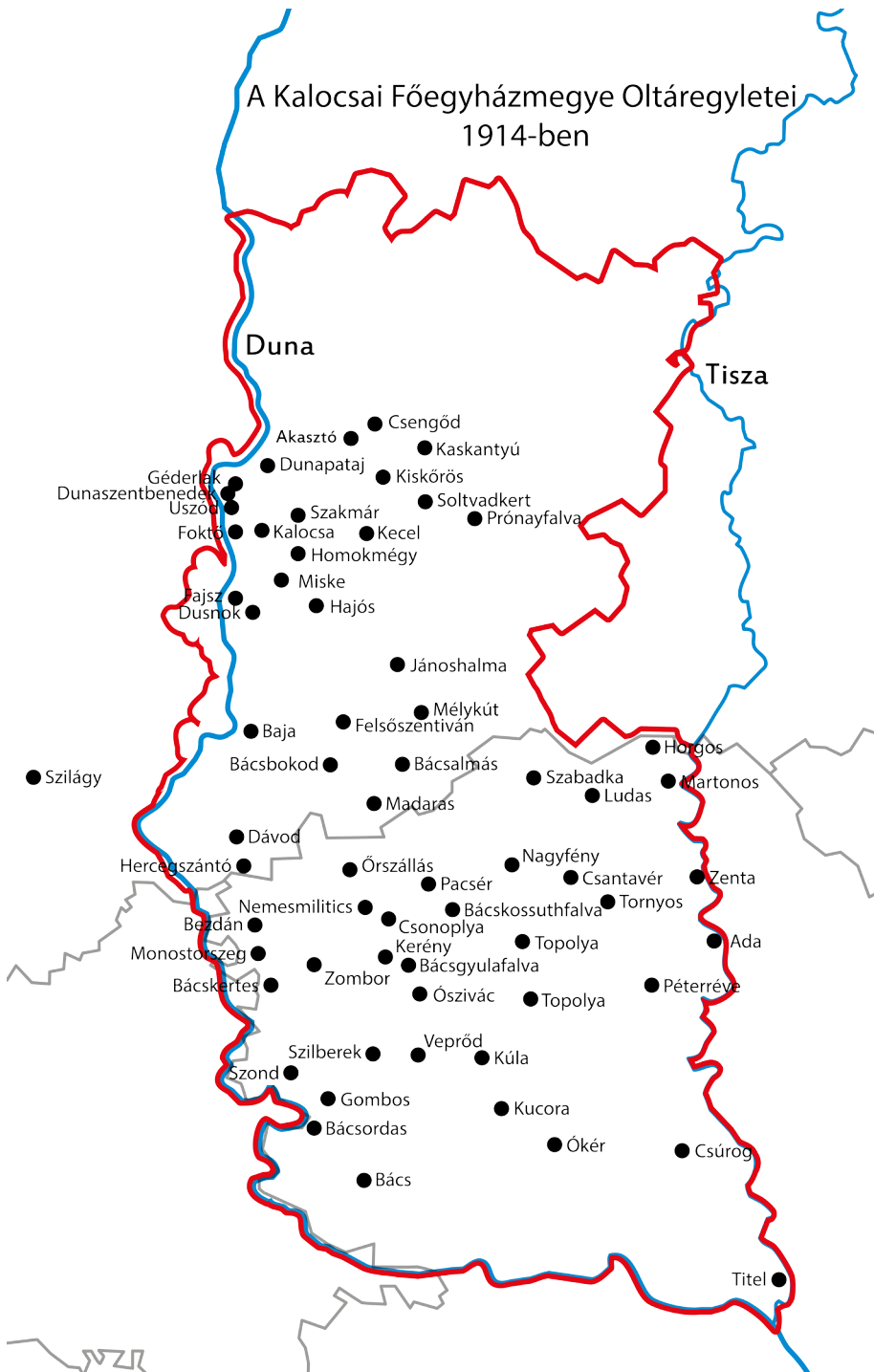

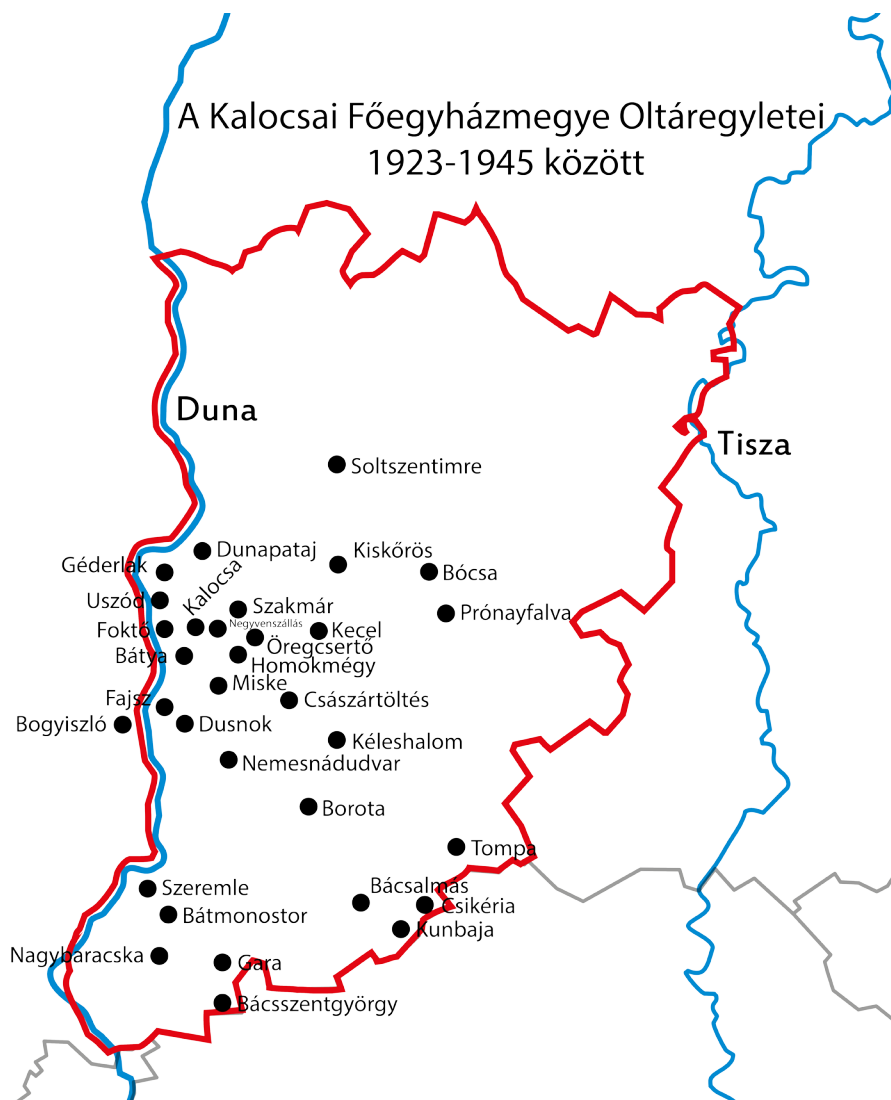
Boromissza Tibor (1840–1928) kalocsai kanonok, szatmári püspök

Császka György kalocsai érsek (1826–1904)

A PÉCSI OLTÁREGYESÜLET

Az első Oltáregyesületet 1849-ben Brüsszelben Meuss Anna bárónő alapította. Az új társulat kettős céllal jött létre: egyrészt az eucharisztikus kultuszt kívánta előmozdítani és népszerűsíteni, másrészt pedig a szegény templomok egyházi szerekkel való ellátását próbálta megoldani, hogy méltó otthont teremthessen az ott őrzött Oltáriszentségnek. Az új szervezetet hamarosan megáldotta a pápa is számos búcsút engedélyezve neki.¹ Magyarországon első szervezetét 1859-ben Trautwein János piarista szerzetes és Cziráky Jánosné grófnő alapította Budapesten, amely később Országos Központi Oltáregyesület néven működött. A fővárosban gyorsan megerősödött a társulat és hamarosan vidéken is elterjedt.²

Pécsett az Oltáregylet 1899-ben jött létre Dulánszky Adolfné, Dulánszky Nándor korábbi pécsi püspök sógornője kezdeményezésére Baylon szent Paszkál pártfogása alatt, Heteyi Sámuel püspök erőteljes támogatásával.³ A Pécsi Püspöki Levéltár egy irata azonban arra utal, hogy már több mint tíz évvel korábban, 1888-ban is történtek kísérletek megalakítására – mivel a városban már több hölgy is a budapesti anyatársulat tagja volt –, azonban ez akkor valamilyen oknál fogva még nem sikerült és csak majd a katolikus megújulás éveiben került sor rá.⁴ Később a város első hitbuzgalmi társulatának tekintették,⁵ holott már 1869-től létezett ferences harmadrend Pécsett, mely azonban valószínűleg ekkoriban kevés működést fejthetett ki.⁶

A pécsi társulat alapvetően független szervezet volt, de a közös ügyekben a budapesti Országos Központi Oltáregyesülettel, mint a magyarországi hasonló társulatok központjával közvetlen érintkezést tartott fenn.⁷ Az országos társulati előírások ajánlották, hogy lehetőség szerint az egyes társulatok központja – ahol van – a helyi zárda legyen,⁸ ennek megfelelően Pécsett is a Miasszonyunk rend háza számított az egylet központjának, itt tartották általában a különféle gyűléseket és a munkadélutánokat is.

A pécsi egylet szervezete alapvetően a budapesti központi társulat szervezeti felépítését tükrözte.⁹ Élén a mindenkori püspök által az egyházmegyei papság köréből kinevezett igazgató állt, aki mellé a püspök szükség esetén

1 A főtársulat tagjai számára engedélyezett teljes és részleges búcsúk felsorolását lásd *Imádságoskönyv* 1912. 82–90.; Mészáros é. n. 34–37.; *Útmutató* 1915. 53–61.

2 MAKAY 1910.; Mészáros é. n. 23–24.; *Útmutató* 1915. 35–37, 85–87.; GÁRDONYI 2010. 33–34.

3 Pécsi Püspöki Levéltár (a továbbiakban PPL) 3691/1909. A társulat folyamatosan bírta a következő püspökök, Zichy Gyula és Virág Ferenc hathatós támogatását is.

4 PPL 1501/1888; PPL 2227/1900; PPL Körlevél 972/1899; *Pécsi Közlöny* 1900. június 29. 5.; *Pécsi Katolikus Tudósító* 1927. július–augusztus 7., 1940. február 1. 3.; *A pécsi Oltáregyesület 1908–1909. évi kimutatása*. 8.; *Tájékoztató* 1925.

5 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1927. július–augusztus 7., 1940. február 1. 3.

6 A pécsi ferences harmadrend 20. századi történetét részletesen lásd TENGELY 2017.

7 *Útmutató* 1915. 23–24, 65–71.; *Tájékoztató* 1925.

8 *Útmutató* 1915. 24.

9 *Útmutató* 1915. 10, 42–47, 91–92.; Mészáros é. n. 31–34.

másodigazgatót is kinevezhetett.¹⁰ Hetyei püspök az egylet első igazgatójának Virág Ferencet, a későbbi püspököt jelölte, akit 1902-ben Wajdits Gyula kanonok, székesegyházi plébános, majd 1920-ban Sipos István, a pécsi szeminárium kiváló egyházigazgatójára követett. Ő 18 éven át töltötte be tisztségét, s 1938-ban adta át azt Várkonyi János szemináriumi lelkiigazgatónak.¹¹

Az igazgatót választmány segítette munkájában, melynek tagjai a gyakorlati ügyeket vezető elnöknő, az alelnöknő, a jegyző, a pénztáros, a könyvtáros és a több tucat tagból álló tanács volt.¹² A társulat első elnöknője az alapító Dulánszky Adolfné lett, akinek halála után 1909-ben egy másik, a püspöki aulához szintén közel álló hölgy, Zichy Gyula püspök nővére, Zichy Lujza grófnő vette át a tisztséget, aki évtizedeken át hűséggel vezette az egyletet Jellachich Lajosné alelnöknő és Gyulay Ilona titkár segítségével.¹³ A választmányi gyűléseket a nyári hónapok kivételével minden hónap utolsó péntekén tartották a Miasszonyunk zárda munkatermében az elnöknő elnöklete alatt, amelyeken az eucharisztikus életre buzdító szentbeszéd után a titkár, a pénztáros és a munkavezető előterjesztette jelentését és megbeszéltek a jövő teendőit.¹⁴

A társulat mindennapi életét az ún. terjesztőnők intézték, akik lebonyolították a gyűjtéseket és beszédtek a tagdíjakat. Ők havonta vagy negyedévente tartottak gyűlést az aktuális ügyek megbeszélésére. A század elején tucatnyi, míg az 1920–30-as években már több mint húsz terjesztőnő működött Pécsen.¹⁵

Az egylet évente tartott közgyűlést. A kezdetben ősszel, majd az 1920–1930-as évek fordulójától az év elején a Miasszonyunk zárdájában tartott közgyűlésen az igazgató elnöklete alatt a tisztségviselők beszámoltak az egyesület évi működéséről és szükség esetén megválasztották az új tisztségviselőket. A közgyűlések fényét emelte, hogy Virág Ferenc püspök, az egylet korábbi igazgatója is általában részt vett rajta. A gyűlés jegyzőkönyvét az egyházmegyei hatóságnak felülvizsgálatra fel kellett terjeszteni, ami jóváhagyás után általában nyomtatásban is megjelent.¹⁶ A közgyűlés időnként nagy ünnepélyesség-

¹⁰ *Tájékoztató* 1925.

¹¹ *Pécsi Katolikus Tudósító* 1927. december 23. 6., 1938. május 10. 4., 1940. február 1. 3.

¹² *Tájékoztató* 1925.

¹³ PPL 3691/1909; *Pécsi Katolikus Tudósító* 1927. december 23. 6., 1930. április 1. 13., 1931. február 1. 4., 1932. március 1. 13., 1940. február 1. 3.; *A Pécsi Központi Oltáregyesület 1940. évi kimutatása* 8, 14–15.

¹⁴ *Dunántúl* 1911. november 23. 3., 1912. február 22. 4., 1912. március 28. 3., 1912. május 30. 2., 1912. augusztus 27. 2., 1912. szeptember 26. 3., 1912. október 16. 2., 1912. november 26. 3., 1914. január 27. 3., 1914. április 22. 2., 1914. május 27. 3., 1915. június 23. 2., 1917. január 23. 5., 1917. november 28. 5.; *Pécsi Katolikus Tudósító* 1922. január–február 27–28., 1922. május 74., 1925. december 1. 4., 1927. július–augusztus 7.; 1932. március 1. 13., 1933. március 1. 11.; *Tájékoztató* 1925; *A pécsi Oltáregyesület 1908–1909. évi kimutatása* 13–14.; *A Pécsi Központi Oltáregyesület 1940. évi kimutatása* 7.; *A Pécsi Központi Oltáregyesület 1942. évi kimutatása* 5.

¹⁵ *Tájékoztató* 1925; *Dunántúl* 1914. április 22. 2., 1915. március 2. 3.; *Pécsi Katolikus Tudósító* 1925. december 1. 4., 1927. július–augusztus 7., 1932. március 1. 13.; *A pécsi Oltáregyesület 1908–1909. évi kimutatása* 12–13.

¹⁶ PPL 3691/1909, 4006/1909, 4074/1910, 3765/1913, 3789/1914, 3127/1917, 4257/1918; *Pécsi Közlöny* 1900. június 29. 5–6.; *Dunántúl* 1911. október 24. 2., 1912. október 16. 2., 1912. október 17. 21., 1912. október 18. 2., 1912. október 22. 1., 1913. október 17. 2., 1913. október 21. 3., 1915. október 15. 3., 1915. október 19. 3., 1916. október 24. 4., 1917. október 23. 6., 1927. december 24. 3., 1929. novem-

gel tartották, például 1940. január 26-án, amikor az egyesület fennállásának negyven éves jubileumát ünnepelték a Belvárosi Katolikus Kör nagytermében.¹⁷

Az egyesület tagjai forrásaink szerint kizárólag nők voltak. A tagság között az általános egyesületi szabályok különbséget tettek rendes, résztvevő és jótévő tagok között. Rendes tagok lehettek azok, akik évente alamizsnát adtak az egyesület céljaira és vállalták, hogy havonta egy órát imádkoznak az Oltáriszentség tiszteletére otthon vagy a templomban. Aki az imaórát elmulasztotta vagy nem adott az egyesület céljaira alamizsnát, nem vétkezett ugyan, de nem is részesülhetett a társulat búcsúiban. Az alamizsna összege más egyházmegyékkel szemben Pécsen nem volt meghatározva, a gazdagabb tagok többet, a szegényebbek kevesebbet adtak. A rendes tagok minden búcsúban részesülhettek, amit a pápa a társulatnak engedélyezett.¹⁸ Az ún. résztvevő tagoknak azok számítottak, akik évente legalább 5000 koronát adományoztak az egyesület céljaira, de a havi imaórára valamilyen oknál fogva nem kötelezték magukat. A búcsúkat kivéve ők is részesültek az egyesület tagjaiért mondott imákban. Az ún. jótévő tagok pedig azok voltak, akik esetenként adakoztak az egyesület céljaira, de nem kötelezték magukat rendes évi járulék fizetésére. Őértük a segélyezett templomok hívei imádkoztak.¹⁹

1912-ben, tizenhárom év működés után a társulatnak 1017 tagja volt a városban.²⁰ Az elkövetkező években azonban csökkenést tapasztalhatunk, az 1920-as évek közepén tagjainak száma valamivel több, mint 800 fő volt,²¹ de még így is az egyik legnépszerűbb hitbuzgalmi társulatnak számított Pécsen. Az 1930-as években folyamatosan 600–700 között mozgott a tagok száma,²² az 1920-as évekhez képest a csökkenés feltehetően annak köszönhető, hogy 1929-ben a Gyárvárosban külön fiókegyesület alakult, így az itt lakó korábbi tagok nyilván ahhoz csatlakoztak.²³ Az 1940-es évek elején azonban a taglétszám tovább apadt – 1942-ben már csak 512 tagja volt a társulatnak²⁴ –, ami feltehetően egy előregedési folyamatot tükröz, annál is inkább, mert valószínűsíthető, hogy a fiatalok inkább az ekkoriban tucatjával alakuló, divatosabb új katolikus női egyesületekhez – a Mária-kongregációkhoz, a KALÁSZ-hoz, a DL-hez – csatlakoztak inkább, melyek a szűken vett vallási tevékenység

ber 30. 2., 1931. január 10. 2., 1935. január 26. 3., 1936. február 1. 3, 1938. április 30. 2., 1941. február 1. 4., 1944. április 16. 6.; *Pécsi Katolikus Tudósító* 1928. november 30. 17., 1931. február 1. 4., 1932. február 1. 14., 1933. február 1. 15., 1933. március 1. 11., 1934. február 13., 1935. február 47., 1937. január 11., 1938. május 104., 1940. február 1. 3.; *Tájékoztató* 1925; *A pécsi Oltáregyesület 1908–1909. évi kimutatása*; *A Pécsi Központi Oltáregyesület 1940. évi kimutatása*; *A Pécsi Központi Oltáregyesület 1942. évi kimutatása*.

17 *Dunántúl* 1940. január 27. 4.; *Pécsi Katolikus Tudósító* 1940. február 1. 3.

18 MÉSZÁROS é. n. 25.; *Útmutató* 1915. 21, 25, 40–41, 61–62.; *Tájékoztató* 1925; *Pécsi Katolikus Tudósító* 1932. március 1. 13., 1941. március 1. 2.

19 MÉSZÁROS é. n. 26.; *Útmutató* 1915. 41–42.; *Tájékoztató* 1925.

20 *Dunántúl* 1912. október 22. 1.

21 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1925. december 1. 4., 1927. július–augusztus 7., 1927. december 23. 6.; *Dunántúl* 1927. december 24. 3.

22 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1927. május. 1. 3., 1931. február 1. 4., 1932. március 1. 13., 1933. március 1. 11., 1934. február 13., 1936. március 46., 1938. május. 104.; *Dunántúl* 1936. február 1. 3.

23 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1929. december 1. 18.

24 *A Pécsi Központi Oltáregyesület 1942. évi kimutatása* 8.

mellett a kulturális, szórakozási és társadalmi igényeiket is kielégítették. Bizonyára ezért foglalkoztak kiemelten az egyleti források az 1940-es évek elején az egylet „megfiatalításának” lehetőségével: a Női Ipariskola végzett növendékeinek egy csoportja megalakította a Szent Erzsébet Csoportot, mely csatlakozott az Oltáregylethez, így joggal lehetett remélni, hogy hamarosan kitermelődik egy új, fiatal és lendületes csapat, mely újra felvirágoztatja az egyletet.²⁵ Sajnos a II. világháború után bekövetkező politikai események ezt már nem tették lehetővé.

A pécsi Oltáregylet ún. főoltáregyesületnek²⁶ számított, hatásköre a szegény templomok felszerelését illetően az egész egyházmegyére kiterjedt, ahol csaknem minden nagyobb plébánián működtek fióktársulatai (filiák).²⁷ A fióktársulatok legdinamikusabban fejlődő időszakának a századfordulótól az első világháborúig tartó mintegy másfél évtized számított: 1903-ban az egyházmegyében 29 Oltáregylet működött,²⁸ melyek száma 1914-re megduplázódott 7255 taggal,²⁹ az 1920-as évek közepén pedig már egyházmegyei szinten közel tízezer tagról beszéltek, bár lehetséges, hogy ez inkább csak „marketingfogás” volt az egylet részéről.³⁰ Az 1930-as évek elejére a filiák száma további emelkedést mutat,³¹ az évtized első felében 62 filia tartozott a pécsi társulathoz.³² Az 1930-as évek második felében és az 1940-es évek első felében »valószínűleg a budapesti Eucharisztikus Világkongresszus hatására «további növekedést tapasztalhatunk: 1935-ben a pécsi anyatársulatban és 69 filiája több mint 4500 tagot számlált,³³ mely 1943-ra 5320 főre emelkedett.³⁴ Azonban mindeközben a források tanúsága szerint meglazult a filiák kapcsolata a pécsi központi egyesülettel, mivel a gazdasági nehézségek miatt a helyi társulatok többsége bevételeit inkább a saját templomára használta fel, nem pedig a központba juttatta el, így az 1940-es évek elején a pécsi anyatársulat egyik legfőbb törekvése a filiákkal való szorosabb együttműködés újjáélesztése volt.³⁵

A pécsi Oltáregylet alapvető célkitűzésének megfelelően egyik legfőbb tevékenységi köre az Oltáriszentség szeretetének és tisztelésének megélése és

25 A Pécsi Központi Oltáregyesület 1942. évi kimutatása 18.; Feltehetően ez volt az a csoportosulás, melyből 1943-ban létrejött az egylet ifjúsági csoportja. *Dunántúl* 1944. április 16. 6.

26 A főoltáregyesületek jellemzőit és hatáskörét lásd *Útmutató* 1915. 8–11, 43–44, 72–77.

27 Pécsi Katolikus Tudósító 1925. december 1. 4.; *Tájékoztató* 1925.

28 *Schematismus* 1903. 157–165.

29 *Schematismus* 1914. 179–201.

30 *Tájékoztató* 1925.

31 Az egyházmegye Dráván túli területeinek társulataival valószínűleg a Trianoni békeszerződés után már nem volt a pécsi anyatársulatnak kapcsolata, így az 1930-as évek adatai már kevesebb településre vonatkoznak, így arányaiban növekedést jelentenek.

32 Pécsi Katolikus Tudósító 1931. február 1. 4., 1932. március 1. 13., 1933. március 1. 11., 1934. február 13. 1929-ban Pécs városán belül is alakult egy új filia a Gyárvárosban egy népmiszió hatására – a Credo és az Élő Rózsafüzér Társulat fiókjaival együtt –, mely szintén igen buzgó működést fejtett ki a következő években (*Pécsi Katolikus Tudósító* 1929. december 1. 18., 1930. február 1. 16., 1938. május 108.).

33 Pécsi Katolikus Tudósító 1936. március 46.

34 *Schematismus* 1943. 154–157.

35 A Pécsi Központi Oltáregyesület 1940. évi kimutatása 4.; A Pécsi Központi Oltáregyesület 1942. évi kimutatása 3–4, 8–9.

terjesztése volt. A tagok egyik legfőbb kötelessége volt, hogy amikor csak tehetik, vegyenek részt szentségimádáson, látogassák gyakran az Oltáriszentséget és ha bárhol meglátják, hajtsanak térdet előtte, valamint járuljanak minél gyakrabban a szentáldozáshoz. Az egylet emellett megkívánta, hogy tagjai használjanak fel minden alkalmat arra, hogy az Oltáriszentség tiszteletét mások között is terjesszék, például gondoskodjanak róla, hogy a súlyos betegekhez papot hívjanak.³⁶

A rendes tagok kötelessége volt ezen felül – mint fentebb említettük –, hogy havonta egy órát imádkozzanak az Oltáriszentség tiszteletére otthon vagy a templomban. Különösen ajánlották az éjszakai imaórát, mely nehezebb volt ugyan, de különös kegyelmekkel járt. Ha valaki munkája miatt nem tudta az egy órát egyvégtében elmádkozni – ami könnyen előfordulhatott például cselédeknel –, megengedett volt, hogy azt munka közben végezze, „csak igyekezzék dolgai közben a legfölségesebb Oltáriszentséggel lelkileg egyesülve maradni”.³⁷ Az imaórára nem írtak elő kötött imákat, bár ajánlották az Oltáriszentségről és Jézus Szent Szívéről szóló elmélkedéseket, a rózsafüzért az Oltáriszentségről szóló titkokkal, de legcélszerűbbnek tartották az Oltáregylet Vezérkönyvének³⁸ imáit.³⁹

A társulati szabályzat előírt tagjai számára havonta egy közös misét, ájtatosságot és szentségimádást is, amelyet a székesegyház Corpus Christi-kápolnájában tartottak minden hónap első vasárnapján. Ekkor a reggel 7 órai mise előtt közösen imádkoztak, majd a társulat élő és megholt tagjaiért tartott mise alatt megáldoztak, délután szentbeszédet hallgattak, utána pedig a Jézus Szíve litániát imádkozták el.⁴⁰ Ez a társulati imanap egybeesett a szokásos havi társulati szentségimádási nappal, amikor a Corpus Christi-kápolnában az egylet tagjai egész nap felváltva Oltáriszentség előtt az egylet tagjai felváltva adoráltak a többi pécsi hitbuzgalmi társulat tagjaival.⁴¹ Virág püspök javaslatára 1941 márciusától ez az ájtatosság úgy módosult, hogy a délutáni litánia ideje alatt a tagok egy közös imaórát tartottak az imádásra kitett Eucharisztia

36 MÉSZÁROS É. n. 24–25, 41–42; *Útmutató* 1915. 39, 50–51.; *Tájékoztató* 1925.

37 *Tájékoztató* 1925.

38 *Vezérkönyv* 1895. és következő kiadásai.

39 MÉSZÁROS É. n. 25.; *Útmutató* 1915. 21, 25, 40–41, 61–62.; *Tájékoztató* 1925; *Pécsi Katolikus Tudósító* 1932. március 1. 13., 1941. március 1. 2.

40 MÉSZÁROS É. n. 28.; *Útmutató* 1915. 20–21, 48.; *Tájékoztató* 1925; *A Pécsi Központi Oltáregyesület 1942. évi kimutatása* 6.; *Dunántúl* 1914. január 27. 3., 1915. október 1. 3., 1917. január 4. 5., 1917. február 1. 5., 1917. október 4. 5., 1917. november 28. 5.; *Pécsi Katolikus Tudósító* 1921. június 3. 31., 1921. augusztus 20. 80., 1922. január–február 27–28., 1927. március 2. 17., 1927. július–augusztus 7., 1927. július–augusztus 22.

41 A székesegyházi első vasárnapi szentségimádáson az egyes társulatok tagjai 8 és 17 óra között fél óránként váltották egymást a következő sorrendben: Felnőtt Leányok kongregációja, Oltáregylet, Iparos Asszonyok kongregációja, Főreáliskola kongregációja, Kereskedelmi Iskolák kongregációi, Szociális Missziótársulat, Urak kongregációja, Leánygimnáziumi kongregáció külsős tagjai, Úrinők kongregációja, Oltáregylet, Leánygimnáziumi kongregáció belsős tagjai, Római Katolikus Polgári Leányiskola kongregációja, Pius Főgimnázium kongregációi, Püspöki Tanítóképző Intézet kongregációja, Leányalkalmazottak kongregációja, Úrileányok kongregációja, Ferences Harmadrend. *Dunántúl* 1917. január 5. 4., 1917. október 6. 6., 1917. december 1. 5.; *Pécsi Katolikus Tudósító* 1929. október 1. 13., 1941. március 1. 2.; *A Pécsi Központi Oltáregyesület 1940. évi kimutatása* 7.; *A Pécsi Központi Oltáregyesület 1942. évi kimutatása* 6.

előtt. Ezen az ún. szentórán az Actio Catholica által az 1940. november 24-i világháborús engesztelési napra kiadott imákat végezték.⁴² Ezen felül havonta egyszer külön gyászmisét is mondtak a társulat elhunyt tagjaiért.⁴³

Az egylet tagjai a város többi templomában tartott szentségimádáson is buzgón adoráltak, sőt, azokat gyakran ők is vezették.⁴⁴ Hasonlóképpen a körmeneteken is testületileg vettek részt, az egyházjog értelmében⁴⁵ a hitbuzgalmi társulatok közül a legelőkelőbb helyen, az Oltáriszentséghez legközelebb vonulva.⁴⁶

De ezen felül is minden alkalmat megragadott az egylet az eucharisztikus kultusz terjesztésére, például a társulat számára a budapesti Eucharisztikus Világkongresszus miatt különösen nagy jelentőséggel bíró 1938-as szentév előkészítéseként az egylet vezetősége megszervezte a városban az állandó szentségimádást. Eszerint 1937. szeptember 5-től 1938 májusáig a központi fekvésű belvárosi plébániatemplomban a hívek hetente fél óra szentségimádást végeztek reggel 9-től este 7-ig, folyamatosan váltva egymást.⁴⁷

Időnként a vezetőség az egylet lelkeségével és céljaival megegyező könyvek kiadását is vállalta, például saját imakönyveik és egyleti kiadványaik⁴⁸ mellett 1907-ben kiadták Szilvek Lajos kanonok A szent mise című könyvét,⁴⁹ 1911-ben pedig Klett István a gyakori szentáldozásról szóló füzetét.⁵⁰

A szűken vett eucharisztikus kultusz ápolásán kívül is minden hitbuzgalmi rendezvénybe, illetve megmozdulásba szívesen bekapcsolódott az egylet. Például 1918 júniusában tagjai részt vettek a békéért tartott kilenc napi ájtatosságon a székesegyházban,⁵¹ csakúgy, mint húsz évvel később, 1938.

42 A Pécsi Központi Oltáregyesület 1940. évi kimutatása 5., 14.; Pécsi Katolikus Tudósító 1941. március 1. 2.

43 Dunántúl 1912. november 5. 3., 1913. május 4. 5., 1914. január 27. 3., 1915. január 3. 7., 1915. február 7. 4., 1915. október 1. 3., 1917. január 4. 5., 1917. február 1. 5., 1917. október 4. 5., 1917. november 28. 5.

44 A pécsi Oltáregyesület 1908–1909. évi kimutatása 12–16.; Dunántúl 1913. március 19. 3., 1913. május 3. 2., 1915. február 4. 2., 1915. február 13. 2., 1915. március 31. 3., 1915. október 8. 4.; Pécsi Katolikus Tudósító 1932. március 1. 13., 1936. március 46. Például 1932-ben az egylet tagjai szentségimádáson vettek részt újév első három napján a székesegyházban, a farsang végén tartott engesztelő imádságon a belvárosi plébániatemplomban, Szent Fábán és Szent Sebestyén ünnepén, húsvét hétfőn az irgalmasok kápolnájában, október utolsó vasárnapján a Xavér-templomban, a ferences búcsúnapokon pedig a ferences templomban (Pécsi Katolikus Tudósító 1933. március 1. 11.).

45 MIHÁLYFI 1923. 618.

46 Útmutató 1915. 22.; A Pécsi Központi Oltáregyesület 1940. évi kimutatása 7.; Dunántúl 1912. április 6. 3., 1913. március 19. 3., 1913. május 3. 2., 1913. május 22. 4., 1914. június 10. 2–3., 1914. június 11. 4., 1914. június 13. 4., 1915. június 2. 3., 1918. március 28. 2., 1918. május 26. 5.; Pécsi Katolikus Tudósító 1927. július–augusztus 7., 1929. március 1. 16., 1929. június 1. 7., 1930. június 1. 15., 1932. március 1. 13., 1936. március 46.

47 Pécsi Katolikus Tudósító 1937. szeptember 131.

48 Például: Tájékoztató 1925; A Pécsi Központi Oltáregyesület 1940. évi kimutatása; Imádságoskönyv 1912; Az Oltáregyesület tagjainak följajnló imádsága é. n.; PPL 4128/1899; Dunántúl 1914. január 28. 4.

49 SZILVEK 1907.

50 KLETT 1911. Ismertetése: Dunántúl 1911. szeptember 28. 3., 1911. december 12. 4., 1912. január 11. 4.

51 Dunántúl 1918. június 1. 4.

szeptember 29–30-án a hazánk felvirágzásáért tartott könyörgő napon.⁵² 1932-től kezdve az is szokásba jött a társulatban, hogy – a pécsi Mária-kongregációk mintájára – évente zárandoklatot szerveztek a Dél-Dunántúl legnépszerűbb Mária-kegyhelyére, Máriagyűdre.⁵³ Az 1940-es évek elejétől pedig az Actio Catholica hitbuzgalmi jellegű akcióiba is bekapcsolódtak.⁵⁴

Az egylet szabályai előírták, hogy tagjai lehetőleg minden évben vegyenek részt lelkigyakorlaton.⁵⁵ Ennek megfelelően a társulat már a legelső évtől kezdve több napos lelkigyakorlatot a nagybőjti időszakban, rendszerint a Miasszonyunk zárda templomában. Később azonban kibővült a résztvevők köre és 1935-től az Oltáregylet szervezte a többi pécsi katolikus nőegylet több napos közös bőjti lelkigyakorlatát is, a megnövekedett létszámra való tekintettel már a székesegyházban.⁵⁶

Az Oltáregylet másik feladata a szentségi Jézus lakhelyének szebbé tétele volt adományokkal, egyházi ruhaneműk készítésével és a templomok gondozásával. A segílyt kérő templomok közül a plébániatemplomok és más olyan templomok, amelyekben az Oltáriszentség volt elhelyezve, előnyt élveztek.⁵⁷ Állandó „munkaüzeme” is volt erre a célra, a tagok egy-két hetente péntek délutánonként összegyűltek a Miasszonyunk zárda ún. munkatermében, ahol a szegény templomok számára varrtak és hímeztek ruhaneműket, de emellett helyi és vidéki megrendeléseket is vállaltak, sőt, a buzgóbb tagok otthon is végeztek ilyen feladatokat.⁵⁸ A tagok nagy lelkesedéssel vettek részt ebben: az egyletben negyven év alatt, 1940-ig 1046 kazulát, 32 dalmatikát, 240 pluviálét, 264 vélumot, 1840 korporálét, 496 oltárterítőt, 1056 ministránsruhát, 1020 ministránsinget és számtalan kisebb ruhaneműt varrtak az egyházmegyei templomok számára, nagyrészt ajándékképpen.⁵⁹ Az egylet tagjai által készített templomi ruhaneműkből az I. évtől kezdve évente kiállítást is rendez-

52 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1931. február 1. 4., 1938. október 160.

53 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1934. október 14., 1936. március 46., 1940. február 1. 3.; *A Pécsi Központi Oltáregyesület 1940. évi kimutatása* 7.; *A Pécsi Központi Oltáregyesület 1942. évi kimutatása* 7.

54 *A Pécsi Központi Oltáregyesület 1942. évi kimutatása* 6–8.

55 *Tájékoztató* 1925.

56 *Dunántúl* 1912. február 25. 6., 1912. március 1. 4., 1913. február 7. 3., 1914. március 1. 6., 1915. február 19. 2.; *Pécsi Katolikus Tudósító* 1922. január–február 27–28., 1922. március 35., 1925. április 5. 17., 1926. április 1. 19., 1927. március 2. 17., 1927. május 1. 3., 1927. július–augusztus 7., 1928. február 24. 20., 1929. március 1. 7., 1931. február 1. 4., 1932. március 1. 10., 1933. március 1. 5., 1933. március 1. 11., 1935. március 66., 1936. március 46., 1936. május 97., 1937. március 54., 1940. február 1. 3., 1941. március 1. 2.; *A pécsi Oltáregyesület 1908–1909. évi kimutatása* 15.; *A Pécsi Központi Oltáregyesület 1940. évi kimutatása* 7.; *A Pécsi Központi Oltáregyesület 1942. évi kimutatása* 5.

57 Mészáros é. n. 24–25, 29–31, 41–42.; *Útmutató* 1915. 24, 39, 47–48, 50–51.; *Tájékoztató* 1925; *A pécsi Oltáregyesület 1908–1909. évi kimutatása* 16–17.; *Dunántúl* 1911. július 11. 4., 1911. július 12. 3., 1911. december 2. 3. A társulat ilyen irányú tevékenységét részletesen lásd az éves közgyűlések leírásaiban (16. jegyzet).

58 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1925. december 1. 4., 1927. július–augusztus 7., 1927. december 23. 6., 1928. február 2. 17., 1931. február 1. 4., 1932. március 1. 13., 1933. március 1. 11., 1934. február 13., 1935. február 47., 1936. március 46., 1936. december 211., 1937. január 11., 1938. május 104. A források szerint az 1920-as években még hetente tartottak ilyen kézimunka-délutánt, de az 1930-as évek elejétől, a gazdasági világválság éveiben már csak két-három hetente, nyilván az egylet anyagi lehetőségeinek és ezzel összefüggésben a készülő tárgyak számának csökkenése miatt. A munkaüzem vezetője hosszú éveken át Lachinger Mária volt.

59 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1940. február 1. 3.

tek – más egyházmegyékhez hasonlóan⁶⁰ –, melyet ugyan az első világháború utáni években szüneteltettek a gazdasági nehézségek miatt, de 1938-tól újra megszervezték.⁶¹ A város periférikus, szegényebb negyedeiben álló kápolnákat különösképpen támogatta az egylet: mind a gyárvárosi, mind a Szövetség utcai szükségkápolna felszerelését nagyrészt a társulat adományozta,⁶² az 1920-as évek végén pedig a tagok aktívan bekapcsolódtak a gyárvárosi templom és plébánia építésére szervezett akcióba is.⁶³

Az egylet ilyen irányú működése komoly anyagi bázist igényelt, hiszen a templomokhoz illő minőségi alapanyagok sok pénzbe kerültek, még ha a munkaerő ingyen rendelkezésre is állt. Ezt egyrészt a tagdíjakból, másrészt a hívők jótékony adományaiból tudták fedezni, amely a források szerint – különösen az I. világháborúig – elég gazdagon folyt be. Nemcsak pénzt lehetett adományozni az egyletnek, hanem természetbeni dolgokat is, vagyis mindenféle, a templomi felszereléshez szükséges alapanyagokat és tárgyakat: szöveteket, cérnát, csipkét, terítőket, gyertyatartókat, lámpákat, kelyheket, szobrokat, képeket, keresztekét, stb.⁶⁴

Azonban a történelem viharait súlyosan megsínylette az egylet. Az I. világháború utáni zavaros gazdasági helyzet és a pénzromlás nagyon megbénította a társulat azirányú működését, hogy anyagilag támogassa a szegényebb templomokat. Az anyagbeszerzés szinte lehetetlenné vált és a nehéz gazdasági helyzetben a jötevők is kevésbé támogatták az egyletet, a fiókegyesületek pedig a befolyt tagsági díjakat az 1921-ig elhúzódó szerb megszállás miatti határzárlat és a posta megbízhatatlan működése miatt vagy nem tudták beküldeni a pécsi központba, vagy nem is akarták, hanem maguk használták fel saját templomuk javára. Mikor a gazdasági helyzet javult, ismét megindult a társulat templomsegélyező munkája, mely az 1930-as évek elejéig folyamatosan fejlődött.⁶⁵ Azonban a bekövetkező gazdasági világválság ismét negatívan hatott az egylet működésére. Míg 1908-ban közel 250 tárgyat tudtak adni a rászoruló templomoknak, addig például 1930-ban már csak 196 darab templomi ruhaneműt tudtak ajándékba készíteni 2000 pengő értékben, míg egy évvel később már csupán 140 darabot, mivel csak a tagdíjakra tudtak támaszkodni – azok is vidékről elég akadozva folytak be –, mert az egyéb adomá-

60 Mészáros é. n. 29.; *Útmutató* 1915. 49.

61 *Pécsi Közlöny* 1900. július 1. 5.; *Dunántúl* 1911. június 1. 3., 1911. június 25. 4., 1911. június 28. 3., 1911. június 29. 3., 1912. június 22. 3., 1912. június 23. 6., 1912. június 29. 3–4., 1912. július 2. 4., 1913. június 21. 2., 1913. június 28. 2., 1913. június 29. 6., 1914. június 18. 2., 1914. június 21. 6., 1914. június 25. 2., 1914. július 1. 3., 1917. október 23. 6., 1938. június 5. 8.; *Pécsi Katolikus Tudósító* 1922. május 74., 1938. június 126., 1940. február 1. 3.; *A pécsi Oltáregyesület 1908–1909. évi kimutatása* 18.; *Tájékoztató* 1925.

62 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1927. december 23. 17., 1930. április 1. 13.

63 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1928. április 1. 19., 1928. október 28. 22.

64 *Dunántúl* 1911. július 26. 4., 1912. január 25. 4., 1912. július 4. 2., 1912. október 17. 2., 1912. november 23. 3., 1913. február 7. 4., 1914. május 14. 3., 1915. augusztus 1. 3., 1917. október 4. 5., 1918. március 23. 6.; *Pécsi Katolikus Tudósító* 1925. december 1. 4., 1927. december 23. 6., 1932. március 1. 13., 1936. március 46.; Mészáros é. n. 26–27.; *Tájékoztató* 1925; *A Pécsi Központi Oltáregyesület 1940. évi kimutatása* 10–11.

65 *A Pécsi Központi Oltáregyesület 1940. évi kimutatása* 3–4.; *Pécsi Katolikus Tudósító* 1927. december 23. 6., 1932. március 1. 13.; *Dunántúl* 1927. december 24. 3.

nyok teljesen elmaradtak. A következő években hasonlóan csekély maradt az egyesület bevétele és ennek megfelelően az ajándékba készített tárgyak száma, különösen a háború alatt.⁶⁶

Az egyesület tagjai más módon is kivették részüket a templomok gondozásából: a székesegyház és a nem szerzetes templomok rendbentartását, oltárainak virággal való díszítését is ők látták el.⁶⁷

Az Oltáregylet viszonylag gazdag könyvtárral rendelkezett. Forrásainkból nem derül ki, hogy ennek megalapítására mikor került sor: az 1908–1909-es egyesületi jelentés még nem említi,⁶⁸ azonban az 1916-os éves jelentés már igen, így ez az 1910-es évek első felére tehető.⁶⁹ A könyvtár célja más társulati könyvtárakhoz hasonlóan a tagok lelki és szellemi igényeinek kielégítése volt,⁷⁰ emellett a pénteki kézimunkadélutánokon a varrogató és hímegző tagok vallási könyvekből hallgattak felolvasást,⁷¹ így lehetséges, hogy a könyvtár létrehozását ez is motiválta. Az egyesület folyamatosan gyarapította könyvtárát, így az 1930-as évek eleji négyszáz kötetből állománya az 1940-es évek elejére 560–570 kötetre nőtt, részben vétel, részben a tagok, főleg a vezetőség könyvadományából. Sajnos pontos számokat nem ismerünk, mert a ránk maradt 1940-es és 1942-es oltáregyesületi jelentés ellentmondó adatokat tartalmaz: eszerint 1940-ben 565 kötetből állt a könyvtár, melyhez az évben legalább tíz könyvadomány járult, azonban az 1942-es jelentés csak 568 kötetet említ. Elsősorban vallási és szépirodalmi művek alkották az állományt: az 1930-as évek elején az állomány bő kétharmadát vallási, egyharmadát pedig szépirodalmi művek jelentették. A könyvtáros jelentése szerint az olvasók főként a vallási tárgyú műveket keresték. 1942-ben, amikor a fiatal leányokból álló Szent Erzsébet Csoport csatlakozott az Oltáregyletnek, szükségesnek tartották kimondottan lányoknak való művekkel gyarapítani a könyvtár állományát. Így főleg a korban népszerű katolikus nőírók – Csaba Margit, Gergely Jolán, Stadler Frida – ismeretterjesztő, erkölcsnemesítő és szépirodalmi jellegű munkáit szerezték be: 25 új kötetet 98,60 pengő értékben, így ekkor az állomány 258 darab szépirodalmi és 310 vallási témájú kötetből állt. Folyóiratok is jártak a könyvtárba: Zichy Lujza grófnő, az egyesület elnöknője fizette elő a könyvtárnak az *Örökimádást*, a Budapesti Központi Oltáregyesület hivatalos közlönyét, valamint a Kis Szent Teréz Rózsakertje című folyóiratot.⁷² Azonban a könyvtárat csak a tagok igen kis része látogatta: forrásaink szerint az egye-

66 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1931. február 1. 4., 1932. március 1. 13., 1933. március 1. 11., 1934. február 13–14., 1935. február 47., 1938. május 104.; *A pécsi Oltáregyesület 1908–1909. évi kimutatása* 16–17.; *A Pécsi Központi Oltáregyesület 1940. évi kimutatása* 9–10.; *A Pécsi Központi Oltáregyesület 1942. évi kimutatása* 13.

67 *Dunántúl* 1915. május 5. 4.; *Pécsi Katolikus Tudósító* 1925. december 1., 4., 1927. december 23. 6., 1932. március 1. 13., 1933. március 1. 11.

68 *A Pécsi Oltáregyesület 1908–1909. évi kimutatása*.

69 *Dunántúl* 1916. október 24. 4.

70 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1927. július–augusztus 7.; *A Pécsi Központi Oltáregyesület 1940. évi kimutatása* 11.; *A Pécsi Központi Oltáregyesület 1942. évi kimutatása* 16.

71 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1927. december 23. 6.

72 *A Pécsi Központi Oltáregyesület 1940. évi kimutatása* 11.; *A Pécsi Központi Oltáregyesület 1942. évi kimutatása* 16.; *Pécsi Katolikus Tudósító* 1932. március 1. 13., 1933. március 1. 11.

sületnek 6–700 tagja volt,⁷³ ezzel szemben 1940-ben havonta csupán 15–18 olvasó használta, mely két év múlva már 8–12 főre csökkent. 1940-ben 196 kölcsönzés történt, 1942-re ez is lecsökkent 146-ra.⁷⁴ A könyvtáros tisztségét valószínűleg a könyvtár működésének egész időszakában, de legalábbis legnagyobb részében a zárda egyik nővére, Németh Filoména töltötte be.⁷⁵

Bár az egyesület fő célkitűzései között nem szerepeltek szociális jellegűek, de amikor a nehéz történelmi helyzet megkövetelte, a társulat mindig bekapcsolódott a karitatív munkába is. Például az I. világháború idején a pécsi hadikórházak felszerelésére adakozott az egyesület,⁷⁶ a gazdasági világválság éveiben pedig az ínségakció keretében több száz ebédjegy megvásárlásával vette ki részét a karitatív munkából⁷⁷ és tagjai a helyi ferencesek szervezésében szegénygondozó nővéreként környezettanulmányokat végeztek és adományokat gyűjtöttek.⁷⁸ 1940-ben Észak-Erdély visszatérése után az „Erdélyért” elnevezésű hazafias akcióba kapcsolódtak be, amelynek során sok magyaros mellényt és főkötőt készítettek a székely gyermekek számára,⁷⁹ a háborús években pedig szeretetsomagokat, vallásos kiadványokat, szentképeket és érmekeket adományoztak a katonáknak.⁸⁰

Az 1930-as években a létrejövő Actio Catholica⁸¹ más társulatok mellett az Oltáregyletet is erőteljesen be akarta vonni tevékenységébe, némileg közéletibb jelleget adva a tisztán hitbuzgalmi egyesületnek. Erre utal, hogy például 1943. március 25-én az „Actio Catholica szellemében” több helyi katolikus női szervezettel – a Szociális Missziótársulat helyi csoportjával, az Iparosasszonyok és az Úrinők Mária-kongregációjával és az Egyházközségi Hölgybizottságokkal – együtt az Oltáregylet is részt vett a Katolikus Női Nap megrendezésében és lebonyolításában.⁸²

A pécsi Oltáregylet fél évszázados áldásos tevékenységének a II. világháború utáni években szakadt vége. Egyelőre feltáratlanok ennek pontos körülményei, de joggal gyanítható, hogy az egyesület életét – hasonlóan az első világegyházhoz – az 1940-es években is nagyon visszavetette a háborús elszegényedés, melyet súlyosbított a társulat több évtizeden át szolgáló hűségese elnöknőjének, Zichy Lujzának 1946-ban bekövetkezett halála. Bár 1948–49 körül elsősorban templomi ájtatosságok tartásával még működött az egyesület,⁸³ de a létrejövő kommunista diktatúra – a budapesti központhoz hasonlóan – feltehetően hamarosan betiltotta, vagy legalábbis ellehetetlenítette. 1956 nya-

73 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1925. december 1. 4.

74 *A Pécsi Központi Oltáregyesület 1940. évi kimutatása* 11.; *A Pécsi Központi Oltáregyesület 1942. évi kimutatása* 16.

75 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1927. július–augusztus 7., 1932. március 1. 13.; *A Pécsi Központi Oltáregyesület 1940. évi kimutatása* 15.; *A Pécsi Központi Oltáregyesület 1942. évi kimutatása* 20.

76 *Dunántúl* 1915. január 20. 4.

77 1932 decemberében 200 ebédjegyet vásárolt az egyesület, majd januárban a tagok még további százat és tervbe vették ugyanezt húsvétkor és Úrnapján is.

78 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1933. március 1. 11.

79 *A Pécsi Központi Oltáregyesület 1940. évi kimutatása* 8.

80 *A Pécsi Központi Oltáregyesület 1942. évi kimutatása* 7–8.

81 Az Actio Catholica részletes működését lásd GIANONE 2010.

82 *Pécsi Katolikus Tudósító* 1940. november 3., 1943. március 5.

83 TENGELY 2016. 54.

rán ugyan az Állami Egyházügyi Hivatal engedélyezte a templomok falain belül az Oltáregyletek működését,⁸⁴ de egyelőre nem ismert és további kutatást igényel, hogy a megváltozott társadalmi-politikai-vallási viszonyok között Pécsen sikerült-e tovább működtetni az együletet és a jelenleg a pécsi Székesegyházi plébánián működő Oltáregylet⁸⁵ és a régi társulat között fennáll-e a kontinuitás.

Irodalom

A Pécsi Központi Oltáregyesület 1940. évi kimutatása. Rákóczi Nyomda, Pécs, 1941.

A Pécsi Központi Oltáregyesület 1942. évi kimutatása. Taizs József Könyvnyomdája, Pécs, 1943.

A pécsi Oltáregyesület 1908–1909. évi kimutatása. Püspöki Könyvnyomda, Pécs, 1909.

Az Oltáregyesület tagjainak följajnló imádsága. Pécsi Oltáregylet, Pécs, é. n. [1942].

BALOGH Margit (szerk.)

2008 *A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között.* METEM, Budapest.

GÁRDONYI Máté

2010 Katolikus egyesületek története, szerepe, az Oltáregyesület alapítása. In: *Konferencia a Központi Oltáregyesület alapításának 150. évfordulója alkalmából. Örökimádás Lelkészesség*, Budapest, 31–36.

GIANONE András

2010 *Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948.* Monográfiák 1. ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest.

Imádságoskönyv

1912 *Imádságoskönyv Oltáregyleti tagok számára, egy órának üdvösséges felhasználásával a legméltóságosabb Oltáriszentség előtt.* Pécsi Oltáregylet, Pécs.

KLETT István

1911 *Az Úr nagy kívánsága.* Pécsi Kath. Hírlapkiadó és Nyomda Rt., Pécs.

MAKAY Lajos

1910 *A Budapesti Középponti Oltáregyesület félszázados története 1859–1909.* Stephaneum Nyomda, Budapest.

MÉSZÁROS Kálmán (szerk.)

é. n. *A legfölségesebb Oltáriszentség imádása és az Oltáregyletnek ismertetése.* Szent Család Kis Követének könyvtára. 4. kiadás. Nagy Sándor Könyvnyomdája, Budapest.

MIHÁLYFI Ákos

1923 *A nyilvános istentisztelet.* Szent István Társulat, Budapest.

⁸⁴ BALOGH 2008. 787.

⁸⁵ <https://www.szekesegyhazi-plebania.hu/kozossegi-elet/>; <http://oltaregyesulet.hu/bemutakozas/helyi-oltaregyesuletek-516> (letöltés: 2019. január 29.)

Schematismus

- 1903 *Schematismus cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo nato 1903*. Typis Lycei Episcopalis, Quinque-Ecclesiis.
1914 *Schematismus cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo nato MCMXIV*. Dunántúl R. T., Quinque Ecclesiis.
1943 *Schematismus cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo nato MCMXLIII*. Dunántúl, Quinque-Ecclesiis.

SZILVEK Lajos

- 1907 *A szent mise*. Pécsi Oltáregylet, Pécs.

Tájékoztató

- 1925 *Tájékoztató az Oltáregyesületről*. Pécs (Csorba Győző Megyei Könyvtár Helytörténeti Gyűjtemény Aprónyomtatványtára).

TENGELY Adrienn

- 2016 A hitbuzgalmi társulatok történetének vázlata a Pécsi egyházme-
gyében (19–21. század). In: AMBRUS László (szerk.) *Egyháztörténeti
tanulmányok*. Líceum Kiadó, Eger, 33–63.
2017 A ferences világi harmadrend Pécsett a két világháború között.
In: PILIPKÓ Erzsébet – FOGL Krisztián Sándor (szerk.) *Vallásos kul-
túra és életmód a Kárpát-medencében 10*. Laczkó Dezső Múzeum,
Veszprém, 185 – 208.

Útmutató

- 1915 *Útmutató a magyarországi Oltáregyesületek szervezésére*. Budapesti
Országos Középponti Oltáregyesület, Budapest.

Vezérkönyv

- 1895 *Vezérkönyv a legfelségesebb Oltáriszentség folytonos imádása és a sze-
gény templomok felszerelésére Budapesten alakult oltáregylet tagjai
számára*. Buzárovits Gusztáv könyvnyomdája, Esztergom.

„JÖJJEtek HOZZÁM MINDNYÁJAN...” EUCHARISZTIA TISZTELETE A SZÍVGÁRDÁBAN

A katolikusok az Oltáriszentséget a hét szentség egyikeként tisztelik, amelyben Krisztus jelenik meg, az áldozás a pap és a hívek Jézussal való misztikus egyesülése. Úrvacsoraként a protestánsoknál is a szentségek egyike. A Jézus Szíve tisztelet a 17. századtól kezdve szorosan összekapcsolódott az Oltáriszentség tiszteletével és a gyakori szentáldozással. Ennek eredetét Alacoque Szent Margitnak történt kinyilatkoztatásra vezették vissza: A Szent Szív azt kérte Margittól, hogy minden hónap első péntekén járuljon szentáldozáshoz, illetve minden csütörtökön tizenegy és éjfél között egy órát imádkozzon engesztelésül az emberek bűneiért és hálátlanságáért.¹ Nem ő volt az első, aki Jézus Szíve tisztelője volt, hiszen a tisztelet a középkorban már biztosan létezett, a két világháború között íródott munkák pedig az apostoli idő-kig, a keresztfán Krisztus oldalának lándzsával történő megnyitásáig vezették vissza.² Ugyanakkor Margithoz kötötték a Szív ma is ismert ábrázolási módját, illetve Jézus Szívéhez kötődő ájtatosság mikéntjét is. Ennek okát a két világháború közötti szerzők abban látták, hogy habár előtte többen is részesültek kinyilatkoztatásban, ezeket „maga-magának tartotta fenn az Isten”, hogy amikor a világban az iránta való szeretet már „kialvófélben van, ismét lángra gyulladjon.”³

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a Jézus Szíve tisztelet és az Oltáriszentség tisztelete, illetve az ezzel kapcsolatos ájtatosságok miként figyelhetőek meg a Jézus Szíve Szövetségben, illetve a gyermektagozatában, a Szívgárdában.

Jézus Szíve Szövetség

Az Európa több országában létrejött Imaapostolság, illetve a Magyarországon 1865-ben Jézus Szíve Szövetség⁴ néven megalakult mozgalom fő célja Alacoque Margit látomásaiból kiindulva a Szent Szív kiengesztelése volt. Ennek egyik legmegfelelőbb módjának a gyakori szentáldozást tartották. Úgy gondolták, hogy Krisztus az Oltáriszentségben van jelen, így ezáltal sértették meg az emberek a bűneikkel, de ilyen módon lehet őt leginkább megengesztelni.⁵ A Szövetség tagjai arra is törekedtek, hogy ne csak a saját bűneikért vezekeljenek, hanem azokéért is, akik nem tisztelték Jézus Szívét. Mindezt

1 Vö: BOUGAUD 1896. 201.

2 Például vö: HÜBNER 1921. 5–6.

3 HÜBNER 1921. 10.

4 A legtöbb szerző szerint a két elnevezés valójában egy lelkeségi mozgalmat takar.

5 Vö: n. n. 1922. 2–4.

azért is tartották fontosnak, mert úgy vélték, hogy az elkövetett bűnöket büntetés követte.

„A bűnt – írta Zolotnoki Z. Oktáv ferences áldozópap – büntetni kell, ezt követeli az igazságosság. A bűn miatt van az anyagi veszteség (jégeső, rossz termés, dögvész) éhség, betegség, a háború és a halál. És ez mindaddig tart, míg ki nem engeszteljük az Isten igazságosságát. (...) A buzgó lelkek – folytatta – imáikkal, sz. mise hallgatásukkal, sz. áldozásukkal, önmegtagadásukkal, szenvedéseikkel, jócselekedeteikkel, önmaguk és családjaik felajánlásával, buzgó, apostoli életükkel ki engesztelhetik Jézus Sz. Szívét.”⁶

A bűnnek ez a fajta megközelítése egy hagyományos világképhez való visszanyúlást feltételez, ahol a világot aktívan formáló áldó vagy büntető Isten képe rajzolódik ki. Ebben a világnézetben az ember a teremtés része.⁷ A Jézus Szíve tiszteletben később is megfigyelhető egy világnézeti kettősség: egyrészt a kor legmodernebb fórumainak, pasztorációs eszközeinek felhasználása, másrészt a felvilágosodás előtti világkép megjelenése.

Margitnak tett kinyilatkoztatás szerint Jézus azt kérte, hogy Szívének tiszteletére az egyházban külön nap létesüljön.⁸ A Szent Szív tisztelete a katolikus egyház liturgiájába 1765-ben, lengyel kérésre került bele. XIII. Benedek pápa ekkor nem rendelte el az egész egyházra terjedően az ünnepet, ezt 1856-ban IX. Piusz pápa tette meg. A tisztelet terjesztésében kezdettől nagy szerepe volt Jézus Társaságának. Alapítójuk, Loyolai szent Ignác maga is tisztelője volt Jézus Szívének. Alacoque Margit gyóntatója a jezsuita Szent Kolos volt, aki nagy szerepet játszott a tisztelet terjedésében, emiatt a Jézus Szíve tisztelet apostolának is nevezték. A jezsuiták később is felkarolták a Jézus Szíve tiszteletet, amelyet tömegpasztorációs programjuknak tekintettek, és a társadalmi szolidaritás és megbékélés, a szociális megújulás orvosságaként hirdették meg.⁹ A Jézus Szíve Szövetség, illetve a Szent Szív tisztelői évente engesztelő körmenetekkel, ünnepi szentmisékkal ünnepelték meg Jézus Szívét, amelyen fontos szerepet kapott a kihelyezett Oltáriszentség.¹⁰

Az álruhás király

A gyermekek Jézus Szíve tiszteletbe történő bevonását az evangéliumból vezették vissza.¹¹ A 20. század elején az egyházi tanítás az eucharisztikus szellemet, a gyakori szentáldozást „ellenméregnek” tartotta a személyes bűnökkel és a társadalmi problémákkal szemben.¹² A Jézus Szíve Szövetség esetében már a kezdetektől fontos volt az eucharisztia tisztelete. A szövetség gyermektagozata, a Szívárda esetében a gyermekeknek lényegében ugyan-

6 ZOLOTNOKI 1946. 7–8.

7 Vö: IMHOF 1992. 23–24.

8 Vö: MÜLLER 1943. 253.

9 Vö: BUSCH 1997. 44, 48–49.

10 Vö: MORGAN 2008. 13.

11 Mt 19,13–15; Lk 18,15–17

12 Vö: GERGELY 1988. 18.

olyan kötelességeik voltak, mint a felnőtteknek: gyakori imádság, szentmise-hallgatás, szentáldozás, önmegtagadás, jócselekedetek otthon és a környezetükben (iskolában, barátok közt). Részt vettek a családfelajánlásban, illetve az önfelajánlásban, apostolkodtak. Ugyanakkor a gyermekek számára ezeket az erényeket másként lehetett megtanítani, mint a felnőtt híveknek. A vasárnapi szentmise után, az iskolában megtartott gárdagyűléseken a gárdavezetők tanításain túl ezt szolgálták a meseszerű történetek, játékok, illetve esetenként a játékos feladatok.

A szívgyárdisták vallásos kötelességei között fontos helyet foglalt el a szentmise látogatása és a gyónás, áldozás.¹³ Az Oltáriszentség a többi szentséggel ellentétben nemcsak a kegyelmet közvetíti, „hanem a kegyelem szerzőjét, Krisztust is magában foglalja és közvetlenül egyesíti vele a lelket.”¹⁴ A legtöbb elbeszélésben ezért a misén való részvételről „Jézuska meglátogatásaként” írtak a gyermekeknek. Kisházi Mihály az Oltáriszentségben „rejtőző” Jézusról, mint „álruhás királyról” írt.¹⁵ Mit kell tenni, ha a gyermek meglátogatja Őt? A történetben szereplő gárdagyűlés tanulsága szerint a következőket:

„Jézuskát is tisztelettel köszöntjük: térdet hajtunk. Aztán közel megyünk hozzá. Nem állunk meg hátul a templomban, mert a király közelebb szeretné látni a vendégét, meg furcsa is lenne egy nagy terem végéből kiabálni, hogy meghallja, miért jöttünk. Mikor letérdelünk, akkor aztán jöhet az első dolog: elmondani, hogy mennyire nagy tisztelettel – imádatlalt – köszöntjük Őt. De csakhamar elmondhatjuk azt is, hogy miért jöttünk. (...) Persze, olyat nem szabad mondani, ami ellenkeznék a Jézuska parancsaival. Ez már sértés lenne, a felségsértésért pedig még a földi királyok is megbüntetik az alattvalókat. De mások részére is kérhetünk a Jézuskától minden jót.”¹⁶

A meseszerű elemek és történetek mellett a gyermekek azonosulását segítette, hogy egyrészt az ő élethelyzeteikhez igazították a történeteket, másrészt Jézus Krisztusról Jézuskaként, tehát a szívgyárdistákhoz hasonló korú kislányként írtak. Blaskó Mária gyermekeknek szánt regényében a gyakori szentáldozásról, mint a Jézuskával való gyakori találkozásról, majd barátságról írt. A „Jézuskával való megismerkedés és együttélés” kezdetét az elsőáldozásban jelölte meg. Jézuskának és Jézus Szíve tiszteletének megismerése szempontjából is fontosnak tartotta a gyakori találkozást, amelyet történetében egy kis gróf és egy szegény kislány barátságának történetével mutatott be a gyermekeknek.¹⁷

A felnőttekhez hasonlóan a szívgyárdisták is vezekeltek maguk és mások bűneiért. A bűnöket a szívgyárdavezetők és a regények írói is tövishez hasonlították, amellyel meg lehet szúrni a Jézuska Szívét és ezzel fájdalmat lehet

13 Vö: n. n. 1929.15.

14 GERGELY 1988.11.

15 KISHÁZI 1944. 71.

16 KISHÁZI 1944. 71.

17 BLASKÓ 1934.

neki okozni. Ha a gyermek megbánja, amit tett, meggyónik és megjavul, a bűn megbocsátásával a „tövis” eltűnik.¹⁸ Mivel erre nem mindenki hajlandó, a szívárdista feladata ezek helyett is „bocsánatot kérni a Jézuskától”. Ezt a Szeged-rókusi iskolások rajzokon is megjelentették, főként nagyobb egyházi ünnepek (pl. karácsony) előtt. Ennek célja az volt, hogy a gyermek a rajzok készítése közben szembesül a saját hibáival, és törekszik ezeket jóvá tenni, vagyis megjavulni.¹⁹ A lelkiismeretvizsgálatokkal és a szeretetgyakorlatokkal a Szívárda vezetői nemcsak az ünnepre való felkészülést akarták elősegíteni. A felkészülés hosszútávú célja az öntudatos katolikus felnőttek felnevelése volt. Ennek fontos alkalmai voltak a kalendáris ünnepek.

A szívárdisták a Margitnak tett kinyilatkoztatásnak megfelelően megünnepezték az első pénteket, megtartották a nagykilencedet és részt vettek az engesztelő Jézus Szíve körmeneteken is.

A szegedi szívárdisták és az Eucharisztikus Kongresszus

Az Eucharisztikus Világkongresszus vallási és nemzeti jelentőségéből adódóan a legtöbb vallásos egyesület fontosnak tartotta, hogy valamilyen formában kivegye a részét az ünnepségből. A szegedi szívárdavezetők például eleinte az összes Szívárdacsapatot fel akarták vinni Budapestre, de ez anyagi és technikai okok miatt nem volt kivitelezhető. A szegedi Szívárdacsapatok vezetője, Alaker György végül ezer magyarruhás gyermek felutazása mellett döntött.²⁰ A budapesti út sok szülő számára megterhelő lett volna, ezért a gárdavezetők jótékonsági akciók és támogatók segítségével gyűjtötték össze a szükséges összeget.²¹

A Szívárdák Csanádmegyei Igazgatóságának kiadott közleményéből²² kiderül, hogy noha az eucharisztikus kongresszus tiszteletére utaztak fel, ténylegesen nem annak időpontjában, május 25–29-én mentek fel Budapestre.²³ Ennek oka egyrészt a nagy számban odautazó magyar és külföldi hívek voltak, amely körülmény lehetetlenné tette a különvonalat kérését, másrészt a gyerekek számára tervezett programot nem tudták volna ekkor megvalósítani. A gyermekzarándoklatot végül június 2-án, 1500 fővel valósították meg, két különvonaton, két önkéntes orvos kíséretében. Azok a gyermekek, akik nem tudtak felutazni, napi lelkiismeretvizsgálattal, jócselekedetekkel, apostolkodással bekapcsolódhattak az Eucharisztikus Kongresszusba történő készülődésbe. Ezt a célt szolgálta az országosan meghirdetett „búza-

18 Vö: BLASKÓ é. n. 15.

19 Vö: „A Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 Szívárda-csoportjának krónikája” I. kötet, 82–89. oldal, 1937–38-as tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5.

20 Vö: „A Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 Szívárda-csoportjának krónikája” I. kötet, 49. oldal, 1937–38. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5.

21 Vö: „A Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 Szívárda-csoportjának krónikája” I. kötet, 49. oldal és a mellékletek, 1937–38. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5.

22 Vö: „A Szeged-rókusi állami elemi iskola 6 Szívárda-csoportjának krónikája” I. kötet. 49. melléklet, 1937–38. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5.

23 A nagy érdeklődésre való tekintettel végül 2000 gyermek utazott fel. Vö: ALAKER 1941. 2–4. Forrás: Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár 2129/46.

szem akció” is, amely a következőt jelentette: minden jócselekedet, szentség-látogatás, szentáldozás meghatározott számú búzaszemet ért, amit a gárdista beletehetett a gyűjtő dobozba. Ezzel ő is hozzájárult a kongresszuson használt szent ostyák lisztjéhez.²⁴

Gyermekek részvétele a felajánlásokban

A szívgárdista fontos feladata volt, hogy apostolkodjon, melynek része volt a családfelajánlás kieszközlése is. Az apostolkodás eredményéről a gárda-vezetőknek is beszámoltak.²⁵ A szívgárdista önmagát is felajánlotta Jézus Szívének. A felajánlást követően ő és a családja a Szent Szívnek tetszően igyekezett élni, otthonukban ünnepélyesen elhelyezték Jézus Szívét kép vagy szobor formájában. Felajánlásukat évente ünnepélyesen megújították.²⁶

A törekvéseik végső célja Blaskó Mária író szerint az volt, hogy ne csak a családok, hanem Magyarország és az egész világ fel legyen ajánlva Jézus Szívének.²⁷ Az előbbi ugyan megtörtént 1914–1915-ben, ugyanakkor ezeket a felajánlásokat évente igyekeztek megújítani. 1915-ben a Szeged-Csanádi püspöki körlevél tanulsága szerint²⁸ év három utolsó napján minden plébániatemplomban esti ájtatosságot tartottak az „alkalomhoz mért” és rövidebb szentbeszéddel. Megtartották Jézus Szent Szíve litániáját és a kitett Oltáriszentség előtt elmondták a följajnló imádságot.

1941-ben volt a 20 éves évfordulója annak, hogy Szeged 1921-ben felajánlotta magát Jézus Szívének. 1940-ben ezért nagyobb szabású ünnepségsorozat keretében emlékeztek meg az évfordulóról. A „Szegedi Szentév” kezdete 1940. pünkösdi vasárnapjára esett. Az ünnepségeken az engesztelés mellett fontos szerepet kaptak a felajánlások (önfelajánlás, családfelajánlás) is.²⁹

Tanulságok

„Minél nagyobb buzgósággal, áhítattal imádkozod a szentmise szövegét – írta Zolotnoki Oktáv ferences áldozópap – annál több kegyelmet nyersz magad és mások számára, annál jobban engeszteléd Jézus szentséges Szívét.”³⁰ Az engesztelés fő eszközei tehát a szentmishallgatás, szentáldozás voltak, hiszen hitük szerint az Oltáriszentségben a bűnök által megbántott Szívet ilyen módon tudták kiengesztelni. Önmaguk, családjuk, szűkebb és tágabb közösségeik felajánlásával szintén Jézus Szívének Margithoz intézett kérését igyekeztek teljesíteni.

24 „A Szeged-rókusai állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának krónikája” I. kötet, 27–28. oldal, 1937–38. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5.

25 Lásd például „A Szeged-rókusai állami elemi iskola 6 Szívgárda-csoportjának krónikája” I. kötet, 29–30. oldal, 1937–38. tanév. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára II. 4.5.

26 Vö: Csávossy 1942. 211.

27 Vö: Blaskó 1946. 13.

28 Vö: Háború: Jézus szíve tisztelésére triduum. 131. oldal, In: *Ordinales Circulares ad Honorabilem Clerum Almae Dioecesis Csanádiensis de anno 1915*. 4970. sz.

29 Corda, Cordi, Consecrare. Szenteljük szívünket Jézus Szívének! Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár 1555/940.

30 Zolotnoki 1947. 13.

Az engesztelésből a felnőttek és a gyermekek a maguk közösségében egyaránt kivették a részüket. A gyermekek esetében a számukra egyébként bonyolult vallási magyarázatokat mesészerű elemekkel, saját igényeikhez, tapasztalataikhoz igazítva, illetve Jézuska gyermekként való bemutatásával tudták átadni. Jézus Szívének gárdája célja a széleskörű pasztoráció volt, ezért a gárdavezetők tudtak a gyermekek élethelyzetéhez alkalmazkodni.

Annak ellenére, hogy a Jézus Szíve tisztelethez kötődő rítusok formalizáltak voltak, hangsúlyozták azt is, hogy ezek pontos betartása – vagyis a különbségek – önmagában nem elegendőek. Jézus és embertársaik szeretete és elfogadása nélkül „Jézuska” ezeket a „felajánlásokat” nem fogadja el a gyermektől.³¹ A Szívgárdában tehát a társadalmi problémák orvoslására is nagy hangsúlyt fektettek. Tanulmányomban ezt a Jézus Szíve és az Oltáriszentség tiszteletének összekapcsolódása példáján keresztül vizsgáltam.

Irodalom

ALAKER György

1941 *Egy szívgárda tíz esztendeje*. Szeged-rókusi áll. elemi iskola szívgárdája. Katolikus Alföld Különnyomata, Szeged.

BLASKÓ Mária

1934 *Jézuska és én*. A Szívgárdaközpont Kiadása, Budapest.

1944 Ezüst tálca, piros szív. In: BLASKÓ Mária (szerk.) *Évi kézikönyv Jézus Szíve gyermekeinek az 1944-ik teljes évre és az 1943/44. tanévre is, naptárral*. Szívgárda Központ Kiadása, Budapest, 41–42.

1946 *Jézus Szívének gyermeke*. Kézikönyv és gyermeknaplár az 1946–47. tanévre és az 1947. teljes évre. A Szerző Kiadása, Budapest.

é. n. *Jézuskával*. Képes oktató és imafüzet gyermekeknek. Szalézi Művek, H. n.

BOUGAUD, Emil

1896 *Boldog Alacoque M. Margit élete és a Jézus Sz. Szíve tiszteletének eredete*. K. n., Gyoma.

BUSCH, Norbert

1997 *Katholische Frömmigkeit und Moderne*. Die Sozial- und Mentalitaetsgeschichte des Herz-Jesu-Kultes in Deutschland zwischen Kulturkampf und Erstem Weltkrieg. Guetersloh: Gütersloher Verlagshaus.

CsÁVOSSY Elemér

1942 *A századok nagy jele*. A Jézus Szíve-tisztelet mivolta, gyakorlata és jelentősége. Korda R.T. Kiadása, Budapest.

GERGELY Jenő

1988 *Eucharisztikus világkongresszus Budapesten/1938*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

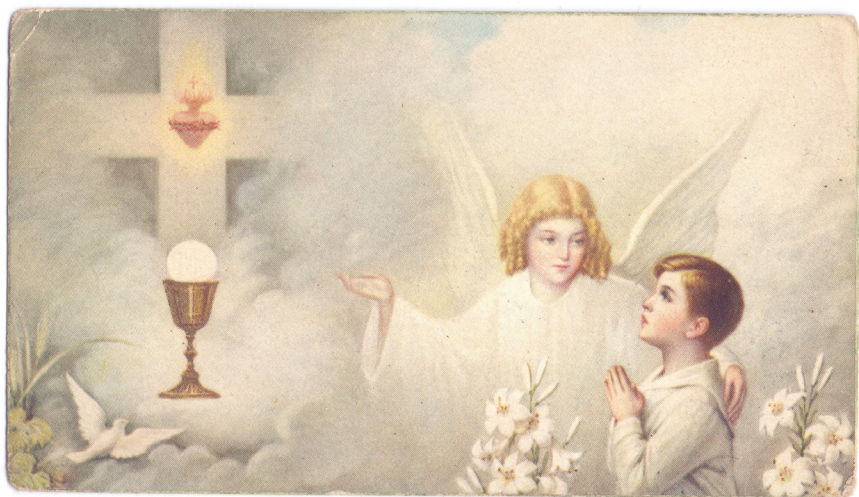
HÜBNER Ágoston S.J.

31 Vö: BLASKÓ 1944. 42.

- 1921 *Jézus Szent Szíve*. Oktató és imádságos könyv a Jézus-Szíve-Társulat és az Ima-Apostolság számára; melléklettel szűz Mária szeplőtelen szent szíve tiszteletére. „Jézus Szíve Hirnöke” Kiadása, Kalocsa.
- IMHOF, Arthur E.
1992 *Elveszített világok*. Hogyan gyűrték le eleink a mindennapokat és miért boldogulunk mi ezzel oly nehezen. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KISHÁZI Mihály
1944 *Több telik tőlem!* Történetek szivgárdisták számára. Rothnagel Gábor Könyvkereskedésének Kiadása, Esztergom.
- MORGAN, David
2008 *The Sacred Heart of Jesus*. The Visual Evolution of a Devotion. Amsterdam University Press, Amsterdam.
- MÜLLER Lajos
1943 *Jézus Szíve tisztelet története*. Korda R.T. Kiadása, Budapest.
- n. n.
1922 *Rövid, hiteles oktatás Jézus Szíve ájtatosságáról*. Apostol Nyomda R.T., Budapest.
1929 *Szivgárda*. A Jézus Szívét tisztelő gyermekek szervezetének vezérkönyve. „Szív” Szerkesztőségének Kiadása, Budapest.
- ZOLOTNOKI Z. Oktáv
1946 *Jézus Szentséges Szíve menti meg a világot*. Szerző Kiadása, Nagyatád.
1947 *Engeszteljük Jézus Szentséges Szívét szentmisehallgatással*. Kordanyomda, Budapest.

Német nyelvű szentkép (Forrás:Móra Ferenc Múzeum Bálint Sándor Hagyatéka Leltári szám: 77. B. 416–84/287.)

Szentáldozás. Szentkép (a szerző tulajdona)

Jézus Szíve oltár a Török család otthonában

Jézus Szíve oltár (Forrás: Jézus Társasága Magyarországi
Rendtartományának Levéltára)

A REFORMÁTUS ÚRVACSORAOSZTÁS LITURGIKUS TÁRGYAI

A református egyház a Szentírásban csak két szentség létét, a keresztség és az úrvacsora szentségét látja igeileg eléggé megalapozottnak, mert Jézus ezekhez fűzött ígéretet és ezeknek van látható jele.¹

Az Úri Szent Vacsora sákramentum (szentség), szövetségi jel. A hívő embernek a Krisztussal való kapcsolata *szövetséges kapcsolat*, amelyet a keresztyén ember a *sákramentumok* által pecsétel meg és ápol. Ennek értelmében a *keresztség beiktatás a szövetségbe, az úrvacsora pedig tápláltatás, (hiterősítés) a szövetségben*. Ezért az úrvacsora sákramentumában csak felnőtt (konfirmált) hívők részesedhetnek, olyanok, akik megértik annak lelki jelentőségét és magukat a kegyelmi szövetség tagjainak tartják.²

„Sákramentumok látható szent jegyek és pecsétek, melyeket a végre szerzett Isten, hogy az azokkal való éléssel annál inkább megértesse velünk és megpecsételje az Evangélium ígétét. Tudniillik, hogy Krisztusnak a keresztfán elvégzett egyetlenegy áldozatáért: bűnbocsánatot és örök életet ajándékoz ingyen kegyelemből. Róm. 4: 11; Csel. 2: 38; 1. Kor. 11: 23; 1. Móz. 17: 11; 5. Móz. 30: 6 18. Heidelbergi Káté 66.”³

Úrvacsora

A 16. században a reformátorok nem értettek egyet abban a tekintetben, hogy az úrvacsora osztás ígét miként kell értelmezni. Kálvin János szerint az úrvacsorában csak kenyér és bor adatik, de aki azokat igaz hittel veszi, az egyszerűen lelki szájával (*spiritualiter*) Krisztus testét és vérének veszi magához. Az úrvacsora: „*unio mistica cum Christo*”, azaz titokzatos közösség Krisztussal.

„Az Úr teste úgy áldoztatott fel egyszer értünk, hogy most azzal táplálkozván, amaz egyetlen áldozat hatását érezzük magunkban, hogy az Ő vére úgy ontatott ki egyszer értünk, hogy ránk nézve örökkévaló ital legyen. Ugyanezt jelenti az ígét is: »*Vegyétek, ez az én testem, amely tiérettetek adatik.*« (Máté 26, 26). Az tehát a parancs, hogy azt a testet vegyük és együk, amely egyszer feláldoztatott üdvösségünkre.” Kálvin János

A magyar reformátusok is igyekeztek értelmezni a szent ígéket. Legteljesebben az 1567-es debrecen-egervölgyi zsinatban fogalmazták meg és itt írták elő az úrvacsoraosztás liturgikus rendjét:

„Az úrvacsorát pedig így szolgáltassa): könyörögve és a kenyeret a könyörgés után kezébe véve, a Krisztus és az apostolok példája sze-

1 FEKETE 2013. 277.

2 Trencsényi Parókia portál Budapest, Pestújhely-Újpalotai Református Egyházközség

3 FEKETE Á. 2013. 107

rint mondja el az Igék alakját (a szereztetés igéit, melyek az úrvacsora alakjához tartoznak) és aztán a kenyeret és a poharat ossza ki ugyanaz a lelkipásztor”.⁴

Az úrvacsora osztás kezdetén elhangzó igék:

„Az Úr Jézus azon az éjszakán, melyen elárultaték, vette a kenyeret és hálákat adván, megtörte és ezt mondotta: Vegyétek, egyétek! Ez az én testem, mely tiérettetek megtöretik; ezt cselekedjétek az én emlékezetemre. Hasonlatosképen a pohárt is vette, minekutána vacsorált volna, ezt mondván: E pohár amaz Új testamentum az én vérem által, ezt cselekedjétek, valamennyiszer isszátok az én emlékezetemre. Mert valamennyiszer eszitek a kenyeret és isszátok e pohárt, az Úrnak halálát hirdessétek, amíg eljövend.” (1. Kor. 11: 23–26)

Kik járulhatnak az Úr asztalához? A Heidelbergi Káté 81. kérdésére adott válasz így fogalmaz:

„Azok, akik bánkódnak bűneik miatt, ám bíznak abban, hogy Isten bűneiket megbocsátotta, a még meglévő gyengeséget Krisztus szenvedése és halála elfedezte és igyekeznek hitüket erősíteni és életüket megjobbítani. A meg nem térők és a képmutatók viszont ítéletükre esznek és isznak.”⁵

Az úrvacsoraosztást bűnbánó hét előzi meg, mely során mindennap este istentiszteletet tartanak.

Úrvacsoraosztás

A református úrvacsoraosztás évszázadokon át csak a nagyobb ünnepeken volt része az istentiszteletnek – ezek a sátoros ünnepek, karácsony, húsvét, pünkösd –, valamint új év, új kenyér és új bor ünnepe.

Az úrvacsora kiszolgáltatása az istentisztelet keretében történik. Az igehirdetés és az úrvacsorai szolgálat egyforma fontosságú, az úrasztala és az Ige fontosságát kiemelő szószék alkotja a szakrális tér központját. A szertartás során az illő módon letakart úrasztalára helyezték az igehirdetés eszközeit – a Bibliát – és a szentségek klenódiumait.

A 1567-es debreceni zsinaton rögzített református vallási hittételek szerint a Krisztus testét jelképező kenyér nem kovásztalan kenyér. A kovásztalan átlátszó, vékony ostyával szemben – mondja ki a zsinat, – az utolsó vacsora vastag, át nem látszó kenyérről szól. A zsinat határozata szerint az utolsó vacsora során Krisztus az úrvacsora szereztetésekor kenyérről szólt – „Véve a kenyeret” – az alkalmazott héber szó kovászos kenyeret jelent a kovásztalan kenyérrel szemben. Ennek értelmében a református úrvacsora osztása során mindig kovászos kenyérrel történik a szentség kiszolgáltatása.⁶

Az úrvacsora előkészítése során az erre az alkalomra sült kenyeret a lelkész szeleteli fel. Az ujjnyi hosszúra vágott szeleteket tálcára vagy abroszra téve helyezi az úrasztalára. Az úrvacsora osztásakor az így előkészített szele-

4 KISS 1881. 569.

5 FEKETE 2013. 367.

6 KISS 1881. 554.

tekből tesz a kenyérosztó tányérra, majd az úrasztalát körülálló híveknek egy-egy letört darabot nyújt. A Krisztus testét jelképező kenyérdarab átadása után az úrvacsorázók a két szín alatti áldozásnak megfelelően részesülnek a Krisztus vérének jelképező borból.⁷

Az úrvacsora vétel alkalmával, az álló úrvacsoraosztás azt jelenti, hogy az úrasztalát körülállják a gyülekezet tagjai, és körben először a kenyeret, azután a bort nyújtja nekik a lelkész. Vegyes úrvacsora osztás alatt azt kell érteni, hogy először egy kis csoport körbeállja az úrasztalát, mintegy az apostolokat képviselve, ők megkapják a jegyeket, majd a többiek mozgó úrvacsorájával folytatódik az istentisztelet.⁸

Református egyházművészeti kutatások

A liturgikus tárgyak az egyházművészet címszó alá tartoznak, így a református egyház szertartási edényei a református egyházművészetbe foglaltatnak.

Mivel a református egyházban nincsenek előírások a liturgikus felszerelésre vonatkozóan, un. mindennapi tárgyak is bekerültek a templomba. Ennek ismeretében általános volt az a vélemény, hogy református egyházművészetről nem lehet beszélni. 1934-ben Csikesz Sándor szervezte és bonyolította le Budapesten az első és napjainkig egyetlen Országos Református Kiállítást, amely megváltoztatta az előbb említett vélekedést és ráirányította a figyelmet a református egyházművészetre és műemlékvédelemre. Az ötvösműveknek, ónedényeknek, úrasztali terítőknek olyan bősége került kiállításra, amely révén teret nyert a református egyházművészet fogalma.⁹

Elsőként Palotay Gertrúd nevét kell említeni, aki a református templomok úrasztali terítőivel foglalkozott.¹⁰ Majd csak a II. világháború után jelentek meg további nagyobb lélegzetű tanulmányok. Mihalik József a harangvirág kelyhekkel foglalkozott.¹¹ Az ónedények kutatásában Weiner Mihályné közölt tanulmányokat református egyházi edényekről.¹²

Az 1970-es években kezdődik Takács Béla munkássága, aki a Tiszáninneni, majd a Tiszántúli Református Egyházkerület múzeumát szervezte meg, indította el. Tudományos téren a református egyházművészet minden területé-

7 TENKE 1990. 120.

8 FEKETE Á 2013. 107.

9 FEKETE 2000. 10.

10 Összefoglaló tanulmánya PALOTAY 1942. 289–342.

11 MIHALIK 1959a.; MIHALIK 1959b.

12 WEINER 1971.

vel foglalkozott.¹³ B. Bobrovsky Ida az alföldi mezővárosok iparművészetének kutatása során a kecskeméti és nagykőrösi ötvösségről csak a református gyülekezetek emléktárája alapján alkotott képet.¹⁴ A több mint 200 éves múlttal rendelkező debreceni ötvöscéh műveit, amely a 17. században összekötő kapcsot jelentett Kassa és Kolozsvár között, szinte kizárólag a református gyülekezetekben fennmaradt edények őrzik.¹⁵

1995-ben elindult a református egyházművészet tervszerű felmérése Kárpátalján, amelynek eredménye a Református Egyházak/Egyház/ Javainak Tára c. könyvsorozat. A kutatás keretében Kárpátalja, a Délvidék- Szlovéniai, Horvátországi, Felsőőrési, Szerbiai és a Szlovákiai Református Egyház teljes felmérése megjelent. Jelenleg a Tiszántúli Református Egyházkerületben végezzük a kutatást.¹⁶ Időközben elkészült a Tiszáninneni Református Egyházkerület edényanyagának felmérése.¹⁷ Közben megjelentek tudományos feldolgozó munkák is.¹⁸ Másfél évtizede Erdélyben is megindult a tervszerű felmérés.

A református úrvacsora osztás liturgikus edényei

A református egyház szertartási edényeire nem vonatkoznak szigorú előírások, így évszázadokon át minden olyan tárgy bekerülhetett az ún. klenódiумok közé, amelyeket a hívek megfelelőnek és méltónak éreztek a szent célokra.¹⁹ A református templomok edénykészletébe így elsősorban asztali edények találhatók, amelyek saját korukban mindennapi használati edények voltak, vagy dísedényként, értéként funkcionáltak. Az ilyen edények a mindennapi használatban az évszázadok során elkoptak, megsemmisültek, a templomokban viszont fennmaradtak, így különösen a kis falusi református templomokban évszázados kincsek rejtőznek napjainkban is.

Ezeket a tálat, poharakat a mai napig eredeti funkciójukban használják úrvacsoraosztás alkalmával. A hívek nem válnak meg tőlük, nem szívesen adják még az egyházművészeti múzeumokba, letétbe sem, csak az adott helyszínen lehet tanulmányozni őket. A tárgyak magukon viselik a művészeti stílusok jegyeit. Az iparművészeti és népművészeti kutatások szempontjából felbecsülhetetlen jelentőségűek.

Az említett debrecen-egervölgyi zsinat röviden foglalkozik a sákramentumokkal: „...minden körülmények, a sákramentumok és tanítás tiszte körül, szabadok a választottaknak, csak tisztességesen, épületesen és botrány nélkül történjenek”²⁰.

13 DANKÓ 1999. 78.

14 B. BOBROVSKY 1980.

15 P. SZALAY 2001. Az egyházi emléktárák jelentőségét mutatja, hogy a kutatás során a református gyülekezetekben feltárt művek alapján az addig ismert 70 körüli debreceni edényszámot sikerült 300-ra emelni.

16 A kutatásokat többnyire OTKA támogatással végeztük, végeztem. OTKA 34.347., 68.849, 74.247., 81.584., 109.852., NKFI 116.131 sz. pályázati támogatás.

17 Lásd a felsorolást az irodalomjegyzékben.

18 Lásd a jegyzékben. P. SZALAY munkái.

19 Rövid áttekintést ad az úrvacsoráról és a klenódiумokról BENEDEK 1971. 68–69.

20 KISS 1881. 198.

Ezen alig meghatározott körülírás ellenére a gyülekezetek, a hívek mindig méltó módon igyekeztek felszerelni templomukat. A református liturgikus edények nagyobb része nemesfémből, ezüsből készült. A magyar ötvösség történetében a 16. de különösen a 17. század volt a művesség fénykora. Az ország három részre szakadt állapota ellenére jelentős számú ötvöscéh működött. Radvánszky Béla a 16–17. századi főúri családok irattárának bemutatása során 1891-ban írta:

„Ötvöseink nem szenvedtek hiányt megrendelésekben: leltárainkból tudjuk, hogy majd mindenik család mily sok ezüst edénnyel rendelkezett, mely többnyire itthon készült: Mindezen kedvező körülmények dacára aránylag roppant kevés azon díszes edények száma, mely korunkra visszamaradt. A pusztulást két okra vezetem vissza, egyike ezeknek azon rossz szokás, hogy a régi időkben is szívesen cserélték a régi szép ezüst műveket kevésbé díszes új forma edényekért. Ezen pusztításban továbbá hatalmasan közreműködött azon másik szerencsétlen gondolat is, hogy ha az egyes fegyvert fogott főúrnak javait lefoglalták: annak arany és ezüst műveit pénzzé verették.”²¹

De az alacsonyabb társadalmi rétegek, a középnemesség, kismemesség, városi, mezővárosi polgárok is igyekeztek ezüstműüket birtokolni, amelyek nem vetekedtek a főúri kincsestárak remekeivel, legnagyobb részük szintén eltűnt a történelem során.

Ezért kiemelkedő a jelentősége a református templomokban fennmaradt ezüst edényeknek, ugyanis ezek néhány kivételtől eltekintve nem főúri ajándékként kerültek az egyházak birtokába, tehát nem kivételes értékű és szépségű edények voltak. A református egyház emlékeinek legtöbbször kvalitásban nem hasonlítható a katolikus egyház kiemelkedő értékű ötvösremekeihez. Éppen ez adja meg a református egyház kegytárgyainak jelentőségét, mivel ezek a kor ötvöseit által készített ún. mindennapi tárgyak voltak, amelyekből szinte semmi nem maradt az utókorra.

Munkámban a református egyházban használt 17–18. századi ötvösmunkákat tekintem át vázlatosan.

Úrasztali kenyérosztó tálak, tányérok

A keresztény egyházakban a liturgikus szertartások eltérősége a szertartási tárgyakban is megnyilvánul.

A kenyérosztó tál vagy tányér kiemelt jelentőségű a református úrvacsoraosztásban is. Mivel a minden hívőnek átnyújtott kenyérszelet nagyobb terjedelmű az ostyánál, a kenyérszeletek elhelyezésére nagyobb átmérőjű kenyértartó tálakra volt szükség. Így jelenhetett meg a református egyház szertartási tárgyai között a katolikus egyházban használt kisméretű

21 RADVÁNSZKY 1986. 131–132. Legutóbb Kiss Erika foglalkozik ezzel Kiss 2008. 99–100.

patena mellett a nagyobb asztali tál és tányér, mint kenyérosztó tál. Ennek ellenére patenák is maradtak fenn a református templomokban a 15–16. századból, amelyek között vannak eredetileg katolikus használatú darabok is.

A tálakról, tányérokra bizonyosra vehetjük, hogy legtöbbjük nem templomi használatra alakult, hanem a kor elterjedt asztali edényeinek formáit követi. A 17. század a magyar ötvösség fénykora volt, nem véletlen tehát, hogy ebben a században változatosabb formákkal találkozhatunk, bár a tálak egyszerű formája nem sok variációs lehetőséget kínál. A négy-hat, nyolcszögletű típusok mellett a patena formájúak vannak jelen az ismert anyagban nagyobb számban. Ezek többnyire eredetileg nem egyházi használatra készültek, hanem asztali vagy díszedények voltak.²²

A 18. században már csak egyszerű, kerek formákra készült tálak ismertek, amelyek széles és keskeny, valamint sima és gyűrűs szélű karimájúak egyaránt lehetnek. Ekkor is számos darab patena formát követ, mutatva, hogy ez a katolikus szertartási edényforma évszázadokon át fennmaradt. Megjelentek a barokk formák, a karéjos tálak. Ebben a században nagy valószínűséggel egyházi használatra készültek a tálak és tányérok.

²² Erről lásd P. SZALAY 2019a.

Úrasztali borospoharak

Az úrvacsora osztás során a Krisztus vérét jelképező bor átnyújtása az úrvacsorázó híveknek az úrasztali borospohár által történik. Erről így rendelkezik a debrecen-egervölgyi zsinat:

„Az Írás ivó eszközről vagy pohárról emlékezik. Tehát mindennemű edényeket, akár üveg, akár fa, vagy arany, ezüst és cserép legyenek, vagy rézből és bármiféle ércből készültek, elfogadunk, csak a visszaélés, fényűzés, babona és botrány legyenek eltávoztatva.”²³

A legtöbb úrvacsorai pohár ezüstműből készült ötvös-munka. Az úrasztali borospoharak között is számos katolikus misekehely maradt fenn a gyülekezetekben még a 15. századból is.²⁴ A jelenleg ismert emléktárgy alapján úgy tűnik, hogy a jellegzetes hatkaréjos talpú, gótikus kehelyforma a 17. században is elfogadott és kedvelt volt.

²³ Kiss 1881. 152.

²⁴ P. SZALAY 2017.

A 16. században az egyik legkedveltebb forma a karimás pohár és az alakja után elnevezett tölcséres pohárforma volt. Az általunk kutatott területen, Északkelet-Magyarországon a 16. század második felétől kezdődően a 17. század végéig maradtak fenn. Ezek a poharak asztali edények voltak, a korai darabok feltehetően nem úrasztali edénynek készültek.²⁵

Az egyszerű pohárformák közé tartoztak a cápás és gyapjas poharak, amelyeket díszítésükről neveztek el. A cápás pohár felületét poncoló tűvel munkálták meg, a gyapjas poharnál vízszintes vagy függőleges hullámvonalak díszítették a palástját.

A 17. század legkedveltebb pohárformája az ún. talpas pohár volt. Ezt az elterjedt asztali edényformát az eddigi kutatások alapján úgy tűnik, hogy az alföldi református gyülekezetekben használták. Legjellegzetesebb közöttük a verejtékes díszítésű csoport, amelynek cseppjeit Krisztus verejték vagy vér-cseppjeiként értelmezték. A ma ismert edények nagyobb része ezekben a gyülekezetekben maradt fenn.

²⁵ P. Szalay 2018.

Az úrasztali poharak között 17. századi reneszánsz kelyhek is jelentős számban maradtak fenn. Akad közöttük kókuszdió kehely is, ami a különlegesség iránt fogékony kor jellegzetes terméke volt.

A 18. századi barokk stílusú kelyhek között Debrecen vonzáskörzetében jelentős számban található a debreceni formának tartott hólyagos pohár, amelyet *arany pohár debreceni módra* néven emlegettek az 19. század eleji református egyházlátogatási-vizitációs jegyzőkönyvek. Ezek a kelyhek már a tálakhoz hasonlóan bizonyosan egyházi célokra készültek. (15. kép)

Úrvacsorai bortartó edények

Mivel minden úrvacsorázó részesül a Krisztus vére utaló borból, nagyobb borosedényekre volt szükség, így kaptak helyet az úrasztalán az úrvacsorai boroskannák.

Nagyságuk miatt ezek nagyobb értékű tárgyak voltak, a hívek ritkán adományoztak ezüst úrvacsorai boroskannákat templomaiknak. Közülük vizsgált területünkön jelentős darabok az I. Rákóczi György fejedelem és Lórántffy Zsuzsanna által Kassának, Tolcsvának, Sátoraljaújhelynek és Mádnak adományozott példányok. A debreceni, sőt a 17. századi magyar ötvösség kiemelkedő alkotásai a debreceni un. oszlopdíszes kannák, amelyek a város gyűlezeteiben maradtak fenn.

A 19. században meginduló gyáripari fejlődés hatására az ötvös művesség is hanyatlásnak indult. A század első felében még készültek kézműves alkotások, de a század közepétől kezdve megjelentek a sorozattermékek, amelyek ellehetetlenítették a sok évszázados mesterség művelését.

Irodalom

Dr. BENEDEK Sándor

1971 *A Magyarországi Református Egyház istentiszteletének múltja*. Teleky Béla Örísziget, Debrecen

B. BOBROVSZKY Ida

1980 *A 17. századi mezővárosok iparművészete (Kecskemét, Nagykőrös, Debrecen)*. Akadémiai Kiadó, Budapest

DANKÓ Imre

1999 *Takács Béla élete és munkássága*. Tiszántúli Református Egyházkerület-Debreceni Református Kollégium, Debrecen

FEKETE Ágnes

2013 *Liturgia és idő a magyar református istentiszteleti gyakorlat egy 1968-as és egy mai felmérés tükrében*. Doktori értekezés Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Doktori Iskola, Budapest

FEKETE Károly

2000 Csikesz Sándor professzor pályaképének vázlata (1886–1940). *Képes Kálvin Kalendárium 2000*. 82–83.

2013 *Heidelbergi Káté magyarázata. Hálaadásra vezető vigasztalás 129 kérdés-feleletben*. A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest

KISS Áron

1881 *A XVI. századi magyar református zsinatok végzései*. Magyarországi Protestáns Egylet, Budapest

KISS Erika

2008 Ötvozművek a 16–17. századi Magyarországon. In: MIKÓ Árpád – VERŐ Mária (szerk.) *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század) II*. Budapest 99–114.

Magyar Református Egyházak/Egyház/ Javainak Tára sorozat 1–43. kötet

Magyar Református Egyház Zsinata Gyűjteményi Tanács, Budapest – Debrecen

MIHALIK József

1959a Ungarischen Beziehungen des Glockenblumenpokals. *Acta Historiae Artium VI*. 1–2. 33–85.

1959b A magyar református egyházak harangvirágserlegei. *Egyház-történet 5*. Református Egyház Egyetemes Konventje, Budapest, 263–283.

PALOTAY Gertrúd

1942 A magyar református templomok úrasztali terítői. In: KOVÁTS J. István (szerk.) *Magyar református templomok*. Betűvetés Könyv- és Lapkiadóvállalat Kft., Budapest, 289–342.

RADVÁNSZKY Béla

1986 *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században II*. Helikon Kiadó, Budapest

P. SZALAY Emőke

2001 *A debreceni ötvösség*. Ethnica, Debrecen

- 2004 *Ónedények a kárpátaljai református gyülekezetekben.* Magyar Református Egyház Zsinata Gyűjteményi Tanács, Debrecen
- 2007 *Iparművészeti emlékek a vajdasági, drávaszögi, szlavóniai, muramelleki és a felső-őrségi magyar református gyülekezetekben.* Magyar Református Egyház Zsinata Gyűjteményi Tanács, Debrecen
- 2009 *Úrihímezéses úrasztali terítők a Beregi, Szabolcsi és Szatmári Egyházmegyében.* Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen
- 2010 *Úrasztali és keresztelőedények a Tiszáninneni Református Egyházkerület Zempléni Egyházmegye gyülekezeteiben.* Magyar Református Egyház Zsinata Gyűjteményi Tanács, Debrecen
- 2013 *Református egyházművészet.* Magyar Református Egyház Zsinata Gyűjteményi Tanács, Debrecen
- 2015 *Úrasztali és keresztelőedények a Tiszáninneni Református Egyházkerület Borsod-Gömöri Egyházmegye gyülekezeteiben I–II.* Borsod-Gömöri Református Egyházmegye, Bócs
- 2017 *„Az Írás ivóeszközzéről beszél...” I.* Magyar Református Egyház Zsinata Gyűjteményi Tanács Debrecen
- 2018a *Úrasztali és keresztelőedények a Tiszáninneni Református Egyházkerület Abaúji Egyházmegye gyülekezeteiben I–II.* Abaúj Református Egyházmegye, Encs
- 2018 *„Az Írás ivóeszközzéről beszél...” II.* Magyar Református Egyház Zsinata Gyűjteményi Tanács, Debrecen
- 2019a *„Az Írás ivóeszközzéről beszél...” III.* Magyar Református Egyház Zsinata Gyűjteményi Tanács, Debrecen. (Megjelenés alatt.)
- 2019b *„Vevé a kenyeret...”* Magyar Református Egyház Zsinata Gyűjteményi Tanács, Debrecen. (Megjelenés alatt)
- 2019c *Úrasztali és keresztelőedények a Tiszáninneni Református Egyházkerület Eger-völgyi Egyházmegye gyülekezeteiben* (Megjelenés alatt)
- TENKE Sándor
- 1990 A református vallás liturgikus tárgyaiból. In: GÁSPÁR Zsuzsa – MAROS Donka (szerk.) *A hit asztala. Az áldozattól az istentiszteletig.* Officina Nova, Budapest
- WEINER Mihályné
- 1971 *Önművesség.* Corvina Kiadó, Budapest

Képjegyzék

Csók István: „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre!” (Úrvacsora) 1890. MNG

Kenyérosztó tál Nagyár 15. század.

Kenyérosztó tál Penyige 16. század.

Kenyérosztó tál Debrecen 1628. *Készült: Debrecen*

Hatszögletű tál Fehérgyarmat 17. század. *Készült: Debrecen*

Kenyérosztó tál Esztár 1779. *Készült: Debrecen*

Kehely Bagamér 15. század.

Karimás pohár Korláthelmec. 16. század

Tölcséres pohár Túrricse 1636. *Készült: Debrecen*

Cápás pohár Cégénydányád 1688.

Talpas pohár Erdőhorváti 17. század. *Készült: Debrecen*

Talpas pohár Csepe 17. század. *Készült: Szatmárnémeti*

Kókuszdió kehely Hontvarsány 17. század. *Készült: Debrecen*

Kehely Nemesoroszi 17. század.

Kehely Derecske 18. század. *Készült: Debrecen*

Úrasztali boroskanna Kassa 1644. *Készült: Kolozsvár*

Úrasztali boroskanna Debrecen 1631. *Készült: Debrecen*

RIGMUSOS TEOLÓGIA, VERSBE SZEDETT KEGYESSÉG

Mielőtt a témára térnék, a Bibliából idézek. Mózes sikerének titkát – azt, hogy képes volt a hatalmas fáraóval szembeszállni – a Zsidókhoz írt levél azzal magyarázza, hogy „kitartott, mintha látta volna a láthatatlant” (Zsid 11,27). Nem mintha nem látta volna a népét üldöző hatalmas sereget, a felfegyverzett üldözőket, mégis képes volt ebben a halálos fenyegetettségben is valóságosnak látni a Szabadítót és a szabadulást. Hihetetlen bátorság kell ehhez az ún. kettős látáshoz. Nem kioltani egyik valóságot sem a másik kárára: együtt látni a hatalmas Sereget, és nem kicsinnyé zsugorítani, hanem meghagyni mindenhatónak a Mindenhatót.

Ehhez a lelki működésmódhoz kellett a megerősítő szövegek, az atyák, Ábrahám, Jákob és Izsák Istenének ígéretei az isteni megtartásról. Ennél a pontnál máris témánknál vagyunk, vagyis az Isten-látást segítő szövegeknél. Azoknál az atyák és anyák emlékezetében megtartott és továbbörökített – adott esetben – rigmusos formuláknál, amelyek a következő generációk aktuális konfliktushelyezeteiben Istent megidéző, láttató erőket ajándékoznak.

Istenlátás, hit, kegyesség. Mielőtt ennek az erdélyi, györgyfalvi megnyilvánulásáról beszélnék, kíséreljük meg fölrajzolni napjaink kegyességi térképét. Ha az istenhit-mintázatok különböző formáit keresnénk, akkor a skála egyik végén a szakrális világ falusi kultúrájának kihalófélben lévő megnyilvánulásait kellene megnevezni, a másik végén pedig az ún. deklarált spiritualitást, ami posztmodern világunk jellegzetessége. Az utóbbit az értem, amikor valaki nem titkoltan távolítja el magától istenhite megnyilvánulásait, illetve tagadja meg a mindennapok szakralitásának megjelenítését, az istenhit megélését pedig kizárólag az intimszféra karanténjába zárja. Ez általában olyan amorf kegyesség, amely többnyire a pszichológia szótárából kölcsönzi artikulálódását.

Az spirituális kegyességi tartományában lévők számára rémisztőnek tűnik a másik véglet, a falusi kultúra szakralitása. Az, amit még megkímélt az a fajta szekuláris szocializáció, amely még a kegyesség fogalmát is törölte a szótárából. Itt még ismeretlen a felekezetifüggetlen spiritualitás, és nem létezik a lelkiségi választhatóság, amelynek értelmében az éppen divatba hozott istenhit-mintázatok váltogatják egymást.

Ebben a falusi kultúrában még *kegyességi uniformist* viselnek a hívek. S ahogyan a népviselet tájegységenként változott, úgy a „lelki egyenruhát” is leginkább maga szabta-varrta egy falu egyházközsége, s többnyire annak a papja alakította a kegyességi viseletet (jobb híján a saját maga és az általa kijárt teológiai iskola képére és hasonlatosságára). Ő határozta meg a kegyességi szabásmintákat. Ebben a lelkiségben szó szerint meg volt szabva, hogyan kell Istenről gondolkodni, hozzá imádkozni, mit büntet, és mit jutalmaz. Az

egyéni megtapasztalásokra is mindig ráüttetett az adott közösség pecsétje, vagyis át kellett menni az elfogadhatóság szűrőjén.

Ez a világ még nem ismerte a dualizmust, a szakrális és profán szétválasztását. Itt még mindent áthatott az Isten-jelenlét. Itt még nem különült el a templomi áhítat és a mulatság. Senkinek a fülét nem sértette esküvőkön az a fajta táncra buzdítás, amely Györgyfalván így hangzott: „Gyertek, zenészek, szóljon a rigmus, dicsértessék az Úr Jézus Krisztus.” (Ki merné ma egy mondatba foglalni a „bulizást” és a Szentháromság egyik személyét?)

Ennek a kegyességnek a *jellegettsége a rigmusos*, kötött szövegekbe fogódzkodó hit. A bibliaismeret, az ünnepek jelentősége, az etikai témák, a református hittételek: a megtérés, a megszentelődés, az úrvacsora vagy az életfordulók, az esküvők, a temetések értelmezése mind-mind rigmusos változatban, szájhagyomány útján terjed.

Ennek a szakrális kultúrának az úrvacsorai vonatkozásait keresve meg kell említeni az aratási ünnepet, amely Györgyfalván sajátos kapcsolatban van az úrvacsorával. Augusztus utolsó vasárnapján újkenyér vagy újszenge ünnepe van úrvacsorával, s búzakoszorú-ünnepéellyel. A konfirmandusok népviseletben bevonulnak az új búzakoszorúval, s közben a gyülekezettel éneklük:

*Ételünk, asztalunk szent oltár lehetne,
Jézus Krisztus teste kenyerünk lehetne,
Jézus Krisztus vére mi borunk lehetne.¹*

Azután körülállják az úrasztalát, és az Élet kenyerével kapcsolatos ígéket mondanak. Korábban hosszú versek is színezték ezt az ünnepséget a délutáni istentisztelet keretében, de ma már mindez a délelőtti istentisztelet függeléke, és a versmondást felváltja az úrvacsorához kapcsolódó Igék felolvasása.

Az aratási ünnepségek általában a teremtésteológiára koncentrálnak, Györgyfalván azonban mindez az úrvacsorára, a megváltásra fókuszál, ennyiben sajátos.

Úrvacsoravétel előtt az idősek még kötött szöveget mondtak. Az adatközlő Vajas Borbála volt:

*Édes Jézusom,
míg a megtört kenyeret eszem,
táplálj engem halálod érdemével, bűneim bocsánatával,
hogy tápláljon engem az örök életre.*

A bor vétele előtt pedig:

*Üdvözítő Jézusom,
Érettem kiontott drága véred szent jegyét kívánom venni.
Rejts el engem sebeidben, moss tisztára szent véredben,
hogy általa bűneimben meghalljak, és tebenned új életre támadjak. Ámen*

Vajas Borbála még hozzátette: „Ezelőtt 60 évvel volt a konfirmálásunk, és akkor Orbán János volt a tiszteletes úr, és ő tanította ezeket.”

Az ima szövege az úrvacsoratan teológiai sűrítőménye. Megidéződik Jézus Krisztus kereszthalála, de nem úgy, mint csúfos ítélet, hanem megváltó tett.

¹ ANTAL 2005. 179.

A megszabadító hatalom jelenidejűsödik az imában, és hozzáférhetővé válik, mint megmosó, megtisztító erő, és mint az örök élet itala, vagyis megjelenik az eszkatológikus töltetű feltámadásigéret.

A jelenidejűsítésben fontos tényező a megszólítás: „Édes Jézusom”, az egyes szám első személy pedig a közösségből kivált személyességgnek, az én-te kapcsolatnak a megmintázódása. A véges találkozik a végtelennel, a bűnös ember érintkezésbe lép a Szenttel. Az ima szavai által átlelkesített anyag: a kenyér és bor valósága, s annak elfogyasztása összeköti a két élet-történetet, a bűnöst és a Szentet. Ahogyan az adatközlő részéről elhangzik az imádság, érezni lehet, hogy valamiféle találkozás, személyes érintkezés történik, ami több, mint pusztán emlékvacsora Jézus halálát idézve.

Az elfogódott előadásban – jóllehet nem templomi, hanem konyhai környezetben hangzik el – érezhető, hogy az előadónak pusztán a szöveg felidézésével is „gerjedezik a szíve”, ahogyan a Károli-fordítás említi meg az emmausi történetben a Jézus-jelenlét felismerését (pontosabban annak a hiányát, lásd Lk 24,32). Ahogyan a megismételt szöveg a Bibliában az Isten-jelenlét megidézésének fontos eszköze, úgy az adatközlő esetében is. Vajás Borbála is úgy idézi a jól ismert verset, mint aki ismeri a szentség világában járást. Mintha ő is, akárcsak Mózes, látná a Láthatatlant, úgy mondja el a szöveget a konyhai asztalnál, hogy a hallgató számára az szinte átalakul szent-ségi térré, az Úr asztalává.

A másik adatközlő, Kun Erzsébet, ragadványnevén Ferkő Pendzsi néni memóriájából előhívott versben az úrvacsora tartalmának kiszélesítése, vagyis profanizálása jelenik meg. Ez már a tannak nem olyan tömör teológiai sűrít-ménye, mint a korábbi, de megvilágítja annak átváltoztató hatalmát. Vagyis e szerint a teológia szerint nem a kenyér és a bor változik át, hanem az, aki azzal él. Ebben a szövegben nem annyira a szótériológiai és krisztológiai tartalmak kerülnek előtérbe, hanem sokkal inkább az etikai vonatkozások.

A vers felidézése kissé töredezett, de üzenete érthető. A szerző ismeretlen, a vers címe Pohárcsere.

*Itt állok a te szent asztalodnál,
Milyen sokat mond nekem a pohár.
Sokat mond, ha Jézusomra gondolok,
Kinek vére által mentve vagyok.
Régente is volt nekem poharam,
az ital volt minden boldogságom,
de a mióta Jézusomé lettem,
a szent kehely poharom lett nekem.
Borzadok a kocsma poharától
s az alkohol mérges szagától.
Csak a kehely teljes boldog... nekem
az vigaszom, örök emlékezem...,
hogy mi történt értem a Golgotán,
a nevezetes utolsó vacsorán.
Szent áhitat szállt meg engemet...
ezeket népének szerezte...*

*gondját rám is reám tette...
Ott állottam már az örvény szélén,
de szavára visszafordultam én.
Megtért szívem boldog asztalán...
a kenyérnél és az áldott pohárnál.
Hű Jézusom, te nagy megmentőm,
ki a halálból hívtál engem elő.
Olyan sokan vannak még odakünn,
hurcolják a keserves kint!
Küldj érettük, ahogy értem küldtél,
mentsd meg őket, ahogy engem megmentettél!
Tanítsd őket,... segítsd őket, megszabaduljanak,
és én boldogan ülök a Te asztalodnál.
Élek veled, szent kenyér és pohár,
Megújító lelkem felszáll hozzád az égig...
Hirdetem a Te halálodat,
hirdetem a feltámadásodat.
Hirdetem, hogy felmentél a mennybe
s hirdetem, hogy eljössz ítéletre.*

Ebben a versben is megidéződik a golgotai kereszthalál, de az személyes vonatkozásúvá válik. Az üdvtörténeti esemény egyben az egyéni szabadulás záloga is. Megjelenik a szentség és a szentségtelenség különös együtt tartása. Egyszerre van jelen az alkoholfüggő, a kocsma gőze és a templomi kehely. A bor egyszerre a kísértés és a megváltás itala. Ez a szöveg összerakja Jézus halálát és az alkoholizmus pusztító ölelését. De ahogyan Jézus feltámadott a halálból örök életre, úgy az alkoholista is új életre kelhet a szent jegyek fel-támasztó erejével.

Itt a személyességen túl a közösségi dimenzió, a misszió is megjelenik. A megszabadított egyben a szabadulás lehetőségének hirdetőjévé is válik, felelőssé a másik, a még meg nem tért bűnös ember iránt. Az úrvacsora tehát nemcsak Krisztussal köt össze, hanem a felebaráttal is.

Ily módon az úrvacsorás versben a krisztológiai és a szótériológiai aspektus mellett nagyon markánsan jelen van az etikai vetület is.

A vers vége a Krisztus-himnuszra (Fil 2) emlékeztet, mintegy eszkatológus zárással a credo-szerű foglalatban. A függőség történéseit felváltják az úrvacsora jelentőségének szakrális tartalmai: Jézus halálának, feltámadásának, mennybemenetelének és visszajövetelének hirdetése.

A györgyfalvi kegyes rímfaragókról szólva nem felejtkezhetünk el a néhai Tóth Imre „nanóról”, aki írástudatlan lévén „fejben” írta a verseket, s a házi úrvacsorák alkalmához ezekkel a rímekbe szedett imádságokkal járult hozzá, amelyek az Istennel folytatott magánbeszélgetései voltak.

Ha össze akarnánk foglalni ennek a rigmosos teológiának a lényegét, akkor az nem más, mint egyfajta szakrális kísérlet, hogy az élet legkülönfélébb helyzeteiben a Láthatatlant láthatóvá, s a Hozzáférhetetlent hozzáférhetővé tessük – mégpedig a megtanult szövegek felidézése által. Igaz, a lélektelen

ismétlés elfedheti a lényegét, de az nemcsak eltakar, hanem felismerésre is juttat, nemcsak élményfakító, hanem azt felelevenítő is, végtére is tanítványai a kenyér megtöréséről és a jól ismert hálaadásról ismerték fel Jézust (Lk 24).

A györgyfalvi Istenhit-mintázat adatközlői arra bátorítanak, hogy szabad elmozdulnunk a holisztikusabb kegyesség gyakorlása felé!

Irodalom

ANTAL József

2005 *Györgyfalva, György pásztor népe*. Idea Design+Print, Kolozsvár

EUCCHARISZTIKUS ÁHÍTATFORMÁK CSÍKSZENTDOMOKOSON

Csíkszentdomokos közösségi imaéletének napjainkban is tapasztalható gazdagsága lehetővé teszi, hogy eucharisztikus áhítatformáival, és ezen belül a szentségimádáshoz kötődő ájtatosságaival külön tanulmányban foglalkozzunk. A liturgikus és paraliturgikus változatokban is előforduló gyakorlatok zömében 19–20. századi gyökerűek, fennmaradásuk többnyire egyházi szorgalmazásra történt, találkozzunk azonban laikus kezdeményezésekkel, hagyomány átörökítő törekvésekkel is.

A katolikus egyházban a szentségimádás az Oltáriszentségben jelen lévő Jézus Krisztus szentmisén kívüli imádását jelenti, ami megvalósulhat egyéni szentséglátogatás alkalmával, vagy „közösségi-nyilvános” szentségkitétel jelenlétében. A 13–14. századtól kezdődően az Oltáriszentség jelenlétében megvalósuló ájtatosságoknak különböző, rövidebb-hosszabb időtartamú változatai alakultak ki. A 16. század elejétől kezdve egyes templomok, szerzetes rendek a szünet nélküli szentségimádást (éjjel-nappal) is felvállalták. 1527-ben Zaccaria Szent Antal kezdeményezésére Milánóban létrejött a negyvenórás szentségimádás, amely a megnevezésében is feltüntetett időtartamú ájtatosság végzését jelentette a tabernákulum, vagy a kitett Oltáriszentség előtt. A 17. század folyamán a Jézus negyven órás sírban nyugvásának az emlékét idéző áhítatforma az egész világon elterjedt. Helyenként az örökimádás egyik korai változatává alakult át, amely a negyven órás imádás folyamatos körforgását tűzte ki célul egy város, vagy egy egyházmegye templomaiban. Egy későbbi típus rövidebb, reggeltől estig tartó adorációval szervezte meg az átadást.²

Az erdélyi elterjedés korai szakaszáról keveset tudunk, a 19. századtól kezdve ismerünk olyan rendeleteket, amelyek az Oltáriszentség szentmisén kívüli tiszteletének egyes változatait, a szentségimádás különböző lehetőségeit ajánlják, vagy teszik kötelezővé a gyulafehérvári római katolikus egyházmegyében.³ Ezek többnyire püspöki körlevelek, rendeletek, amelyek személyes vagy pápai kérést közvetítve szorgalmazták ezen ájtatosságok elterjedését. A negyven órás szentségimádás eddigi legkorábbi említése egy 1859-ben kelt körlevélből ismert, amelyben Haynald Lajos püspök röviden méltatja az egykori szokást és egy új, reggeltől estig tartó örökimádási gyakorlat bevezetését

1 A szerző a MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport munkatársa.

2 Vö: *Magyar Katolikus Lexikon*, negyvenórás szentségimádás szócikk: <http://lexikon.katolikus.hu/N/negyven%C3%B3r%C3%A1s%20szents%C3%A9gim%C3%A1d%C3%A1s.html> (letöltés: 2019. január 14.); örökimádás szócikk: <http://lexikon.katolikus.hu/%C3%96/%C3%B6r%C3%B6kim%C3%A1d%C3%A1s.html> (letöltés: 2019. január 14.); szentségimádás szócikk: <http://lexikon.katolikus.hu/S/szents%C3%A9gim%C3%A1d%C3%A1s.html> (letöltés: 2019. január 14.).

3 Vö: NÓDA 2012. 145–150.

rendeli el.⁴ A reggeltől estig tartó imádást egy előírt napon, évente egyszer kellett felvállalják az egyházmegye templomai, kápolnái. Ezt követően, jelenlegi ismereteim szerint napjainkig ez a gyakorlat maradt fenn, amelynek megújítása az egyházmegyében több alkalommal is megtörtént. Mailáth Gusztáv Károly püspök 1937-ben⁵, Márton Áron püspök 1939-ben⁶ és 1957-ben⁷, Jakubinyi György érsek 1998-ban⁸ tett közzé megújított szentségimádási rendet. Az évi egynapos szentségimádás felvállalásának kötelezettsége kisebb megszakításokkal a 19. század közepétől napjainkig megfigyelhető az egyházmegyében, így a vizsgált egyházközségben is. A csíkszentdomokosi közösség az 1930-es évek végétől egész napjainkig május 17-én kellett eleget tegyen ennek a feladatának. A 19. században találkozunk más szabályozásokkal is, 1859-ben szeptember 3.⁹, 1861-ben november 18.¹⁰ volt kijelölve a falu örökös szentségimádási napjának.

Az év egy meghatározott napjához kötődő szentségimádási gyakorlat mellett a 20. század elejétől kezdődően fokozatosan elterjedt az egész gyulafehérvári egyházmegye területén a hónap első vasárnapi adoráció is. A szokás általános meghonosodása az oltáregyletek központi rendeletre történő megalakításának köszönhető. 1901-ben Mailáth Gusztáv Károly püspök szorgalmazta minden plébánián ezen szervezetek megalakulását, valamint ezek csatlakozását az általa 1898-ban Gyulafehérváron megalapított Központi Oltáregyesülethez.¹¹

Az egyházmegye oltáregyesületi alapszabályzata szerint a búcsúkiváltságok elnyeréséhez minden tag elengedhetetlen feladata volt, hogy: „havonta egy órát töltsön a legfölségesebb Oltáriszentség imadásában”¹². Ennek elmulasztása nem számított vétéknek, de ha két alkalomnál többször is előfordult nem lehetett részesülni a kiváltságokban. Kivételes esetben a szentségimádást otthon, vagy munkaközben is lehetett végezni, azonban „a legfölségesebb Oltáriszentséggel lelkileg egyesülve” kellett maradni. A tagok másik fontos kötelezettségének számított a tagságdíj rendszeres befizetése.¹³

Márton Áron püspök folytatta elődje törekvéseit, 1948-ban újra elrendelte az egyházmegye minden plébániáján az oltáregyletek szabályszerű megalapítását, megújítva az alapszabályzatot is.¹⁴

4 Vö: HORVÁTH É. N.

5 A liturgikus rendelkezés rövid ismertetését lásd NÓDA 2012. 149–150.; TAMÁSI 2009. 105–106. Az 1938. január 1-től hatályba lépő újjászervezést valószínűleg nemcsak Mailáth püspök kettős jubileuma (papságának 50., püspökségének 40. évfordulója) ihlette, hanem az ugyanabban az évben Budapesten rendezett Eucharisztikus Világkongresszus is. Vö: TAMÁSI 2009. 105.

6 NÓDA 2012. 153.; A rendelkezés szövegének közlését lásd MARTON 2015. 68–70.

7 NÓDA 2012. 155.; A körlevél közlését lásd MARTON 2008. 143–145.

8 HORVÁTH É. N.

9 GYÉL I 1/a. *Ájtatosságok, búcsúk, szentmise, böjt, missziók, papi lelkigyakorlatok* (a továbbiakban: 23). 505/1860.

10 GYÉL I 1/a. 23. 3202/1860.

11 TAMÁSI 2009. 70. A gyulafehérvári egyházmegye oltáregyesületeinek 20. század eleji megszervezéséről és működéséről lásd NÓDA 2012. 146–149.

12 *A legfölségesebb...* 1928. 11.

13 *A legfölségesebb...* 1928. 11–12.

14 Erről a rendelkezésről részletesebben lásd NÓDA 2012. 154.; MARTON 2008. 14. A rendelet szövegének közlését lásd MARTON 2008. 125–134.

A kommunista diktatúra ideje alatt ezek a vallási közösségek többnyire felbomlottak, a gyulafehérvári egyházmegyében napjainkban általánosan meglevő első vasárnapi szentségimádás valószínűleg ennek az oltáregyleti gyakorlatnak a maradványa.

Csikszentdomokoson a „szentségimádás társulata” 1899–1908 között a „Jézus Szentséges Szíve társulatával összeköttetésben” működött.¹⁵ Szabályszerű megalakulására 1908-ban megvalósult újjászervezésekor került sor, amikor csatlakozott a Gyulafehérvári Központi Oltáregyesülethez is, akkor 132 tagot (7 férfi, 21 hajadon és 104 asszony) számlált.¹⁶ Fennállását az 1940-es évek végéig sikerült eddig írott forrásokkal dokumentálni. Egy 1912-ben kidolgozott püspöki tervzet nyomán a plébánosok minden év augusztusában külön jelentést kellett tenniük az egyházközségükben működő katolikus egyesületekről.¹⁷ 1912–1950 közötti időszakból maradtak fenn a „XII. számú reláció”-nak nevezett jelentések, amelyeknek köszönhetően az egyházmegye egyesületi életének ez az egyik legjobban dokumentált periódusa.¹⁸ Az I. világháború következtében 1918-ban szükségessé vált az egyesület újjászervezése.¹⁹ A két világháború közötti időszakban volt a legtöbb tagja az egyesületnek, amikor az iskolás fiúkat és lányokat is beszervezték a tagság sorába. 1947-ben 178 tagja volt az egyesületnek, közülük már csak kettő volt férfi.²⁰ Az egy-két mondatos jelentések csak arról tájékoztatnak, hogy a hónap első vasárnapi szentségimádások és az azt követő gyűlések, megbeszélések rendszeresen meg voltak tartva, a tagok az imaórákat pontosan végezték, de nem részletezik ezek hogyan történtek, valamint azt sem, hogy a falu többi vallási közösségei bekapcsolódtak-e ezekbe az ájtatosságokba. A szűkszavú beszámolók és a ritkaságszámba menő jegyzőkönyvvezetés azt sejtetik, hogy a csikszentdomokosi oltáregylet leginkább az 1899-es megalakuláskor, a megnevezésével („szentségimádás társulat”) is hangsúlyozott feladatot tekintette mindvégig elsődlegesnek. Valószínűleg az egyházmegye sok más településéhez hasonlóan az oltáregylet működése itt sem tudott az egyházi előjárók elvárásainak megfelelően kibontakozni. Egyes vélekedések szerint az egyházmegye legtöbb pontján nehézkes volt a működésük, mivel „nagyreszt csak nő tagjai voltak és a tevékenységük a tagsági díj befizetésére és a gyűlések szervezésére korlátozódott.”²¹ Valószínűleg az igazi meghonosodás hiányának köszönhetően

15 A Jézus Szíve társulat 1899-ben jött létre, az akkori plébános Lukács Vilmos szorgalmazására, amelynek alapító okiratai is fennmaradtak. GYÉL I 1/a. 23. 1743/1899. Ő nevezi az oltáregyletet szentségimádás társulatlak az 1908-as újjászervezés jóváhagyását kérelmező levelében. GYÉL I 1/a. 23. 2409/1908.

16 GYÉL I 1/a. 23. 2409/1908.

17 TAMÁSI 2009. 19.

18 Azonban a plébánosok nem minden esetben, vagy többszöri felszólítás után tettek eleget ennek a kötelezettségüknek. Beszámolóik legtöbb esetben elég szűkszavúak. Még az is tisztázásra szorul mennyire pontosak a tagságra vonatkozó adatok. A csikszentdomokosi oltáregyletre vonatkozó jelentések a tagság feltüntetésével mellett néhány mondatban kitérnek a tevékenység rövid ismertetésére is.

19 Ebből az időszakból több jegyzőkönyv is fennmaradt. GYFL CSGYL. *A Csikszentdomokosi plébánia iratai. Tematikusan rendezett kötetek. Oltáregylet tagnyilvántartása 1909–1918.*

20 GYÉL I 1/a. 23. 1600/1947.

21 NÓDA 2012. 147.

nem tudta a kommunista uralom viszontagságait sem túlélni, a tagok fokozatos kihálásával a hónap első vasárnapi szentségimádási órák végzése többnyire a rózsafüzér társulatok feladatává vált, és maradt egész napjainkig.

A faluban egy harmadik, máig fennmaradt eucharisztikus áhítatforma a csütörtöki naphoz kötődő, „éjjeli szentségimádás”, amely nem az Oltáriszentség jelenlétében történik, Jézus nagycsütörtöki szenvedésének éjszakai átélésére összpontosít, az otthon csendjében virrasztva és engesztelve lehet az emberiség bűneiért felvállalni. Az Alacoque Szent Margit egyik 1674-es látomására épülő²² csütörtök éjszakai gyakorlat valószínűleg kapcsolatba hozható ugyancsak e látomás hatására létrejött 19. század eleji jezsuita kezdeményezésű szentórával, valamint az akkor létrehozott Szentóra Testvériséggel.²³ A 20. század első felében a gyulafehérvári egyházmegyében is több olyan rendelkezéssel találkozunk, amelyek a világegyházban általánosan elterjedt csütörtöki, vagy csütörtök éjszakai szentórák megtartását szorgalmazzák, vagy írják elő. Mailáth püspöknek 1933-ból és 1934-ből,²⁴ Márton Áron püspöknek 1948-ból²⁵ ismertek ilyen rendelkezései. Korábban is történhetek ilyen kezdeményezések, de ezekről még nem sikerült adatot találni. A csütörtöki naphoz kötődő ájtatosságnak valószínűleg sok változata alakult ki. A Csíkszentdomokoson meghonosodott típus az eddig felkutatott adatok alapján egy 20. század eleji német kezdeményezés, elindítója a Bajorországban szolgáló Ziegler Andreas, landshuti plébános²⁶. Még nem sikerült tisztázni, hogy az általa összeállított ájtatosság első kiadása mikor jelent meg, legkorábbi változatát 1913-ból²⁷, a legkésőbbit 1985-ből²⁸ sikerült felkutatni.

Az ájtatosság érdekessége, amint már korábban is említettem, hogy nem az Oltáriszentség jelenlétében kellett végezni, hanem a „saját szobájukban

22 „Kívánom tőled, hogy minden éjjel csütörtökön éjjel 11–12-ig földig hajolva, imában töltsd ezt az órát, hogy részed legyen abban a fájdalomban, amelyet az Olajfák-hegyn a halállal küzdve átszenvedtem és ez által megengeszteljed haragomat a bűnösök iránt.” n. n. é. n. [1928]. 4.

23 A Szentóra Testvériség és a hozzá kapcsolódó csütörtöki áhítatforma Robert Debrose SJ, jezsuita szerzetes kezdeményezésére született meg 1829-ben, Paray-le-Monialban. BERGER 2008. 444.

24 NÓDA 2012.149.

25 NÓDA 2012. 153.

26 A mű eredeti szerzőjét a magyar nyelvű kiadások legtöbb esetben feltüntetik.

27 ZIEGLER, Andreas: *Die nächtliche Anbetungsstunde : zur Sühne für die Sünden der Nacht*. Pfeiffer. München. 1913. Lásd <https://dli.institute/dlibib/dlibibkatwp.php?layout=dbk&ausgabe=1&nummer=3842&Bestand=c&NurSchweiz=0%27> (letöltés: 2019. február 4.) További kiadások (1915, 1920, 1925, 1929) létezéséről német antikváriumok kínálatából lehetett tájékozódni. Lásd például: <https://www.booklooker.de/B%C3%BCher/Angebote/titel=Die+N%C3%A4chtliche+Anbetungsstunde+Zur+S%C3%BChne+F%C3%BCr+Die+S%C3%BCnden+Der+Nacht> (letöltés: 2019. február 4.); https://books.google.ro/books/about/Die_n%C3%A4chtliche_Anbetungsstunde.html?id=13TluQEACAAJ&redir_esc=y; <https://www.zvab.com/n%C3%A4chtliche-Anbetungsstunde-S%C3%BChne-S%C3%BCnden-Nacht-Ziegler/5747220633/bd> (letöltés: 2019. február 4.); https://books.google.ro/books/about/Die_n%C3%A4chtliche_Anbetungsstunde.html?id=iBVGmgEACA-AJ&redir_esc=y (letöltés: 2019. február 4.)

Ismerve, hogy 1913-ban a tizennegyedik, 1929-ben pedig a negyvenkettedik kiadás látott napvilágot, könnyen kiszámítható, hogy a közbeeső 16 év alatt további 28 került kiadásra. A német gyakorlat népszerűségére a magyar fordítások előszavában is történik utalás.

28 Lásd <https://www.booklooker.de/B%C3%BCher/Ziegler-Andreas+Die-N%C3%A4chtliche-Anbetungsstunde-Zur-S%C3%BChne-F%C3%BCr-Die-S%C3%BCnden-Der-Nacht/id/A02ep38g01ZZJ> (letöltve: 2019. február 4.)

(nem a templomban)”, évente egyszer, egyénileg vagy csoportosan, egy szabadon választott csütörtöki napon, kizárólagosan csak éjszaka 11 és 1 óra között kiválasztott időpontban. Az éjszakai imaóra felvállalásával lehetett az egyesület²⁹ tagjává válni. A hatásos megszervezés érdekében a „könyvecske” bevezetőjében javaslatot olvashatunk arra vonatkozóan, hogy minden közösségekben jelöljenek ki „egy buzgó lelket”, aki beosztja az érdeklődőket az egyes csütörtöki napokra. Ahol többen lennének a rendelkezésre álló csütörtöki napoknál (52), ott 2–3-an együtt is végezhetik. Minden egyes imaóráért 300 napi búcsú volt engedélyezve, aki nagycsütörtökön vagy úrnapiján is elvégezte teljes búcsút nyerhetett.³⁰

Jelenlegi ismereteim szerint ez a gyakorlat magyar nyelvterületen legkorábban a kalocsai egyházmegyében nyert egyházi jóváhagyást, 1914-ben, első kiadása meg is jelent abban az évben.³¹ További, Kalocsán megjelent hasonló kiadások 1915-ben, 1917-ben és 1941-ben láttak napvilágot. Ezekben a kiadványokban már fel van tüntetve az eredeti mű szerzője, de nem tudjuk kinek a munkája a magyar fordítás. Ez nem derül ki a megjelenés jóváhagyását tartalmazó egyházi levelezésben sem.³² feltételezhető, hogy a hatósági engedélyt kérelmező Tantos Ferenc³³ volt a fordító is.

Erdélyből eddig három kiadást sikerült felkutatni. A legkorábbi³⁴ a szerző, a kiadási év és hely feltüntetése nélkül jelent meg, amelynek egy példánya az OSZK-ban³⁵ is megtalálható, ami feltételezésem szerint 1928-ban jelent meg valahol Erdélyben³⁶. A Kalocsán kiadott változatoktól csak annyiban különbözik, hogy a kiadvány végén nem 24, hanem csak 16 búcsú kiváltság³⁷ szerepel. Csíkszentdomokoson leginkább ezzel a kiadvánnyal lehetett találkozni. Egy későbbi³⁸, Péter Ferenc csíkszeredai nyomdájában készült változat kiadási

29 A „könyvecske” nem nevezi meg az egyesületet, semmilyen információt nem közöl vele kapcsolatban, az ájtatosság eredetéről sem tudhatunk meg sokat, csak azt, hogy Alacoque Szent Margit fent idézett látomására épül. A kiadvány német eredetjének népszerűségét ugyan megemlíti, de ennél többet nem árul el róla sem. Valószínűleg a későbbiekben ismertetett kanizsai kiadásban megnevezett Szentóra Társulatot takarhat a névtelen egyesület.

30 n. n. é. n. [1928] 4–9.

31 ZIEGLER 1914.

32 KFL.I.1.a. Libri, Nr. 3007/1914. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Lakatos Andornak, a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár vezetőjének a forrás digitalizált változatának hozzáféréseben nyújtott segítségéért.

33 A hatósági jóváhagyásból kiderül, hogy abban az időszakában Tantos Ferenc a kalocsai szeminárium vicerektora volt, de az nem derül ki, hogy miért ő a kézirat felterjesztője, valamint az sem, hogy miért szorgalmazza a kiadását.

34 n. n. é. n. [1928]

35 Az OSZK-ban őrzött, 149325 számú jelzettel ellátott kiadványt a borító kivételével teljesen megegyezik a csíkszentdomokosi példányok többségével. A borítókat nem lehet összehasonlítani, mivel a faluban felkutatott „könyvecskék” egyikének sincs meg.

36 A kiadvány címloldalán szereplő pecsétek alapján 1929-ben a kisnyomtatvány a kolozsvári egyetem könyvtárának a tulajdonában volt, az OSZK pecsétje 1940-ben került rá. Valószínűleg azért kerülhetett először Kolozsvárra, mivel Erdélyben nyomtatták. Az 1928-as megjelenési év az imaóra időpontjainak feljegyzésére szolgáló oldalon feltüntetett kezdőévből olvasható ki.

37 A kiadvány utolsó oldalain olyan 19. századi Oltáriszentség és Jézus Szíve tisztelethez fűződő fohászok szerepelnek, amelyek elmondását IX. Pius, X. Pius, valamint XIII. Leó pápa búcsú kiváltságokkal látta el.

38 ZIEGLER 1931.

éve úgyszintén nincs feltüntetve, de a fentiekben bemutatott módszerrel az is kideríthető.³⁹ Ez a kalocsai változatok hasonló kiadása. Nem rendelkezett az erdélyi egyházmegye jóváhagyásával, de hivatkozik három kalocsai kiadás (1914, 1915, 1917) egyházi engedélyére. A harmadik erdélyi változat⁴⁰ Kolozsváron jelent meg, 1932-ben, Trefán Leonárd, ferences szerzetes átdolgozásában.⁴¹ Ebben az időszakban a történeti Magyarország más területén is találkozunk e szentségimádási gyakorlat népszerűsítésével. 1934-ben Kanizsán⁴² is megjelent, Wátz Oszkár plébános átdolgozásában.

A kolozsvári és a kanizsai kiadvány az ájtatosság végzését Jézus Isteni Szívének engesztelésére, a többi az éjjeli bűnök elégtételére ajánlja. Egyedül a kolozsvári kiadvány nem tartalmazza a búcsúkiáltásokkal ellátott fohászokat.

A kanizsai kiadás nagyobb átdolgozáson esett át, az eredeti 60 perces ájtatosságot három változatban végezhető, négy negyedórás felbontású imaórává dolgozták át, minden negyedóra elejét kiegészítve egy Miatyánkkal, egy Üdvözléggel és egy Hiszekeggel. A kiadvány végén ének ajánlások is szerepelnek.

Még nem sikerült tisztázni, hogy a két első erdélyi kiadás kinek a kezdeményezésére született, és azt sem, hogy kik ismertették meg ezeket a csíkszentdomokosiakkal, de a felkutatott példányok alapján többnyire csak ezek lehettek elterjedve a faluban. Székely László⁴³ ugyan csak a kolozsvári kiadás használatára hivatkozik, Csíkszentdomokoson egyáltalán nem lehetett azzal a változattal találkozni.

A felkutatott csíkszentdomokosi „könyvecskékben” található bejegyzések⁴⁴, valamint a visszaemlékezések⁴⁵ segítségével bizonyítható, hogy 1928-ban az ájtatosságot már végezték a faluban, felvállalóik többnyire ferences harmadik rendi tagok⁴⁶ voltak. Ezek, valamint a kolozsvári kiadás ferences kötődésének a tudatában, feltételezhető, hogy a két első erdélyi kiadás megszületésében, valamint az ájtatosság csíki meghonosodásában szerepe lehetett.

39 A 35. lábjegyzetben bemutatott módszerrel az 1931-es kiadási év állapítható meg.

40 Az ájtatosság Trefán Leonárd egy 1931-ben megjelent, a Jézus Szíve tiszteletet szorgalmazó művében szerepel először. TREFÁN 1931. 411–438. Az átdolgozást az 1915-ös kalocsai kiadvány ismeretében tette, mivel az egyházmegyei jóváhagyást kérelmező levelében hivatkozik rá, nagyon hasznosnak és szükségesnek látva a saját egyházmegyéjében való elterjesztést is. GYÉL I 1/a. *Könyvcenzúra, sajtótermékek*. 889/1931. Az ismert forrásokból nem derül ki, hogy a korábbi erdélyi kiadványokat ismerte-e.

41 ZIEGLER 1932.

42 ZIEGLER 1934.

43 SZÉKELY é. n. [1995]. 10.

44 A korábban említett, a kiadás évéről árulkodó oldal, a szentségimádás időpontjának feljegyzése mellett a felvállaló nevének a feltüntetésére is lehetőséget kínál. A „könyvecske” tulajdonosai legtöbb esetben éltek is ezzel a lehetőséggel, így általában ismert ki és mikortól kezd végezni az ájtatosságot. Több esetben annak a neve is szerepel, akire áthagyományozódott a kötelezettség folytatása.

45 A faluban többen is említették, hogy régebben a ferences harmadik rend tagjai vállalták fel ezt a feladatot, ezért a beazonosított személyek neveit összevettem a csíkszentdomokosi ferences harmadik rend törzskönyvében szereplők adataival.

46 Az előbbi lábjegyzetben említett adategyeztetés azt eredményezte, hogy a kilenc azonosított asszony közül haton az említett ferences közösség mellett voltak elkölteleződve.

tett a csíksomlyói ferenceseknek is. A ferences harmadik rend felügyeletével megbízott ferences atyák rendszeres kapcsolatban álltak világi testvéreikkel, megvolt a lehetőségük ilyen kezdeményezések megtételére is.⁴⁷ Annak ellenére, hogy más felcsíki faluban még nem sikerült ennek az ájtatosságnak még az emlékezetben sem a nyomára bukkanni, néhány levéltári forrás az ájtatosságnak nemcsak csíkszentdomokosi, hanem általánosabb elterjedését sejteti. A szépvízi ferences harmadik rendi közösség tagjairól jegyezték fel 1938-ban, hogy „csütörtök éjjel otthonukban mindig más-más háznál szentségimádást végeznek”.⁴⁸ A kolozsvári ferencesek kapcsán is bukkantam olyan írásos forrásokra, amelyek szentórák megtartását említik. A kolozsvári ferences templomban az 1920-as, 1930-as években minden hónap első péntekét megelőző csütörtökökön tartottak ilyen „szentórát”.⁴⁹ Még nem sikerült tisztázni, hogy ezek milyen kapcsolatban álltak egymással, valamint mennyiben jelentik ugyanazt az ájtatosságot.

Csíkszentdomokoson az eddig felgyűjtött adatok alapján a csütörtöki imaórákra csak nők vállalkoztak. A visszaemlékezések alapján leginkább csoportosan végezték, általában annak a személynek a lakásán, aki az adott csütörtöki napra felvállalta a szentségimádási óra megtartását. Így évente nem csak a szabályzatban előírt egy alkalommal teljesítették a feladatot, hanem legkevesebb annyiszor, ahányan társultak. Többen is a nagycsütörtöki és az úrnapi áldozatvállalást tartották a legidősebbnek és a leghatásosabbnak, ezért ha tehették ezeken a napokon is összejöttek. Volt, aki templomi szentségimádásokon való előfordulására is emlékezett. A két-három tagú csoportok családi, vagy szomszédsági alapon szerveződtek. A szabályzatban előírt éjszakai időpont betartásához mindannyian szigorúan ragaszkodtak. Máig tartó továbbélése bizonyítja, hogy mindig voltak, akiknek fontos volt a továbbörökítés. Az eddig felkutatott esetekben a hagyományozódás leginkább családi körben valósult meg, anya-lánya, anyós-meny irányú átadásokkal találkozhatunk. Visszautasítás esetén a késői időpontban elvárt ájtatoskodás jelentette általában a felvállalhatatlan feladatot. Csíkszentdomokoson napjainkban leginkább magányukba visszavonult „éjjeli szentségimádókkal” lehet találkozni, akik évente egyszer, az elődeik által felvállalt csütörtök éjszaka végzik ezt az ájtatosságot. Hathatós áhítatnak tartva, van, aki nehéz élethelyzetben is „olvasgatja”. Egy olyan szomszédi, egyben rózsafüzér társulati közösséggel is találkoztam, amely a nagyböjti paraliturgikus ájtatosságsorozatát nagycsütörtökön éjszaka ennek a szentórának a beiktatásával zárja.

A falu mai szentségimádási gyakorlatában találkozunk egy rövidebb múlttal rendelkező ájtatossággal is, amely a hónap 22. napjához kötődő engesztelő áhítatforma. A Mária-jelenések üzeneteinek, valamint bizonyos egyéni látomásélmények hatására a 20. század második felében világszerte felerősödtek a különféle engesztelő mozgalmak, amelyek az elhatalmasodott bűnökre, ennek következményeire hívják fel a figyelmet és engesztelő

47 A fentiekben említett XII. relációkban is találunk olyan feljegyzéseket, amelyek a tényleges találkozásokat említik.

48 GYÉL *Népmozgalmi statisztikák jelentések (1779–2002)*. 2000/1938

49 SZABÓ 1930. 95–96.

áldozatok (ima, böjt) meghozatalával kívánnak ezen változtatni, a megtérést elérni. A mozgalom csírái Erdélyben az 1980-as évek végén kezdtek terjedni, és rövid idő alatt általánosan elterjedtek az egész gyulafehérvári egyházmegyében.⁵⁰ A különböző eredetű, de jelentősen magyarországi látnokok mozgalmához kapcsolódó engesztelő imagyakorlatok közös vonása, hogy az emberiség bűneinek jóvátétele érdekében gyakorolják, és egy meghatározott időrendhez, a nap valamelyik időszakához, a hét, vagy a hónap valamelyik napjához kötődnek. Amennyiben megvalósítható ezeket javasolt templomban és szentségkitétel mellett végezni.

Csíkszentdomokoson az 1980-as, 1990-es években változatos alulról szerveződő, leginkább a paraliturgiában kibontakozó engesztelő imagyakorlat alakult ki⁵¹, napjainkban már csak a templomi változatnak vannak élteitői. A liturgikus térben helyet kapó paraliturgikus ájtatosság 1992 óta az egyházmegyében egyedülállóan nem valamely Mária, vagy Mária-jelenési ünnepen valósul meg, hanem minden hónap 22-én. Az 1989-es „forradalom” győzelmének az emléknapiját a vallásszabadság újabb hajnalaként ünneplik. A plébániatemplomban, kitett oltáriszentség előtt végzett ájtatosság általában szentmisével zárul. A résztvevők száma 10–50 között váltakozik, leginkább az idős korosztály képviselőinek a jelenlétében, az ájtatosság irányítását fiatal és középkorú asszonyok végzik.

Összefoglalás

A tanulmány Csíkszentdomokos mai eucharisztikus áhítatgyakorlatából ragad ki és mutat be röviden négy fajta szentségimádási gyakorlatot. Három a kitett Oltáriszentség jelenlétében szerveződik, van közöttük 19. századi, akár még régebbi gyökerekkel rendelkező örökimádó, vagy az egykori oltáregylet működését idéző gyakorlat, de olyan is, amely a közelmúltban honosodott meg, az engesztelés fontosságának újfajta hangsúlyozásával. A három, közismertebb szentségimádási forma mellett olyannal is találkozunk, amely csak megnevezésében és szellemében rokonítható ezekkel. A családi otthonokba tervezett egyéni, vagy kis létszámú közösségnek szánt éjszakai ájtatosság Jézus nagycsütörtöki szenvedésének az átélését helyezi előtérbe. A bemutatott áhítatformák mindegyikénél felfedezhető, időnként szinte elválaszthatatlanul összefonódva az eucharisztia és a Jézus Szíve tisztelet, valamint az engesztelés fontosságának a hangsúlyozása.

A kommunista hatalomátvételig az ismertetett áhítatgyakorlatok mind egyházi kezdeményezésre születtek, terjedésükben az erdélyi ferencesek is szerepet játszottak, de sok esetben laikus irányítással zajlottak. A vallási közösségek felszámolása, valamint a vallásgyakorlat ellehetetlenítése a kezdeményezést és az irányítást szinte teljesen világi kézbe adta. Az 1989-es politikai változások következtében sem tapasztalható ennek nagyfokú irányvál-

50 Erről lásd bővebben Fábián 2012.

51 Erről részletesebben lásd Fábián 1996.

tása. Az új ájtatosságok kezdeményezését és működtetését még napjainkban is az alulról szerveződés jellemzi. A nagyfokú hagyománytisztelet mellett ez is magyarázhatja a paraliturgiában felnőtt „éjjeli szentségimádás” több mint 90 évét.

A csíkszentdomokosi közösségi imaélet csupán egy kis szeletének a felvilantásával remélhetőleg sikerült valamelyest érzékeltetni, hogy a faluban, ha egyre rohamosabban csökkenő mértékben, de még napjainkban is jelen van egy sajátos, több mint száz év ráncait magán viselő archaikus eucharisztikus lelkiség.

Irodalom

BERGER, Rupert

2008 *Lelkipásztori liturgikus lexikon*. Vigilia, Budapest.

FÁBIÁN Gabriella

1996 Az új engesztelő mozgalom elterjedése Csíkszentdomokoson. In: KÜLLÖS Imola (szerk.) *Vallási néprajz* 8. Debrecen, 305–316.

2012 Az engesztelő mozgalom húsz éve a Székelyföldön. In: POVEDÁK Kinga – BARNA Gábor (szerk.) *Vallás, közösség, identitás*. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 221–228.

HORVÁTH István

é. n. *Az örökös szentségimádás hagyománya egyházmegyénkben*. <https://ersekseg.ro/hu/node/3846> (letöltés: 2018. december 13.)

Magyar Katolikus Lexikon

1993–2010 *Magyar Katolikus Lexikon*. Főszerk: Diós István. Szent István Társulat, Budapest. Online változat: <http://lexikon.katolikus.hu/> (letöltés: 2019. január 14.)

MARTON József (szerk.)

2008 *Márton Áron. Oltáriszentség, Krisztus Király*. Márton Áron hagyatéka 4. Mentor, Marosvásárhely.

2015 *Márton Áron. Körlevelek – 1. (1938–1947)*. Márton Áron hagyatéka 11. Mentor, Marosvásárhely.

NÓDA Mózes

2012 *Élő liturgia. A II. vatikáni zsinatot megelőző liturgikus megújulás és hatása az erdélyi egyházmegye liturgikus életére*. Szent István Társulat – Verbum, Budapest – Kolozsvár.

SZABÓ Dömjén

1930 *Jézus Szíve kultusz. Főként gárdavezetőknek*. Szent Bonaventura Könyvnyomda, Cluj-Kolozsvár.

SZÉKELY László

é. n. [1995] *Csíki áhítat. A csíki székelyek vallásos hitélete*. Szent István Társulat, Budapest.

TAMÁSI Zsolt

2009 Az esperesi kerületek a püspöki rendeletek tükrében. In: BARABÁS Kisanna – TAMÁSI Zsolt (szerk.) *A maros-küküllői főesperesi kerület plébániáinak története 1900-tól 1989-ig*. Verbum, Kolozsvár, 11–106.

Forráskiadványok

A legfölségesebb...

1928 *A legfölségesebb Oltáriszentség örök imáadására és a szegény templomok fölszerelésére alakult Központi Oltáregyesület tagjai közé fölvetett....*
Providentia, Kolozsvár

n. n.

é. n. [1928] *Éjjeli szentségimádás*. k. n., h. n.

TREFÁN Leonárd

1931 *Első péntek Jézus legszentebb Szívének engesztelő imáadására*. Szent Bonaventura Könyvnyomda, Cluj-Kolozsvár.

ZIEGLER András

1914 *Éjjeli Szentségimádás elégtételül az éjjeli bűnökért*. Rózsafüzérgyár, Kalocsa.

1931 *Éjjeli Szentségimádás elégtételül az éjjeli bűnökért*. Tip. Péter Ferenc, M-Ciuc.

1932 *Éjjeli szentségimádás Jézus Isteni Szívének engesztelésére*. Ziegler András landshuti plébános után magyar nyelven átdolgozta P. Trefán Leonárd. Szent Bonaventura Könyvnyomda, Cluj-Kolozsvár.

1934 *Szentóra. Éjjeli szentségimádás Jézus Isteni Szívének engesztelésére*. Ziegler András landshuti plébános könyve után magyarra átdolgozta Wátz Oszkár szentszéki tanácsos plébános. Katolikus Hitélet, Stara Kanjiža.

1941 *Éjjeli szentségimádás elégtételül az éjjeli bűnökért*. 4. kiadás. Rózsafüzérgyár, Kalocsa.

Levéltári források

Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL). Kalocsai Érseki Levéltár.
A Kalocsai Érseki Hivatal Iratai. Egyházkormányzati Iratok (I.1.a.)

Gyulafehérvári Érseki Levéltár (GYÉL). Püspöki (Érseki) Hivatal iktatott iratai (I 1/a.)

Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár (GYFL) Csíkszeredai Gyűjtőlevéltár (CSGYL)

Nihil obstat. Coloczae, die 15. Maji 1914. Dr. Richardus Povischil censor.	<i>Éjjeli imádási órát tart az év 1950. 45. csütörtökén Berta Terenzia ne *</i>
Nr. 1694. Coloczae, die 19. Aprilie 1915. Imprimatur. Ludovicus Kleiner m. p. vicarius aeppalis.	Ez az óra a következő napokra esik: 1931-ben: 1950. November ** 9 in 1932-ben: _____ 1933-ban: _____ 1934-ben: _____ 1935-ben: _____ 1936-ban: _____ 1937-ben: _____ 1938-ban: _____ 1939-ben: 1968. J. 1.
Nr. 598. Coloczae, die 2. Februarii 1917. Imprimatur. Leopoldus m. p. archiepiscopus.	
Péter Ferenc Csikszereida	* A szentségimádó neve. ** A szentségimádás napja.

A csütörtök „éjjeli szentségimádás” 1931-ben, Péter Ferenc csikszereida nyomdájában kiadott változata, a kalocsai egyházmegye jóváhagyásait, valamint a „könyvecske” tulajdonosainak a neveit és az ájtatosság kezdésének időpontjait feltüntető oldalaival

Nagycsütörtöki „éjeli szentségimádásokat” végző csíkszentdomokosi asszonyok (2017)

IMAKÖNYVEK, IMAFÜZETEK AZ OLTÁRISZENTSÉGRŐL

Tanulmányomban az Oltáriszentség tiszteletét segítő, elsősorban a 19. és 20. század első felében (1800–1945) kiadott imakönyveket, imalapokat és elmélkedés gyűjteményeket kívánom áttekinteni. Kutatásomhoz olyan forrásokat kerestem, amelyek célzottan az Eucharisztia tiszteletére állítottak össze, tudva, hogy a magyar lelkiségi irodalom valamennyi ilyen témájú ima- és elmélkedés szövegének az áttekintése messze túlmutatna egy tanulmány keretein. Vizsgálódásaim jelen szakaszában egyelőre csak arra vállalkozom, hogy az összegyűjtött bibliográfiai adatok (lásd a Függelékben) alapján néhány, a korszakra, és hazánkra jellemző lelkiségtörténeti adalékot hozzak az Oltáriszentség kultuszához. Úgy vélem ezekkel is jól aláhúzhatóak a korabeli vallási jelenségek társadalomtörténeti vonatkozásai és összefüggései, valamint kimutatható bizonyos egyházi személyek kultuszalakító szerepe. Kutatásom forrásául az a néhány, imakönyveket felsorakoztató hazai kéziratos bibliográfia és gyűjteményes anyag szolgált, amelyek feldolgozása az utóbbi években indult meg.² Így reményeim szerint írásommal arra is fel tudom hívni a figyelmet, hogy milyen fontos és hasznos lenne a most bemutatott forrástípusoknak átfogóbb kutatása és elemzése.

Bibliográfiai adatok és mögöttes tartalmak

A bibliográfiai adatokból kiolvasható első, és legszembevetőbb sajátosság az imakönyvek kiadásának korszakolása és dinamikája. Ez alapján a függelékben felsorakoztatott könyvek adataiból megállapíthatjuk, hogy az 1800 utáni évektől kezdve fellendül az Eucharisztia tiszteletéhez kapcsolódó imakönyvek kiadása mind a kínálatot, mind pedig a példányszámot tekintve. Az 1800 előtti 6 kiadványhoz képest, 1800 és 2017 között 35 különféle imakönyvet és 16 kisnyomtatványt sikerült listába venni. Többet ezek közül sokszori utánnomással, több nyelven is és nagy példányszámban kiadtak.³ Különösen a 20. század első évtizedeiben tapasztalható a kiadásokban látványos gyarapodás, az előbb jelzett 51 műnek, eddig 73 kiadását sikerült összegyűjteni az 1895 és 1948 közötti időszakból. E folyamatok hátterében természetesen a nyomdászat, a könyvkiadás és az alfabetizáció általános tendenciái is fontos szerepet kaptak, de az Oltáriszentség kultuszának népszerűvé válását is mindenképpen ott kell látnunk.

1 A szerző a MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport munkatársa.

2 A kutatásomhoz összegyűjtött művekről, illetve azok forrásairól a függelék és lábjegyzetei adnak tájékoztatást.

3 A *Vezérkönyv az Oltáriszentség folytonos imáadására* című imakönyv 19. kiadásának elején 109.000–119.000 db, a német nyelvű *Ewige Anbetung* című imakönyv 58. kiadásának elején 245.000 db olvasható.

„Századunkat talán nem is ok nélkül nevezik az Oltáriszentség századának. Azt hiszem és örömmel látom, hogy alig volt még század, amelyben a legméltóságosabb Oltáriszentség tisztelete olyan fokot ért volna el, mint épen napjainkban. Mintha kezdenék a szívek-lelkek megérteni, hogy az Oltáriszentség imádása képezi tetőpontját, koronáját minden egyházi ájtatosságnak.” – olvashatjuk Liguori Alfonz *Szentséglátogatások* című imakönyvének 1902-es magyar nyelvű előszavában.⁴

Az általános könyv-, nyomda- és olvasástörténeti tendenciák mellett a kultusz és a hozzá kapcsolódó kiadványok fellendülését az egyház tudatos törekvései is jelentősen segítették. Az Eucharisztia tiszteletében olyan eszközt és forrást láttak a 19. század során a klérus tagjai, amely egybeforrasztotta a hívők közösségét, lelki egységet és ezáltal társadalmi összhangot teremtetett. Úgy vélekedtek, hogy a hívek szentáldozásból származó lelki boldogulása magában foglalja a társas együttlét sikerének titkát és így hozzájárulhat az ország jólétéhez és a vallásukat elhanyagoló híveket is új buzgalomra sarkallhatja.⁵ Erről olvashatunk az *Örökimádás* imakönyv 12. órára, az ország jólétéért rendelt elmélkedésében:

„A mi édes magyar hazánkban is fölállítottad kegyelemtrónodat és oltáraink szentségházában elrejtve várakozol reánk, hogy minden kérésünket teljesítsd, szenvedéseinkben vigasztalást, minden földi és lelki gondjainkban segítséget nyujts nekünk. Ámde az emberek ezen végtelen kegyelmet nem ismerik. Magadra hagynak szent templomodban s a világ mulandó örömei után sietnek. Szereteted csodálatos titkát sokszor tiszteletlenséggel illetik, meggyalázzák és káromolják. Édes Jézusom, legmélyebb töredelemmel s keserű fájdalommal borulok lábaid elé és egész hazánk nevében bocsánatért, kegyelemért és irgalomért esdeklek.”⁶

A 19. század derekán különösen is előtérbe kerültek ezek a szempontok, hiszen „a polgárosulás társjelenségeként [...] különösen az 1850–1870-es években a tömegek feltűnően távolodtak az egyháztól és a vallástól.”⁷ A vallási közömbösség növekedésével is fontossá vált az egyház számára, hogy a polgári liberalizmus elvei szerint alakuló magyar társadalomban elmélyítse, bensőségesebbre formálja hívei életét és megvédje őket az újonnan terjedő eszmék nyomán felerősödő hitellenes, a vallást, az egyházat támadó áramlatok ártó hatásaival szemben. Új és dinamikus pasztorációs stratégiát kellett kialakítania, amelynek egyik eszközévé a könyv és a sajtó vált, melynek keretében nagyszámú lelkiségi mű, köztük imakönyv került piacra.⁸ Ebbe a folyamatba illeszthetőek az Oltáriszentség tiszteletét előmozdító imakönyvek és sajtótermékek (*Reménységünk, Jézus Szíve Hírnöke* folyóiratok) is.

4 *Szentséglátogatások könyve* 1902. 1.

5 GLATTFELDER 1938. 108–124., különösen: 109, 115, 116.

6 *Örökimádás* 1940. 499.

7 KÓSA 2011. 155.

8 MÉSZÁROS 1998. 12.

A pasztoráció másik eszköze, és egyúttal lehetősége azoknak a kultuszoknak, áhítatgyakorlatoknak a fellendítése, támogatása volt, amelyekről a hívek egyházhoz és hitükhöz való visszatérését remélték. XIII. Leó a *Rerum Novarum* enciklikában hangsúlyozza ennek fontosságát:

„Az áhított megoldást leginkább a szeretet bőséges kiadásától várhatjuk, annak a keresztény szeretetnek a kiadásától, amely az evangélium minden mást magában foglaló fő törvénye, amely mások javáért mindig kész feláldozni magát, mely a világ magabizása és a féktelen önszeretete ellen a legbiztosabb ellenszer.”⁹

A Mária tisztelet, a Jézus Szíve, a Szent Család tisztelet fellendítése mellett az Oltáriszentség tisztelete jelent meg, mint olyan forrás, amelyből ezt a szeretet kiadást remélte az egyház. Ezt a gondolatot szemléltetik az imaszövegekben megjelenő, sokat ismétlődő toposzok: *kimeríthetetlen táplálék, szeretet tűzhelye, jámbor lelkek menhelye, üdvösségünk menhelye*. Erre a *Szentséglátogatások könyve* című imakönyv előszava is utal:

„Hiszen az Oltáriszentségből fakad minden áldás, kegyelem és jótétemény, az a kútforrás, mely soha ki nem apad, hanem az örök élet vizét árasztja szét ezer meg ezer sugárban szüntelen.”¹⁰

Itt nem pusztán az Oltáriszentség kultuszának revitalizációjáról volt szó, hanem arról is, hogy a kultusz egy másik perspektívába helyeződött: rámutatott a csendes, kegyelmi élet értékeire, és a Krisztussal való személyes találkozás ígérését nyújtotta. Ez különösen az imakönyvek *elmélkedések, engesztelések, rövid beszélgetések, szellemi hódolatok* című áhítatgyakorlatait olvasva nyer igazolást.

Az imában megjelenő, és a társadalmat emberibbé, hívőbbé tevő isteni szeretetet jelenítette meg a szentostya és a bor. Ennek a gondolatnak a jegyében szorgalmazta X. Pius, 1905-ös dekrétuma a minél gyakoribb áldozást. A dekrétum az első keresztények gyakorlatára hivatkozik, és hangsúlyozza: az ember a szentáldozás által dicsőülhet meg igazán.¹¹ Az imakönyvekbe belelapolva ez a gondolat is hangsúlyosan megjelenik és a tisztelet egyik alapvető elemévé válik a tárgyalt korszakban.

Az imakönyvek, imafüzetek áttekintése arra is rámutatott, hogy a 19. században új lendületet nyerő kultuszok a társulatok kiadványaiban is viszszaemlékeznek, jelezve közösségi gyakorlatokban való meglétüket. Így az Eucharisztia tiszteletéhez kapcsolódóan jelentettek meg áhítatot segítő kiadványt oltáregyletek, eucharisztikus szövetségek, Jézus Szent Teste, Jézus Szíve és rózsafűzér társulatok, iskolai kegyességi csoportok, de akár még földműves társulat is. A közösségi gyakorlatban a szentségimádások kerültek középpontba. Ezek olyan szentmisén kívüli devóciós alkalmak voltak, ahol az oltárra kitett, valóságosan is jelen lévő Krisztust szimbolizáló Oltáriszentség adorációja zajlott imákkal, énekekkel, elmélkedésekkel. Az ilyen alkalmakra

⁹ Az enciklika magyar szövegét lásd <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=125> (letöltés: 2019. január 14.)

¹⁰ *Szentséglátogatások könyve* 1902. 1.

¹¹ JUNG MANN 1960. 185.

összeállított kiadványokban többször egyéb kultuszformák gyakorlását is összekapcsolták az Oltáriszentség tiszteletével. Leggyakrabban a Jézus Szíve és Jézus szenvedéstörténete körüli tanítással és gyakorlatokkal. A két tisztelet együttes ápolását olykor maguk az áhítatgyakorlati vezérkönyvek javasolták: „Különös áhitattal viseltessenek a tagok Jézus legszentebb szíve iránt is, mely oly csodálatos módon lakik közöttünk az oltári Titokban, ugyszintén Urunk kinszenvedése iránt, melynek ezen imádandó Szentség folytonos emléke.”¹² Az Eucharisztia kultuszának Jézus Szíve iránti odaadással való szoros összekapcsolódását az az elképzelés magyarázta Glattfelder Gyula szerint, hogy Jézus Szíve az Eucharisziát rejtő tabernákulumban dobog, és ez az, ami biztosítja a hitetlen korban a krisztusi gondolat megvalósulását.¹³

Hangsúlyos időszakok

Az imakönyvek listája egyértelműen jelzi, hogy az Eucharisztia tisztelete az 1800-as években meginduló fellendülése után, az 1900 és 1947 közötti időszakban volt a legintenzívebb. A 2000-es évektől újra megszorodtak az ilyen jellegű kiadványok, utalva talán a kultusz megélénkülésére.

A 20. század említett hangsúlyos időszakán belül két nagy esemény mentén rajzolódik még ki némi élénkülés az áhítatban. Az egyik ilyen az első, illetve második világháború, amikor nyolc imakönyv és hat kisnyomtatvány is megjelent, hogy a Jézus Szíve kultuszához hasonlóan, az Oltáriszentség is nagyon fontos vigasz forrást jelentett sokak számára a világháborúk nehézségei között. Nem véletlen, hogy az első világháború korszaka az Oltáregyletek működésének a csúcса.¹⁴ Ismert továbbá, hogy a katonák, és az otthon maradt hívők körében a vallásos buzgóság, és a gyakorlati keresztény élet is fokozottabbá vált a háború alatt. A megpróbáltatások közepette igen sokan visszatáltak Istenhez, a szentáldozások. A század eleji adatokhoz képest, az első világháborúban főleg az első péntek megtartása emelkedett (sokfelé tíz-húszszorosára) és egyre többen naponta járultak szentáldozáshoz.¹⁵ Bennük Krisztus megváltó és életet adó jelképisége valósult meg. Az ő szenvedése, áldozata, és halála alkalmas szimbólum volt ahhoz, hogy általa megvalósítható legyen egyfajta imitatio Christi. Erre különösen szükség is volt, hiszen az egyházi vélekedésben: a háború Isten büntetése, amiért vezekelni kellett. Ehhez nyújtott lelki erőforrást az Eucharisztia tisztelete és gyakori vétele.

Talán nem meglepő, hogy a két világháború mellett a budapesti Eucharisztikus Világkongresszus éve, 1938 (és az előkészületi év, 1937) ugrik ki a kiadványok nagyobb számával. Összesen hat ekkor megjelent imakönyvet és imalapot sikerült felkutatni. A több mint fél millió hazai és külföldi zárandokot megmozgató rendezvény hatalmas elismerés volt hazánk-

12 *A legfőlségesebb Oltáriszentség imádása ...* é. n. 28–29.

13 GLATTFELDER 1938. 115–116.

14 Ez a megállapítás a jelen kötet alapját képező konferencián többször is elhangzott. Főként Tengely Adrienn és Lakatos Adél előadásaiban, melyekről e kötetben olvasható tanulmány.

15 SALACZ 1974. 207.

nak és az egyháznak. A szervezők még tovább fokozták ezt a jelentőséget azzal, hogy a kongresszust összekapcsolták a Szent István Jubileumi Évvél is, annak legkiemelkedőbb eseményévé tették. Az impozáns ünnepekkel és látványosságokkal színesített program mellett az Eucharisztia kultuszának spirituális tartalmai is jóval nagyobb hangsúlyt és nyilvánosságot kaptak. Ennek eszközéül szolgáltak a legkülönbébb lelkiségi olvasmányok, köztük az imakönyvek, imafüzetek és imalapok is.

Kiemelkedő személyiségek a kultusz mögött

Liguori Szent Alfonz

Elsőként az Oltáriszentség kultuszának egyik legnagyobb elkötelezett-jét, *Liguori Szent Alfonz* dél-itáliai püspököt, egyháztanítót kell említenünk (1696–1786). Dogmatikai, morálteológiai művei mellett kiemelkedők voltak az egyszerű hívők számára írott lelkiségi írásai, amelyben a barokk túldíszített nyelvével szemben, egyszerű fogalmazásban próbálta az embereket az Isteni szeretetre vezérelni. Szemlélete és írásai által az Eucharisztia tiszteletének egy újfajta lelkiségét honosította meg.¹⁶ A barokk távolságtartó és dicsőítésen alapuló imádata (tabernákulum, oltár építmény, úrnapi körmenet) helyett az Oltáriszentséghez való közelséget és az azzal való lelki összekapcsolódást állította a középpontba. Ennek megvalósításához dolgozta ki a szentséglátogatások módszerét, melyet egyfajta meditációs gyakorlatként is értelmezhetünk.¹⁷ Az elmékedések, azaz látogatások középpontjában mindig az Oltáriszentség áll. A hívő lélek számára ez szimbolizálja Krisztus valóságos jelenlétét a földi világban. Egy-egy látogatás alkalmával tehát a hívő embert Krisztus előtti elmékedésre, magába nézésre hívta Liguori Alfonz. Ennek lépései: Isten jelenlétébe helyezkedni, lelkiismeret vizsgálatot tartani, lelki olvasmányt olvasni és azon elmékedni, jó elhatározást tenni.

Híres műve (*Le visite al Santissimo Sacramento e a Maria SS.ma*), ezekhez a látogatásokhoz nyújt segítséget, a szentségimádások egyik legfőbb segédkönyve lett szerte a világban.¹⁸ A könyv egy német nyelvű fordítását (*Besuchungen des allerheiligsten Sakraments und der Jungfrau Maria auf jeden Tag des Monats*) már 1802-ben kiadták Budán a Landerer nyomdában, a magyar

16 Az előkelő családból származó Liguori Alfonz ügyvédként kezdte pályáját, majd egy sikertelen per után a papi pálya mellett döntött. Teológiai tanulmányai végeztével felszentelték, és Nápolyban kezdett lelkipásztorkodni. Belépett egy világi papokból álló missziós társulatba és a hagyományos kereteken kívül is hitoktatásokat tartott a tudatlan népnek, és megszervezte a szegények és betegek gondozását. Prédikációiban nagyon világosan, tárgyilagosan és egyszerűen beszélt, annyira, hogy a kor barokk cirádáihoz szokott füleknek elviselhetetlennek tűnt a stílusa. Ám épp komoly, egyszerű és tárgyilagos tanításával vonzotta maga köré a férfiakat, akikből 1732-ben megalapította a Redemptorista rend férfi, majd női közösségét. A rend feladatául a vidék elhagyatott népének lelki gondozását tette, melyet maga is gyakorolt. 30 évig végzett népmissziós tevékenységet Dél-Itáliában. Emellett híres morálteológus, dogmatikus, énekszövegeivel, imakönyveivel nagy hatást gyakorolt kora olasz népi jámborságára. Díros 1988., online elérés: <https://archiv.katolikus.hu/szentek/0801.html> (letöltés: 2019. február 4.)

17 JUNGSMANN 1960. 185.

18 Lelkiségi munkáit (prédikációk, egyházi énekszövegek, lelkiségi művek) hetven nyelvre fordították le és közel 20.000 kiadást ért meg. HÄRING 2006. 388–389.

változat először 1858-ben, Heimlich Ferdinánd római katolikus pap fordításának köszönhetően került a piacra.¹⁹ A címléírása alapján plébános P. Markus Andreas Hugues: *Die Besuchungen des allerheiligsten Altarsakramentes und der Gottesmutter* című német fordítását vette alapul. A magyar fordítás népszerűségét jelzi négy egymást követő (1861, 1866, 1903, 1922) kiadása. Összehasonlító vizsgálatok hiányában, egyelőre csak feltételezni tudjuk, hogy Nogall János ugyancsak ebből a német, esetleg az eredeti olasz műből dolgozott a *Vezérkönyv az Oltáriszentség folytonos imáadására Liguori Szt Alfonz után* című imakönyv összeállításakor, melyből a címlapok alapján tizenkilenc kiadás jelent meg. Ugyancsak említést érdemel a magyar Eucharisztia kultusz nagy apostolának, Varga Mihálynak az Üdvösség útja című imakönyve, mely szintén Liguori Szent Alfonz egy művének a fordítása. Ha az egyéb címen megjelent Liguori fordításokat is figyelembe vesszük, azt mondhatjuk, szentséglátogatásai Magyarországon is „sikersztorivá” váltak. Ez bizonyára nem független a szent egyháztanító harminc éves népmissziós tevékenységétől, melyben különös figyelemmel fordult az egyszerű emberek felé. Tudta jól, hogy mire van igénye és fogadókészsége a híveknek, valamint saját mély eucharisztikus és máriás lelkisége is sokaknál visszhangra talált.

Walser Iso

A redemptorista Liguori Alfonz mellett a svájci bencés szerzetes, *Walser Iso* (1722–1800) írása volt még nagy hatással a magyarországi Oltáriszentség tisztelet lelkiségi irodalmára. Ő volt az összeállítója a *Die ewige Anbetung*, vagy német nyelvterületen közkeletű nevén, a *Der Grosse Walser* című imakönyvnek, melynek magyar fordítása, az *Örökimádás* még napjainkban is az egyik leginkább használt és ismert imakönyv.

A vaskos imakönyv eredete a 18. századba nyúlik vissza, a St. Gallen közelében fekvő Neu St. Gallen in Liebingen plébániára. A plébániát 1751-ben alapították, hogy a hegyek rejtett völgyeiben és zugaiban élők lelki gondozása is biztosított legyen. Egy fiatal lelkes papot, Joseph Helget rendelték ide szolgálatra. A plébánia mellett hamarosan egy női kolostor alakult, melynek lelki gondozását szintén a plébános látta el. A női közösség tagjai a tanítás, a kézimunka és imádság mellett elhatározást tettek, hogy kis kápolnájukban folyamatosan imádni fogják az Oltáriszentségben jelen lévő Istent. Így az 1755 nagybőjtjétől folyamatos volt a templomban az örök imádás ájtatosság, sőt hamarosan valamennyi St. Gallenhez tartozó női bencés kolostorban is bevezették. Joseph Helg e női kolostorok ájtatosságaihoz állított össze egy 12 órára bontott ima- és elmélkedés gyűjteményt. Walser Iso, aki később a st. galleni apátság dékánja lett, ezt dolgozta át és egészítette ki további 12 imaórát.

19 A magyar mű adatai: Liguori Szent Alfonz: *Mária látogatásai a legméltóságosabb Oltáriszentség- és a Boldogságos Szűznel a hónap minden napjára*. Hungues után németből ford. Heimlich Ferdinánd. Pest, Szt. István Társulat, 1857. További kiadásai: 1861 (Eger, Érseki líceum), 1866 (Pest, Emich), 1903 (Budapest, Szt. István Társulat), 1922 (Budapest, Szt. István Társulat).

val, valamint ünnepi alkalmakhoz tartozó imaórákkal (szintén 24 darab).²⁰ Az 1786-ban megjelent könyv tehát elsődlegesen a bencés női közösségeket segítette a napi 24 órás szentségimádásban.²¹ (A 740 oldalas könyv már csak 1 kg-os súlya miatt sem volt igazán „olvasó barát”). Az imakönyv a nagyközönség elé, többszöri átdolgozás után csak 1887-ben került, 30 imaórával és immár egy jól kézbe vehető formában. Átdolgozóiról nem sikerült adatokat találnom. Ezt a kiadást még számos további átdolgozás követte, változó számú (12, 30), az év ünnepeihez igazodó imaórával.

Varga Mihály

Walser *Ewige Anbetung* imakönyvén keresztül jutunk el Varga Mihály (1861–1935) plébános személyéhez, aki a hazai Oltáriszentség kultuszának legnagyobb elkötelezettje, terjesztője volt. Neki köszönhetjük Walser Iso népszerű *Örökimádás* (1898), valamint Liguori Alfonz Üdvösség útja (1896) című imakönyvének fordítását. Plébánosi pályáját Csongrádon kezdte káplánként, majd Csanyteleken, végül Kiskunmajsaán végzett szolgálatot, immár esperes, kanonikként. Fordításai mellett ő volt az Oltáriszentség kultuszát terjesztő és felkaroló *Reménységünk* folyóirat alapítója is. „Egész életében lan­kadatlan lelkesedéssel dolgozott az Oltáriszentség ügyének előmozdításán, és minden alkalmat megragadott, hogy eszméit a nagyközönséggel is megismer­tesse.” A Walser-féle *Örökimádás* imakönyve kiadásának pillanatától kezdve rendkívül népszerű volt. „Családfők rendelik meg annyi példányban, ahány tagja van a családnak. Elsőáldozási, bér­málási, nászajándék az *Örökimádás* nemcsak Magyarországon, hanem messze a tengeren túl is, Amerikában is.” – írták 1935-ben a *Kunsági Hírlapban*.²² A könyv sikere napjainkig töretlen az idősebb korosztály körében. Egy 2018-as nyári, csíkszentdomokosi terepku­tatáson figyeltem meg, hogy szinte sehol nem hiányzott a lelki olvasmányok közül. Sokan és gyakran használják, elsősorban az otthoni egyéni imaalkal­makkor. Varga Mihálynak éppen ez volt a könyvvvel a célja: „A könyvben fog­lalt imák, a közös reggeli és esti imák kivételével, magán ájtatosságra van­nak szánva, az egész órák pedig vagy karban közösen, vagy magányosan végezhetők.” Az 1038 oldalas gyűjteményben az általános imák mellett mise, szentgyónási és szentáldozási imákat, litániákat, énekeket találunk. A könyv fő gerincét a *Látogatások*, azaz a negyed (2 db), fél (2db) és egész órás (33 db) egyéni lelki hódolatokhoz, illetve adott esetben a közösségi szentségimáda­ sokhoz adott segédletek adják. Ezekben imák, elmélkedések, zsoltárok és

20 A mű keletkezéséről maga Walser Izsó írt könyve 1786-os előszavában. A könyv digitális változata elérhető: https://reader.digital-e-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11292235_00735.html (letöltés: 2019. február 4.)

21 Nem a svájci bencés szerzetesnők voltak az elsők, akik az örökimádás gyakorlatát meghonosították kolostorukban. Már a 16. századtól alakultak hasonló céllal közösségek. Így például: Benediktinerinnen von der Ewigen Anbetung (1526), Caracioliner (Nápoly, 1583), Örökimádó Kapucinusok (Svájc, 1591), Compagnie du St. Sacrement (Párizs, 1630) és további közel 40 szerzetes közösség, melyek a francia forradalom tiltó rendelkezéséig működtek. Közülük a 19. század közepén több újjáéledt. Drós 2005. 361.; HOFMANN 1959. 1263–1266.

22 1935. szeptember 29.

könyörgések vannak fűzerbe szedve, hogy vezessék az olvasót az Isten előtti hódolat gyakorlásában. Itt tehát újra visszaköszön a Liguori Szent Alfonznál megismert szentséglátogatások módszere, középpontban a Krisztussal való személyes, szimbolikus találkozás ígérétevel.

Halász Pál

A meghatározó személyek sorában a pesti, majd szegedi plébánost, Halász Pált kell még kiemelni.²³ A számos lelkeségi művet jegyző szerző öt munkáját is az Oltáriszentség tiszteletnek szentelte.²⁴ Nem tudjuk, ezek a munkák elértek-e akkora népszerűséget, mint Varga Mihály munkái, de helyi szinten minden bizonnyal kifejtették hatásukat. Ismerve Halász Pál templom és közösségépítő, írói tevékenységét, a plébános feltehetően hívei lelki életére is különös gondot fordított. Munkássága egyenlőre feldolgozatlan, de talán ez az apró képkocka is rámutat az egyházi közösségekben tevékenykedő pap kultuszalakító szerepére.

Összegzés

Az Eucharisztia tiszteletéhez kapcsolódó áhítati kiadványok rövid áttekintésével részint jelezni szerettem volna, hogy mekkora lehetőségek rejlenek e forráscsoport feldolgozásában. Kiaknázatlanok lelkeség-, egyház-, és kultusz-történeti vonatkozásai, különösen a 19–20. századi kiadványok esetében.²⁵ Általuk is árnyalható lenne a papságnak, különösen az alsópapság helyi, regionális, sőt akár országos szerepének a bemutatása, hiszen e művek szerzői, fordítói, akár még kiadói és terjesztői is ők maguk voltak. Egy-egy kultusz formálásában ilyen módon is nagy szerepet kaptak. Másrészt az imakönyveknek és kisnyomtatványoknak már csak a számba vétele is alkalmasnak bizonyult arra, hogy a választott korszak Oltáriszentség tiszteletéről egy áttekintést kapjunk. Láthatóvá vált a 20. század első évtizedeinek, különösen pedig a világháborúk, és a '38-as Eucharisztikus Világkongresszus évének hangsúlyos szerepe. Kirajzolódott, hogy a hazai tisztelet sokat merített az olasz (Liguori Szent Alfonz), a svájci (Walser Iso), valamint a spanyol és a francia spirituális irodalomból, melyek sokszor német közvetítéssel jutottak el a hazai piacra.²⁶ A hazai devóciós gyakorlatok tehát jól illeszkedtek az európaiakhoz, még ha némi időbeli késéssel is, de átvették és követték annak irányait. A könyvek

23 Halász Pál a pályája elején a Regnum Marianum káplánja, hittanár. 1931-ben átlépett a csanádi egyházmegyébe, ahol Szeged-Móraváros plébánosa lett. Itt 1933-ban templomot építtetett, majd 1935-ben egy népházat katolikus kultúrotthon néven. Ezután a város belvárosi plébániájára került, kanonoki, majd apát kinevezést kapott. TAKÁCS 1998. 524–525.

24 A Katolikus Lexikon szócikke 33 önálló munkát, 2 folyóirat munkájában való részvételt említ. Lásd TAKÁCS 1998. 525.

25 A 18. század előtti lelkeségi irodalom feldolgozása az utóbbi években különösen nagy lendületet vett a PPKE Barokk Lelkeségtörténeti Kutatócsoport kutatásainak, az ő konferencia és kiadvány sorozatuknak köszönhetően. Kiadványaik online elérhetősége: <https://btk.ppke.hu/tudomanyos-kozelet/kutatasok/mta-ppke-barokk-irodalom-es-lelkiseg-kutatocsoport/kiadvanyaink> (letöltés: 2019. február 1.)

26 Lásd a függelék Imakönyvek/1–13, 18, 24, 25, 26, Kisnyomtatványok/4–7 tételét.

és kiadványok azt is jól visszatükrözték, hogy az Oltáriszentség kultuszának mind a közösségi, mind pedig az egyéni vallásos áhítatban fontos szerepet szántak a szerzők. Községi gyakorlatként a szentségimádásokhoz, magánjátatossági formaként pedig a szentséglátogatásokhoz nyújtottak az olvasóknak segítséget. A második Magyarországon szervezett Eucharisztikus Kongresszus időpontjához közeledve, talán érdemes e tanulságoknak az átgondolása és kamatoztatása napjaink viszonyai között.

Irodalom

DIÓS István

1988 *A szentek élete I–II.* Szent István Társulat, Budapest. Online elérhetőség: <https://archiv.katolikus.hu/szentek/index.html> (letöltés: 2019. február 4.)

DIÓS István

2005 Örökimádás. In: Diós István (szerk.) *Magyar Katolikus Lexikon X.* Szent István Társulat, Budapest, 361.

GLATTFELDER Gyula

1938 A társadalmi egyensúly titka. In: Bangha Béla (szerk.) *Az Eucharisztia, az Oltáriszentség tanának hittani és erkölcsi tartalma.* Korda Kiadó, Budapest, 108–124.

HÄRING, Bernhard

2006 Alfons Liguori. In: Walter Kasper (Hrsg.) *Lexikon für Theologie und Kirche* 6. Herder, Freiburg – Basel – Wien, 388–389.

HOFMANN, Konrad

1959 Ewige Anbetung. In: Josef Höfer – Karl Rahner (Hrsg.): *Lexikon für Theologie und Kirche* 3. Herder, Freiburg, 1263–1266.

KÓSA László

2011 *Művelődés, egyház, társadalom.* Tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest.

JUNGMANN, Andreas Josef

1960 Die Eucharistie als Mitte unserer Frömmigkeit. *Geist und Leben* XXXIII. 3. 184–191.

MÉSZÁROS István

1998 *A Szent István Társulat százötven éve 1848–1998.* Szent István Társulat, Budapest.

SALACZ Gábor

1974 *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában.* Aurora Könyvek, München.

TAKÁCS Emma

1998 Halász Pál. In: Diós István (szerk.) *Magyar Katolikus Lexikon IV.* Szent István Társulat, Budapest, 524–525.

Felhasznált források

- A legfölségesebb Oltáriszentség imádása és az Oltáregyletnek ismertetése.*
Szerkesztette: Mészáros Kálmán, Szent Család Kis Követének könyvtára. 4. kiadás. Budapest, Nagy Sándor Könyvnyomdája, é. n.
- Rerum Novarum* XIII. Leó pápa enciklikája a munkáskérdésről. Róma, 1891.
- Szentséglátogatások könyve* Liguori Szent Alfonz után. Budapest, Kármelita Rendház, 1902.
- Örökimádás: a legméltóságosabb Oltáriszentség imakönyve.* Fordította: Varga Mihály, Budapest, Szent István Társulat, 1946.
- Ewige Anbethung des allerheiligsten Altars-Sakrament, In dem Geist und in der Wahrheit: in öffentlich- und Feyerlich-immerwährendem Gottes-Dienst für die Löbl. Jungfrauen-Klöster der Fürstlich-St. Gallischen Landen ...* Hrsg.: Walser, Iso, St. Gallen, Fürstl. Gotteshaus, 1786.

Függelék

Magyar nyelvű imakönyvek az Oltáriszentség tiszteletére

1570–1800-ig: ²⁷

1. n. n.: *A Szent Lélek Istenhez való nyoltzad napi ajtatosság.* Az Oltári szentséget szüntelen Imádó Ájtatos társaság Székes fehérvári püspökségben. Pest, Royer Nyomda, 1780.
2. n. n.: *Az teste lett szent Ige, avagy Krisztus Urunk leg-szentségesbb Teste Congregáziójának regulái, bucsui és ájtatossági, melly Bé-hozatott, s föl-állittatott... egy méltatlan egyházi renden lévő paptul,* Kassa, Akadémiai Nyomda, 18. sz.
3. n. n.: *Úrnapi ajándék, azaz az Emmánuel Isai. 7. 14. velünk lakozó, de elrejtett Isai 45. 15. Istennek inneplő köszöntése, imádása.* Pécs, Engel, 18. sz. (3 kiadása ismert)
4. n. n.: *A föld indulás ellen az Oltári Szentségben lévő Isten fiához áhitatos ének és könyörgés.* Győr, Streibig Nyomda, 18. sz.

²⁷ Az adatok forrása Bajáki Rita: *Az 1800-ig magyar nyelven megjelent imakönyvek bibliográfiája.* Kézirat, 2016.

5. n. n: *Dicsértessék az Oltári Szentség. Imádság.* Nagyszombat, 18. sz. (16 oldal – kisnyomtatvány)

1640–1800-ig:²⁸

1. Az *Oltáriszentség előtt Krisztus urunk, és az ő szent anyjának tiszteletére rendeltetett ájtatosság.* Eger, 1773. (elveszett)

1800 után kiadott imakönyvek és ponyvák:²⁹

1. *Vezérkönyv az Oltáriszentség folytonos imáadására* Liguori Szt Alfonz után. Fordítja: Nogall János. Pest, Eggenberg, 1867. További kiadásai: 1938 (Budapest, Oltáregylet, 19. kiadás).
2. *Liguori Szent Alfonz vezérkönyve az Oltári-Szentség látogatásáról.* Kiadja: Nogall János. 4. kiadás. Eger, Érseki Nyomda, 1881. További kiadásai: 1895 (5. kiadás. Bécs, Holzhausen), 1900, 1902 (6–7 kiad. Nagyvárad, Szentlászló Nyomda).
3. *Vezérkönyv a legfölségesebb Oltáriszentség folytonos imáadására és a szegény templomok felszerelésére Budapesten alakult Oltár-Egyesület tagjai számára* Liguori Szent Alphons után. Esztergom, Budapesti Központi Oltár-Egyesület, 1895. További kiadásai: 1910, 1935 (Budapest, Stephaneum Nyomda).
4. *Vezérkönyv a legfölségesebb Oltáriszentség folytonos imáadására alakult oltár-egyesület tagjai számára* Liguori Szent Alphons után. Youngstown, O., Katolikus Magyarok Vasárnapja, 1947.
5. *Liguori Szent Alfonz Mária látogatásai a legméltóságosabb Oltáriszentség- és a Boldogságos Szűznél a hónap minden napjára.* Hungues után németből ford. Heimlich Ferdinánd. Pest, Szt. István Társulat, 1857. További kiadásai: 1861 (Eger, Érseki líceum), 1866 (Pest, Emich), 1903 (Budapest, Szt. István Társulat), 1922 (Budapest, Szt. István Társulat).
6. Alphons Maria von Ligouri: *Besuchungen des allerheiligsten Sakraments und der Jungfrau Maria auf jeden Tag des Monats.* Ofen, Landerer, 1803.
7. *Liguori Szent Alfonz Szentség-látogatásai.* Fordította és kiadta: Nogall János. 3. kiadás. Pest, Eggenberger, 1867.

28 Az adat forrása Holl Béla: *A magyar nyelvű nyomtatott katolikus imádságoskönyveink bibliográfiája.* Kézirat. Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, Saját Írások sorozat 121. tétel, Budapest, 1958.

29 Az adatok forrásai: a Katolikus Lexikon vonatkozó szócikkei, a Móra Ferenc Múzeum Bálint Sándor Hagyaték ima- és ponyvagyűjteménye, az OSZK Katalógusa, az 1800 utáni magyar nyelvű imakönyvek adatbázisa, a MOKKA, a MATARKA és könyvantikváriumok oldalai, valamint Tengely Adrienn adatközlései, amelyekért ezúton is köszönetet mondok.

8. *Szentséglátogatások könyve Liguori Szent Alfonz után.* Budapest, Kármelita Rendház, 1902. További kiadások 1917 (4. kiadás. Uo.)
9. *Liguori Szent Alfonz: Szentséglátogatások és Mária-köszöntők a hónap minden napján.* Fordította: Diós István. Budapest, Szent István Társulat, 2004.
10. *Liguori Szent Alfonz: Az üdvösség útja.* Fordította: Varga Mihály. Czepléd, Sebők Béla Nyomdája, 1896. További kiadásai: 2018 (Budapest, Kapisztrán Szent János Kiadó).
11. *Izsó Walser: Örökimádás: a legméltóságosabb Oltáriszentség imakönyve.* Fordította: Varga Mihály. Vác, Franklin Társulat, 1898. További kiadás: 1899 (Csongrád, Csany, magánkiadás), 1900 (?), 1903 (?), 1910, 1913, 1916, 1917, 1923 (Kiskunmajsa, magánkiadás), 1936, 1937, 1940, 1946 (Budapest, Szent István Társulat), 1990 (Budapest, Macondo).
12. *Izsó Walser: Kis örökimádás: a legméltóságosabb oltáriszentség imakönyve.* Fordította: Varga Mihály. Kiskunmajsa, Stephaneum Nyomda, 1922. További kiadások: 1923 (Uo.).
13. *Egy óra az Oltáriszentség előtt: a Walser, Varga «Örökimádás» imakönyvből.* Kiskunmajsa, Missió Nyomda, 1923. További kiadásai: 1932, 1936, 1946 (Budapest, Szent István Társulat).
14. *Iso Walser: Rukovät večnej poklony prevelebnjej sviatosti oltárnej.* Prelož. Ján Krššák. Budapest, Stephaneum Tlač, 1926.
15. *Halász Pál (szerk.): Szentségimádás: imádságos- és énekeskönyv a legméltóságosabb Oltáriszentség tiszteletére.* Budapest, Atheneum, 1924.
16. *Halász Pál: Imádjuk az Urat! Szövegkönyv a szentségimádási kilencedhez.* Budapest, Atheneum, 1937. További kiadások: 1943 (?), 1944 (Kaposvár), 1946 (?), 1948 (?).
17. *Halász Pál: Egy órás ájtatosság a 34. eucharisztikus világkongresszus 3. évfordulója megünneplésére.* (Németül és tótul is.) Budapest, 1941.
18. *Bangha Béla: Napkelet és napnyugat. Élő szellemek hódolata az Oltáriszentség előtt.* Budapest, Pázmány-Sajtó, 1938.
19. *Müller Lajos: Jertek, imádjuk! Novéna az Oltáriszentség tiszteletére.* Budapest, Korda Kiadó, é. n.
20. *Az oltár előtt. Rövid beszélgetések a szentségi Jézussal.* Spanyolból ford. Reiner Irma. Budapest, Szent István Társaság, 1938.
21. *n. n.: Szentségimádási szentóra.* Használatos a Szt-ferencrendiek templomában a hó első vasárnapján. Jászberény, 1941.
22. *Ziegler András: Éjjeli szentségimádás elégtételül az éjjeli bűnökért.* 4. kiad. Kalocsa, Rózsafüzérgyár, 1941.
23. *n. n.: Az oltári szentség látogatásai: egy hétben minden napra, kivált úrnapi időre alkalmazott elmélkedések és imádságok.* Németből magyarázta és bővítette: Kis Pál. Buda, Egyetemi Nyomda, é. n.

24. n. n.: *Nyolc nap a szentségi Krisztussal. Eucharisztikus lelkigyakorlat.* Szatmárnémeti, 1944.
25. *A legméltóságosabb Oltáriszentség előtt egy imádságban eltöltött óra öt percekre beosztva.* Franciából fordította: Kisfaludy Zoltán Lajos. Budapest, Szent István Társulat, 1899. További kiadásai: 1900 (?), 1922 (?), 1925 (Cluj-Kolozsvár, Bonaventúra), 1931 (?).
26. Fecht X. F.: *Kis örökimádás imakönyv: a legméltóságosabb Oltáriszentség 15 látogatása, főképen az eucharisztikus szövetségek (gyermekek, ifjak, és leányok) használatára: egy szentmise-ájtatossággal.* Fordította: Tiefenthaler József. Budapest, Élet Nyomda, 1915.
27. *Oltártűzek. Jámbor gondolatok és beszélgetések Jézussal az Oltáriszentségben.* 1–5. köt. Ford. Marton Bernát. 1926–33.
28. Székely László: *Hódolat az Oltáriszentség előtt: szavalókórus.* Budapest, Korda, 1937.
29. *Imádságoskönyv Oltáregyleti tagok számára, egy órának üdvösséges felhasználásával a legméltóságosabb Oltáriszentség előtt.* Több jeles szerző után a pécsi egyházmegyei hatóság jóváhagyásával. Pécs, Pécsi Oltáregylet, 1912.
30. n. n.: *A szenvedés éjjele. A nagycsütörtöki éjjeli szentségimádás rövid ismertetése és vezérfonala.* Budapest, Korda, 1939.
31. n. n.: *Az Oltáriszentség előtt: szentóra.* Klagenfurt, Carinthia, 1967.
32. Kovács András: *Jézussal ébren: imaóra az Oltáriszentség előtt.* Kecskemét, Korda, 2000.
33. Werner Alajos: *Keresztút az Oltáriszentség előtt.* Budapest, 1951. További kiadásai: 2009 (Budapest, Szent István Társulat), 2017 (Budapest, Szent István Társulat).
34. Barbaric Slavko: *Imádkozzunk az Oltáriszentség előtt.* Novi Sad, Agape, 2005.
35. n. n.: *Az Oltáriszentség előtt: Jézus valós jelenlétéről.* Budapest, Stella Maris Alapítvány, 2006.

Kisnyomtatványok

1. *Kiengesztelő Ima a legméltóságosabb oltáriszentség előtt! Rózsfüzér-készítő házi ipar.* Kalocsa, Werner Károly Könyvnyomdája, 1911.
2. *Egy negyedóra a legméltóságosabb Oltáriszentség előtt.* Kalocsa, Jurcsó Kálmán Könyvnyomdája, 1903.
3. *Ájtatosság a legszentebb Oltáriszentség imáadására.* Nyíregyháza, 1938. További kiadások: Budapest, Gör. Kat. Papnövendékek, 1940.
4. *A legméltóságosabb Oltáriszentség látogatása: párbeszéd alakban iskolák és egyesületek számára.* Franciából fordítva. Budapest, Stephaneum

- Nyomda, 1909. További kiadásai: 1921, 1926, 1930, 1942 (Budapest, Stephaneum Nyomda).
5. *A legméltóságosabb Oltáriszentség egy órai imádása hazánk jólétéért: az Örökimádás imakönyvből.* Kiskunmajsa, Missió, 1923. További kiadások: 1924 (Uo.).
 6. Varga Mihály: *A legméltóságosabb oltáriszentség előtt Magyarorszáért karban végzendő imák.* Walser Örökimádás imakönyv nyomán. Budapest, Kath. Sajtóegyesület Főv. Hölgybizottsága, 1914. Kapható minden magyar templom főbejárata előtt és a kiadó székházában. További kiadások: 1926 (Eger, Érseki Líceum Nyomda).
 7. *Walser–Varga örökimádás imakönyv nyomán ... imák.* Eger, Egri Minorita Rendház, 1934.
 8. *A Székesfehérvári Földműves Társulat ájtataskodása a legméltóságosabb oltáriszentség imádásakor újévkor és farsang utolsó napjaiban.* Székesfehérvár, Felsővárosi Egyházközség, Debreczeni István Nyomdája, 1926.
 9. *A legméltóságosabb Oltáriszentség látogatása egyedül vagy közösen és szentóra idején.* Szatmár, 1941.
 10. *Keresztúti ájtatosság háború idején: a legméltóságosabb Oltáriszentség tisztelére.* Győr, Győr Egyházmegyei Alap, 1943.
 11. Halász Pál: *Végtelen felségű Szív! Jézus Szíve-ájtatosság a Legméltóságosabb Oltáriszentség előtt.* Budapest, Korda, 1947.
 12. Halász Pál: *Boldogasszony Anyánk! Máriás ájtatosság a legméltóságosabb Oltáriszentség előtt.* Budapest, Korda Társulat, é. n.
 13. *Imádjuk az Urat! Szövegkönyv a szentségimádási kilencedhez.* Dr. Halász Pál Szeged-móravárosi plébános. Actio Catholica, 1937.
 14. *Esti ájtatosság háború idején a legméltóságosabb Oltáriszentség előtt.* Kassa, 1914.
 15. Mészáros Kálmán (szerk.): *A legfölségesebb Oltáriszentség imádása és az Oltáregyletnek ismertetése.* Szent Család Kis Követének könyvtára. 4. kiadás. Budapest, Nagy Sándor Könyvnyomdája, é. n.
 16. *Szép ének az Oltáriszentségről.* Buda, Landerer, 1828.

„UJ DALLAMA ÉS ZENÉJE PÁLY LAJOSTÓL” – A TOPOLYAI KÉZIRATOS KÁNTORKÖNYVEK ÁLDOZÁSI ÉNEKEI

Előadásom címét egy 1922-es keltezésű bácstopolyai kéziratos kántorkönyvből kölcsönöztem. Mintegy tucatnyi hasonló egyházzenei dokumentumot őriz az évek óta használaton kívüli szekrény a bácstopolyai Sárlos Boldogasszony plébániatemplom kórusán. Bár a szekrény nincs kulcsra zárva, nem így a kórusfeljáró, féltő gondoskodású plébánosa révén.² A topolyai kéziratos kántorkönyvek lapjait előttem bizonyítottan Borús Rózsa forgatta utoljára, aki, bár nem állt módjában himnológiaiilag méltatni az anyagot, néprajzosra jellemző szemével felismerte az egyházzenei használati kordokumentumok értékét.³

Vajdaság területén nem ez az egyetlen hely, ahol még Csipkerózsika-álmát alussza a hajdan virágzó egyházzenei élet kutatása. Egy nemrég indult folyamat kezdetén tartunk, de már érzékelhető, hogy egyre többen vannak szakmai, netán személyes érdeklődéstől vezérelt kutatók, akik bele-beleakadnak az Osztrák-Magyar Monarchia széthullását megelőző időszak liturgikus-zenei, láncszerű összefüggéseibe. Franz Metz a dunamenti svábok egyházzenei hagyatékát kutatva került a német-magyar repertoár sokszor kibogozhatatlan transzfer-rendszerének a hálójába, előbb a ma három országba szétdarabolódott Bánságban⁴, majd újabban a Bácskában is.⁵ Nagybecskerek és Nagyvárad láncolatát például Köncse Kriszta kutatta, annak a bácsalmási Kersch Ferencnek a kapcsán,⁶ akinek működését, műveinek hatását a késői monarchiaévek kántoraira szintúgy elhanyagolta ezidáig a magyar egyházzenetudomány, mint mondjuk szintén cecilánus öccsét, Kersch Mihály kúlai plébánosét is.

Topolya mezőváros mai arculatát a térség török után időkben jellemzően újraterleptett korszakából örökölte. A Mária Terézia-féle 1777-es első Ratio Educationis idején a kezdeti szabályozott kántortanítói állapot André Istvánig, a topolyai verses krónika⁷ szerzőjéig tartott. Az 1820-as évektől kezdődően, a fokozatosan gyarapodó közösség révén már gyakorlatilag két személy között oszlott meg a kántori és tanítói munkakör, sőt, segédkántor és segédtanító is működött.⁸

1 Dr. Miklós Réka, a Cor Jesu Alapítvány szakelőadója, Zenta

2 Köszönettel tartozom ft. Fazekas Ferenc plébános úrnak, aki a topolyai himnológiai anyagot kutatásom idejére hozzáférhetővé tette.

3 Borús 1998. 150–155.

4 Metz 2008. 559–560.

5 Metz 2019. Nyomdai előkészítés alatt.

6 Köncse 2007.

7 Virág 1992. 31.

8 Virág 1993. 15–21.; Berauer 1896. 262.

A korábbi templom helyén 1904–1906 között neogótikus stílusban felépült a mai, Vajdaságban monumentális méretűnek számító templom.⁹ Ez a térség akusztikailag egyik legkiválóbb liturgikus tere, hatalmas, széles szentéllyel, szintűgy hasonló arányokkal rendelkező kórossal, Angster orgonával.¹⁰

Személyes érdeklődésemtől vezérelve 2017 tavaszán elhatároztam, megnézem a topolyai állományt. Vajon mi lehet olyan értékes odafent, amiről Borús Rózsa szerint még semmilyen zenetudományi felmérés nem készült?

A kóruson található szekrényben a kéziratos kántorkönyveken kívül kóruspartitúrák, valamint írógép segítségével előállított, szólamok szerint elrendezett karton éneklapok szolgáltatják a bizonyítékot, hogy itt hajdanán intenzív kórusélet folyt.¹¹ A repertoár megoszlását tekintve jórészt egyházi művek szólalhattak meg, de a kéziratos kántorkönyveket a helyi dalárdaélet forrásaiként is számontarthatjuk az idejegyzett nóták, operettbetétek, táncok és hasonlóak által.

A teljes kéziratos kántorkönyv-állomány használati nyomokról tanúskodik. Gyakori, hogy egy-egy füzetbe különböző kántorok írtak, tehát többgenerációs kántorkönyvekről van szó. Ugyanakkor feltételezhető, hogy a füzetek összefüggő kivitelezése, valamint a patrocínium hangsúlyossága nyomán helyi használati egyházzenei kordokumentumokról beszélünk, tehát a szekrény teljes tartalma a bácstopolyai Sárlos Boldogasszony plébániatemplom zenei-liturgikus eseményein, kisebb hányada Topolya világi művelődési életében volt használatban. Az egyik füzet borítójára Borús Rózsa feljegyzí: "Ez igen fontos füzet". A belső borítón a kántor úr figyelmes gondoskodással hagyja hátra az utókornak:

(A btopolyai rk. templomi énekkar használatára)

Vasárnapi és ünnepi alkalmakra való egyházi énekeknek négy szólamra való saját szerzeményeivel bővíítve összeállította Pály Lajos btopolyai rk. kántor, 1922.

Ahhoz, hogy a repertoárt és használatát megérthessük, ismernünk kell egy bizonyos mértékben a II. vatikáni zsinatot megelőző, mintegy 200 év zenei-liturgikus korszakát, amelyben a kántorok ezeket az énekeket rögzítették: másolták, saját vagy más emlékezetéből leírták, netán új szerzeményüként szignálva írták.

A II. vatikáni zsinatig a hagyományos népének nem képezte hivatalosan a mise részét, sőt, a hívek nem is vehettek részt a liturgikus cselekményeken, csupán párhuzamosan kísérték azt énekükkel, csendes imádságaikkal.

9 A templomépítés 90 éves jubileuma alkalmával idézet az 1905-ös Bácsországból: „a kalocsi egyházmegye két másik nagy temploma: a kalocsai főszékesegyház és a szabadkai Szent Teréz templom nagyságra nézve elmarad a topolyai templom impozáns méretei mögött.” VIRÁG 1994. 14. A topolyai templom méretei: hossza a főhajóban 71 m, magassága 73,2 m, szélessége a keresztházban 35,06 m, a csillagboltozat magassága 15,5 m. LOVRA 2013. 95.

10 Az orgonát 1907-ben Angster József építette: op. 550, II man/ped/24 reg., pneumatikus rendszerű. MÁNDITY 2002. 48.

11 Figyelembe véve a gépelt szövegű kartonlapok hasznátsági fokát, a templomi kórus 40–50 tagú lehetett az 1920-as években is. A Vajdasági Magyar Művelődési Intézet segítségével folyamatban van a teljes plébániai kottatár-állomány digitalizálása és a kísérő forrásjegyzék készítése.

Bár szakavatott olvasónk ezen a helyen bizonyára egy alaposabb liturgiátörténeti áttekintésre vágya, jelen tanulmány keretei ezt sajnos nem teszik lehetővé – ezért vizsgálódásunk tárgyának, az 1920-as évek egyházzenejének fő jellemvonásait csak egy összegző tényállás tükrében tudjuk röviden ismertetni. A tridenti zsinattól kezdődően elindult egy liturgikus fejlődési folyamat a katolikus szentmisét illetően, mely az Osztrák-Magyar Monarchia 18–19. századi, döntően német irányú kultúrkörnyezetében a következő fő miseformákban csúcsosodott ki:

I. miseforma: *missa sollemnis* vagy énekes, ünnepélyes nagymise. Zenei szempontból végigkomponált, kórusos, énekszólistás, zenekari-, netán csak orgonakísérettel ellátott misekompozíciókról van szó. Székesegyházakban, reprezentatív nagy templomokban főünnepek fényét emelte. Ez a miseforma vidéki templomokban bizony nem volt mindig könnyen kivitelezhető.

II. miseforma: *missa lectata*, olvasott vagy csendes mise. A pap az asszisztenciával mondta a liturgia latin normaszövegeit, végezte a szent liturgia cselekvéseit, mialatt anyanyelvű „zenei aláfestés” folyt a latinul nem értő nép számára. Strófikus, adott szótagszámra komponált, a nép számára könnyen tanulható és énekelhető, szillabikus énekek hangzottak el (általában orgonakísérettel), melyek ájtatossági célt szolgálva, a mise fontosabb mozzanataira gyakran összegző liturgiai magyarázatokként is szolgáltak. E zenei gyakorlat megteremtője és terjesztője az Osztrák-Magyar Monarchiában nem volt más, mint kezdetben Mária-Terézia, aki maga is énekeskönyvet adatott ki,¹² majd később fia, II. József, aki rendeletekkel szentesítette a már elkezdett folyamatokat.¹³ Az egyház állami fennhatóság alá való helyezése folytán s Rómával konfliktushelyzetet teremtő Habsburg-uralkodás ellenére, a csendes mise alatt ez az ún. előírt anyanyelvű „normaének” – vagy magyar terminológiával „miseének” – honosodott meg az Osztrák-Magyar Monarchia egész területén. Ez az énektípus napjainkban is használatos, ahogyan ezt a *Szent vagy, Uram!*¹⁴ énekeiből összeállított *Hozsanna* énekeskönyv¹⁵, valamint további, ezt a repertoárt alapul vevő énekeskönyvek, mint pl. a *Hitélet*¹⁶ is tanúsítják. Még a II. vatikáni zsinat rendelkezései sem tudták teljesen kiszorítani a gyakorlatból,¹⁷ de még az énekeskönyvekből¹⁸ sem.

A norma-miseénekek száma a 19. sz. második felétől kezdve a II. vatikáni zsinatig tartó időszakban használatos magyar énekeskönyvekben állandónak mutatkozik: ezek az énekeskönyvek átlag 8–10 miseéneket közölnek az

12 A szakirodalomban „teréziánus énekeskönyvként” számontartott *Katholisches Gesangbuch, auf allerhöchsten Befehl Ihrer k. k. apost. Majestät Marien Theresiens zum Druck befördert*, Wien [1776]

13 Lásd II. József Habsburg uralkodó istentiszteleti rendeleteit, Salzburg: 1782; Bécs: 1783, 1786. *Musik in Geschichte und Gegenwart* (Sachteil). 7. kötet, 1997 Stuttgart, 1198b.

14 *Szent vagy Uram!* 1932.

15 *Hozsanna* 1948.

16 *Hitélet* 1960.

17 Idevágóak többek közt a Sacrosanctum Concilium 6. fejezete: *A szent zene és ének*, valamint az 1967-es *Musicam Sacram* Instrukció 32. pontja is.

18 *Hozsanna* 1972.; *Hitélet* 1977 és 1990.

évközi időre.¹⁹ A miseénekek zöme strófikus felépítésű. Egy miseének gyakran ugyanazt a dallamot használja a mise különböző mozzanataira, mint: kezdetre, dicsőségre, evangéliumra, hiszekegyre, felajánlásra és Szent, szent-re. Előfordul, hogy egy-egy rész (mint pl. a kezdés vagy a felajánlás) több versszakból is áll. A miseproprium szövegének „átszivárogtatása” az ordináriumba nem csak az évközi idő norma-miseénekeire volt jellemző. Gyakran találni más szövegű miseének-sorozatokat egy már ismert miseének dallamára (pl. adventi, bűnbánó, Mária-, úrnapi miseénekek az évköziek dallamaira stb.).

Az Osztrák-Magyar Monarchia utódállamaiban tehát ez az ún. „jozefinista”²⁰ miseének volt a liturgiával párhuzamosan leggyakrabban felhangzó zenei anyag, mely vidéki templomok egyházzenei gyakorlatát, így a topolyai plébániatemplomét is jellemezte. A háttérben zajló „nép miséjét” zenész-liturgus mivoltában a kántornak énekével és orgonajátékával vezetnie kellett.²¹

A ma fellelhető 19. századi énekeskönyv-állomány nagy hányada csupán szöveges, azaz kottakép nélküli nyomtatvány. A kor népnevelő szemlélete úgy tartotta, hogy a népet nem kell terhelni fölöslegesen kottával. Erre jó példa az esetleges kottakép nyomtatása miatti magyarázkodás:

„Hogy pedig a legközönségesebb énekek hangzatát is hangjegyzetem, oka az, miszerént óhajtanám, hogy legyen ezen énekek hangidomaiban egység; de azért is, hogy a kezdő – de a hangjegyet már ismerő – éneklész-gyakornok is tájékozhasssa magát a hangzat- és hangidomra [megj: dallam] nézve.”²²

A Jósavay Gábor által szerkesztett *Lelki gyöngyök* majdhogynem szakít az eddig uralkodó előítéletekkel. Az énekeskönyv előszavából egyenesen süvít a reform szele:

19 A katolikus nyomtatványok közül most csak a topolyai plébános, Fáncsy Antal által szerkesztett *Lelki kenyér* szöveges énekeskönyvet emelném ki kilenc miseénekével: *Aldozattal járul hozzád; Egybegyűltünk oh nagy Isten; Im arcunkra borulunk; Jertek áldozatra hív keresztyének (Hol vagy én szerelmes stb. szerint); Jertek keresztyén lelkek az Istent dicsérni; Kegyettséggel hívsz oh Jézus!; Szeretettel jönnék hozzád, Atyánk!; Oh Isten szent fölségedet; Szent lakodba jött néped. Lelki kenyér 1926. 126–138.*

20 A terminológia főképp német területen otthonos: a jozefinizmus II. József császár rendeletei alapján bevezetett egyházi reformok gyűjtőneve; a jozefinizmus ugyanakkor az osztrák egyházzenetörténetnek is egyik jelentős korszaka. https://www.musiklexikon.ac.at/ml/musik_/Josephinismus.xml (letöltés: 2019 január 30.)

21 Huzsvár László egykori nagybecskereki megyéspüspök egy 2012-ben adott interjúban a II. vatikáni zsinat előtti válságos liturgiai állapotokat taglalja. A csendes misék alatt az ének sokszor elnyomta a liturgia fontosságát, ha a kántor volt az úr: „Nálunk Bácskában mindenütt nagyon szépen »sikerült« – ami liturgikus szempontból származik –, hogy a pap kezdetől egészen befejezésig sepegette-suttogta a misét, gyors körforgásokkal huss, kifordult és befordult, de a kántor, az az egész templomban a megfelelő miserészeket énekelte, ebben a parafrázisban.” Előfordult, hogy a kántor már-már eltorzult a gyakorolt liturgus szerepkörben: „Elejében arról arról volt szó, hogy na jó, be kell vezetni a népnyelvet, de... mit? hát, ugye... a mise közepén el kell mondani magyarul, hogy Miatyánk, ki a mennyekben vagy, és ezek az emberek megrögzött konzervatívák voltak, mondhatnám csúnya szóval: reakciós volt a papság. Mert mindenáron a latin miserészeket próbálták ők – különösen gondoljunk itt a nagyheti szertartásokra – hát abból, ami jó, Rozi néni meg Pista bácsi nem értett soha semmit se! De ők a kántorral feleseltek, a pap lent az oltárnál mondta a verzikulust, a kántor fönn a kóruson, a hívek feje fölött lövöldöztek egymásra, és a hívek meg ülték a padban, és pislogtak.” MIKLÓS 2012.

22 FEKETE – SOHLYA 1876. VI.

„Nép és kotta! Mit akarok e kettővel? kérdezhetik sokan. Nehány évtizeddel ezelőtt, ugy-e bár ezt a két szót is nehéz volt összebarátkoztatni: nép és könyv?! Ám, tessék látni a reformátusoknál, ahol a nép kezén forgó zsoltáros könyvek is hangjegyvezettek s az az eredmény minden esetre megállapítható náluk, hogy az olykor színtelen s a legtöbbször az unalmassáig vontatott énekelteni szokott dallamokat is egyöntetűen éneklük. A mindenképpen szebb [!] kath. templomi népénekülés micsoda fenségesen gyönyörű volna egységesség esetén!”²³

Itt kap helyet egy másik érvelés is, miszerint ha a nép ajkán olyan sokféle variánssal, netán közösségről közösségre változó dallammal használatos énekek kottásan egyféleképpen lennének nyomtatva, csak összezavarnák a mise alatti áhítatos éneklést... Ez utóbbi dilemma különben mai napig megosztja az egyházenetudósokat a II. vatikáni zsinat után is, nem csupán az „egységes gyülekezeti énekeskönyv” témájában, hanem a római liturgia központilag hivatalosan előírt, első helyet elfoglaló énekes könyvének, a *Graduale Romanum*nak a kapcsán is. A Nemzetközi Gregorián Kutatótársaság dallamrestitúciós csoportjában időről időre komoly fejlődést okoz a különböző területi sajátosságokból adódó variánsok „egységesítése”.²⁴

Egy katolikus énekeskönyv esetében a 19. század és a 20. század első felében a miseájtatosság énekeit illetően nem mondható, hogy létezett egy rómaihoz hasonló, ún. „dallam-egységesítő” központ. Bár a ceciliánus törekvések folytán mindinkább szigorodott az elvárás az illető egyházmegyei hatóság engedélyével napvilágot látott kiadványok felé, a gyakorlat mégis gyakran egyébről árulkodik. Nemhogy vidéken, hanem még városi környezetben is ismételten előfordul, hogy a misén egyáltalán nem liturgiához illő zene szól, ahogy erről a korabeli szaksajtó panaszos bírálatai tanúskodnak.²⁵

Az éles stíluskülönbséget város és vidék közt nagyrészt a társadalmi struktúrák, művelődési életkörülmények magyarázzák. Egészen konkrétan, amíg a pesti szervitáknál cikornyás operaáriákról szól az *Egyházi Zeneközlönyben* a bírálat, addig vidéken a magyarnóta honol. Ez nem holmi elferdült jelenség, s napjainkban virágzó utóéletéről bizonyára sokat lehetne még beszélni, egy, igazán erre a témakörre alapuló előadás kapcsán.

A templomi kántorok, kántortanítók között szép számmal akadtak nótaszerzők, mint ahogy erről Kikli-féle nótalexikon is tanúskodik.²⁶ Vidéken

23 *Lelki gyöngyök* 1923. VI.

24 1986-tól évente két alkalommal jelenik meg Regensburgban az AISCGre Nemzetközi Gregorián Kutatóbizottság német szekciójának szakfolyóirata, a *Beiträge zur Gregorianik* (szerk: Luigi Agustoni és mások). A 21. számú kötet (1996) kezdődően indult el a *Graduale Romanum* dallamrestitúciós folyamata, mely a legfontosabb korális-kiadványok, az 1908-as *Graduale Romanum* és az 1979-es *Graduale Triplex* közti diszkrpanciákat hivatott orvosolni középkori írott korális források alapján. Ez a folyamat olyan szakkiadványok megjelenését készítette elő, mint a *Graduale Novum* (1. kötet 2011.; 2. kötet 2018.).

25 Rendszerességgel közöl kritikát Rovás rovatában a Járosy Dezső által szerkesztett budapesti *Katolikus egyházi zeneközlöny* (1882-től), valamint az Egerben 1913-tól megjelenő *Katholikus kántor* is (szerk.: ifj. Buchner Antal és Luspay Kálmán).

26 KIKLI 1999.

gyakran a pap mellett a kántortanító volt az egyetlen értelmiségi, aki nem csak tanított, esetleg jegyzősködött, hanem ellátta az illető helység teljes körű művelődési szolgálatát. Ez magában foglalta szintúgy a templom liturgikus-zenei szolgálatát a gyermekek bevonásával, a templomi kóruossal, mint a világi, zenés-színpadi foglalkozások megszervezését és kivitelezését, a helyi dalárda, amatőr zenekar stb. mozgósítását, bevonását. Tehát a helyi művelődési élet kulcsfigurájaként a kántornak el kellett látnia úgymond „a népet” világi zenei repertoárral is. A világi művelődési élet szolgálatában eltöltött évek alatt a kántor a helyi közízléssel nem mindig azonosult teljesen, ugyanakkor, bár nagymértékben formálta azt, teljesen nem tudta megváltoztatni, sőt a hely elkerülhetetlenül visszahatott az ő személyes ízlésére is. A Topolyán fellelhető kéziratos kántorkönyvek arról tanúskodnak, hogy főleg a két világháború között, a helyi dalárda valószínű nagyrészt ugyanazokból a kóristákból állhatott, akik a templomi énekkar vásár- és ünnepnapai liturgikus-zenei szolgálatát is ellátták. Vannak vegyes repertoárú kéziratos kántorkönyvek is, ezek mintegy lenyomatai a kántor időbeni beosztottságának: kidolgozottabb dalbetéteket gyakran sebtében odafirkantott dallamok követnek az időközben már megjelent *Szent vagy, Uram!*-ból. El lehet képzelni, milyen napi ritmusa lehetett egy kántornak. A megfeszített tempó ellenére, ezzel a templomi reform-repertoárral párhuzamosan folyt egy már meglévő, „régí”, jozefinista repertoár továbbélése, netán kibővítése is, mint erről a Pály-féle füzetek tanúskodnak.

Pály Lajos termékeny szerzőnek bizonyul, legalábbis a presztízse szerint – mielőtt még személyeskedés gyanítható e kijelentésem mögött, álljon itt bizonyítékként a szerző saját kézírása. A vásár- és ünnepnapokon használatos füzet harmadik oldala így kezdődik:

Óh mennybéli nagy Isten. „Uj dallamra és négy szólamra Pály Lajostól” – ez kék tintával van írva, de valószínű még abban az időben kopottá vált a gyakori használatból, s bár szépen olvasható, azért fekete tintával megerősítésként újfent alatta áll: „Uj dallama és zenéje (4 szól.) Pály Lajostól” (1. kép)

Ez egy jellegzetes normaének csendes misére, az ide illő, különböző liturgikus alkalmakra való strófákkal. Pály kihagyja a felajánlási szakaszokat (talán valami mást lát elő felajánlásra? esetleg csak orgonazenét?), összesen 5 szakaszt közöl.

Ugyanez a szövegű miseének a Jósavay Gábor által szerkesztett *Lelki gyöngyök*-ben megtalálható a 32. szám alatt. Dallamutalása: *Ez nagy szentség valóban*.²⁷

Szövege:

- „1. Oh mennybéli nagy Isten! hallgasd meg kegyelmesen!
Valakik itt egybegyűltünk, Te szent nevedben.
2. Vedd be néped kérését, buzgó esedezését,
Melyet mostan bemutatunk, halld könyörgését.
3. Nagy dicsőség Istennek, legyen a Fölségesnek,

27 A *Szent vagy, Uram!* 112. énekszámánál ez áll: „Dall. Bozói 1797, szöv. Szentmihályi 1798”.

- Szent békesség itt maradjon, földi népednek.
 4. Hiszünk mi egy Istenben, ki három személyében:
 Az Atyában és Fiúban és Szentlélekben.
 5. Áldozunk Istenünknek, újra a Felségnek,
 Az oltárnál levő pappal, mi Teremtőknek.
 6. Könyörüljön éltünkön, testi s lelki ügyünkön,
 Külső s belső javainkon s szükséginken.
 7. Mentsen a döghaláltól, éhségtől és hadaktól,
 Tűztől, víztől, marhadögtől s egyéb károktól.
 8. Szent, szent, szent vagy nagy Isten! hozzád hasonló nincsen,
 Mert lakozol s uralkodól magas mennyekben.”

Az *Ez nagy szentség valóban* más szöveggel való közlésére már van előtte is példa. Kersch Ferenc *Sursum corda!* énekeskönyvében (1903-as kiadás) a 60. oldalon található a *Magasztaljuk szüntelen* kezdetű ének az Oltáriszentségről. Az oldal alján olvasható a köv. utalás: „eddig énekelt szövege: Ez nagy szentség.” Tudatos vagy sem Kersch állásfoglalása, mindenképpen figyelmet érdemel az „új” szöveg terjesztését előirányozó szándék. A hat versszakkal közölt ének nem bontható le a jozefinista normaének struktúrára, tehát nem úrnapi miseénekként volt elképzelve.

Pály tehát nem csak a Jósvey-nál található új szöveget alkalmazza az új dallamra, hanem az ének sajátos ritmusa ihleti meg és ezzel egy új dallamot „gyárt” az 1920-as években. Ő gyakorlatilag ebben a kultúrkörnyezetben egy, a miseénekhagyományon alapuló, teljesen konform késői jozefinista stíluskópiát hoz létre.

A dallam négy negyedes ütemekbe szerkesztett periodikus kerete alapján talán fel sem tűnik egy mai fülnek, hogy micsoda asszimetriát rejt a négy sor szótagszáma. De nem így a kor kántorának, aki ezzel az eszköztárral alkot nap mint nap. Számára természetes, hogy ő fantáziát lát a szótagszámokban: az ő improvizációs készsége mint éneklész kimagasló szinten áll korunk viszszaesett gyakorlatához képest. Tudatos vagy sem, kántorunk improvizációs készségi foka a többéves vagy akár -évtizedes búcsúztatóéneklés tapasztalatának a leképezése.

Az *Ez nagy szentség valóban* szótagszámai sorokra bontva a következők:

7 7 8 5

Pály Lajost ez a szótagszám-konstrukció annyira megihleti, hogy a 4. oldalon folytatja a Szent-re való szakasszal, majd „az előbbeni dallamra” újabb szöveget közöl „Miseének az Oltáriszentségről” címmel (2. kép).

Az Oltáriszentség-miseéneknek szintúgy megvannak a külön szakaszai a mise külön mozzanataira, mint e kor bármely tetszés szerinti úrnapi proprium-ordinarium fúzióinak.

A teljes szöveg:

- „1. Drágalátos nagy szentség! emberré lett Istenség.
 Óh végtelen nagy kegyelem, legszentebb felség.
 2. Megváltottál nagy áron, s most itt vagy az oltáron,
 Óh Jézusunk, szent orvosunk, ránk kegyed szálljon.

3. Dicsőség és dicséret, neked óh Örök Élet,
e szent helyen ki vagy jelen mi üdvünk végett.
4. Hisszük hogy a szentségben jelen vagy, mint az égben,
Tartod Jézusunk, kegyes Urunk hitünket épen.
5. Szent, szent, zengjen az ének a testté lett ígének,
Szűz Mária édes fia teste s vérének.”

Az énekszöveg, valamint az „uj” dallam szerzőségét illetően természetesen nem a kántor nevének ismételt dokumentálása lesz a mérvadó. Gyakran a kántor csak egy „gyűjtögető”, aki a szájhagyomány útján terjedt helyi énekeket emlékezetből, vagy zenediktálás után leírja. Nagyon sajátos stílusjegyekkel kell rendelkeznie egy kántori opusznak ahhoz, hogy az utókor számára himnológiai korpusza kutatható, egyszersmint a helyi anyagról definiáltan leválasztható legyen. A szerzői tulajdonjog kialakulása ekkor még csak csírájában van.²⁸

A 19. századi hagyományokat követve, inkább a már meglévő repertoár bővítése melletti hezitálás vagy a források lazasága lesz jellemző még jó ideig a 20. századra. Ez a szöveg és dallam viszonyára is kiterjed. A jozefinista hagyományok iránykeresését a 20. században jól érzékelteti a kántor mindinkább jelentkező alkotói kontribúciójának a pedzegetése.

Stampay János köbölkúti igazgató-tanító, „pápai érdemkeresztes” 1916-ban kézzel írt kottamellékletet adott ki „az Énekek és imák rendelőinek ingyen”. Ebben így ír:

„Ezen füzetben főleg fontosabb miseénekek új dallamát kívántam adni, nem mintha általak régi, örök becsű dallamoknak mellőzését céloznám, hanem azért, hogy a gyakrabban használt szövegek éneklésében »néha változatosság legyen«, s hogy ezáltal másrészt az énekek száma is quasi »gyarapodjék« [kiem. tőlem].”

Fekete Ferenc így ír az *Útmutató Kántorkönyv* 1818-as keltezésű előszavában:

„.... a’ régi mellett maradnék, noha olyan Énekek is vagynak közöttök, melyeknek én három négy Nótájokat is tudom, és mások is tudhatnak. Hanem az új Énekeknek mindég a’ leg közönségesebb Nótát adtam az éneklő Népnek kedvéért, hogy azt idővel meg tanulhassa és az Istent ének szóval magasztalja. De ha az a’ Nóta valamely Kántornak nem tetszik, melyre igazítottam, hatalmában lesz, másba, jobba, szebbe öltöztetni, a’ mint gondolja, és kedve tartja.”²⁹

Fentebbiek arra világítanak rá, hogy bár a kántor szempontjából a már említett norma miseének volt a leggyakrabban megélt egyházi ének-típus, a periodikus egyházi szolgálat egy bizonyos eltelte után érezhetővé kezdett válni számára a rutin szorítása.

28 „Meg kell még a jogosság és viszonyosság elvének hódolva említenem itt, hogy innen s onnan alkalmaztam énekeket és hangzatokat, de nehogy mint elsajátító vádoltassam, a t. szerzőket s kutforrásokat – hol kétség nem forgott fönn – megneveztem, s utaltam reá, »különben is nem lévén letiltva áttételők« [kiemelés tőlem].” FEKETE – SOHLA 1876. VI.

29 FEKETE 1823. VII.

A mindenkori kántort, mint a liturgia emberét, nemcsak művész-fantáziája és kreativitásvágya hajtja. Ő csakúgy, mint a pap, a „szent rend” vagyis a liturgia szerelmese. A kántor működése magasabb szinten egy szellemi és spirituális kielégülés. Alkotói tevékenységéből származó, liturgikus-zenei, szellemi termékeiben ad absurdum pontosan az a rend tükröződik, amely kora egyházzenéjének jellegzetes formáit jellemzi s amiből egy idő után már ki szeretne törni.

A topolyai himnológiai források tükrében elmondható, hogy a kántori kreativitás a régi, bevált jozefinista repertoárnak és ennek a monarchiabeli gyakorlatnak a medrében halad még egészen a 20. század első feléig. A temetésekkor használatos búcsúztatók repertoárjában fontos szerepet játszott az improvizáció, melynek keretét gyakran csak az adott szótagszám jelentette. A kántor a dallamot is variálhatta, fontos volt viszont, hogy a metrumból ne essen ki. Ez utóbbi készségét idővel mindenki tökélyre fejleszthette, még a periférián is.

A vidékiek, köztük a Topolyán kántorkodó Pály Lajos, ha nem is tudott maradandó, rendbontó alkotásokkal kitörni a sztereotip metrikából és harmóniavilágból, a búcsúztatók alkotói technikáiból merítve, legalább „saját” kompozícióival, netán saját szöveggel, vagy egy meglévő dallam saját harmonizációjával színesíthette, bővíthette a sort. A későjozefinista miseénekeknek a sorát.

Források és forráskiadványok

Pály Lajos kéziratoss kántorkönyve az 1920-as évekből. Kántori példány. [Inc.: (A btopolyai rk. templomi énekkar használatára). Vasárnapi és ünnepi alkalmakra való egyházi énekeknek négy szolamra való saját szerzeményeivel bővítve összeállította Pály Lajos btopolyai rk. kántor, 1922. Expl. Záró ének: Téged Isten dicsérünk 98 l.] Bácsbtopolyai Sarlós Plébániatemplom kottatára, jelz. nélk. Pály Lajos, Hoffmann Károly és mások kézírásai. 212 Pály által számozott oldal. Lakunák: 14–24; 43–51; 53; 56; 58; 62–73; 77; 86–89; 93–95; 101; 104–109; 113; 128–140; 147; 172; 177; 180–199; 201; 205–209; A 87–88. lap hiányzik. Méretek: h15,5 cm / sz 24,4 cm / m: 1,7 cm.

Hitélet

- 1960 *Katolikus imakönyv*. 1. kiadás, Bácskai Katolikus Papság, Szubotica.
- 1977 *Imakönyv népénekesskönyv melléklettel és a szentségi élet megújult liturgiájának magyarázatával*. Huzsvár László (szerk.). 2. kiadás. Szabadkai Egyházmegye Liturgikus Bizottsága, h. n.
- 1990 *Imakönyv népénekesskönyv melléklettel és a szentségi élet megújult liturgiájának magyarázatával*. Huzsvár László (szerk.). 3. bővített kiadás. Agapé, Újvidék.

Hozsanna.

1948 *Teljes kótás népénekeskönyv a Harmat-Sík „Szent vagy Uram!” énektár összes énekeivel, kibővítve más régi és újabb magyar és gregorián dallamokkal.* BÁRDOS Lajos (szerk.). Magyar Kórus, Budapest.

1972 *A Harmat-Sík „Szent vagy Uram!” énektár énekeivel, kibővítve más régi és újabb magyar és gregorián dallamokkal, valamint a szentmise olvasmányközi énekeivel.* A liturgikus reform alapján átdolgozott és bővített kiadás. BÁRDOS Lajos (szerk.). Szent István Társulat, Budapest.

Katholisches Gesangbuch, auf allerhöchsten Befehl Ihrer k. k. apost. Majestät Marien Theresiens zum Druck befördert

1776 Wien (Katolikus énekeskönyv magasságos apost. cs. és kir. Őfelsége Mária-Terézia nyomtatási megbízásából, Bécs)

Lelki gyöngyök

1923 *Ima- és énekkönyv. A róm. kath. anyaszentegyház legszebb és leghasználatosabb énekei egy szólamra hangjegyezve s kibővítve a temetési szertartásokkal és a legszükségesebb imákkal.* A róm. kath. ifjúság és a hivek használatára összeállította: JÓSVAY Gábor pápai érdemkeresztes kántortanító. 3. kiadás. Szent István Társulat, Budapest.

Lelki kenyér

1926 *Imádságos és énekes könyv a kath. ifjúság számára.* FÁNCSY Antal ny. plébános (szerk.). Negyedik kiadás. Cservik és Mihalecz, Bačka Topola.

Szent vagy, Uram!

1932 *Ősi és újabb egyházi énekkincsünk tára.* HARMAT Artur és SÍK Sándor (szerk.). Magyar Országos Katolikus Kántorszövetség és Országos Magyar Cecília Egyesület, Eger.

Irodalom

BERAUER József

1896 *A Kalocsa-egyházmegyei rom. kath. népiskolák története.* Bács-Topolya, 261–263.

BORÚS Rózsa

1998 *Kántorok és kántorversek Topolyán. Létünk XXVIII.* Újvidék, 150–155.

FEKETE Ferenc – SOHLYA Antal

1876 *Útmutató Kántor Könyv.* Negyedik, bővített kiadás. Burger Zsigmond özvegye, Szeged

FEKETE Ferenc

1823 *Útmutató Kántor Könyv.* Grün Orbán, Szeged

KIKLI Tivadar (szerk.)

1999 *Magyarnótaszerzők, énekesek és népdalosok lexikona.* A Tisza hangja 17. Bába, Szeged.

KÖNCSE Kriszta

2007 *Kersch Ferenc egyházzenei (1853–1910) tevékenysége*. Doktori értekezés. Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Budapest.

LOVRA Éva

2013 *Változások és változtatások a topolyai Sarlós Boldogasszony-templom építése során*. *Bácsország* 67. sz. 2013. 4. Szabadka, 92–99.

MÁNDITY György

2002 *Vajdasági orgonák*. Agapé, Újvidék.

METZ, Franz

2008 *Das Kirchenlied der Donauschwaben. Eine Dokumentation des Kirchenliedes der deutschen Katholiken Südosteuropas*. Edition Musik Südost, München.

2019 *Új határok, régi énekek? Az első világháború következményei a dunamenti svábok egyházzenejére nézve. Bácska esete*. In: MIKLÓS Réka, WATZATKA Ágnes, Franz METZ (szerk.) *Délkelet-Európai Regionális Nemzetközi Himnológiai Konferencia, Szabadka, 2018 aug. 15–17. Konferenciakötet*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta (nyomdai előkészítés alatt)

Miklós Réka

2012 *Interjú msgr. Huzsvár László nyug. nagybecskereki püspökkel Horgoson, 2012 augusztus 21-én*. Kézirat.

VIRÁG Gábor (szerk.)

1992 *Topolya mezőváros története (1808–1811)*. Virág Gábor bevezető tanulmányával és utószavával. Forum, Újvidék.

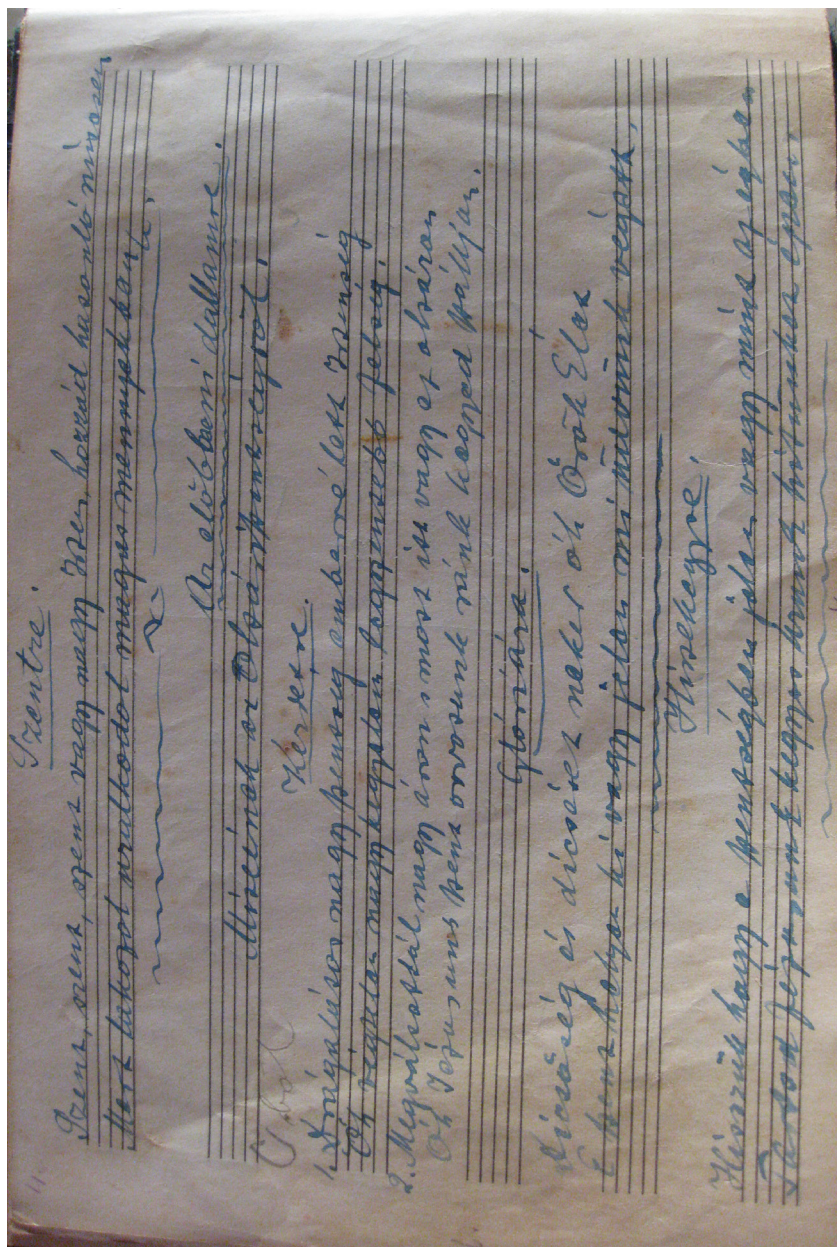
1994 *Sarlósboldogasszony római katolikus templom: 1904–1944*. Plébániai kiadvány, Topolya.

VIRÁG Gábor

1993 *A topolyai iskolák története*. Forum, Újvidék.

[illegible]

Az Óh mennybéli nagy Isten c. miseének négyeszólamú letétje a Pály-féle füzet
harmadik oldalán

Előbbi miseének folytatása, valamint az ennek a dallamára írt
Drágalátos nagy szentség szövege

A MEZEY-KÁNTOROK EUCHARISZTIKUS ÉNEKEI

A szent zene régóta szolgálja az Oltáriszentség tiszteletét, hiszen „a musica sacra nem dísze, hanem nélkülözhetetlen és mellőzhetetlen része (pars necessaria) a liturgikus istentiszteleteknek”¹ – írta Harmat Artúr. Az ókeresztény korban Dávid zsoltárait énekelték a zsinagógákban szokásos módon. A kereszténység földrajzi elterjedésével azonban ez a zsoltárdallam és szövege azonban változásokon esett át.

A zsoltárok mellett már e korai kortól kezdve legnépszerűbb eucharisztikus ének a szentmise *Sanctus*-a, ami a pap prefációjának folytatása és átvezet a mise kánonjába. Az átváltoztatás előtt hangzik el. Két részből áll: a *Sanctus*ból és a *Benedictus*ból, amiket gregorián dallamra énekelték. A többszólamú gregorián megjelenése után pedig, a ciklikus miseénekek közé beágyazottan, a 12–14. századtól számos dallamváltozatban. A *Sanctus* és a *Benedictus* szétválhatott, a *Sanctus*-t az átváltoztatás előtt, a *Benedictus*-t pedig utána énekelhették. Néhány zeneszerző nevét hadd említsem az ismertebbek közül: Arcadelt, Palestrina, Lassus, a himnuszok költői közül pedig mindenkinek előtt Aquinói Szent Tamást.

A szentmise másik eucharisztikus éneke az *Agnus Dei*, aminek éneklése a 7. századtól kötelező a liturgiában. Számos gregorián dallamváltozata ismert, későbbi korok zeneszerzői is sokféle dallamváltozatban komponálták meg. A szentmise utolsó eucharisztikus éneke az áldozásnál, a *communio*-nál hangzik fel.²

A miseénekek mellett az eucharisztikus ünnepek, Úrnapija (1264) miseliturgiájában bukkan fel: *Lauda Sion salvatorem* – Aquinói Szent Tamás szövegével, Adam de Sancto Victore (Szentviktori Ádám) dallamával.³ A *Pange lingua* utolsó két versszakát, a *Tantum ergo*-t és a *Genitori*-t máig latinul (és magyarul is) énekeljük templomainkban.⁴ A 14. századtól számos eucharisztikus szövegű himnusz született, amelyeket Palestrina megzenésített. Közülük az ismertebbek: *O, sacrum convivium*, *Sicut cervus desiderat*, *Quam bonum*, *Jesu rex admirabilis*.⁵

Szentségi énekeket használhattak ún. szentségkítételkor, szentségi áldás alkalmával, de kismisék, szentségi körmenetek, litániák és különböző magánjájtatosságok is teret adhatnak a szentségi énekek éneklésének.⁶ A liturgikus előírások szerint szentségi áldást közvetlenül megelőzően és követően csak

1 HARMAT 1938. 228. Utalással X. Pius 1903-as Motu proprio-jának 1. §-ra.

2 HARMAT 1938. 229–237.

3 HARMAT 1938. 236.

4 HARMAT 1938. 237–238.

5 Vagy gondoljunk az Argenteus kórus által előadott *Ave verum corpus* William Byrd motettára. A konferenciát ez a kórusmű nyitotta meg. Az Argenteus szegedi kórus, karnagya Kovács Gábor.

6 HARMAT 1938. 239–240.

latinul szabad énekelni. Ez a rítuskongregációi határozat ugyan 1881. március 23-án kelt, de nagyon sok helyen máig alkalmazzák. Annak azonban nincs akadálya, hogy a kötelező latin nyelvű előadás után nemzeti nyelven, esetünkben magyarul is elhangozzanak.⁷

Magyar nyelvű szentségi énekek

A biblikus-dogmatikus alapozású liturgikus énekek mellett és egyre inkább helyett mind több nemzeti nyelvű ének került be a templomi gyakorlatba. A nagy változást a reformáció 16. századi elterjedése hozta, ami a népénekeket beillesztette liturgikus gyakorlatába, s ezt ellensúlyozandó, a katolikus gyakorlat is ezt követte.⁸ A 17–18. századtól kezdve nagyon sok magyar nyelvű szentségi éneket tartalmaznak énekeskönyveink. Csupán néhány közismertebbet említek egyes kiadványokból: *Leborulva áldlak, Üdvözlégy felség, Jézusomnak szívén* – Kisdi: Cantus Catholici (1651); *Ez nagy szentség, Üdvözlégy Oltáriszentség, Előtted Jézusom* – Bozóki Mihály (1797)

A 19. században megjelent és meghonosodott énekekből: *Imádlak nagy Istenség, Krisztus teste, Áldunk téged, Most az Úr Krisztusnak, Most lett a kenyér, Szent vagy Uram, édes Jézus, Hol vagy én szerelmes* – Tárkányi Béla – Zsaskovszky Endre (1855); *Óh, ki ez oltáron* – Bogisich Mihály (1888)

Ezek, valamint több más nem említett énekeskönyv adja meg a szentségi énekeknek azt a keretét, amit a 19–20. századi Mezey kántorok ismeretek, s amihez igazodva megfogalmazták saját maguk énekeik dallami és még inkább szövegi változatait.

A katolikus tanítás szerint Jézus az utolsó vacsorán a kenyér és a bor színe alatt valóságos testét és véréát adta áldozatul. Vagyis a kenyér és a bor nem más, mint a megfeszített és feltámadt Jézus testének és vérének szentségi megjelenési formája. Az Oltáriszentségben tehát ott van az üdvörtörténet egész eseménysorának a megjelenítése: a megtestesülés, a kereszthalál, a feltámadás és a Szentlélek elküldése. Vajon ez a tanítás megjelenik-e a Mezey énekekben, énekszövegeik mit emeltek ki az Oltáriszentségről szóló tanításból, vagy inkább csak szubjektív érzelmek, hangulatok megfogalmazását követhetjük nyomon? Rövid elemzésem arra keresi tehát a választ, hogy saját szerzeményű énekeikkel hogyan szolgálták a Mezey kántorok az Eucharisziáról szóló tudást?

A Mezey kántorok

A Mezey kántordinasztia alapítója öreg Mezey János 1809-ben született, s 1881-ben hunyt el. Ő maga 1853-ban, 1858-ban, 1865-ben adott ki énekeskönyvet a kunszentmártoni keresztény hívek és a dél-alföldi búcsújáró hívek számára. Kántor fiai közül énekeskönyvet állított össze Mezey Mór a szentesi hívek (1873), Mezey Nepomuk János (1883) és Mezey István a kunszentmártoni hívek számára (1913). Ez utóbbi kottás. A többiben dallamutalások van-

⁷ HARMAT 1938. 240.

⁸ DOBSZAY 1995. 9–10.

nak. Mezey Mór összeállításában két kéziratos kottás énekeskönyv maradt fenn, az egyik az egyházi év ünnepeire (összeállításának évét nem ismerjük), a másik pedig temetésekre szóló énekeket tartalmaz (1861). Nyomatott vagy kéziratos könyvekben a Mezey kántorok részben közösségük (Óbecse, Kunszentmárton, Makó, Szentes, stb.) énekeit adták közre, illetőleg saját szerzeményeiket közölték. Nagyon sok ének szövegét és dallamát ugyanis öreg Mezey János szerezte, néhánynak pedig valamelyik fia. Ezt részben az akrosztichonból, részben a dallamutalásból, részen a kotta agy szöveg fölé írott jegyzetből lehet megállapítani.

Szentségi éneket több Mezey-énekeskönyvben találunk. Egy részük az említett, s korábbi századokból, vagy kortársak énekeskönyveiből származó ének, nagyobb részük pedig saját Mezey szerzemény.

A Mezey kántorok eucharisztikus énekei

Mezey kántorok az Oltáriszentségről szóló énekeiket két formában fogalmazták meg: egyrészt a szentmise, a liturgia állomásaihoz kapcsolódva (Elevatio-transsubstantiatio = Úrfelmutatás, Benedictus, communio = áldozás) miseénekekben, másrészt pedig önálló szentségi énekekben.

A fentebb említett Mezey énekeskönyvekből mindkét szövegcsoporthoz hozok fel példákat! Arra vagyok kíváncsi, hogy a Mezey-énekek szövegei utalnak-e az Eucharisztia áldozati jellegére, azaz az Oltáriszentségben jelen lévő Jézus Krisztusra, aki kereszthalálával megváltott bennünket, ám halála előtt magát adta nekünk a kenyér és a bor színében. Utalnak-e a bűnbánatra, a szentáldozásra, a megváltás és megváltottság reményére.

A Mezey kántorok miseénekeiből az Úrfelmutatás előtti, vagy utáni énekek, valamint az áldozás alatti énekek sorolhatók ide. A liturgikus esemény: az Úrfelmutatás rövidege meghatározta, hogy ekkor csak egy-egy versszaknyi éneket énekelhettek el. Hosszabb eucharisztikus énekekre egyes körmeneteken van/volt nagyobb lehetőség. Ilyen volt a keresztfaró nap áldozócsütörtök előtt, vagy Úrnapja. A miseénekek szövegének nagyobb része Mezey-szerzemény tűnik, miután a versfőkben megjelenik a szerző neve. Így az Úrfelmutatás utáni énekek is saját szerzemények.

Öszefoglalóan

A kántorok a lelkipásztoroknak legfontosabb munkatársai voltak. Miután a 16. századtól kezdve a liturgikus ének normatív szerepe megszűnt,⁹ az általános hittani korrektségen kívül semmi más nem szabályozta vagy kötötte meg a népénekek szerzőit. A népéneket ezért sokszor egyéni ötletek, hangulatok befolyásolták, egyfajta iskolás oktatóköltészet lett. A kántorok a latin nyelvű liturgiát nemzeti nyelven mondott énekeikkel kísérték és a hívek számára érthetővé tették. Énekeik értelmezték a liturgia egyes részeit, így az átlényegülés, a transsubstantiatio hitigazságát is. Énekeik révén tanítottak, a hit isme-

9 DOBSZAY 1995. 17.

ret és a tudás elmélyítésében közreműködtek. Azáltal is, hogy miseénekeik rendszeresen előkerültek, ismétlődtek, kötött énekrendbe kerültek,¹⁰ a hívek generációiban rögzültek, s mélyíthették el a vallási ismereteket. Ilyen szerepe volt és van az előadásom elején említett, különböző korokból származó, de máig közkedvelt szentségi énekeknek. Hasonló szerepe volt a közösségeikben játékuokról és énekhangjuokról, szövegírói tevékenységükről ismert és elismert Mezey kántoroknak, különösen öreg Mezey Jánosnak. Ezt a szerepüket mutatta be a Mezey kántorok eucharisztikus énekeinek rövid áttekintése. Kísérő társai voltak a papnak a szentmiseáldozat bemutatásában, a temetéseknél, a litániáknál és a katekézisben is.

A katolikus tanítás szerint Jézus az utolsó vacsorán a kenyér és a bor színe alatt valóságos testét és véréát adta áldozatul. Vagyis a kenyér és a bor nem más, mint a megfeszített és feltámadt Jézus testének és vérének szentségi megjelenési formája. Az Oltáriszentségben tehát ott van az üdvtörténet egész eseménysorának a megjelenítése: a megtestesülés, a kereszthalál, a feltámadás és a Szentlélek elküldése. A szentség akkor jön létre, amikor a fölszentelt pap az átváltoztatás szavait kimondja a misében, akkor a kenyér és a bor lényege átváltozik Krisztus testévé, ill. vérévé. Vajon mindezt hogyan tükrözték a Mezey-énekek?

Az 1853-as kiadású Mezey kántorkönyv

Az Énekes könyv, a' Nagy Kun Szent Mártoni buzgó 's ájtatos keresztény hívek számára című, 1853-ben megjelent könyvben négy *Az Oltári Szentségről Mise Éneket* találunk, valamint ezen kívül a szentségkítételkor énekelni szokott énekeket:¹¹ a *Pange lingua*¹², a *Tantum ergo*¹³ és a *Genitori*¹⁴ magyar változatát. Úrnapi ének nincs az 1853-as Mezey-könyvben. A magyar nyelvű miseénekek magyarázzák a szentmise részeit. A külön Oltáriszentség énekek között van más kántortól átvett, valamint saját szerzeményű szöveg is. Az előbbire példa a *Leszállott mennyekből szent kenyér színben, Oltári Szentségbe kegyes Isten*¹⁵, ami Csizmadia Gyula egyházi nép-énektárában is megjelent. Ez utóbbira példa a *Mennyben udvarló angyalok ... kezdetű ének*, amit az *Üdvözlégy óh élet fája...* ének dallamára mondhattak.¹⁶ Ez Jézust Szűz Mária fiának mondja, aki kenyér és bor színében van jelen a szentségben. Önmagát eledelül kínálja, s ezáltal üdvösséget nyerhetünk.

10 DOBSZAY 1995. 213.

11 Ezek egy része megjelent a Tárkányi – Zsaskovszky-féle 1855-ben kiadott énekeskönyvben, de más forrásból ismert lehetett már, ha Mezey János felvette könyvébe.

12 *Mondj éneket zengő nyelvem...*

13 *Áldunk téged óh angyali kenyér ...*

14 *Kérünk téged irgalmas nagy Isten ...*

15 *Leszállott mennyekből kenyér színben* – Csizmadia Gyula: *Egyházi nép-énektár*. Posony-Budapest, 6. kiadás, é.n. – Csizmadia kántortanító volt, életrajzát nem közli Szinnyei József.

16 *Üdvözlégy oh élet fája* – Pongrácz Eszter Arany Korona

Mezey temetési és halotti énekek, 1860

Öreg Mezey János temetési és halotti énekeit 1861-ben fia, Mezey Mór szentesi főkántor gyűjtötte és írta össze. A vaskos kéziratos kottás könyv leginkább öreg Mezey Jánostól számos miseéneket közöl. Szövegeik a „felmutatott test és vér”-ben „üdvösségünk szerzőjét” látják, s kéri irgalmát a „kimult híveknek”. Kéri „Isten bányát”, ki érettünk áldozat volt, adjon „a kimult hívének boldog feltámadást”.¹⁷

Mezey Mór 1873-as szentesi énekeskönyve

Öreg Mezey János Mór nevű fia¹⁸ húsz évvel később, szentesi kántorként adott ki énekeskönyvet: *Énekeskönyv a szentesi buzgó és ájtatos ker. közönség számára. Összeírta: Mezey Mór éneklész Szentesen. Január hóban, 1873-ik évben* címmel. Megvannak benne a magyarra fordított himnuszok. Ezek egy része megegyezik apja 1853-ban közreadott énekeivel, más részüket pedig megtaláljuk az 1883-ban kiadott énekeskönyvben. A „Titkos szentség”-nek nevezi az Oltáriszentséget, amely „elcsüggedt lelkünket” táplálja. Az 5. énekben Krisztus kereszthalálára utal, amelyen „üdvösséget szerzett”. Bűnbánatot tartva „könnyező szemekkel kérjük” kegyelmét, hisszük jelenlétét annak, aki „menyei szent orvosunk”. A 7. miseének szentségi énekéhez (áldozás) a *Mennyben udvarló angyalok* akrosztichonos Mezey éneket illesztette.

A könyv mise alatti imákat, Mária ünnepekre, adventre, karácsonyra, újévre, húsvétra miseénekeket is tartalmaz, a böjti, a reggeli és az Oltáriszentségről szóló énekeket mellett. Az egyik böjti mise Úrfelmutatás utáni énekének Mezeytől való szövege az Oltáriszentség Szentsírba történő elhelyezésének képét alkalmazza a bűnbánatot tartó és áldozó emberre: ahogy a pap a „szent kenyeret” a koporsóhoz viszi, az áldozó emberbe is úgy száll Jézus.

Mezey Nepomuk János 1883-as kunszentmártoni énekeskönyve

Mezey János másik fia, Mezey Nepomuk János¹⁹ 1883-ban *Istent dicsőítő egyházi énekkönyv a N[agy].-K[un].-Sz[ent].-Mártoni keresztény hívek részére* címmel összeállított egy énekes könyve a leggazdagabb, a legtöbb éneket tartalmazó Mezey énekeskönyv. A könyvben legtöbb helyet a különböző ünnepekre szánt miseénekek foglalnak el, amelyekben több-kevesebb versszak a szentmise úrfelmutatási és áldozási részéhez kapcsolódva az Oltáriszentség tiszteléről szól. Gazdag a Mária énekek és a reggeli énekek kínálata. Figyelemre méltó, hogy úrnapi éneket először ebben a könyvben találunk. Az 1883-as énekeskönyv az úrnapi körmenet négy sátorához tartalmaz éneket. Kották nincsenek a könyvben, kizárólag ad notam utalások.

¹⁷ Mezey temetési és halotti énekek. 2016. passim

¹⁸ Mezey Mór néven később szentesi főkántor, részben az ő kéziratában maradtak fenn apjának szerzeményei, s az apja által gyűjtött népelemek.

¹⁹ Mezey Nepomuk János 1888. december 8-án, 56 éves korában halt meg Kunszentmártonban. Születési helyét és pontos idejét az anyakönyvi bejegyzés nem őrizte meg. *Kunszentmártoni Plébániai irattár, Halottak anyakönyve VIII.* 183. oldal.

Az énekek leggyakoribb motívuma, hogy Krisztus teste és vére felmutat-tatik az oltáron, akit imádunk, aki elveszi bűneinket, lelkünket táplálja, akit térdre hullva imádunk. Jézus az üdvösség szerzője. Alkalmazza Mezey János a betlehem – oltár, jászol – kenyér és bor párhuzamot. Jézus kereszttáldo-zata a szeretet csodája. Jézus a „Szűznek virága” – ahol csak lehet, Máriát, az Istenanyát is megemlíti a kántorszerző. A gyakori akrosztichont jelzi a szö-veg saját szerzőségét. E szövegek egy részét ismert dallamra énekelhették: pl. *Üdvözlégy Krisztusnak drága szent teste, Hozzád sűr fel esdeklésünk, Szállj e siralmas házba...* Keresztjáró napokon a rendelkezésre álló hosszabb idő miatt mód nyílt több versszakos énekek eléneklésére.

A hamvazószerdai miseének úrfelmutatás utáni részében sajátos akroszti-chont alkalmaz a szerző.²⁰

A könyv külön fejezetében találjuk az Oltáriszentségről szóló énekeket.²¹ Közöttük ott van a *Mennyben az Úr színe előtt udvarló angyalok!* Mezey-ének, tulajdon dallamával. A *Végzetetlen Felség! elrejtett Istenség...*, *Az Úr Jézus e szentséget...*, *Jézus, ki a szent keresztfán...* szintén saját dallammal. Ezek egé-szítik ki az *Imádlak tégedet, láthatatlan Istenség...*, *Oh, ki ez oltáron kenyér színe alatt...*, *Imádlak nagy Istenség...* másutt is ismert szentségi énekeket:

Mezey István 1913-as kunszentmártoni énekeskönyve

Mezey István 1913-ban megjelent könyve²² mind a 18 szentségi énekhez közöl kottát. Ezek csaknem kivétel nélkül megtalálhatók a korábbi Mezey köny-vekben. *Leszállott a menyegből...*, *Menyben udvarló angyalok...*, *Angyalok asz-tala vagy[on] terítve...*, *E Szentségben rejtett óh mennyei nagy Fölség...*, *Jézus, ki a szent keresztfán...*, *Menyből leszállott szent kenyér...*, *Keresztény, ide tekint...*, *Imádlak téged rejtett Istenség...*, *Óh szentséges Sakramentom...*, *Gyenge nyelvem-mel köszöntlek téged...*, *Nézzed ember megváltódat...*, *Oh szeretetnek csodája...*, *Szent oltárodnak színéhez borulva...*, *Üdvözlégy Krisztus szent teste...*, *Édes Jézus! lágyítója Te vagy a kőszíveknek...*, *Mély örömmel Jézusom...*, *Üdvözlégy Oltáriszentség...*, *Itt a szent hely, itt imádlak...*

A 19. század közepére néhány szentségi ének általánosan elterjedt. Közéjük sorolhatjuk a *Pange lingua* és a *Tantum ergo* magyar változatait, s még néhány szentségi éneket. Ezeket egészítették a Mezey kántorok saját miseénekeikkel, amelyeknek szövegét az ünnepi alkalomhoz, emberélet fordulóihoz igazították. Szinte minden alkalomra aktualizálva megfogalmazzák a katolikus tanítást: az Oltáriszentségben jelen lévő Jézus Krisztusra utalnak, aki keresztha-lálával, vére ontásával megváltott bennünket, ám halála előtt még magát adta nekünk a kenyér és a bor színében. Ő maga mondta, hogy „aki eszi az teste-met és issza az én vére-met, nem hal meg, hanem örökké él”.

20 MEZEY 1883. 24.

21 MEZEY 1883. 212–234.

22 1855. december 29-én itt született Mezey István, aki később szintén kántor lett. Mezey István 1913. december 16-án hunyt el. Utóda, fia Mezey István (1881–1936) lett, akit fia, Mezey László követett (1902–1961). *Énekeskönyv a római katolikus hívek használatára öreg Mezey János és Mezey István szerzeményeiből. Sajtó alá rendezte és egyházhatósági jóváhagyással kiadja: Mezey István Kunszentmárton kántora. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvény-társaság metszése és nyomása, 1913. címmel.*

A Mezey énekek a bűnbánatra, a szentáldozásra buzdítanak. A Mária-ünnepek miseénekeiben nem mulasztják el az utalást Mária istenanyai szerepére, a halotti misékben pedig Jézus megváltására és az Isten irgalmára hivatkozást. Ezzel reményt, megnyugvást nyújtanak. Vannak külön Oltáriszentségi énekeik is – ezek előadására, eléneklésére valószínűleg Úrnapján, szentséges misék és szentségi körmenetek alkalmával kerülhetett sor.

Irodalom és források

DOBSZAY László

1995 *A magyar népének*. Veszprém.

HARMAT Artúr

1938 A zene az Oltáriszentség szolgálatában. In: Bangha Béla S. J. (szerk.) *Az Eucharisztia. Az Oltáriszentség tanának hittani és erkölcsi tartalma*. Korda, Budapest, 228–244.

MEZEY István

1913 *Énekeskönyv a római katolikus hívek használatára öreg Mezey János és Mezey István szerzeményeiből*. Sajtó alá rendezte és egyházhatósági jóváhagyással kiadja: Mezey István Kunszentmárton kántora. Pesti Könyvnyomda Részvény-társaság metszése és nyomása, 1913 Budapest.

MEZEY János

1853 *Énekes könyv, a' Nagy Kun Szent Mártoni buzgó 's ájtatos keresztény hívek számára*. Irta Böjt elő 16. 1853. évben Mezei János Kun Szent Mártoni kántor. Réthy Lipót nyomdájában. 1853 Szarvason.

MEZEY Mór

1860 *Temetési és halotti énekek*. Írta Mezey Mór Szentesi énekesz 1860. (Faksimile kiadása: Szeged, 2016.)

MEZEY Mór

1873 *Énekeskönyv a szentesi buzgó és ájtatos keresztény közönség számára*. Összeírta: MEZEY Mór, éneklész. Szentesen, Január hóban, 1873. évben.

MEZEY Nepomuk János ifj.

1883 *Istent dicsőítő egyházi énekkönyv a N.-K.-Sz. _Mártoni keresztény hívek részére*. Szabadon közrebocsátja ifj Mezey Nepomuk János Kun-Szent-Márton város kántora. Nyomatott Sima Ferencz gyorsajtó-ján. 1883 Szentes.

Függelék

Istent dicsőítő egyházi énekkönyv a N.-K.-Sz. _Mártoni keresztény hívek részére. Szabadon közrebocsátja ifj Mezey Nepomuk János Kun-Szent-Márton város kántora. Szentes, Nyomatott Sima Ferencz gyorsajtó-ján. 1883.

A példákat az 1883-as kiadású Mezey-énekeskönyvből hozom, a számok oldalszámokat jelölnek.

Újévi mise, Miatyánk (9.)

Üdvözlégy Kisztus szent teste! ki felmutattattál
Áldott légy Jézus szent vére, mely értünk ontattál
Itt vagy szelid Barány!
Mint kegyes Pelikány,
Meghajtjuk térdünket
Emeljük szívünket
Oltárod szent zsámolyánál összetesszük kezünket.

Újévi mise, Úrfelmutatás utánra (13.)

Szt. testedet és véredet, melyet értünk ontottál,
Szolgád által felemelve láttuk most az oltárnál.
Imádunk is leborulva, oh kérünk maradj velünk,
S ha megfutjuk földi pályánk, menybe te légy vezérünk.

Vízkeresztre, Áldozat (15.)

Krisztus teste és vére! kenyér s borszinben,
Ime itt jelen van e drága szentségben.
Áldott szent test és ér, értünk adatott bér!
Boldog és szerencsés, ki tisztán hozzád fér.
Nem árt annak halál és semmitől sem fél,
Ki e test és vérrel tisztán és méltán él.
Térdet s fejet hajtva, előtted Istenség,
Összetett kezekkel imádunk nagy Szentség.
Oh, bár méltók lennénk mindig tisztán venni,
S halálunk óráján benned részesülni!

Hamvazó szerdán, Úrmutatás utánra (24. akrosztichonos szöveg)

Jézus kenyér s bor színben,
Áldunk e nagy szentségben,
Nézz mi reánk,
Oh jó atyánk,
Segíts minden szükségben!

Böjti nagymisékre, Urfelmutatás (27.)

Jézus, miként szentelt szolgád
Felmutatta testedet,
Azonképpen emelt a bűn

A keresztre tégedet.
Szent véred ott folyt ki értünk
Óh! szeretet csodája!
Itt a szt. test, itt a szt. vér,
Lelkeinket táplálja.

Böjti nagymisékre, Urfelmutatás (29. akrosztichonos szövegrészlet)

Áldott, ki az Úr nevében, hozzánk jött e szentségben,
Eledelül adja magát kenyér s borszinben

Böjti nagymisékre, Urfelmutatás utánra (32. akrosztichonos szövegrészlet)

Oh Isteni szeretetnek
megfoghatatlan csodája!
Itt ragyog a szent oltáron,
Keresztfiadnak pálmája,
Itt van az a szt. test és vér:
Melylyel semmi kincs fel nem ér,
Térdre hulva imádunk, magasztalunk és áldunk.

Böjti nagymisékre, Urfelmutatás (35.)

Itt van az a drága szt. test
És az a szentséges vér,
Mely a keresztnék oltárán
Lett érettünk váltságbér.
Imádjuk itt leborulva
Ez oltári szentségben,
Értünk meghalt Jézusunkat
Kenyér és bor színében.

Böjti nagymisékre, Urfelmutatás után (36. Dallama: Üdvözlégy Krisztusnak drága... akrosztichonos szövegrészlet.)

Áldott ki lejöttél az Úr nevében
És itt elrejteztél kenyér s bor színben,
Maradj velünk most és örökre,
Kérünk szt. tested s véredre.

Nagy szerelmű Jézus! szűznek virága,
Az emberi nemnek drága váltsága,
Ha mi érettünk áldozat lettél:
El ne hagyj, ha úgy szerettél.

Böjti nagymisékre, Úrfelmutatás. Dallama: Hozzád sír fel esdeklésünk... (39. akrosztichonos szövegrészlet)

Oh Jézus! ki leszállottál
Most ezen szent oltárra,
Hogy megmutasd mint emeltek
Téged a keresztfára.

Szent testeddel és véreddel
Etetsz, itatsz bennünket,
Majd halálunk végóráján
Fogadd hozzád lelkünket.

Nagy Pénteken, Midőn a szentség a koporsóba vitetik (58–59. Dallam: Szállj e siralmas házba...)

Húsvét napján, Úrfelmutatás utánra. (63–64.)

Itt a szent hely itt imádlak
Oltári drága szentség!
Itt jelen vagy csodaképpen
Oh isteni nagy felség,
Térdere omlok, leborulok, áldást adj rám
Istenem, édes atyám.

Bocsánatért könyörgöm én, hallgass meg édes atya,
Szent fiadnak kifolyt vére legyen bűnöm mosója,
Engeszteljen, békéltessen ez áldozat,
Melyet szolgál bemutat.

Húsvét Hétfőn, Úrfelmutatás utánra. (67.)

Leszállott már im körünkbe
Az ég gyönyörűsége,
Jézus üdvösség szerője
Ez oltári szentségbe
Áldott légy most és örökkön
Hozsanna a menyben s földön.
Elrejtve kenyér színben,
Tőlünk itt dicsértessen.

Keresztjárá napokon. Úrfelmutatás után (75–76.)

Jézus e drága Szentségben gyámolónk minden inségben,
Esünk oltárodhoz, jövőnk oltárodhoz,
Istenséged, emberséged,
Legyen oltalmunk felséged!

Im jegyessed kiált hozzád és könyező szemmel néz rád,
Tőled segítséged kér, sírva mentséged,
Istenséged stb

Ima szegények és árvák száz keservekkel megrakvák,
Emelnek jajszókat, kérnek igaz jókat
Istenséged stb.

Jönne az ártatlan kezdek, kisdedi büntelen szivek
Kérik e szentséget, hogy hozzon épséget.
Istenséged stb.

Széles világ hallatára téged hívunk lelkünk ára.
Az ég alatt járunk, mindent onnét várunk.
Istenséged stb.

Nyilván buzgóságunkkal, valljuk áldó járatunkkal,
hogy nélküled oh kincs, lent és fönt semmink sincs.
Istenség stb.

Kérd az anyát édes kezes, hogy szt. utunk legyen kedves,
Hozzon nekünk áldást, a bűntől megváltást.
Istenséged, emberséged,
Legyen oltalmunk felséged!

Urunk menybemenetele. Úrfelmutatás (79–80.)

Lelkemből imádlak, tiszta szívből áldlak
Krisztusnak drága teste,
Ki értem meghaltál és vérrel áldoztál
A kereszt oltárán,
Oh áldott szelid bárány!
Szent szived sebébe, rejts el érdemébe
Halálomnak óráján,
Midőn majd síromból és rothadt poromból
Indulok ítéletre,
Vigy az örök életre!

Pünkösöd hétfőn, Úrfelmutatás után (86.)

Szent oltárodnak asztalán
Kenyér és bor színében,
Láttunk oh ártatlan bárány!
Az oltári szentségben
Drágalátos szt. testeddel,
Táplálj földi pályánkon,
Mosd le bűnünk szt. véreddel
Majd utolsó órákon!

Halottak emléknapiján. Úrmutatás után (100.)

Krisztusnak szt. teste s vére,
Ki most felmutattattál,
Oh! tekints le hiveidre,
Kiket elvitt a halál,
Mossa le szt. véred
Minden vétkeiket,
Vedd hozzád lelkeiket!

Karácsonyi misékre. (I. mise) Úrfelmutatás utánra (126.)

Angyal solo:
Áldott légy kegyes Jézus, ki menyből leszállottál.
Szent születésed által pokoltól megváltottál.
Légy mellettünk, el e hagyj, egykor magadhoz fogadj.
Szentek társaságában örök ért és koronát adj.

Karácsonyi misékre. II. mise. Úrfelmutatás utánra (129.)

Kar:
Áldjuk mindnyájan az atyát,
Ki elküldötte szt. fiát
Nagy kegyelméből hozzánk.
Hozsanna a magasságban, kerubimok lakásában,
Légy áldott örök atyánk.

Karácsonyi misékre. III. mise. Úrfelmutatás. (131. akrosztichonos szöveg)

Kar:
Nagy alázatossággal imádjuk e szentséget,
Melyben most született úr Jézus elrejtezett,
Mint hajdan Betlehemben; úgy itt e nagy szentségben
Jelen van teste s vére lelkünk üdvösségére.

Karácsonyi misékre. IV. mise. Úrfelmutatás. (133. akrosztichonos szöveg)

Kar:
Áldott Jézus! Betlehemnek ékes virága,
Ki lejöttél a egekből e szent oltárra,
Eljöttödért hozsanna, neked Isten báránya!
Imádjuk itt szt. testedet és szt. véredet,
Kisdéd Jézus áldd meg kérünk
Esdő népedet!

Karácsonyi misékre. V. Mise Ének. Úrfelmutatás. (136.)

Kar:
Áldott ki hozzánk jött úr nevében,
Leszállott Mária szűz
méhében,
S amint hajdan vala
Imádjuk itt kenyér s bor színében!

Karácsonyi misékre. VI. mise. Úrfelmutatás. (140.)

Kar:
Krisztus szt. teste és vére, mely most felemeltetett,
Mint váltságunk drága bére
Betlehemben született
Angyal solo:
Ott a pásztorok polyában, imádták őt jászolában.
Kar:
Mi pedig itt bor s kenyérben
Imádjuk e szentségben.

Karácsonyi misékre. VII. mise. Nagymise. Úrfelmutatás. (143.)

Oh született drága kisdéd! ki mi hozzánk lejöttél,
Kit kenyér s bor most itt el fed, hála hogy elérkeztél,
Ha nem láttunk Betlehemben, jelen vagy itt e szentségben
Engedd egykor angyaliddal imádjunk az egekben.

Karácsonyi misékre. VIII. Mise hajnalban. Úrfelmutatás. (146.)

Az úr teste s vére előtt leboruljunk,
Született kis Jézuskának udvaroljunk,
Jelen van e szentségben
Kenyér és bor színében,
Ugy mint hajdan Betlehemben.

Karácsonyi misékre. IX. mise. Úrfelmutatás. (148.)

Üdvözlégy szép kisdéd, kit lehozott szerelmed.
Hajdan betlehemben, most a kenyér s bor színben,
Ott a barmok jászolában,
Itt kehelyen és ostyában
Rejteztél értünk, bár gyakran sértünk.

Szinte Urfelmutatás utánra. (148.)

Angyal solo:
Szt. fiát az atya alküldötte,
Mint kezdetben megigérte.
Az álnok kígyó fejét megtörte,
Üdvösségünk így szerzette.

Kar:
Hogy eztet tette,
Áldassék szentséges szent neve mindörökké érette.

Szent István vértanú ünnepén. Urfelmutatás (163.) akr

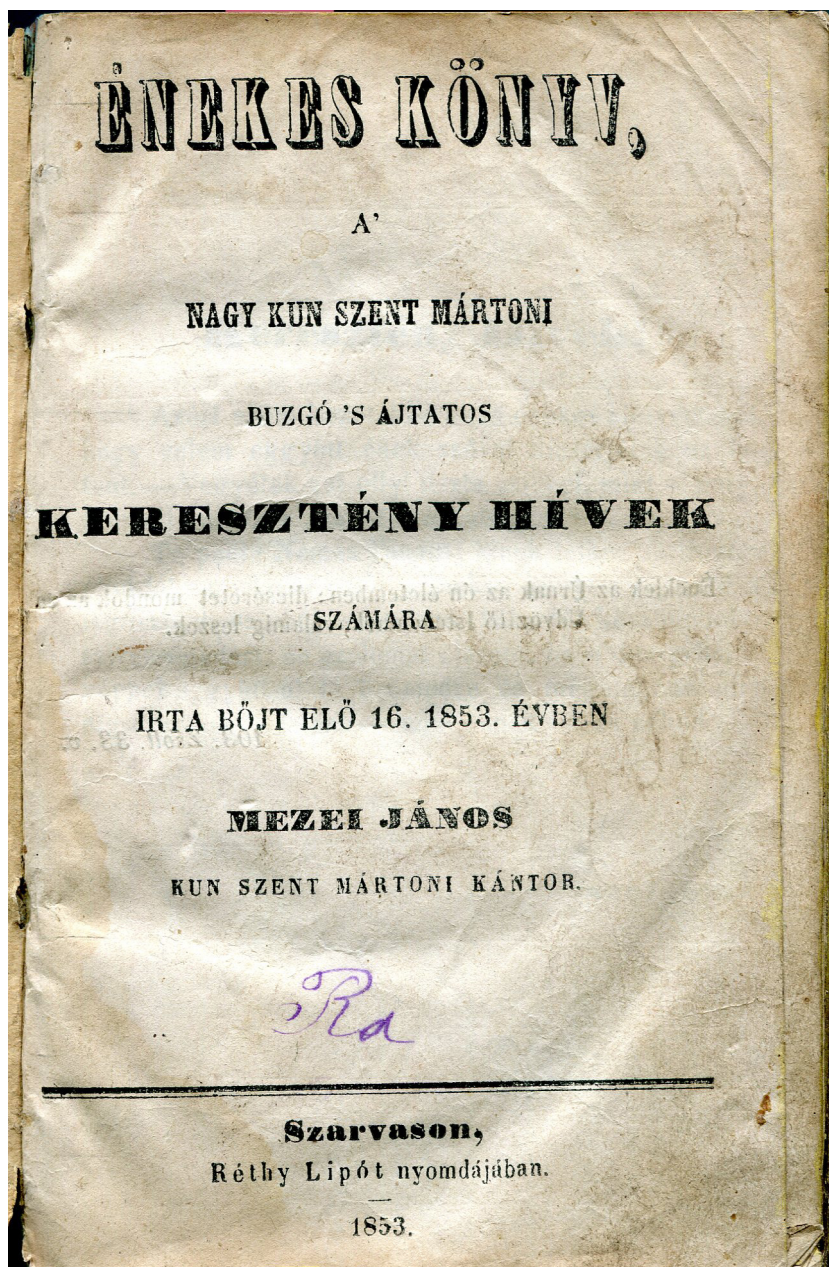
Áldott ki az úr nevében mi hozzánk költözött,
És a szt. szűznek méhében ember testbe öltözött,
Kis itt most felmutatott, érettünk áldoztatott,
Üdvözlégy Krisztus szt. teste, áldott légy Jézus vére.
Légy lelkünk, légy lelkünk, üdvözítő bére.

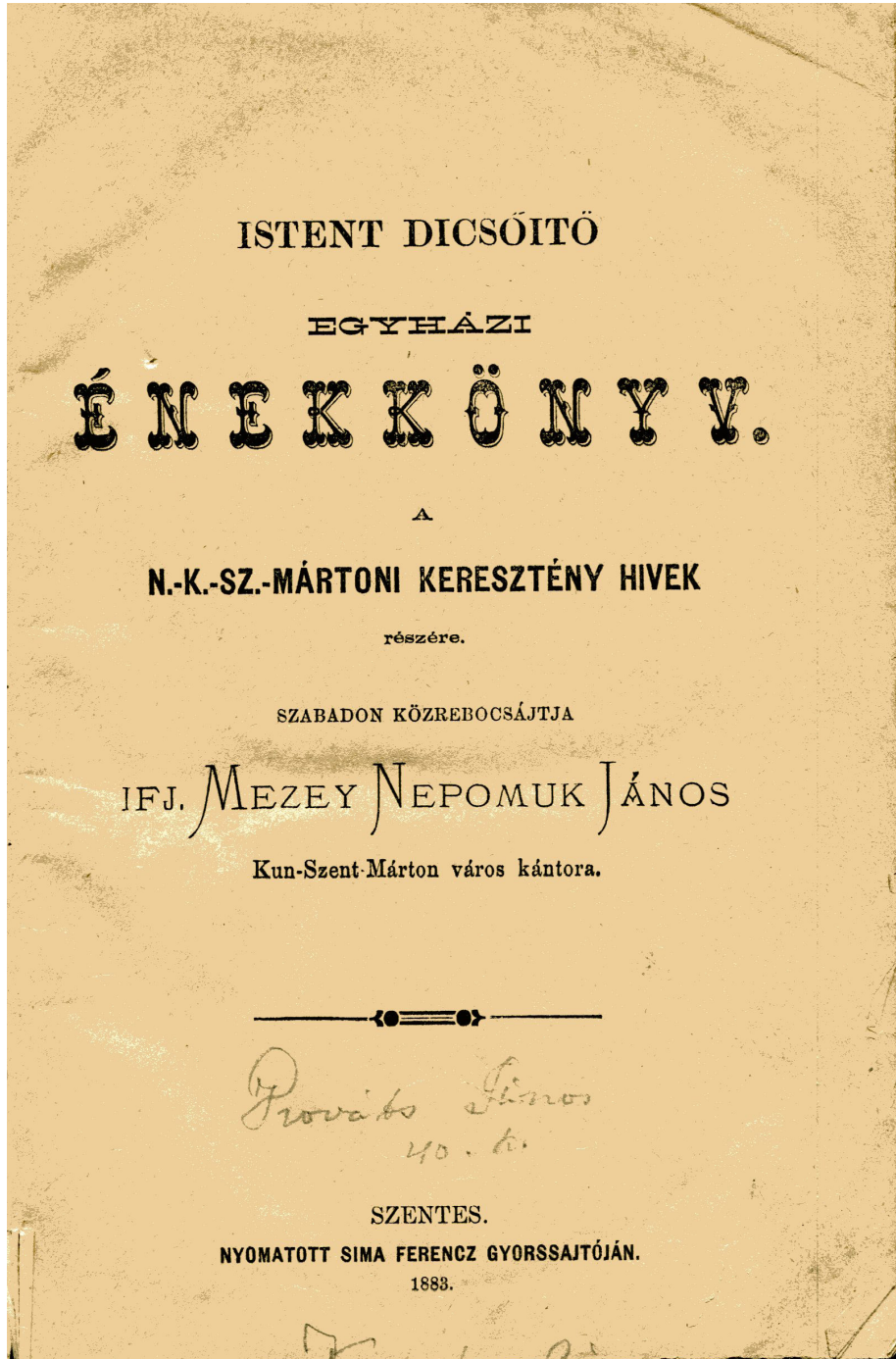
Szt. Szűz Rozáliához. Dögvész idején. Mise. Urmutatás utánra. (196.)
Dallama: Üdvözlégy Krisztusnak

Krisztus drága teste, ki a kereszten
Függtél, s folytál, vére ki itt vagy jelen.
Szűz szt. Rozál érdeméért
Szüntesd a döghalált kinjadért.

Oltári szentségről Énekek (212–234.)
Szentség kitételkor (212.)

Imádunk óh! Angyali eledel,
Krisztus Jézus testeddel s véreddel,
Borulva imádunk, kenyér színben áldunk,
Igaz Istenünknek vallunk.
Áldj meg kegyelmeddel, Isteni erőddel,
Táplálj testeddel s véreddel.

ÉNEKESKÖNYV

A RÓMAI KATHOLIKUS HIVEK
HASZNÁLATÁRA.

ŐREG MEZEY JÁNOS ÉS MEZEY ISTVÁN
SZERZEMÉNYEIBŐL.

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE ÉS EGYHÁZHATÓSÁGI JÓVÁHAGYÁSSAL
KIADJA :

MEZEY ISTVÁN
KUNSZENTMÁRTON KÁNTORA.

Bolti ára 5 korona.

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG METSZÉSE ÉS NYOMÁSA

1913.

Az eucharisztia (a gör. *eu* és *kharisz* szavakból: hálaadás) Jézus áldozati teste és vére a kenyér és a bor színe alatt, ahogy az utolsó vacsorán keresztáldozatát elővételezte és mint örök emlékezetét az Egyháza hagyta és ezáltal létrehozta az új szövetséget: „Kezébe vette a kenyeret, hálát adott (gör. *euchariszeszasz*)...”. Tágabb értelemben a szentmise, szorosabb értelemben az Oltáriszentség. A katolikus hitvallásban a hét szentség egyike, amit az oltáron lévő tabernákulumban, szentségházban őriznek, innen a neve: Oltáriszentség.

Anyaga a búzából készült *kenyér* és a szőlőből készült *bor*. A szentség akkor jön létre, amikor a fölszentelt pap az átváltoztatás szavait kimondja a misében, akkor a kenyér és a bor lényege átváltozik Krisztus testévé, illetőleg vérévé.

Az egyház története során nagy viták voltak arról, hogy miként lehet értelmezni Jézus jelenlétét az Oltáriszentség, az Úrvacsora jegyeiben? A római katolikusok *transzszubsztanciáról*, átlényegülésről beszélnek, a lutheránusok *konszubsztanciáról*, a református értelmezés *reális presentiát* emleget, miszerint az Úrvacsora jegyei nem változnak ugyan át Jézus testévé és vérévé, de az élő, megdicsőült Krisztus az Úrvacsorában valóságosan jelen van a Szentlélek által.

A keresztény tanítás központi elemével van tehát dolgunk. Az eucharisztia őrzése, kiszolgálása gazdag tárgyi kultúrát alakított ki az évszázadok folyamán. A tisztelet legkülönbözőbb formái jöttek létre a költészetben, liturgikus zenében, ábrázoló művészetekben (festészet, szobrászat), az ötvös- és textilművészetben.

Tanulmánykötetünk az Oltáriszentség tiszteletének a különböző művészeti ágakban megvalósuló külső megnyilvánulási formáival, a tisztelet és ábrázolás szimbólumaival, a tisztelet megélésének módjával, ünneplésével foglalkozik.

Barna Gábor

SZEGEDI VALLÁSI NÉPRAJZI KÖNYVTÁR BIBLIOTHECA
RELIGIONIS POPULARIS SZEGEDIENSIS 57.

MTA-SZTE VALLÁSI KULTÚRAKUTATÓ CSOPORT
A VALLÁSKUTATÁS KÖNYVEI 43.

